

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Željana Puljiz-Šostik

MARCO POLO I NJEGOV *LE DIVISIMENT DOU MONDE (OPIS SVIJETA)*: FIKCIJA I FAKCIJA U KNJIŽEVNOJ HISTORIOGRAFIJI

DOKTORSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Dean Duda

Zagreb, 2015.

Sveučilište u Zagrebu

FACULTY OF ARTS AND HUMANITIES

Željana Puljiz-Šostik

**MARCO POLO AND HIS *DESCRIPTION
OF THE WORLD*: FACT AND FICTION
IN THE HISTORY OF LITERATURE**

DOCTORAL THESIS

Supervisor: prof. dr.sc. Dean Duda

Zagreb, 2015.

Zahvale

Možda *zahvale* u doktorskoj radnji nisu toliko uobičajene, ali ova je disertacija zaista nastajala u izrazito neprimjerenim okolnostima - tako da će ih, vjerujem bez zamjerke, uzeti sebi za pravo. Jer naprosto osjećam dužnost zahvaliti se Ljudima bez čije podrške, pomoći, znanja i mudrosti ona nikad ne bi bila napisana.

Neizmjerno se tako zahvaljujem mojemu Mentoru, Profesoru i Piscu Dejanu Dudi na samopouzdanju koje mi je dao prilikom prvih konzultacija, a bez kojega se nikako ne bih mogla upustiti u priču o Putniku i *Knjizi*. Premda on toga vjerojatno nije ni bio svjestan, na vrata mu je tad u proljeće god. 2012. kucala jedna od najvećih hrvatskih *autsajderica*. Ovdje svakako valja spomenuti da je on jedini pokazao – i to zavidni – interes za moju temu te je odmah prepoznao njenu važnost. Također bih mu se htjela zahvaliti i na knjigama koje nam je dao, a koje su me zadnjih petnaestak godina – poglavito na delhijskom Anand Niketanu i zagrebačkoj Pešči - hranile, izgrađivale i oblikovale.

Nadalje, zahvaljujem se mojem Meceni - mami Zoji, na „stipendiji“ (velikodušnoj finansijskoj potpori i, naravno, podršci da ustrajem) bez koje ova radnja ni u snu ne bi bila započeta, a kamoli privredna kraj. Beskrajno me zadužila, osim literaturom koju mi je pribavljala, i što sam uz nju polističku arhivsku problematiku počela sagledavati očima pravnika, a upravo su me one dovele do važnih rješenja.

Zahvaljujem se svojem suputniku i supatniku Gordani koji me je, i to upravo u onim „luzerskim“ trenutcima kad bi mi naš poštari uručio još jednu odbijenicu, upućivao prema mojem indijskom neokolonijalnom radnom stolu i tjerao da mu argumentiram svoje polističke teze - on me zapravo vraćao onome čemu jedino, uz nas i našu djecu, istinski pripadam: istraživanju i pisanju.

Zahvaljujem se svojim sinovima i velikim putnicima, Stjepanu Timoteju i Marku Ivanu, koji su se za dugih zimskih večeri doslovce sami čuvali i nesebično puštali mamu da „putuje“ azijskim krajevima iz kojih su oni i sami potekli...

Zahvaljujem se svojoj svezkri Ivani na razumijevanju, pomoći, baka-servisu i na, naravno, knjigama iz knjižnice mojeg pokojnog svekra Stjepana - od kojih su se neke pokazale presudnima.

Zahvaljujem se prijateljicama i „velikim majkama“: Gordani, Mirjani i Tanji koje su me ohrabrivale na mojem putu koji je, premda se činio zastrašujućim, bio onaj – sada sam uvjereni - jedini pravi.

Zahvaljujem se preljubaznim knjižničarkama i knjižničarima iz „moje“ Knjižnice S. S. Kranjčević – to je knjižnica u kojoj je u srpnju 2011. god. nekako sve počelo i sve se nastavilo...

I za kraj: od srca se na „profesionalnosti“ zahvaljujem jednom bivšem ministru MZOŠ-a i njegovim kalfama, jer s njima je cijela ova priča - u kojoj će se dva izopćenika sresti - i započela. Njezin sadržaj nije važan, imena njenih aktera još i manje. Važno je tek ono njenо poglavje o povratku i „višku“. A možda i o želji da se opet putuje. U arhivima MZOS-a spavaju tako uz moju, uvjereni sam, i mnoge druge „nevjerljatne“ priče o negdašnjim hrvatskim lektori(ka)ma na dalekim istočnim destinacijama. Premda možda nikada neće biti otkrivene i ispričane, ona o najpoznatijem svjetskom putniku i najbolje skrivanom izopćeniku Mletačke Republike može govoriti i u naše ime.

Sažetak

Radnja naslovljena kao „Marco Polo i njegov *Le Divisiment dou monde (Opis svijeta)*: fikcija i fakcija u književnoj historiografiji“ kroz tri poglavlja, a kako se naznačuje u prvom - uvodnom - poglavlju, preispituje činjenice kojima se književna povijest služi kada govori o ključnim točkama biografije Marca Pola (primjerice, o njegovu dalmatinskom podrijetlu, godini i mjestu njegova rođenja, o godini i mjestu njegova zarobljavanja i dr.), ali i one na osnovi kojih opisuje njegove djelo (činjenice su to koje se tiču žanra *Opisa svijeta*, godine njegova nastanka, jezika njegova autografa, udjela i uloge Rustichella iz Pise u njegovu nastanku, itinerarija itd.).

Drugo se poglavlje tako bavi Putnikovom biografijom (kojoj uglavnom, zbog nekritičkog odnosa prema ramusiovskoj i barbarovskoj tradiciji, književni stručnjaci dodaju apokrifne elemente), a ostala dva njegovim djelom: treće poglavlje se bavi, kako smo naznačili, iskrivljenim činjenicama koje se tiču samog teksta *Opisa svijeta* te se analizira pripisivanje odrednice fakcionalnosti ili fikcionalnosti njegovu tekstu u određenim razdobljima – naime, Putnikov je tekst često u oba smjera služio kako bi se njime potvrdila i pokazala veličina i superiornost određene imperijalne sile: Ramusiova usporedba i odmjeravanje Serenissime s onodobnim konkurentskim (i kolonijalno superiornijim) političkim subjektima na relaciji Kolumbo-Polo ili vrijeme britanskog kolonijalizma - koje, znakovito je, i stvara poliste - kada se nanovo tekstu - koji je napisao građanin Serenissime, pokušava prvo arogantno pripisati fikcionalnost (npr. *Astleyeysa putovanja*, 1747.), a onda opet u XIX. st., kako britanski istraživači otkrivaju Aziju, polistički komentatori pokušavaju gotovo svakoj riječi njegova *Opisa svijeta* dokazati fakcionalnost; u četvrtom je poglavlju u središtu pažnje prostor na kojem je Putnik u Aziji boravio, a na kojem su također fikcionalne naslage – naime, današnji istraživači koji prate itinerarij Marca Pola nerijetko Put svile poistovjećuju uopće s Polovim putovanjima (npr. William Dalrymple: *In Xanadu – a Quest*, 1989.; Jasen Boko: *Na putu svile – Kako nam je lagao Marko Polo*, 2009.) ili tek, proučavajući polističke „probleme“ (uglavnom one koje se tiču Marcova nespominjanja kineskih turističkih *brandova* poput Kineskog zida, lovљenja ribe uz pomoć kormorana, povezivanja stopala kod žena i dr.), bez primjerenih argumenta djelo proglašavaju fikcijom, a čine to da zapravo preko *branda* Marco Polo *brandiraju* vlastito putničko (J. Boko) ili znanstveno ime (F. Wood, D. Petrella) – u čemu su nerijetko i uspješni (npr. Frances Wood: *Did Marco Polo Go to China?*, 1995.).

Ključne riječi: *Marco Polo, Dalmacija, Venecija, Ramusio, Bitka kod Korčule, putopis, Put svile, Kina, Indija*

Summary

The crucial facts concerning the life of Marco Polo and his „travelogue“ are being rechecked through the three chapters (chapter 2, chapter 3, and chapter 4) in this doctoral dissertation named *Marco Polo and His „Description of the World“ (Le Divisiment dou Monde): Fact and Fiction in the History of Literature*. Apart from exploring his Dalmatian origin in the Venetian chronicles and genealogies, the chapter two investigates the pivotal parts of his biography (a birth year and a birthplace, his outsider's life in Venice after returning from China in 1295, a date and a year of his death etc.) as well as the central role of his second biographer, editor and translator Gian Battista Ramusio (1485-1557), the Venetian politician and geographer, in the making an Italian cultural export brand of Marco Polo the Venetian (*Secondo volume delle Navigationi et viaggi, De i viaggi di messer Marco Polo gentil'huomo venetiano*, 1559). Furthermore, the atmosphere in which the *Book* was made at the end of the 13th century is the main subject of the chapter three; this chapter is also concerned with the problems of the autorship (i.e. with Rustichello da Pisa's role in the making of the *Book*), a hybrid genre, an autograph's „peculiar“ French language (i.e. French-Italian or Franco-Italian language) as well as with the contemporary translations of *Le Divisiment dou Monde* based on the various manuscripts (Marsden's, Murray's, Yule's, Ricci's, and Latham's English translations of the *Travels*; Moule's translation of *The Description of the World*; Bellonci's Italian translation of the *Il Milione*, etc.). Dubious and neglected parts of the Traveller's *Book* relating to the Silk Road, China, and return journey are being explored in the last chapter of the thesis. To the contemporary travellers Silk Road is always equivalent for the entire Polo's journey (William Dalrymple's *In Xanadu – a Quest*, 1989; Jasen Boko's *Na Putu svile – Kako nam je lagao Marco Polo*, 2009); the description of China is always the most problematical material to the Polian researches because tea, chopsticks, the Great Wall, cormorants, footbinding, etc. are not mentioned in the *Book* (Frances Wood's: *Did Marco Polo Go to China*, 1995) but the detailed description of India as well as the circumstances of the return journey of Marco Polo, his father Niccolò and his uncle Matteo (which is rather similar to Ibn Battuta's elopement journey from Delhi) are often unjustly neglected by the sceptical adventurers who follow Polo's steps in Asia (J. Boko) and sinologues (F. Wood).

Keywords: *Marco Polo, Dalmatia, Venice, Ramusio, Battle of Curzola, travelogue, Silk Road, China, India*

SADRŽAJ

1. UVOD U FAKTOGRAFSKU PROBLEMATIKU POLOVE BIOGRAFIJE I NJEGOVA DJELA <i>LE DIVISIMENT DOU MONDE</i> (<i>Opis svijeta</i>)	1
2. NACRT ZA BIOGRAFIJU MARCA POLA	
2.1. Čiji je Marco Polo? Prijepori oko njegova podrijetla i mjesta rođenja	5
2.2. G.B. Ramusio i nastanak mita o velikom mletačkom putniku i putopiscu Marcu Polu	17
3. <i>LE DIVISIMENT DOU MONDE</i> (<i>Opis svijeta</i>)	
3.1. Okolnosti nastanka Knjige: Bitka kod Korčule ili Bitka kod Lajasa (Ayasa)?	28
3.2. Žanr	37
3.3. Benedettova klasifikacija autografa, apografa i prijevoda	46
3.3.1. Jezik autografa	60
3.3.2. Suvremeni eklektički prijevodi	67
3.4. Recepција i utjecaj <i>Opisa svijeta</i> na političku budućnost Serenissime te na pomorski, trgovački i kulturni razvoj Zapada	75
3.5. Zaključak: Italija i Hrvatska kao zemlje Marca (Marka) Pola	82
4. ANALIZA ITINERARIJA U <i>OPISU SVIJETA</i>	
4.1. Put svile: u potrazi za Marcom Polom	88
4.2. Da li je Marco Polo bio u Kini?	101
4.2.1. Marcove indijske misije: njegov opis istočne i zapadne Indije	111
4.3. Povratak Marca Pola i Ibn Battute	128
5. ZAKLJUČAK	140
6. BIBLIOGRAFIJA	152

7. PRILOZI

Prilozi A - manuskripti

1A: ms. Fr. 1116 (<i>Le Divisiment dou monde</i>), BnF (<i>Prolog</i>)	162
2A: ms. Fr. 5631 (<i>Le Devisement du monde</i>), BnF (<i>Incipit</i>)	163
3A: ms. Fr. 5649 (<i>Le livre de Marco Polo ou des merveilles dou monde</i>), BnF (<i>Bilješka</i>)	164
4A: ms. Fr. 2810 (<i>Le Livre des merveilles</i>), BnF (<i>Incipit</i>)	165
5A: ms. II. IV 88 (tzv. <i>Ottimo</i>), Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze (<i>Della città di Giandu</i>)	166
6A: ms. α.S.6.14 (<i>De conditionibus et consuetudinibus orientalium regionum</i>), Biblioteca estense universitaria, Modena (Pipinov <i>Prolog</i>)	167

Prilozi B – knjige

1B: Naslovica prvog otisnutog izdanja <i>Knjige</i> (Nürnberg, 1477.)	168
2B: Naslovica <i>Delle navigationi et viaggi</i> , knj. II. (Venecija, 1559.)	169

Prilozi C – arhivski izvori o Marcu Polu

1C: Isprava od 10. travnja 1305. god. i fotografija miljokaza Milion	170
2C: Isprava od 9. ožujka 1311. (presuda)	171
3C: Faksimil Putnikove oporuke	172
4C: Putnikova oporuka (9. siječnja 1324.)	173

Prilozi D – "Putnikovi" portreti

1D: Putnikov portret iz XVI. st. (Galleria di Monsignor Badia, Rim)	175
2D: Prikaz Putnika iz XVIII. st. (The Granger Collection, New York)	176
3D: Putnikov portret iz XIX. st. (Palazzo Tursi, Genova)	177

Prilozi E – fikcionalni elementi u polistici

1E: Putnikovo obiteljsko stablo prema Yuleu	178
2E: Putnikov itinerarij prema Yuleu	179

Prilozi F – minijature u ms. Fr. 2810

1F: ms. Fr. 2810, BnF (opis velike pokrajine Maabar)	180
2F: ms. Fr. 2810, BnF (opis kraljevstva Coil)	181
3F: ms. Fr. 2810, BnF (opis ljudožderstva na otoku Dondinu u Pordenoneovu tekstu <i>Itinerarium de mirabilibus orientalium Tartarorum</i>)	182

Prilozi G – Rustichellovi manuskripti

1G: ms. Fr. 355, BnF (<i>Prolog</i>)	183
2G: ms. Fr. 340, BnF (<i>Prolog</i>)	184

8. ŽIVOTOPIS AUTORICE

185

1. UVOD U FAKTOGRAFSKU PROBLEMATIKU POLOVE BIOGRAFIJE I NJEGOVA DJELA *LE DIVISIMENT DOU MONDE* (*OPIS SVIJETA*)

Mnoge nepoznanice iz života slavnoga srednjovjekovnoga putnika Marca Pola (?., 1254.? – Venecija, 8. ili 9. siječnja 1323. ili 1324.), koje se, primjerice, odnose na njegovo podrijetlo te godinu i mjesto rođenja, ali i mnoge nejasnoće vezane uz njegov tekst *Le Divisiment dou monde* (*Opis svijeta*), kao što su, na primjer, okolnosti njegova nastanka (godina i mjesto Putnikova zarobljavanja), književna je povijest nerijetko mjesto činjenicama nadopunjavala ili pseudočinjenicama (npr. „Intorno al 1250, il capofamiglia era un Andrea“ – kako stoji u jednom predgovoru kritičkom izdanju *Miliona*¹) ili spekulativnim tvrdnjama [primjerice, isti taj uvodnik započinje: „Originaria probabilmente della Dalmazia...“²; zatim, slijedi dalje: „(...) fanno nascere tra il 1250 e il '55 (probabilmente nel 1254)“³; te: „(...) probabilmente era stato catturato dai genovesi dopo la loro vittoria sui veneziani nella battaglia navale di Curzola (...)“⁴].

Stoga, već prilikom površnoga uvida u ključne točke Polove biografije u enciklopedijama, leksikonima ili predgovorima njegovu djelu (koje u talijanskoj tradiciji, koju smo onda i mi slijedili, nije poznato u prijevodu izvornoga naslova *Le Divisiment dou monde* već pod zagonetnim imenom *Milione*, a u Ujedinjenom Kraljevstvu pak, zahvaljujući Marsdenovu prijevodu iz 1818. god. Ramusiova prijevoda Polova teksta na toskanski dijalekt, kao *The Travels of Marco Polo*)⁵ razvidno je kako je ona izgrađena više na pretpostavkama negoli na činjenicama. I, zato, premda je njegov *Opis svijeta* (kako ga se, dakle, naslovjava u manuskriptu 1116 iz pariške Nacionalne knjižnice, u tzv. tekstu F koji je, prema mišljenju filologa, najbliži autografu⁶), kojega je Rustichello iz Pise (za)pisao u đenovskoj tamnici 1298. godine, kroz sedam stoljeća postojanja nerijetko pratio glas kako je glavnina onoga u

¹ Marco Polo: *Milione*, Istituto Geografico De Agostini, Novara 1982., str. 5 (podatak o Putnikovu navodnom djedu po ocu preuzet je od Venecijanca Giovannija Battiste Ramusija koji je to ustvrdio u drugome dijelu svojega kompilacijskog djela *Delle navigationi et viaggi* u drugoj polovici XVI. st.)

² Ibid., str. 5

³ Ibid., str. 5

⁴ Ibid., str. 6

⁵ Na Otoku ga se spominje, mada rijeđe, i pod naslovom *The Description of the World*.

⁶ Rukopis 1116 iz Bibliothèque nationale de France (BnF) ranije je bio označen kao 7367; nadalje, poznat je i pod imenom Geografski tekst (G.T.) budući da ga je 1824. otisnulo pariško Geografsko društvo; u Benedettovoj klasifikaciji Putnikovih rukopisnih i otisnutih zapisa iz 1928. imenovan je kao tekst F (prema francuskom jeziku na kojem je sastavljen).

njemu izrečenog plod mašte, ova radnja iznosi suprotnu tezu: naime, zapadnjačko koloniziranje i istraživanje Azije ustvrdilo je točnost mnogih podataka u Polovu tekstu – a za teze koje se i danas povremeno javljaju kako bi osporile istinitost *Knjige* (npr. F. Wood: *Did Marco Polo Go to China?*, Martin Secker & Warburg Limited, Velika Britanija 1995.) marcopolisti s lakoćom daju protuargumente, dok je njegov životopis, kako ćemo uskoro pokazati, utemeljen na srednjovjekovnim i renesansnim interpolacijama (odnosno na vrlo slobodnim uredničko-prevoditeljskim intervencijama u Putnikov zapis) te na spekulacijama istraživača koji su se njime bavili od XVI. stoljeća do današnjih dana.

Znanstvena legenda o Marcu Polu Mlečaninu izgrađena je tako poglavito na apokrifnu životisu kojega je god. 1553. sastavio G.B. Ramusio - prema čijim tezama su se istraživači rijetko kada kritički odnosili: talijanska književna historiografija malo kad je imala hrabrosti dirnuti taj mit, a komentator Sir Henry Yule u svojem djelu *The Book of Ser Marco Polo the Venetian*⁷, premda je primijetio brojne faktografske pogreške i nelogičnosti u Ramusiovu predgovoru, ipak je biografiju Marca Pola sastavio služeći se njegovim podatcima dok je podatke iz teksta o Marcu Polu njegova suvremenika i prvoga biografa Jacopa d'Aquija u *Imago mundi seu chronica*, zbog jedne ili dvije faktografske pogreške, nepravedno odbacio.⁸ Nadalje, mletački ljetopisac Marco Barbaro je 1566. godine u svojoj *Genealogiji* nadogradio Ramusiovu legendu o Marcu Polu Venecijancu iznijevši, između ostalog, i podatak kako je obitelj Polo podrijetlom iz Šibenika otkuda se u Mletke doselila 1033. godine (te time nametnuo zaključak da su se Polovi, premda doseljenici iz Dalmacije, do Marcova rođenja u Veneciji već asimilirali).⁹

Međutim, život Marca Pola trebao bi se – iako s oprezom – iščitavati ponajprije iz fr. ms. 1116 (u kojemu se o njemu ponešto može doznati u uvodnim poglavljima) te iz osamdesetak medievalnih dokumenata koje je – premda u većem dijelu samo njihove sažetke - objavio Giovanni Orlandini¹⁰ 1926. godine, a Arthur Christopher Moule je 1938. godine pedesetak dokumenata, prema njegovu sudu najvažnijih (od kojih neki dotad nikada i nisu bili otisnuti)

⁷ Prvo je izdanje otisnuto u Londonu 1871., drugo 1875., treće Yule-Cordierovo 1903. (izdavač: John Murray).

⁸ U predgovorima ili pogovorima kakvom prijevodu Polova teksta autor se uvijek, prilikom prepričavanja Putnikova života, služi podatcima i anegdotama o Putniku iz Ramusiova *Prefationea*.

⁹ Usp. Yule, knjiga I. (1903: 14)

¹⁰ Naime, G. Orlandini (1859.-1937.), koji je radio u Archivio di Stato u Veneciji, objavio je 75 dokumenata vezanih uz obitelj M. Pola (u razdoblju od 1280. do 1387.) pod naslovom *Marco Polo e la sua Famiglia*, Archivio Veneto-Tridentino, vol. IX, Venecija, 1926., str. 1-68. No, već i u II. svesku Yuleova djela (v. *Appendix C*, str. 510-521) nalaze se prijepisi ili katkad tek sažetci 20 izvornih dokumenata.

uvrstio u I. dio svoje knjige *Marco Polo: The Description of the World* (važno je napomenuti kako se Putnik spominje u svega nekoliko dokumenata, a ostali se odnose na druge članove obitelji Polo). No, praksa je istraživača dosada uvijek bila da su Marcov život poglavito iščitavali iz Ramusiova *Prefationea* kao i iz njegova prijevoda Putnikova teksta na talijanski jezik (a koji, prema Benedettovoj klasifikaciji, pripada tzv. skupini B, odnosno – prema mnogim polistima, opširnijoj te, stoga, i autentičnijoj verziji *Knjige*).

Fabrikacije se nisu samo potkrale u biografiji Marca Pola; one su se, kako smo u gornjem retku nagovijestili, uvukle i u mnoge pore njegova teksta – već i u sam njegov naslov¹¹. Naime, današnjem čitatelju dostupno je mnoštvo prijevoda tog – uvjetno ga ovdje nazovimo – „putnog izvještaja“, a prevoditelji su, čega je čitatelj malo kada svjestan, rijetko prevodili iz samo jednog predloška. Takva neanonimna prevoditeljska tradicija započela je s Ramusiovim prijevodom¹² (iz, kako on sam navodi, drevnih latinskih predložaka, a poglavito ističe navodni rukopis koji je pripadao staroj venecijanskoj porodici Ghisi i koji bi, prema njegovu sudu, mogao biti kopija autografa). Primjerice, Benedettov prijevod na talijanski jezik kombinacija je više tekstova (a tekst F mu je osnovica), premda je svakom polistu početniku poznata njegova tvrdnja kako je fr. ms. 1116 smatrao najbližim izvornome izgubljenom tekstu.¹³ Naime, već je Henry Yule smatrao to isto, ali i njegov prijevod na engleski jezik mješavina je nekoliko tekstova (kao predložak uzeo je Pauthierov francuski prijevod¹⁴ iz god. 1865., koji je također načinjen na osnovi triju neotisnutih rukopisa iz pariške Nacionalne knjižnice, te je svoj prijevod, poput samog Pauthiera, potom usklađivao s podatcima iz Geografskog teksta; Yule je također u uglate zgrade stavljao i podatke iz Ramusiova prijevoda). Mouleov prijevod na engleski jezik sastavljen je od prijevoda osamnaest tekstova (a tekst F služi mu također kao osnovica prijevoda). Nadalje, prijevod *Miliona* na hrvatski jezik Borivoj

¹¹ Kada ga istraživači i naslovljavaju prema izvornome naslovu, premda na samome početku fr. ms. 1116 stoji „le divisiment dou monde“ (*le divisimēt dou monde*), to je uglavnom kao *Le divisament dou monde* ili *Le devisement du monde* (kako ga se naziva u fr. ms. 5631 iz BnF-a; međutim, u fr. ms. 1116 uoči *Prologa* naslov se javlja i u liku *Le devisement dou monde*, ali je razvidno kako se polisti kad imenuju Putnikov tekst ne koriste ovom inaćicom naslova već upravo onom iz fr. ms. 5631).

¹² Izdavač T. Giunti upravo je u uvodnome tekstu *A i lettori* drugoga sveska *Delle navigationi et viaggi* otkrio ime njegova urednika.

¹³ Npr. Valeria Della Valle (Polo 2006: 17) piše da „nel 1928 il filologo Luigi Foscolo Benedetto ha basato la sua edizione critica su questo (il manoscritto 1116, op. a.), considerandolo come il più prossimo all'autografo (...).“

¹⁴ Marco Polo: *Le livre de Marco Polo, citoyen de Venise, Conseiller privé et commissaire impérial de Khoubilaï-Khaân: rédigé en français sous sa dictée en 1298 par Rusticien de Pise*, Firmin Didot Frères, Fils et Ce, Pariz 1865.

Maksimović načinio je prema talijanskim prijevodima *Ottima*¹⁵, ali opet kako *Najbolji* nema *Prologa* (ali ima nadopisani *Epilog*), Maksimović ga je „posudio“ iz jednog drugog manuskripta koji također pripada toskanskoj skupini Putnikovih rukopisa¹⁶ te je jezične nejasnoće iz *Ottima* stalno uspoređivao s francuskim tekstrom (međutim, ne navodi kojim)¹⁷ i prema njemu ih korigirao. Polovi istraživači prevoditelji činili su to jer su smatrali kako mnogobrojne inačice Putnikova teksta sadrže dragocjene podatke koje je saopćio sam Marco (a mi ćemo istražiti sadrže li one zaista njegove podatke ili su tek interpolacije Rustichella te kasnijih prepisivača, urednika i prevoditelja) i htjeli su ih okupiti u svojem prijevodu. Iz takvih prijevoda saznajemo, primjerice, da je Marco Polo obnašao visoke funkcije u Kublaj-kanovoј službi (bio je tri godine guvernerom u gradu Yangiu/Yangzhou), kako se zvao grad u kojem je on boravio na svojem prvom poslanstvu (Caragian/Carazan u današnjoj provinciji Yunnan u jugozapadnoj Kini) ili kako je Putnik na svojim putovanjima vodio iscrpne bilješke svega što je vidio i čuo kako bi po povratku mnoštvom informacija zadovoljio znatiželju Kublaj-kana.¹⁸ Takve fabrikacije migrirale su potom u njegovu biografiju.

Na nama je, stoga, da u ovome radu razlučimo stvarne činjenice u Putnikovu životopisu – one koje se tiču njegova života i one koje se tiču njegova djela, od onih iskrivljenih ili povjesno upitnih kao i da pokušamo pokazati na brojnim primjerima iz prijevoda Polova teksta kako se medievalna i renesansna prijevodna tradicija - koju je činilo kombiniranje više tekstova Putnikova djela (te slobodne uredničko-prevoditeljske interpolacije), održala do današnjih dana odnosno kako i danas – usprkos postojanju kanona (fr. ms. 1116 u pariškoj Nacionalnoj knjižnici), čitamo apokrifne Polove tekstove.

¹⁵ *Ottimo* je prijevod *Opisa svijeta* na toskanski, a potječe iz prvoga desetljeća XIV. st. Postoje mnoga njegova kritička izdanja, a Maksimović se, premda sam to ne navodi, poglavito koristio izdanjem *Ottima* iz 1912. koje je priredio Dante Olivieri.

¹⁶ Učinio je to zapravo već D. Olivieri (v. 3.3.2.).

¹⁷ Najvjerojatnije Maksimovićev „francuski tekst“ označava jedno od kritičkih izdanja manuskripta 1116 iz Bibliothèque nationale de France.

¹⁸ Prva fabrikacija (koja se nalazi u poglavlju CXLIII u fr. ms. 1116 odnosno u 144. poglavlju Mouleova prijevoda) može se pripisati ili samome Putniku - koji je tako htio preuvjetovati vlastitu ulogu u službi Kublaj-kana, ili, možda, Rustichellu koji je, namijenivši za Pola takvu visoku funkciju, htio još više dobiti na vjerodostojnosti njegova teksta; nadalje, za druge dvije fabrikacije, koje se nalaze u uvodnome dijelu *Knjige* (u Mouleovu prijevodu nalaze se u poglavlju 16) odgovoran je Ramusio.

2. NACRT ZA BIOGRAFIJU MARCA POLA

2.1. Čiji je Marco Polo? Prijepori oko njegova podrijetla i mesta rođenja

Premda ga se u svijetu spominje kao Marca Pola Venecijanca, a vrlo često kod nas (čak i na najvišim političkim razinama)¹⁹ kao Marka Pola Korčulanina, još uvijek nije utvrđeno gdje je (a niti točno kada²⁰ je) Putnik rođen. Njegovo rođenje nije zabilježeno u venecijanskim maticama rođenih (i ne samo to: prvi dokument koji povezuje Veneciju i njegovu obitelj jest istom oporuka njegova strica Marca sastavljena god. 1280.²¹), a korčulanske matične knjige krštenih počele su se voditi puno poslije njegova rođenja (tek od 1583. god.²²). Pa opet talijanska historiografija smatra da se rodio u Veneciji²³ te se poziva na navodnog Marcovog djeda po ocu – Andreu Polu da San Felicea²⁴ (kojega, kako smo već kazali, prvi spominje G.B. Ramusio²⁵), dok naša povjesna znanost tvrdi kako je mjesto njegova rođenja otok

¹⁹ Čini se da upravo zbog diplomatskih zadjevica između Republike Italije i Republike Hrvatske o mjestu Putnikova rođenja nije moguće pisati izvan dihotomije: Venecija / Korčula.

²⁰ Kao što se Dantova godina rođenja računa prema navodu iz *Komedije* (u kojem se kaže kako ju je autor sastavio na polovini svojeg života), tako se prema *Knjizi* računa i Putnikova godina rođenja (u njenom uvodnom dijelu saznajemo kako se braća Polo s prvoga putovanja vraćaju 1269. te u Mlecima nalaze Niccolina petnaestogodišnjeg sina). Ovdje, međutim, svakako valja napomenuti kako u ms. 1116 iz BnF-a – u tzv. tekstu F, stoji da su braća Polo u Acri (Akru) stigla u travnju 1260. te da polisti ovu godinu drže pogrešnom te ju u prijevodima prepravljaju u 1269.

²¹ Oporuka Marca Starijeg sastavljena je na latinskom 27. kolovoza 1280., a u njoj stoji kako „Jdeirco Ego Marcus paulo condam de constantinopoli nunc habitator Jn confinio sancti seueri (...)“ [,Dakle, ja, Marco Polo, nekoć iz Konstantinopola, sada sam stanovnik župe San Severo.] (Moule, knj. I., 1938: 523).

²² Vujanović (2008: 20)

²³ Venecija kao mjesto Putnikova rođenja čini se najmanje vjerojatna jer je, kako stoji u oporuci Marca St., stric u Mletke doselio iz Carigrada (prepostavlja se u 1260-tim nakon što Đenovljani preuzimaju Carograd i iz njega istjeruju Mlečane) pa je moguće da je tada i nečaka Marca doveo sa sobom (jer je u to vrijeme njegov otac Niccolò sa stricem Matteom u Kini). Dakle, ako Marco St. u Mletke dovodi sa sobom Marca, onda je kao mjesto Putnikova rođenja moguć i Carograd i Sudak na Krimu (gdje je Marco St. imao kuću i gdje su poslom boravili i Niccolò i Matteo). U *Opisu svijeta* (u fr. ms. 1116, ali i u drugim njegovim važnim manuskriptima) stoji da su braća Niccolò i Matteo 1250. (ovu godinu polisti uglavnom, prema Yuleu, neopravdano prepravljaju u 1260.; prema Pauthieru to je 1255.) otišla u Carograd s robom iz Mletaka (pa zatim na Sudak, i dalje, budući da su zbog rata moralna promjeniti smjer putovanja, u Kinu, a u Mletke se vraćaju 1260. odnosno, prema polistima, 1269.). Dakle, braća Polo izbjivaju iz Venecije od 1250. do 1260. (1269.) te je vrlo mala vjerojatnost da je Putnik ondje rođen.

²⁴ San Felice je župa u venecijanskoj četvrti Cannaregio.

²⁵ Talijanska književna historiografija uvijek navodi Andreu Polu kao oca Marca St., Niccole i Mattea budući da je Ramusio tako napisao u svojem *Prefationeu* 1553.: „(...) hauendo veduti molti instrumenti & carte antichissime di diuisione da beni, fra gli heredi loro della detta casa nella Corte del Million, mostratemi autentiche da chi dopo anni sono al presente venuti per ragione di successione al possesso di que'beni, ritruouo che messer Andrea Polo da san Felice, honorato gentil'huomo hebbe tre figliuoli: il primo de quali fu messer Marco, il secondo Mafo, il terzo Nicolo“ (Moule, knj. I., 1938: 587-588). Yule je prihvatio tu Ramusiovu tvrdnju dok Moule (1938: 15), oslanjajući se na Orlandinijeva arhivska istraživanja, smatra kako za to nema potvrde: „It seems, however, that modern research has failed to find

Korčula. Talijanski povjesničari nerijetko, zbog nedostatka arhivske građe o rođenju Marcua Pola u Veneciji, naglašavaju i da se svakako rodio u Mletačkoj Republici budući da je Dalmacija tada bila u njezinu sastavu.²⁶

U internetskom izdanju talijanske enciklopedije *Treccani* tako stoji:²⁷

Polo, Marco. – Viaggiatore veneziano
(Venezia o Curzola 1254 – Venezia 1324)²⁸

U *Enciklopediji Leksikografskog zavoda* (knjiga V.) može se pročitati sljedeće:

POLO, Marko (?., 1254 – Venecija, 8. I 1324), sr. vjek. putnik i putopisac. Pretpostavka o Polovu rođenju u Dalmaciji (u Korčuli) zasniva se na jednom dokumentu iz XV. st. po kojem je porodica P. podrijetlom iz Dalmacije.
(*Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 1969: 207)

Odnosno:

Polo, Marko (tal. **Marco**), istraživač i putopisac (Venecija ili Korčula, 1254 – Venecija, 8. I. 1324). Pretpostavka o Polovu rođenju u Korčuli zasniva se na jednom dokumentu iz XV. st. po kojem je obitelj Polo podrijetlom iz Dalmacije.
(*Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda* Miroslav Krleža)²⁹

any early document which mentions Andrea of San Felice (...)" Moule (1938: 15) navodi i kako je početak Ramusiove rečenice „Vidjevši mnoge isprave i stare dokumente o podjeli imovine“ u kasnijim izdanjima izbačen (sljedeće izdanje je iz 1574.).

²⁶ Pitanje podrijetla kao i rodnog mjesta Marca/Marka Pola danas se, kako smo nagovijestili, često rješava diplomatskim nadmudrivanjem između Talijanske Republike i Republike Hrvatske. Primjerice, u uvodnome dijelu knjige *Lucidar Marka Pola* tadašnji talijanski veleposlanik Alessandro Graffini piše: „Marco Polo rođen je 1254. a ime Marco (pisano sa ç) dobio je kako u znak svetom Marku, zaštitniku Venecije (San Marco), tako i po starijemu stricu koji je nosio to ime. Tragovi obitelji Polo u Veneciji sežu još u daleku godinu 971. Riječ je o autentičnom potpisu nekog Marca Pola zabilježenom na jednom trgovačkom dokumentu. Izdanci obitelji Polo spominju se u mjestu Chioggia već u XI. st., dok su u XII. stoljeću zabilježeni na otočiću Torcello. U oba navedena mesta pronađeni su i dokumenti trgovačke naravi i javni spisi s potpisima članova obitelji Polo. Ostali tragovi nalaze se u samom gradu Veneciji u četvrtima San Trovaso, San Felice, San Geremia i San Leonardo.“ (prevela Suzana Glavaš) (Cit. prema: Vujanović, ur. 2008: 17).

²⁷ U natuknici Marco Polo u *Dizionario di Storia* (2011.) piše: „Viaggiatore veneziano (Venezia o Curzola 1254 – Venezia 1324)...“; zatim u *Enciclopedia dell'arte medievale* (1998.) stoji: „Viaggiatore veneziano, nato nella città lagunare o a Curzola, in Dalmazia nel 1254 e morto a Venezia nel 1324.“

²⁸ Preuzeto 12. kolovoza 2013. s: <http://www.treccani.it/enciclopedia/marco-polo/>

²⁹ U internetskom izdanju *Hrvatske enciklopedije* Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“ (dostupnom nam od jeseni 2013.) stoji gotovo ista rečenica, ali lektorska je ruka (nastojeoći sadržajno i jezično cijelu natuknicu kroatizirati, no – razvidno je – bez konzultacije s ikakvom polističkom literaturom) prebrisala važan podatak (i dodala jedan netočan): naime, kako možemo vidjeti, u starom izdanju *Enciklopedije LZ-a* govori se o pretpostavci o rođenju „u Dalmaciji (u Korčuli)“, a u *Hrvatskoj enciklopediji* samo da se

Nadalje, čini se da se *Leksikon JLZ* poziva na isti taj dokument iz XV. stoljeća:

POLO, Marco: (...) prema jednom dokumentu iz 15. st.
rodom s Korčule.³⁰
(*Leksikon JLZ*, 1974: 773)

Zatim, u *Pomorskoj enciklopediji* (knjiga VI.) možemo pročitati:

POLO, Marko, mletački putnik (? , 1254. – Venecija, 8.I.
1324). Preci M. Pola potječu iz Dalmacije, a još nije arhivski
utvrđeno, gdje se on rodio. Najvjerojatnije u Dalmaciji
(Korčula).
(*Pomorska enciklopedija* Leksikografskog zavoda FNRJ, 1960: 189)

I Šime Ljubić Putnika u svojem *Biografiskom rječniku glasovitih ljudi Dalmacije (Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia)* otisnutom u Beču 1856. godine navodi pod imenom *Marco Polo di Curzola*:

POLO MARCO di Curzola, dove aveva preso stanza molto
prima la sua famiglia. Alcuni lo vogliono veneziano, la *Biog.*
Univ. An. e Mod.,³¹ lo dice però d'origine dalmata.
(*Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*,
1856: 255- 256)

Spomenimo i kako o Polovu mjestu rođenja otisnuto izdanje *Britanske enciklopedije* (sv. 9.) iz godine 2002. kaže:

Polo, Marco (b. c. 1254, Venice [Italy] or Curzola, Venetian
Dalmatia [now Korčula, Croatia]— d. Jan. 8, 1324,
Venice) (...)³²
(*Britannica*, 2002: 571)

prepostavka o rođenju u Korčuli temelji na dokumentu iz XV. st. prema kojem obitelj Polo potječe iz Dalmacije; zatim, u *Hrvatskoj enciklopediji* Korčula ili Venecija navedene su uz Putnikovo ime kao mogućnosti njegova rođenja – najvjerojatnije po uzoru na talijansko mrežno izdanje enciklopedije *Treccani*, dok u jugoslavenskom izdanju – što je puno prikladnije - za mjesto rođenja stoji tek upitnik. Naravno, u otisnutom izdanju *Hrvatske enciklopedije*, u 8. svesku (O-Pre), na str. 619-620, nalazi se ova ista natuknica.

Usp. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49265>

³⁰ Najvjerojatnije se dokument iz XV. st. na koji se pozivaju naše enciklopedije i leksikoni odnosi na tzv. *Rukopisnu kroniku* iz 1446.

³¹ Naime, *Biografia universale antica e moderna* (sv. XCV; Venecija 1828.) navodi kako je „Andrea Polo di s. Felice nobile veneto, originario di Dalmazia (...)", str. 147.

³² Premda sam u Vujanovića (2008: 23) našla podatak da su u otisnutom izdanju *Britannice* i iz 1998. Venecija i Korčula stajale također kao moguća mjesta Marcova rođenja, nisam saznala kada je i – povrh svega - zašto je Korčula u *Britanskoj enciklopediji* izbrisana kao mogućnost njegova rodna mjesta.

No, u mrežnom izdanju *Britannica* iz 2013. kao mjesto Marcova rođenja navodi se ipak samo Venecija:

Marco Polo, (born c. 1254, Venice [Italy]—
died January 8, 1324, Venice) (...).³³

Ne postoji, međutim, nikakav dokument koji bi ukazivao da se Marco Polo rodio na Korčuli: postoje samo, kako ćemo uskoro pokazati, zabilježbe u više mletačkih kronika prema kojima obitelj Polo vuče podrijetlo iz Dalmacije i na jednu od njih pozivale su se naše enciklopedije i leksikoni. No, Marcovo rodno mjesto dovodi se kod nas ponajviše u vezu s Korčulom, a ne sa Šibenikom (kako je to tvrdio mletački ljetopisac M. Barbaro) ili nekim drugim mjestom u Dalmaciji. Čini se da je tomu tako zato što je tradicija koja započinje s Ramusiom – a prema kojoj je Putnik 1298. god. zarobljen u Bitki kod Korčule, utjecala na predaju o njegovom navodnom rođenju na Korčuli (tako se po analogiji i s vremenom Marcovo mjesto rođenja počinje smatrati sve više Korčulom, a sve manje Šibenikom).

Nadalje, mit o „našem zemljaku“ Marcu Polu (Korčulaninu ili katkad Šibenčaninu) svoju pravu afirmaciju doživljava – kako se možemo osvijedočiti u tjedniku *Zora dalmatinska* i tijednom prilogu *Danica* - upravo u doba hrvatskoga narodnog preporoda:³⁴

„Nije malahna slava za naš narod, iz medju jakodušnih
broditeljah, koji se štiju na pervome listu naše Zore, mochi
spomenuti njihova prihoditelja Marka Polo rodom Dalmatinca,
koga za puno razlogah derximo iz Korčule, gdi se njegova obitelj
razrodila i puno prije njega namistila. Putova on i na moru i na
kopnu, xivì u istočnoj Indii, vladao prostranom derxavom, i
pošto doprati s mnoštvom plavi kcher svoga kralja do njezina
zaručnika, vratí se u Mletke, i tute kod golemoga svoga blaga
xivio. Postavši zapovidnik jedne galije, zasuxnje ga Jenuezi u
boju, koji se u očigled Korčule učinì god. 1298 iz medju 96
galijah Mletačkih, vladanih od Andrije Dandolo, i 66 Jeneskikh,
vladanih od Lampreda Dorie.

U vrime svoga suxanjstva ispisao i izdao je na svitlost
uspomene svojih putovanjih, šurke za ona vremena ali iz njih
su se dosdta naučili naslidujuchi broditelji a navlastito
jakodušni Jenuez koji je našao Ameriku.“

(M.L., *Zora dalmatinska*, br. 18, od 29. travnja 1844., str. 144)³⁵

³³ Preuzeto 21. prosinca 2013. s: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/468139/Marco-Polo>

³⁴ Za odlomke koji slijede iz *Zore dalmatinske* i *Danice horvatske, slavonske i dalmatinske* saznala sam u: Vujanović (2008: 275).

³⁵ Preuzeto 12. kolovoza 2013. s internetskih stranica Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=77121091-2b50-4b0b-8fe9-7d194b64bcea>

„Putujući parabrodom u Dalmaciju, sastao se je St. s učenim padovanskim profesorom *Furlanettom*, putujućim radi izraživanja někojih starinah u Dalmaciju, i s našim glasovitim Nikolom Tomaseom, koji se biaše u Šibenik, svoje i slavnoga Marka Pola rodište (...)“

(Ivan Kukuljević Sakcinski, *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, br. 26, od 28. lipnja 1845., str. 103)³⁶

„Ovaj *Marko Polo* naše je gore list, i zato neće biti čitateljem neugodno, ako im kratku věst o glasovitom ovom našem putniku sobćimo, koju smo iz Zore dalmatinske cārpili. Do sada su ga svi za Taliana proglasivali; budući da se je u Mletcih rodio; al naopako, jer su se Markovi predjii iz Korčule (koja kao što je poznato, ilirske stanovnike hrani) radi brodarstva u Mletke preselili. – Marko je po svoj prilici ilirski govorio jer je putovao preko Čàrne gore uzduž Balkana k Volgi, naučio je ondašnji (valjada ruski) pače i tatarski jezik, jer je bio naumio odputiti se k tatarskomu hanu Kublaju. Došavši k njemu, znao si je svojimi znanostmi i umom na toliko pribaviti njegovu milost, da ga je postavio za upravitelja jednoj pokrajini. Mnogo godinah živio je Marko u Azii; napokon povrativši se kući morao je svojim priateljem neprestano pripovědati o tome, što je video i izkusio. To mu je najposlě dodijalo, te je opisao svoje putovanje na otoku Korčuli. Nu čudne stvari: nezna se dan danas, kakovim li je pisao jezikom. Jedni tvärde, da je pisao latinski, drugi da je francezki, a opet ini, da talianski. Putopis ovaj čitali su onda ljudi s velikom pohvalom, i bärzo je bio preveden na više jezikah. U dělu ovom Marko Polo je párvi (220 god. prie Kolumba) izvěstio Europu o unutarnjih zemaljah Azie, o ondašnjih narodih i t. d. Marko pripověda u ovom delu (već god. 1297.!) o barutu, štampanju knjigah, busulji (kompasu), i drugih znamenitih stvarih, koje je on u Kini, Perzii itd. video. Kolumbus je Markovo dělo pomnjivo čitao, i poznao je odatle prostranstvo kopna (kontinenta), što mu je kod otkritja Amerike od velike koristi bilo. – Komu od nas nebi do toga stalo, poznati se s ovim putopisom našega zemljaka?“
(*Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, br. 6, od 7. veljače 1846., str. 24)³⁷

Prema dvama našim istraživačima³⁸ neki od mletačkih dokumenta koji bilježe dalmatinsko podrijetlo Polovih su: *Chronicon Iustiniani* (1358.) koja spominje obitelj Polo kao doseljenike

³⁶ <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=599dd911-ddd8-460f-bbb7-0cd2d8e616a9> (preuzeto 23. kolovoza 2014.)

V. cijeli tekst naslovljen kao „*Istra i Dalmacia. Pisma i uspomene od Henrika Stieglitza. U Stutgardu i Tubingi 1845.* Presudjeno Ivanom Kukuljevićem.“, *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, br. 26, 28. lipnja 1845., subota, str. 101-104

³⁷ Preuzeto 12. kolovoza 2013. s internetskih stranica Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=17944ff8fea9-4e1e-b178-1e1878a31a62>.

u Veneciju (u njoj se navodi da se ne zna otkuda su došli, ali je izvornim rukopisom, kako tvrdi Andelko N. Pavešković, nadopisano „Di Dalmazia“ – međutim, kada je ta kronika otisnuta 1965. god., nije bilo zabilješke „Di Dalmazia“³⁹; zatim, u *Rukopisnoj kronici* ili *Kronici mletačke povijesti* (1446.) uz prikaz grba obitelji Polo zabilježeno je kako je ta obitelj „u starini“ došla iz Dalmacije⁴⁰; nadalje, u *Le vite dei dogi* (1522.) Marina Sanuda Mlađeg (Marina Sanuta) tvrdi se isto.

Indologinja Karmen Bašić bavi se Marcom i braćom Polo u svojoj knjizi *Putnici u Indiju iz naših krajeva*⁴¹, a za Putnika ustvrđuje da je „vjerojatno porijeklom iz Dalmacije“ (1999: 23). Bašić (1999: 70-71) do tog zaključka dolazi na osnovi teze u *Enciklopediji Leksikografskog zavoda*, knj. V (1966: 207) koja se poziva na stanoviti dokument iz XV. stoljeća, zatim na temelju tvrdnje mletačkog kroničara Marina Sanuta (1466.-1536.) koji spominje nekog kapetana broda iz Korčule koji se zove Antonio di Polo⁴² (sv. VI, str. 248)⁴³ kao i na osnovi tvrdnje Šime Ljubića koji Putnika, već smo spomenuli, u svojem rječniku *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia* (1856.) navodi kao Marca Pola di Curzola.

Moule (1938: 17) navodi zapise iz dvaju mletačkih rukopisa koji potvrđuju dalmatinsko podrijetlo porodice Polo; u prvoj manuskriptu (Reg. 14 A. IX A), a koji potječe iz oko 1600. god., kaže se: „Polo: questi ueneno de dalmatia furno homini ottime & sapienti, & per li

³⁸ V. Depolo u tekstu *Podrijetlo obitelji Polo i veze Marka Pola s Korčulom* (v. Vujanović 2008: 19-23) iznosi svoju tezu o korčulanskoj podrijetlu obitelji Polo, a temelji ju na istraživanju našeg arhivskog materijala. Spominje tako nedatirani rukopis *Memoria su vescovato di Curzola (Povijest korčulanske biskupije)* u arhivu Korčulanske biskupije (utemeljene 1300.) u kojem se spominje prezime Paulovich odnosno kaže se kako korčulanski biskup Ivan de Paulis (imenovan 1447.) potječe iz korčulanske obitelji Paulovich koja se bavi klesarstvom od 1300. Depolo navodi i kako je najstariji pisani dokument koji spominje obitelj Polo u Korčuli darovnica od 14. ožujka 1400. U svojem tekstu bavi se i etimologijom prezimena Polo: prema imenu Pavao nastalo je prezime Paulovich/Pavlović koje je kasnije latinizirano u De Paulis, potom je venecijanizirano u di Polo te se u obliku Depolo zadržalo od XVIII. st. do danas; Depolo smatra i kako je znakovito da je crkva sv. Lovre, u kojoj je Putnik sahranjen, smještena u venecijanskoj četvrti Castello koju su upravo naseljavali Dalmatinci.

A. (N.) Pavešković u znanstvenom radu *Putopisac Marko Polo (Poljica: godišnjak Poljičkog dekanata*, Gata, 1998., br. 23, str. 38-66) iznosi teze koje temelji na istraživanju dokumenata iz mletačkih arhiva koji ukazuju na dalmatinsko podrijetlo obitelji Polo; i P. se bavio etimologijom prezimena Polo (prema njemu ono dolazi od starohrvatske riječi *pol* koja označava jednu vrstu ptice vodarice – čurlina; ustvrđuje i kako ptica pol odgovara prikazu ptice na grbu Polovih).

³⁹ Usp. Paveškovićev tekst *Putopisac Marko Polo* koji se može preuzeti na: http://www.korcula.net/mpolo/mpolo_pav_text.htm

⁴⁰ „Pollo: Questi antigamente vene de Dalmatia; et per lo suo bon portamento et lialtade per la guerra de Zenova... lo fo fato del Gran Conseio.“ [„Obitelj Polo je u starini došla iz Dalmacije. Zbog lojalnosti i uzornog vladanja tijekom rata protiv Genove bila je 1381. godine primljena u Veliko vijeće.“ (prijevod prema Vujanović: 2008: 19)]

⁴¹ Karmen Bašić: *Putnici u Indiju iz naših krajeva*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1999.

⁴² „Zercha uno patron di nave, Antonio di Polo, di Curzola (...)“ Usp. *I Diarii di Marino Sanuto / pubblicato per cura di G. Berchet (tomo VI)*, A spese degli editori, Venecija 1881., str. 248

⁴³ *I Diarii* mletačkoga kroničara M. Sanuta imaju 58 svezaka te su nastajali od 1. siječnja 1496. do rujna 1533. Publicirani su u Veneciji od 1879. do 1903. (kada je otisnut posljednji svezak).

buoni portamenti che fece Ser nicolo pollo da san gieremia alla guera di chioza contra gienoesi del anno 1381 fu fatto del conseglio & manco questa casada del anno 1415 in uno messer marin pollo esendo castelano a uerona.“; u drugome (B.M. Add. 18659) stoji: „Polo questi uene de Dalmatia fo boni, e sapienti homini, e per i boni portamenti alla guerra di Zenoueti fo fatto del Cons. Ser Nicolo Pollo da S. jeremias del 1382: mancò questa Casada in ser Marin pollo siando Chastelan a Verona del 1418“.⁴⁴ Nadalje, Moule (1938: 19) bilježi i kako mletački ljetopisac Marino Sanuto tvrdi god. 1522. da su „Poli di Dalmazia“.

Usto, britanska sinologinja F. Wood (1996: 112) spominje dokument iz sredine XIV. stoljeća u Britanskoj knjižnici tzv. Additional MS 12475 [u kojem uz grb s četiri ptice ide bilješka: „Polo questi veneron antigamente de dalmatia (...)] i to je jedan od najčešćih dokumenata na koji se hrvatski zagovaratelji Putnikova dalmatinskoga podrijetla pozivaju od 1998. g.⁴⁵, ali važno je naglasiti kako taj dokument spominje već Moule (1938: 17-19) te za njega ispravno kaže kako potječe iz sredine XV. st. (smatra kako je nastao između god. 1450. i 1460.).⁴⁶

Oslanjajući se na podatke iz naših enciklopedija, leksikona i biografskih rječnika prema kojima je Dalmacija (Korčula) vrlo izgledno mjesto Putnikova podrijetla (rođenja), Slobodan Prosperov Novak uvrstio je tog „Venecijanca porijeklom s Korčule“ (1996: 245), „toga Dalmatinca, za kojega se prepostavlja da je rođen na Korčuli 1254. godine“ (1996: 245) odnosno „toga Korčulanina“ (2003: 18; 2004: 31) prvo u svoju *Povijest hrvatske književnosti: Od početka do Krbavske bitke* (I. knjiga) iz 1996. godine (autor je tekst naslovio kao *Marco Polo: Dalmatinac u dalekoj Aziji*), a onda kasnije i u *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas* (2003: 18-19) te je onda taj isti tekst iz 2003. godine s naslovom

⁴⁴ Cordier, nakon uvida u Priulijev ms. *Genealogie delle famiglie nobili di Venesia* koji se čuva u venecijanskom Archivio di Stato, smatra kako je Nicolò iz župe San Geremia bio unuk Putnikova polubrata Mattea, a kastelan u Veroni da je bio sin ovoga Nicole iz četvrti San Geremia. Za Nicolu Cordier tako navodi da je imao tri sina (Maffia, Marca i Marina), ali nije jasno zašto za Marca navodi da je bio porkulab, a ne za Marina. Usp. Yule, knj. II. (1903: 509).

⁴⁵ Britanski povjesničar James A. Gilman 7. rujna 1998. na Međunarodnom skupu posvećenom Marcu Polu u Korčuli spominje ovaj dokument za koji je najvjerojatnije saznao iz knjige F. Wood (1996: 112) jer i sam pogrešno navodi kako potječe iz XIV. st. mjesto iz XV. st.

⁴⁶ British Library navodi naslov te kratko opisuje ADD MS 12475: „EL PRIMO NASIMENTO de le nobilissime famiglie et schiate et chaxade de la inclita citta de Venetia, con le sue insegnie, etc.; with the arms colored ; - Chronicle of Venice to the year 1427, commencing, 'Ivi vederemo come Atila, flagelan De, pagan crudelissimo, naque: ' -Copia de una letera mandata dal dominio Venetiano al nobel omo S. Zorzi Dolfin, nel ano 1310, esendo Bailo in Romania, overo a Chostantinopoli, de tudo el suseso de Baiamonte Tiepolo. xvth cent. Small Quarto. [12,475.] Dakle, mletačka kronika obrađuje razdoblje do 1427. te su zato neispravne tvrdnje F. Wood da djelo potječe iz sredine XIV. st.

Dalmatinac Marko Polo publiciran i u prvoj svesku njegove *Povijesti hrvatske književnosti: Raspeta domovina* (2004: 31).⁴⁷

Kako smo u uvodnome poglavlju nagovijestili, talijanski ali i naši predgovori/pogovori kritičkim izdanjima *Miliona* uglavnom kažu kako je Putnik podrijetlom iz Dalmacije odnosno najčešće se pozivaju na (još uvijek nepronađeni) dokument u kojem stoji kako se obitelj Polo 1033. god. doselila u Veneciju iz Šibenika i da se otada ondje uspješno bavila trgovinom⁴⁸: npr. Maksimović u svojem pogovoru *Milionu* (1954: 194) piše: „Slična sudbina zadesila je braću Mattea i Niccolaia Pola, mletačke trgovce, porijeklom iz Dalmacije, čiju su preci doselili u Mletke iz Šibenika god. 1033.“; a predgovor *Il milioneu* (2006: 7) Valerije Della Valle započinje riječima: „Marco Polo nacque a Venezia nel 1254. Era figlio di Niccolò Polo, appartenente a una famiglia di patrizi originari di Sebenico in Dalmazia.“

Sve ovo dovodi do zaključka da prema nekolicini mletačkih kronika obitelj Polo podrijetlom jest iz Dalmacije⁴⁹, ali ju one, kako smo pokazali, uglavnom ne povezuju s nekim određenim dalmatinskim mjestom: tek Marino Sanudo Mlađi navodi nekog kapetana broda Antonija Pola iz Korčule kao i Marco Barbaro koji tvrdi da su se Polovi doselili iz Šibenika (međutim, njegov izvor nije dokumentiran). Sam Orlandini je smatrao kako Polovo dalmatinsko podrijetlo nije izvjesno jer nije potvrđeno odgovarajućom ispravom iz sredine XIII. stoljeća (Moule 1938: 19).

Priču o obitelji Polo koja je podrijetlom iz Dalmacije širili su tako sami Mlečani (njihove kronike od sredine XV. stoljeća nadalje) te G.B. Ramusio kada je u drugoj polovici XVI. st. ustvrdio da je Marco Polo pao na Korčuli u đenovsko ropstvo – te se analogijom u Damaciji sve više smatralo kako je njegovo rodno mjesto Korčula, a ne Šibenik (kako bi se očekivalo).

⁴⁷ Također i tekst naslovjen kao *Marko Polo, najveći putnik kojega je rodila Dalmacija* nalazi se u njegovoj knjizi *101 Dalmatinac i poneki Vlaj* (2007: 28-29). Nadalje, Novakov tekst o Marcu Polu u trima njegovim *Povijestima hrvatske književnosti* (1996., 2003. 2004.) ujedno je i jedini koji se nalazi u našim povijestima književnosti.

⁴⁸ Naime, ispravu u kojoj se navodi kako Polovi u Veneciju stižu iz Šibenika 1033. prvi spominje M. Barbaro u *Genealogiji* (1566.), koja se danas nalazi u venecijanskem Museo Civico. Usp. Yule, knj. I. (1903: 14).

⁴⁹ Moguće je da je zaista iz Šibenika, ali razvidno je kako se otamo Putnikov ogrank obitelji nije iselio već 1033. Postavlja se pitanje zašto je Barbaro odabrao upravo godinu 1033.: naime, mletački dužd Pietro II. Orseolo na samom početku XI. st. uspijeva zauzeti Dalmaciju te uzima titulu *dux Dalmatiae* (Crowley 2013: 10); nadalje, premda se Šibenik u darovnici kralja Petra Krešimira IV. zadarskom samostanu sv. Marije spominje 1066., možemo zaključiti i da je taj grad postojao već neko vrijeme prije svojeg prvog zabilježenog spominjanja te se, u tom kontekstu, Barbarova godina potpuno uklapa u Polov životopis (ispada tako da su se Putnikovi preci iselili u Veneciju nedugo nakon što je Dalmacija ušla u sastav Mletačke Republike).

Ujedno, u prilog tezi kako je Polo rođen na Korčuli služila je često i činjenica što je na tom otoku prisutno prezime Depolo.⁵⁰ Mlečani (odnosno kasnije Talijani) sami su nam, dakle, bacili udicu s Marcom Polom – za koju smo se poglavito i u skladu s potrebama tih razdoblja uhvatili u vrijeme hrvatskoga narodnoga preporoda, zatim neposredno nakon Drugog svjetskog rata⁵¹ te u devedesetim godinama prošloga stoljeća (a interes za Putnika traje do današnjih dana).⁵²

Međutim, premda nemamo pisani trag iz sredine XIII. stoljeća koji bi potvrdio nemletačko podrijetlo Polovih, možda se ono može iščitati u naslovu, *Prologu* i uvodnim poglavljima našega prijevoda Putnikova teksta te u dvama dokumentima iz mletačkih arhiva u kojima se daje naslutiti Marcov svojevrsni autsajderski status u Mlecima: tako se u preambuli *Knjige* često upotrebljavana sintagma „građani Venecije“, kojom autor određuje sebe, svojega oca i strica, ne bi trebala možda odnositi samo na građane grada Venecije već uopće na građane Mletačke Republike [npr. „Počinje knjiga gospodara Marka Pola, građanina mletačkog“⁵³/ „Incomincia il libro di messer Marco Polo cittadino di Vinegia (...)“⁵⁴; „(...) Marko Polo, mudri i otmjeni građanin Mletaka“⁵⁵/ „misier Marco Polo, nobile e savio zitadin de Veniesia (...)“⁵⁶; „Bila dva otmjena mletačka građanina“⁵⁷/ „Furono due nobili cittadini di Vinegia, ch'ebbe nome l'uno messer Matteo e l'altro messere Nicolao (...)“⁵⁸, itd.] budući da iz uvodnoga dijela *Opisa svijeta* saznajmo i kako su braća Polo u drugoj polovici XIII. st. bili sitni trgovci (zarađivali su od fluktuirajuće marže, a nisu imali, poput dobrostojećih trgovaca, trgovinu u Veneciji) kao i da su onda zbog trgovačkih poslova boravili u Carigradu i Sudaku

⁵⁰ Ta se teza s lakoćom pobija protuargumentom kako je prezime Polo (u svojim raznim varijantama poput one Depolo) prisutno i u drugim mediteranskim zemljama. Kod nas je, primjerice, prezime Polić (hrvatska inačica Putnikova prezimena) u prošlosti bilo rašireno u mnogim dalmatinskim mjestima, dok se danas pak njegovi nositelji mogu naći po cijeloj Hrvatskoj.

⁵¹ Naime, prema uvidu u literaturu na temelju koje je nastala natuknica o Marcu Polu u *Pomorskoj enciklopediji* (knj. VI; str. 190) od 1954. do 1956. istraživanje Putnikova podrijetla i mjesta rođenja nanovo je bilo u modi (poglavitno u Dalmaciji), ali to je zato što se tad obilježavala 700-ta godišnjica njegova rođenja (navode se tako ovi tekstovi: A. Jutronić: *Gdje se rodio Marko Polo, Slobodna Dalmacija*, 2. XII. 1954, 4; F. Gogala-Dominis, *Dopuna praznini u životopisu Marka Pola, Zadarska revija*, 1954, 4; J. Herceg: *Mletačka ili dalmatinska teza o porijeklu Marka Pola?*, *Narodni list*, 12. I. 1955.; I. Rubić: *O porijeklu Marka Pola, Mogućnosti* 1955, 4; M.M.: *Osvrt na diskusiju u našoj štampi povodom 700-te godišnjice rođenja Marka Pola, Mornarički glasnik*, 1956, 2).

⁵² V. 3.5.

⁵³ Polo (1954: 5)

⁵⁴ Polo (1912: 1)

⁵⁵ Polo (1954: 9)

⁵⁶ Polo (1912: 1)

⁵⁷ Polo (1954: 13)

⁵⁸ Polo (1912: 5)

na Krimu (gdje, kako iz njegove oporuke saznajemo, Marco St. ima i kuću).⁵⁹ Kada nakon 1261. god., zbog novonastalih političkih prilika, Mlečani napuštaju Carigrad (a u nj se masovno naseljavaju Đenovljani), i Marco St. seli se u Veneciju (dok braća Niccolò i Matteo, koja su u to vrijeme na svojem prvom putovanju, kuću ondje kupuju tek nakon drugoga povratka iz Azije). Također, iz dvaju spomenutih venecijanskih dokumenata je razvidno kako se Putnik nakon povratka iz Kine bavi manjim trgovackim poslovima (u jednom saznajemo kako god. 1305. on biva jamcem za otplatu globe nekomu krijumčaru vina, a u drugom da god. 1311. tuži svojega preprodavača koji mu nije isplatio punu sumu od povjerene mu prodaje mošusa) te da u Mlecima umire i kao putnik i kao pisac ne(pre)poznat, jer mletačke kronike ne spominju ga kroz XIV. st., a mletački kartograf Marino Sanudo Stariji ne izrađuju *mapu mundi* prema njegovu *Opisu svijeta*⁶⁰.

Dolazi se tako do zaključka da trojica braće Polo nisu bila rodom iz grada Venecije već su bili građani Mletačke Republike te su zbog prirode svojeg trgovackog posla živjeli u njenim kolonijama (Carigradu i Sudaku na Krimu) – pa je velika mogućnost i da je Putnik u jednom od tih dvaju gradova rođen, a kada se politička situacija u Carigradu pogoršala, relocirali su se u Veneciju (Marco St. oko 1260-te i to, izgledno je, s Putnikom, a Niccolò i Matteo, tek kada se 1295. g. vraćaju iz Kine, ondje kupuju kuću iste te godine ili nakon nje).

Stoga, na pitanje čiji je Marco Polo ne možemo tako (ali i ne trebamo) dati jednoznačan odgovor jer, kako smo pokazali, takav odgovor nije moguć ni kada se postavi pitanje o njegovu podrijetlu, a niti onda kada nas se upita za mjesto njegova rođenja.

Sada se zato nametnulo pitanje smije li se kroatistička struka ipak baviti Polovim tekstom (s obzirom da se samo može uhvatiti za njegovo možebitno dalmatinsko podrijetlo) odnosno što to kvalificira nekoga autora da njegov opus bude predmetom istraživanja određene nacionalne povijesti književnosti: je li to barem jedan važan kriterij? Primjerice, jezik stvaranja? Ako je tomu tako, onda pionir indologije Ivan Filip Vesdin (1748.-1806.)⁶¹ nikako nije hrvatski pisac (premda je hrvatski govorio, „talijanski mu je bio najdraži jezik, odlično ga je savladao, a o čemu svjedoči i to što je svoju knjigu *Viaggio alle Indie Orientali*, svojedobno najčitaniju,

⁵⁹ Da nisu bili veliki trgovci, svjedoči i podatak iz kojeg se vidi kako se nisu koristili vlastitim brodom, npr. „Onda otputovaše na jednom brodu iz Carigrada i odoše u Soldaju“ (Polo 1954: 10) odnosno (možda je ova činjenica ipak jasnija u Maksimovićevu srpskome prijevodu): „Oni kupiše mnogo nakita, ukrcaše se na jedan brod i otploviše u Soldaju“ (Polo 1947: 14). Usp. M.M., *Osvrt na diskusiju u našoj štampi povodom 700-te godišnjice rođenja Marka Pola, Mornarički glasnik*, 1956., br. 2, str. 224

⁶⁰ Yule, knj. I. (1903: 118)

⁶¹ V. npr. Novakov tekst *Indijski poučak Filipa Vezdina u Povijesti hrvatske književnosti: Raspeta domovina* (svezak I.), Marjan tisak, Split 2004., str. 251-253

napisao upravo na talijanskom⁶²). Je li to piščeva nacionalnost? Prema tom kriteriju hrvatski autor nije pak August Šenoa (1838.-1881.) jer, kako se, primjerice, u *Leksikonu hrvatske književnosti*⁶³ (1998: 343) može pročitati, njegovi biografski podatci govore sljedeće: „Potječe iz ponijemčene obitelji češkoga podrijetla. Njegov se otac Alois Schönoa, prihvativši ponudu biskupa A. Alagovića za mjesto biskupskoga slastičara, doselio 1830. iz Pešte u Zagreb i 1838. vjenčao s Terezijom Rabacs“ (nadalje, Šenoin djed po majci – Maksimilijan Eduard Rabacs u Zagreb se doselio iz Trnave u današnjoj Slovačkoj⁶⁴). Može li se to možda odrediti prema mjestu u kojem je pisac živio? Onda hrvatski pisac opet nikako nije Vesdin. U slučaju pak Marca (Marka) Pola kojega ljubomorno svojataju Talijani (a na Filozofskom fakultetu u Zagrebu predaje se samo na Odsjeku za talijanistiku⁶⁵ te je njegov *Milion* moguće posuditi samo na talijaničkom odjelu Knjižnice Filozofskog fakulteta⁶⁶), situaciju možemo postaviti ovako: on je, prema tvrdnjama mletačkih kroničara, podrijetlom bio Dalmatinac (iako nije točno utvrđeno kada su njegovi preci došli u grad Veneciju); međutim, ne zna se gdje je rođen kao ni gdje je sve proveo svoje djetinjstvo i rano mladenaštvo (dio zasigurno jest u Veneciji), ali, kako nam je sam ispričao, gotovo više od trećine života proživio je u Aziji i *Opis svijeta* posvetio je njenom opisu, još jednu trećinu odživio je – baveći se trgovачkim poslovima - u Mlecima, ali autograf njegova djela nastao je u Genovi (tada samostalnoj trgovачkoj republici) te nije napisan, kako su to ustvrdili jezikoslovci, venetskim dijalektom već starofrancuskim jezikom odnosno, ako smo precizniji s određenjem, nekakvim križancem francuskoga i talijanskoga jezika. Dakle, ako na ovaj način promatramo Putnikov identitet, dolazimo do zaklučka kako on ne pripada Talijanima (jer Italija u to vrijeme nije ni postojala kao takva), podrijetlom a ni (vrlo je razvidno) rođenjem nije ni Venecijanac, ali ni njegovo

⁶² Matišić (2007: 13)

⁶³ *Leksikon hrvatske književnosti* (gl. ur. Vlaho Bogišić), Naprijed, Zagreb 1998.

⁶⁴ V. August Šenoa: *Sabrana djela* (knjiga XII), „Slavko Ježić: Život i djelo Augusta Šenoe“, Znanje, Zagreb 1964., str. 11-12

⁶⁵ U *Prijedlogu programa studija Talijanistike* (preddiplomski studij) Filozofskog fakulteta u Zagrebu saznala sam da Tatjana Peruško u sklopu kolegija *Prozne vrste u talijanskoj književnosti: novela, bajka, kratka priča, putopis* (predmet: Talijanska književnost i kultura) predaje (predavala je) Polov *Il Milione (scritto in italiano da Maria Bellonci)*, Oscar Mondadori, Milano 1990.

http://www.ffzg.unizg.hr/programi/dok/talijanistika_preddiplomski.pdf

⁶⁶ Naime, hrvatski prijevod *Miliona* posudila sam upravo na 5. katu (na kojem je Talijanistika) Knjižnice Filozofskog fakulteta u Zagrebu premda – da još jednom ponovim - sam prevoditelj B. Maksimović (1954: 194) u *Pogовору* kaže kako su braća Niccolao i Matteo Polo „porijeklom iz Dalmacije“ te da su se njihovi preci „doselili u Mletke iz Šibenika god. 1033.“. Međutim, i u predgovorima talijanskim prijevodima *Miliona* (npr. upravo u: *Il Milione scritto in italiano da Maria Belonci*, Oscar Mondadori, Italija 2006.), koje sam također posudila na talijaničkom odjelu Knjižnice FFZG-a, kaže se kako je Marco Polo pripadao patricijskoj obitelji koja je podrijetlom bila iz Šibenika u Dalmaciji (Polo 2006: 7). Stoga, ne vidim ikakvu zapreku zašto se Marcova *Knjiga* ne bi mogla posudititi i na 3. katu (na kojem je Kroatistika) spomenute Knjižnice.

djelo nije napisano na mletačkom dijalektu (čak niti na toskanskom) te za života vrijednost njegova putnička iskustva nije prepoznata u Mlecima [dominikanac Jacopo d'Aqui zapisuje u svojoj kronici kako su ga njegovi mletački prijatelji na smrti preklinjali da prizna kako je u svojem djelu sve izmislio, a Ramusio tumači da su mu njegov nadimak Milion (*Millioni*) sugrađani prišili jer se, pripovijedajući o svojem putnom iskustvu, razbacivao velikim brojkama]; nadalje, ne pripada Hrvatima jer je živio u Aziji i Mlecima te stvarao na nama stranom jeziku; nikako ne pripada Francuzima premda njegov tekst, osim što je sastavljen na francuskom jeziku, već 1307. god. Francuz Thibault de Cepoy, koji je bio u službi sina francuskoga kralja, preuzima od njega samog u Veneciji (te se *Opis svijeta* iz preuzetog predloška prevodi na dvorski francuski, a upravo se ti prijevodi poput ms. 5631, ms. 5649 i ms. 2810, kao i sam rukopis 1116 koji je najbliži autografu, nalaze u pariškoj Nacionalnoj knjižnici); slijedeći tu logiku, čini se da Marco Polo još manje pripada Azijcima premda samo o njima (o njihovim zemljama i običajima) i iz njihove književne tradicije piše. Ili Putnik pripada svima pobrojanima jer je imao, kako njegovu nadimku (a kojim ga rado oslovljavaju marcopolisti) i priliči, brojne identitete? Na nama, dakle, nije da mu te identitete reduciramo (s dva na jedan: na ili talijanski ili hrvatski) već da ih multipliciramo (s dva na četiri: talijanski-hrvatski-francuski-azijski).

2.2. G.B. Ramusio i nastanak mita o velikom mletačkom putniku i putopiscu

Marcu Polu

U neko buduće vrijeme prije negoli kakva istraživačka ruka kreće s opisivanjem Putnikova života, prvo bi možda trebala skrenuti pozornost čitateljima na sve ono što je u Polov životopisu interpolirano u ranijim vremenima a u skladu s ramusiovskom tradicijom. Naime, kao što se na Ramusiovoj tezi o Korčuli kao o otoku na kojem je Putnik zarobljen postepeno oblikovala naša predaja o Korčuli kao o njegovu rodnu mjestu, tako se i na nekim Ramusiovim tvrdnjama paralelno, ali i puno vehementnije, gradila legenda o velikom mletačkom srednjovjekovnom putniku i putopiscu Marcu Polu.

Geograf i dužnosnik Serenissime Gian Battista Ramusio (1485.-1557.)⁶⁷ drugi je biograf Marca Pola, a o njemu piše više od dva stoljeća poslije njegove smrti – godine 1553. u *Prefatione*⁶⁸ drugoga sveska *Delle navigationi et viaggi* (otisnutog postumno u Veneciji 1558. g., a objelodanjenog 1559. g.⁶⁹) kojega onda prati njegov prijevod Putnikova *Libra* na talijanski jezik (toskanski dijalekt) načinjen prema predlošcima na latinskome. Premda danas lako možemo provjeriti kako su mnoge tvrdnje iz njegova predgovora netočne⁷⁰, književni stručnjaci i dalje mnoge ključne točke iz Putnikova životopisa nadopunjavaju podatcima i anegdotama iz *Delle navigationi et viaggi* (to su poglavito one koje se odnose na povratak Polovih iz Kitaja kao i na okolnosti zbog kojih i u kojima nastaje djelo).⁷¹

⁶⁷ R. je bio u diplomatskim misijama u Francuskoj i drugdje u Europi, bio je tajnikom Senata te tajnikom Vijeća desetorice.

⁶⁸ Uvodnik je dovršen 7. srpnja 1553., a adresiran je na Ramusiova prijatelja i medicinskoga znanstvenika Hieronima Fracastora (koji umire te iste godine).

⁶⁹ Na 10. srpnja 1557. Ramusio umire u Padovi, a 4. studenog Giuntijeva tiskara izgorjela je u požaru: dio II. sveska koji se odnosi na Marca Pola spašen je i objelodanjen, kako smo kazali, 1559. (a izdavač Tomasso Giunti, koji se na njegovu samom početku obraća čitateljima, otkriva ime urednika).

⁷⁰ Nabrojimo samo neke od tih faktografskih pogrešaka: R. tako kaže kako je Marcu majka dala ime po pokojnome stricu (premda znamo da je Marco St. živ još 1280.), zatim kako Polovi već imaju kuću u Veneciji kada se vraćaju iz Kine kao i da je Putnik imao samo dvije kćerke, Morettu i Fantinu.

⁷¹ Suvremeni polisti tako rijetko kad dovode u pitanje Bitku kod Korčule te, poput Yulea, ne uzimaju u obzir razmatranje u povijesnim izvorima nezabilježenu Bitku kod Lajasa iz 1296. kao moguće mjesto Putnikova zarobljavanja, a koju u XIV. st. spominje Jacopo d'Aqui (Moule je tako jedan od rijetkih koji je Bitku kod Korčule doveo u sumnju). Istraživači također i Ramusiove navode kako je Polo u đenovskome zatvoru tražio da mu se iz Venecije dopreme bilješke s njegovih putovanja po Aziji smatraju neupitnima kao i one o starcu Gasparu Malpieru koji je živio u blizini negdašnjega Putnikova doma a koji mu je kazivao o dolasku Polovih u Veneciju, jer njemu su tako pričali otac, djed i drugi ljudi (obitelj Malpiero, napomenimo, bila je venecijanska patricijska obitelj).

Kada Ramusio sastavlja svoju putopisnu antologiju (bio je urednikom Giuntijevih izdanja o putovanjima morem i kopnom⁷² od antike do novovjekovlja), izrađene su već karte prema Putnikovu tekstu - njegove su podatke o Aziji tako prvi koristili katalonski kartografi (primjerak njihove karte svijeta iz god. 1375. čuva se u pariškoj Nacionalnoj knjižnici pod imenom *Karte Karla V.*)⁷³, ali su se već dogodila i velika putovanja i otkrića od kojih neka upravo i jesu nadahnuta pothvatom Putnika, njegova oca i strica - Kolumbo na svojem latinskom egzemplaru Polove knjige (u Pipinovu prijevodu) upisuje na marginama bilješke (knjiga se čuva u Kolumbovoj knjižnici u Sevilli). Uvidom u te činjenice spontano se ovdje nametnulo pitanje: da li je Ramusio, kao spretan diplomat Mletačke Republike i gorljivi patriot, htio frizirati Polovu biografiju (te konačno obitelj Polo *brandirati* kao Mlečane), uopće mletačku povijest? Je li možda htio namjerno stvoriti mit o velikom medievalnom mletačkom putniku i putopiscu Marcu Polu i tako proglašiti Mlečane pretečama novovjekovnog istraživanju svijeta? Sjetimo se njegovih riječi kojima napominje kako mletačke putnike smatra većim putnicima i od samog Kolumba jer je njima teže bilo putovati kopnom negoli Đenovljjaninu Kolumbu morem:

„Et molte volte ho fra me stesso pensato sopra il viaggio fatto per terra da questi nostri gentil'huomini Venitiani, & quello fatto per mare per il predetto Signor Don Christophoro, qual sia più marauiglioso, & stupendo: &, se l'affetione della patria non m'inganna, mi par che per ragion probabile si possa affermare, che questo fatto per terra, debba esser anteposto à quello di mare, duendosi considerare vna tanta grandezza d'animo, col a quale cosi difficile impresa sii operata & condotta a fine, per vna cosi disperata lunghezza & asprezza di camino, nel qual per mancamento del viuere, non di giorni, ma di mesi, era loro necessario di portar feco vettouaglia per loro & per gli animali che conduceuanno.“⁷⁴

[I mnogo puta u sebi sam mislio o kopnenom putu koji su prevalili naši plemeniti Venecijanci kao i o onom morem ranije spomenutog gospodina Don Christophora te sam se zapitkivao koji je od tih dvaju putovanja više čudesniji i divniji; i ako me odanost prema domovini ne zavede, čini mi se kako je zaista razumno ustvrditi da je ipak

⁷² I. svezak izišao je 1550., a III. 1556. (naglasimo da se u oba ta mletačka izdanja ne spominje ime urednika kao i da je *Prefacione* za II. svezak sastavljen još 1553. – upravo zato nas i čudi zašto taj dio kompilacije *Navigationi et viaggi* nije bio objavljen za vrijeme Ramusiova života).

⁷³ *L'atlas catalan de Charles* (1375.) nalazi se u Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans. Usp. Polo (1954: 215)

⁷⁴ Cit. prema: Moule, knj. I. (1938: 579)

veće ono kopnom od onoga morem jer treba zamisliti kolikoli je samo hrabrosti trebalo za takav dugački i zahtjevni putni pothvat i kako su se, na primjer, ponekad putnici trebali opskrbiti zalihamama hrane i za ljude i za životinje i to ne za nekoliko dana nego za nekoliko mjeseci.]

Primjeri koji na tu Ramusiovu namjeru ukazuju su mnogi i prisutni su na trima razinama: kada o Putniku kaziva kao njegov životopisac (predstavljujući ga kao imućna Mlečanina iz plemenite porodice) i urednik (pozivajući se na mnoga otkrića, mijenja predznak djelu: negdašnja djelu pripisivana fikcionalnost sad se transformira u fakcionalnost) te kao njegov prevoditelj (pokušavajući tekstu „pojačati“ mletački kontekst: u *Espositione* njegova prijevoda *Libra* tako se sad spominje, uz ime carigradskog cara Balduina, i „Podestà di Venetia“)⁷⁵.

On tako pišući Putnikovo „žitije“ uvodi njegova navodnog djeda po ocu – Andreu Pola da San Felicea⁷⁶ (a upravo ta biografova tvrdnja zavodi na pomisao kako Polovi u Mlecima žive već generacijama te je uskoro učvršćena onom Barbarovom znamenkom 1033. kojom je ljetopisac označio godinu doseljenja obitelji Polo u Mletke te joj na taj način dao dovoljno vremenskog prostora da se ona ondje asimilira). Ramusio tu tezu potkrepljuje time što se poziva na stare isprave u koje je imao uvid, a koje se tiču nekretnine obitelji Polo u Corte del Millioni; on tako pripovijeda o njihovoju kući u četvrti S. Giovanni Chrisostomo u koju se vraćaju 1295. g. (a ne, kako je ispravno, da ju braća Polo – bez Putnikova udjela u toj kupovini⁷⁷, istom kupuju nakon povratka iz Kitaja između 1295. g. i 1300. g.), a što onda sugerira kako je njihova imovina stečena puno prije no što se dogodio dobar trgovački posao

⁷⁵ Ovdje ćemo se, međutim, uglavnom zadržati na analizi Ramusija kao Putnikova biografa i urednika, a primjeri iz njegova prijevoda *Libra* bit će predmetom trećega poglavlja (v. 3.3.2.)

⁷⁶ Zapravo vrlo je mala vjerojatnost da se Marcov djed po ocu zvao Andrea, jer ako proučimo Putnikovo obiteljsko stablo (v. Yule, knj. II., 1903: 506), opažamo kako se njime provlače ova tri imena: Marco (ime Putnika i njegova strica tzv. Marca St.; također, Marco - zvan Marcolino, bilo je ime unuka Marca St.), Niccolò (ime Putnikova oca te zakonitog sina strica Marca) i Maffeo/Matteo (ime Marcova drugog strica, ime Putnikova polubrata te ime Marcolinovog sina). Iz ovoga možemo zaključiti kako je Marco St. dao ime svojem sinu po mlađem bratu Niccololi (i/ili, čini se lako mogućim, po ocu), Putnikov otac Niccolò ime svojoj djeci također je dao po starijem bratu Marcu i mlađem bratu Maffeu/Matteu (ili možda po predcima), Maffeo pak nije imao djece. Također Putnikov stric, otac i polubrat imali su i izvanbračnu djecu: međutim, njima ne daju imena predaka već ih imenuju kao Antonio (ime nezakonitog sina Marca St.), Stefano i Giovannino (nezakoniti sinovi Putnikova oca Niccole) te Pasqua (izvanbračni sin Putnikova polubrata Maffea). Nadalje, Marcov polubrat Maffeo svojoj kćerkici nadjenuo je ime Fiordelisa prema svojoj majci (njegova majka potjecala je iz patricijske obitelji Trevisan).

⁷⁷ Razlog zašto Marco nije sudjelovao u kupovini kuće mogao je biti što je upravo tih godina bio u đenovskom zatvoru.

u Mongolskom Carstvu.⁷⁸ Ramusio kaziva i kako je Polo u ratu između đenovljanske i mletačke flote kod Korčule bio zapovjednikom galije (čime se opet jasno sugerira njegov visoki status u mletačkome društvu). Međutim, kada R. pojašnjava Polov nadimak Milion⁷⁹, čiji postanak prema njemu ima posprdan prizvuk (jer je Marco poznanicima i prijateljima o Kitaju i Velikom Kanu pričao uvijek izražavajući se u milionima), u njegovu opisu kao da se nazire podsmješljivi i sumnjičavi mletački stav o Putniku krajem XIII. i u prvim desetljećima XIV. stoljeća (a koji smo imali priliku očutjeti, kako nam D'Aqui prenosi, kada su njegovi mletački prijatelji inzistirali da sve u *Knjizi* opisano na samrti porekne). Zatim, neobične su i životopisčeve tvrdnje o grbu s tri ptice tzv. *pole* (tako se one, kaže R., u Veneciji zovu) na sarkofagu Polovih (jer upravo su te rečenice u sljedećem izdanju 1574. g. izostavljene); R. je, nadalje, napisao gdje se točno sarkofag nalazi, ali onda nije jasno kako je prilikom renovacije crkve sv. Lovre (Chiesa di San Lorenzo) kamena grobnica znamenitog Venecijanca izgubljena i nikada više nije nađena (u polističkoj literaturi nema nikakvih zapisa čak niti o namjeri da se ona nađe).⁸⁰

⁷⁸ U testamentu Mattea Mlađeg, Putnikova polubrata, iz 1300. spominje se da je njegov pokojni otac Niccolò pripadao župi S. Gio. Chrisostomo (San Giovanni Grisostomo) te je to ujedno i najstariji sačuvani dokument koji Putnikovu obitelj povezuje s tom župom. Marco St. u svojoj oporuci iz 1280. spominje da pripada župi S. Severo (te se u njoj navodi i da Fiordelisa, majka Mattea Ml., također pripada istoj župi, a što bi onda imalo značiti da je ona, dok je Niccolò s bratom i sinom boravio u Kitaju, živjela sa sinom Matteom u kući njegova starijeg brata Marca). Nadalje, M. Barbaro piše kako su Ca'Million dali sagraditi Polovi. Na temelju ovoga Yule zaključuje kako su nakon povratka iz Kitaja Polovi u župi S. Gio. Chrisostomo kupili kuću. U Ramusiovo i Barbarovo vrijeme dvorište se - u kojem se nalazila Putnikova kuća, nazivalo Corte del Millioni (usp. Ramusiov *Prefazione*, str. 5), te je taj naziv u upotrebi i danas (u inaćici Corte del Milion). Na mjestu kuće Polovih u Yuleovo vrijeme bilo je kazalište Malibran (kad je Penzer boravio u Veneciji 1937., ondje je kino); naime, Doglioni 1598. u *Historia Venetiana* piše kako je Casa Polo koju godinu ranije potpuno nastradala u požaru (smatra se 1596.); nekoliko suvlasnika prodalo ju je 1677. te je na njenu mjestu podignuto kazalište. God. 1881. na Teatro Malibran postavljena je ploča s natpisom: „Qui furono le case di Marco Polo che viaggiò le più lontane regioni dell'Asia e le descrisse ---- Per decreto del Comune MDCCCLXXXI.“ Usp. Yule, knj. I. (1903: 26-31), Moule, knj. I. (1938: 35-39) te v. Penzerov predgovor u *The Travels of Marco Polo translated by John Frampton...* (II. izdanje), Adam and Charles Black, London 1937., str. Ixi-Ixiv.

⁷⁹ Mnoga su tumačenja značenja nadimka Milion: D'Aqui je napisao da ga je Marco priskrbio budući da se iz Kine vratio kao milijunaš, Benedetto je tvrdio kako je to hipokoristik imena Emilio, Roberto Gallo objašnjava kako nadimak Milione jest zapravo iskrivljenica prezimena Vilione (jer je u vlasništvu te porodice nekoć bila kuća Polovih), itd.

⁸⁰ Moule (1938: 20-21 i 587) se čudi zašto je rečenica o sarkofagu s grbom porodice Polo u idućem izdanju odstranjena jer je obnova crkve sv. Lovre započela tek u zadnjem desetljeću XVI. st. (restauracija San Lorenza izvodila se od 1592. do 1602. pod vodstvom Simonea Sorelle) te se sarkofag s grbom 1574. mogao još vidjeti. Međutim, možda je sarkofag s grbom na kojem su tri ptice *pole* Ramusiova fabrikacija. Moguće je da nije bilo ni sarkofaga ni grba (budući da obitelji pučana kakva je bila Polova nisu imali obiteljske grbove, a da su bili plemičkoga roda, zasigurno bi kao obitelj bili već ranije zabilježeni u mletačkim kronikama; nadalje, R. kao da s tri ptice aludira na tri brata Polo, a imenom ptice *pol* na njihovo prezime). Barbaro 1566. donosi u *Genealogie delle famiglie patrizie venete* grb obitelji Polo upravo s tri ptice vodarice i tako učvršćuje - s Ramusiom započetu tradiciju, o Marcu Polu, putniku plemenite mletačke krvi. No, Critchley (1992: 39) kaže: „Polo was a mere *vir*, not properly a *vir nobil*, whatever his book, and

Urednik R. navodi kako je Putnikova *Knjiga* dugo, zbog mnoštva pogrešaka i netočnosti koje su se u nju uvukle, smatrana fikcijom što, tvrdi on, nije istina te se čitateljima opravdava mnogim valjanim razlozima – osobito činjenicom da se upravo u njegova doba otkrivaju dijelovi svijeta o kojima je Putnik pisao - poradi kojih se odlučio da Pola uvrsti u svoje kompilacijsko djelo (Ramusio 1559: 3; Moule 1938: 578). Ramusio, nadalje, spominje kako je Pola prevodio iz više vjernih predložaka (prema njegovoj procjeni starijih od dvjesto godina), ali se poglavito služio drevnim manuskriptom Putnikova teksta koji je pripadao staroj i imućnoj porodici Ghisi⁸¹ - tvrdnja koja opet ukazuje na povezanost dviju uglednih mletačkih porodica (no rečenica u kojoj je taj podatak iznesen također je u idućem izdanju izbačena⁸²; nije nevažno ni spomenuti kako su, možda i ne baš pukom slučajnošću, u požaru g. 1557. stradali mnogi Ramusiovi rukopisi pa tako, istraživači vjeruju, i taj vjerni latinski predložak⁸³). R. tvrdi i kako je Marcova knjiga uskoro diljem Italije postala popularna, što je, sudeći prema činjenicama⁸⁴ kojima raspolažemo, tek djelomično točno: naime, *Opis svijeta* prvo stiže na francuski dvor (primjerak svoje knjige Putnik je predao De Cepoyu 1307. g.), a potom se, krajem prvoga desetljeća XIV. st., prevodi na toskanski dijalekt (tzv. *L'Ottimo*) te ga sredinom drugoga desetljeća XIV. st. dominikanac Pipino prevodi na latinski jezik⁸⁵ (to su, dakle, prijevodi nastali za autorova života); usto, Dante Alighieri ne spominje ni Putnika ni njegov *Opis svijeta* u *Komediji*.

Odnos biografa-urednika-prevoditelja Ramusija prema Marcu Polu i njegovoj *Knjizi* nije jedini u talijanskoj književnosti takve prirode te ga vrlo lako možemo usporediti s Boccacciovim biografsko-uredničkim odnosom prema Danteu: naime, većina je čitatelja od 1400. do početka 20. st. čitala Boccacciovu inačicu Dantea⁸⁶ (Houston 2010: 14), a filolog

especially some recensions of it, might say(...)", a veći status u mletačkom društvu pokušat će dobiti ženidbom za patricijku Donatu Badoer.

⁸¹ Moule, knj. I. (1938: 45 i 586)

⁸² Moule, knj. I. (1938: 46)

⁸³ Npr. Moule, knj. I. (1938: 44): „Some of the matter intended for Volume II was destroyed (...); Wood (1996: 45): „Sadly, many of Ramusio's papers appear to have been destroyed in a fire in 1557, so his Latin original is unlikely to appear.“

⁸⁴ Činjenice kažu i kako je Putnik za života i još dugo nakon smrti u Veneciji bio nepoznat - mletačke političke elite nisu ga priznale ni kao trgovca ni kao putnika (Wood 1996: 127 i 131), prešuće ga mletačka kronika *Chronicon Iustiniani* (1358.), a geograf i kozmograf, kao i Putnikov suvremenik, Marino Sanudo (Sanuto) Stariji (o. 1260.-1338.) ne izrađuje kartu svijeta prema njegovu tekstu (Polo 1954: 215).

⁸⁵ Kroz polističku literaturu stalno se provlači teza kako je Pipinov prijevod načinjen prema nekom mletačkom predlošku, ali više o tom predlošku u literaturi se ne da saznati.

⁸⁶ Boccaccio je u 1350-im započeo s prepisivanjem Dantovih tekstova (Houston 2010: 14).

Giorgio Petrocchi ustvrdio je kako su Boccacciove verzije *Komedije* upropastile generacije čitatelja (Houston 2010: 23).

Danteovu *Komediju* tako je Boccaccio preimenovao u *Božanstvenu komediju*, a isto to učinio je i Ramusio uvrstivši Polov tekst u drugi dio svoje trodijelne putopisne antologije *Navigationi et viaggi* te je upravo zato *Libro* u Ujedinjenom Kraljevstvu poznat, kako smo već spomenuli, kao *The Travels* (a zapadna tradicija i danas mu najčešće pripisuje putopisnu žanrovsku odrednicu) a čitatelji su – kao i sami istraživači - nerijetko bili zbumjeni jer se u Polovu djelu malo može pročitati o itinerariju njegova puta kao i o samim njegovim putnim avanturama, na primjer B. Maksimović ustvrđuje:

„Ne zna se točno određeno, kojim su putevima Mlečani
putovali u Kinu, jer se iz Polove knjige ne vidi jasan smjer
puta. Dosta puta su njegovi podaci nejasni i neodređeni, a
imena mjesta i zemalja, kroz koje su putovali, iskrivljena i
iznakažena. Osim toga Polo u svojoj knjizi ne govori ništa o
sebi ni svojim doživljajima za vrijeme putovanja, tako da se
ne može utvrditi u kojim je gradovima on sâm boravio, a o
kojima je dobio obavijesti od drugih osoba.“⁸⁷

Nadalje, Ramusiov prijevod je proširen (te iako se našao rukopis kakvom je mogao biti nalik njegov u požaru zauvijek izgubljen latinski predložak, postoje dijelovi teksta koji se nalaze samo u Ramusiovu prijevodu), a znamo i kako je sam Boccaccio načinio tri kopije *Komedije*⁸⁸ (upravo one su bile najcjenjenije), ali ne iz autografa⁸⁹; usto, Boccaccio nije sebe doživljavao samo kao pukog prepisivača Dantevih tekstova, on ih je ujedno i popravljaо (Houston 2010: 15). I Boccaccio i Ramusio su tvrdili kako su izvorni tekstovi bili napisani na latinskom (Boccaccio je to tvrdio za raniju verziju *Komedije*)⁹⁰: u Boccacciovo vrijeme pisanje o uzvišenim i znanstvenim temama na talijanskim narječjima nije bilo uvriježeno, a u Ramusiovu dobu predrasuda o pisanju na nekim talijanskim vernakularnim jezicima obilježena je višestoljetnim mletačkim i đenovljanskim nadmetanjem a kojim je onda obojen i njegov estetski sud o đenovljanskom narječju kojega je, kako sam kaže, zbog njegova teškog izgovora nemoguće zapisati.⁹¹

⁸⁷ Polo (1954: 196)

⁸⁸ V. Houston (2010: 21-22)

⁸⁹ Autograf *Komedije* također nije sačuvan.

⁹⁰ V. Hiram Peri: *The Original Plan of the Divine Comedy*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 1955., 18 (3/4), str. 189-210 te Houston (2010: 125)

⁹¹ Naime, đenovljanski dijalekt pripada gallo-italskoj skupini romanskih jezika - čija je važna odrednica da, poglavito na fonološkoj razini, dijele više značajki s francuskim jezikom negoli toskanskim dijalektom.

Na Dantea se stoljećima gledalo kroz Boccacciovu prizmu⁹², a zahvaljujući Ramusiju, koji je tvorac mita o najvećem europskom putniku i putopiscu mletačke krvi Marcu Polu⁹³, više od četiri i pol stoljeća gradimo iskrivljenu sliku o Putniku i njegovoj *Knjizi*. Dante je zbog političkih sukoba izgnan iz Firence (i umire g. 1321. u Ravenni nikada se ne vrativši u rodni grad), a Polo se na svojoj mletačkoj samrtnoj postelji opršta od prijatelja opravdavajući im se riječima: „Ja sam vam rekao samo pola od svega doživljenog znajući da mi nećete vjerovati“⁹⁴ te su se morala dogoditi velika geografska otkrića kako bi u Mlecima dobio zasluženi status. Kao što je Boccaccio frizirao Dantovu biografiju (v. *Trattatello in laude di Dante*)⁹⁵ s određenom namjerom (da služi njegovoj poetici u korist), Ramusiovi razlozi bili su patriotske prirode: rehabilitacijom Marca Pola on spašava ugled u kolonijalnim osvajanjima posrnuloj Mletačkoj Republici. Kada on završava svoj prijevod *Libra* na toskanski te ispisuje Putnikovo „žitije“, čini to s velikim zakašnjenjem: *Opis svijeta* još je 1477. god. otisnut na njemačkom (u Nürnbergu), oko g. 1490. izlazi na latinskome (u Pipinovu prijevodu), potom 1496. g. na venetskom (znakovito je da otisnuto izdanje izlazi nedugo nakon Kolumbova otkrića Amerike), 1502. g. na portugalskom te 1503. g. na španjolskom. Kako znamo, velika zemljopisna otkrića već su se dogodila (a Serenissima nije zaslužna ni za jedno od njih). Izgleda tako da sve što je Ramusiju, kao velikom domoljubu i dužnosniku ovale Mletačke Republike, ostalo jest pokušaj – u kojem je zaista i uspio – da Putnika *brandira* u Marca Pola Venetiana – preteču svih europskih novovjekovnih putnika.⁹⁶

Stoga, ako bismo slijedili uvodnu preporuku kako bi Putnikov život trebalo konstruirati na činjenicama iz arhivskih isprava koje se tiču njega i njegove porodice te, mada s oprezom, i na podatcima iz *Prologa* i uvodnih dijelova njegove *Knjige* u manuskriptu 1116 [budući da oni nisu pisani kao (auto)biografska proza već im je svrha uvjeriti u vjerodostojnost putnog izvještaja koji iza njih slijedi – pa je lako moguće i pretjerivanje Rustichellove uredničko-

⁹² V. Jason Houston: *Building a Monumet to Dante: Boccaccio as Dantista*, University of Toronto Press, Kanada 2010.

⁹³ Larner (2001:161), primjerice, piše kako je Ramusio bio: (...) the man who first presented Marco as a Venetian hero.“

⁹⁴ Putnikove riječi koje je na smrti izustio, a Jacopo d'Aqui ih na latinskom jeziku zabilježio u svojoj *Slici svijeta* (Biblioteca Ambrosiana), Maksimović je preveo ovako: „O prijatelji, uvjeravam vas, da nisam iznio ni polovicu onoga, što sam imao prilike vidjeti.“ (Polo 1954: 210); nadalje, u Šoljanovu prijevodu one glase: „Samo polovinu rekoh / od onog što sam stvarno video.“ [v. pjesmu Rustichello u zbirci *Magično oko* (Sabrane pjesme), Zaprešić 2006., str. 233]

⁹⁵ *Raspravicu u pohvalu Dantea* B. piše između 1357. i 1362.

⁹⁶ Naime, upravo se u XVI. st. Venecija, čije je negdašnje bogatstvo i moć počivalo na trgovini, spretno okreće obrtu, kulturi i turizmu, a Marco Polo postaje jedan od njezinih kulturnih izvoznih proizvoda.

prevodilačke-prepisivačke ruke], onda bismo ga mogli sastaviti u svega nekoliko rečenica koje bi nanovo vrvjele upitnicima i podrubnicama uz svaku spomenutu znamenku kao i prilozima, koji su ionako bitna odlika njegovih dosadašnjih biografija, poput „vjerojatno“, „najvjerojatnije“, „moguće“ i sl.

Tako bismo Marcov život mogli podijeliti na pet vremenskih odsječaka: prvi bi bio od njegova rođenja (? , 1254.?) do odlaska s ocem Niccolòm i stricem Matteom u Kinu 1271. god. – a o tom razdoblju njegova života zna se samo da ga godine 1269.⁹⁷ otac i stric, koji se vraćaju s I. putovanja iz Kitaja s Kublaj-kanovim pismom za Papu, kao petnaestogodišnjaka nalaze u Mlecima (vjerojatno je ondje živio kod strica Marca „Carigradanina“) te da mu je majka umrla; drugi bi trajao od god. 1271. do 1295. (to su, dakle, 24 godine provedene u Aziji, od čega je Marco njih 17 proveo u službi Velikog Kana uglavnom kao poslanik i možda tri godine kao guverner u Yangzhouu); zatim, slijedi kratak period njegova života koji obuhvaća dolazak i stanovanje u Mlecima od g. 1295. (braća Polo kupuju kuću u području crkvene župe S. Giovanni Chrisostomo) do pada u đenovsko zarobljeništvo (moguće je, prema D'Aqijevoj kronici, da je već 1296. g. zarobljen u trgovačkopolomorskoj Bitki kod Lajasa; ili, ako vjerujemo Ramusiju, zarobljen je 7. rujna 1298. g. nakon mletačkoga poraza u Bitki kod Korčule); četvrtu dionicu njegova života čini ključna 1298. god. kada u đenovskom zatvoru nastaje jedino njegovo djelo – *Opis svijeta* (ne znamo koliko je dugo bio utamničen: pretpostavlja se do 1299. g); peto razdoblje zahvaća njegov kasniji život u Veneciji (u jednomu mletačkom dokumentu spominje se tek 1305. g.⁹⁸) - ondje se uskoro oženio gospom Donatom i s njom imao tri kćerke (Fantinu⁹⁹, Bellelu i Moretu¹⁰⁰), gdje je živio – baveći se trgovačkim poslovima - do smrti (dana 8. ili 9. siječnja¹⁰¹ 1323. odnosno 1324. godine¹⁰²

⁹⁷ Odnosno, kako je već rečeno, polisti 1260. godinu iz teksta F prepravljaju u vjerojatniju 1269.

⁹⁸ Osim u Knjizi Velikog vijeća od 10. travnja 1305. kada se Nobilis Vir Marcus Paulo Milion navodi kao jamac u otpati odštete stanovitog Bonocia Mestrea – kojega se tereti za krijumčarenje vina, spominje se on još u jednom dokumentu iz 1311. u kojem se izriče presuda Paulu Girardu za necjelovito isplaćenu svotu od prodaje mošusa Marcu Polu, zatim u oporuci strica Mattea sastavljenoj 6. veljače 1309/10., potom u ispravi iz 1319. prema kojoj dobiva neke dijelove nekretnine po očevoj smrti te u dokumentu iz 1321. u kojem stoji kako je od supruge Donate kupio dio obiteljske imovine; postoji i njegova oporuka sastavljena na latinskom 9. siječnja 1323. (odnosno 1324.); u trenutku Putnikove smrti načinjen je i inventar njegovih stvari (ali dokument je sačuvan u prijepisu na pergamentu iz 1366.). Također spominje se i u bilješci u dvama rukopisima (u ms. 5649 iz pariške Nacionalne knjižnice i jednome koji se čuva u Bernu) koja tvrdi da u kolovozu 1307. Thibaut de Capoy u Veneciji preuzima od Marcua Pola njegovu knjigu.

⁹⁹ Fantina se udala u patricijsku obitelj Bragadin.

¹⁰⁰ Moreta se udala u patricijsku obitelj Dolfin.

¹⁰¹ Putnikova oporuka započinje riječima „In nomine dei eterni amen anno ab incarnatione domini nostri ihesu xpisti Millesimo Trecentesimo vigesimmo tercio menssis januarii die nono intrantis indicione septima Riuoaltil (...)“ (v. Moule, knj. I., 1938: 539) te se, stoga, 9. siječnja i navodi kao datum Marcove smrti. Međutim, negdje se kao datum smrti navodi 8. siječnja (npr. u našim enciklopedijama) budući da u

svećenik notar Giovanni Giustiniani¹⁰³ iz crkve sv. Prokula sastavlja Putnikovu oporuku) te je, po vlastitoj želji, sahranjen u crkvi sv. Lovre.

No, upravo možda za kraj ovoga poglavlja nije naodmet spomenuti kako je i ovaj posljednji odlomak Putnikova života (1299.-1324.) bio predmetom interesa hrvatskih povjesničara i arhivista¹⁰⁴ koji su ga, na temelju teza nekih talijanskih historiografa iz XIX. stoljeća (v. npr. Giuseppe Cappelletti, *Storia della Repubblica di Venezia dal suo principio sino al suo fine*, Torino 1860., sv. III., str. 173-182¹⁰⁵), ponovno doveli u vezi s Dalmacijom (ovaj put isključivo sa Šibenikom). Naime, nakon što Marco izlazi iz đenovskog zatvora koncem godine 1299. u Veneciji - u vrijeme dužda Pietra Gradeniga - izbija pobuna pučana protiv odluke Velikog vijeća koja je dopuštala da u budućnosti samo vlastela i njeno potomstvo može biti članovima Velikog vijeća (tzv. *La serrata del Maggior Consiglio*); predvodnik pobune bio je pučanin Marino Bocconio (Marin Boccon), a pobunjenicima je pomagao i plemić Bajamonte Tiepolo. I Marco Polo se navodno pridružuje pobuni koja će uskoro biti ugušena (1300.) – jer se u prijepisu iz XVIII. stoljeća jednog anonimnog mletačkog ljetopisa (u kojem se obrađuje prošlost Venecije do 1413.) navodi kako su Marino Bocconio i neki zavjerenici smaknuti, ali i da su četrdeset i tri zavjerenika uspjela pobjeći iz Venecije (među njima i stanoviti Marco Polo) te da je pobunjenicima bila konfiscirana imovina. Naime, Gogala-Dominis (1954: 326-332) smatra kako je upravo dokument od 10. rujna 1319. prema kojem Marco – tek tad – postaje vlasnikom dvaju dijelova obiteljske kuće (koji su mu prema naslijednom pravu pripali od oca koji je umro oko 1300.) kao i onaj od 10. lipnja 1321., kada

dокументu (sačuvanom u prijepisu od 13. srpnja 1366.), u kojem se navodi popis stvari načinjen u trenutku Putnikove smrti, stoji da je umro 8. siječnja: „In nome di dio, 1323 die 8 çener mori miser Marco polo.“ (v. Moule, knj. I., 1938: 558). To je zato, navodi Moule (1938: 30), što su svećenici javni bilježnici svoj radni dan započinjali navečer te je, stoga, u oporuci i naveden datum 9. siječnja. Nadalje, čini se da je testament nastajao u žurbi; Yule, knj. I. (1903: 74) je zamijetio da je oporuka napisana nečitljivim rukopisom s puno kontrakcija za razliku od lijepih primjeraka oporuka (napisanih goticom) strica Marca i Mattea; stoga, izgledno je da je Putnik zaista uskoro umro nakon njena sastavljanja.

¹⁰² Nerijetko čemo se - čitajući dokumente vezane uz Marca Pola i njegovu obitelj – u polističkoj literaturi susretati s dvojnim godinama (kada se radi o dokumentima nastalim u siječnju ili veljači), primjerice u Moulea je naznačeno kako je oporuka Mattea Pola sastavljena 6. veljače 1309/10. (1938: 529), ona Putnikova 9. siječnja 1323/24. (1938: 539), dok zahtjev Marcolina Pola (1938: 542) 8. siječnja 1331/32., a to je upravo zato što je prema mletačkom kalendaru (tzv. *More Veneto*) Nova godina padala na 1. ožujka. Stoga, Putnik daje sastaviti oporuku početkom siječnja 1323. (prema Serenissinom kalendaru), a to je zapravo, prema gregorijanskom kalendaru (u upotrebi od 1582.), bila 1324.

¹⁰³ Marcovu oporuku svećenik notar potpisuje riječima: „Ego JOHANNES JUSTINIANUS presbiter Sancti Procuui et notarius (...)“ V. Yule, knj. II. (1903: 515)

¹⁰⁴ V. F. Gogala-Dominis, *Dopuna praznini u životopisu Marka Pola*, Zadarska revija, 1954., br. 4, str. 326-332

¹⁰⁵ Dostupno na:

[https://archive.org/stream/storiadellarepub03capp#page/182\(mode/2up](https://archive.org/stream/storiadellarepub03capp#page/182(mode/2up)

je od supruge Donate kupio dio obiteljske kuće, dokazi da je Putnik bio sudionikom pobune uzrokovane *Serratom* odnosno da mu je imovina konfiscirana te da mu je, nakon što je dugo godina proveo u egzilu, kad se pred kraj života vratio u Veneciju, na temelju neke amnestije vraćena. Gogala-Dominis u prilog toj tezi (prema kojoj je Marco Polo, dakle, bio izdajnikom Mletačke Republike) smatra i činjenicu što je Marco Polo tijekom idućih stoljeća u Veneciji prešućivan.

No, ono što pobija Gogala-Dominisovu hipotezu o Polu kao političkom emigrantu (odnosno kao o mletačkom izdajniku kojeg je onda Venecija kaznila povijesnom šutnjom kao i uklanjanjem materijalnih tragova o njemu), upravo su dva mletačka dokumenta u kojima se Marco spominje kao jamac (1305.) i kao oštećenik kojem se treba isplatiti određena svota (1311.) kao i rukopisna bilješka u kojoj se spominje njegovo prisustvo u Mlecima 1307. godine. Čini se da su zapravo mletački istraživači u prešućivanju Marca Pola kroz venecijansku prošlost (a razlog čemu je onda vjerojatno i *Serrata*, odnosno Putnikova nemogućnost da zbog pučanskog statusa participira u vlasti Serenissime) htjeli lopticu s mletačke odgovornosti (zbog nemarnog odnosa prema Putnikovim posmrtnim ostacima i književnoj ostavštini) prebaciti na njega proglašivši ga izdajnikom Mletačke Republike. Stoga, možda su razlozi koji leže ispod dva sporna dokumenta koje navodi Federik Gogala-Dominis, sasvim drugačije prirode. Ako znamo da je Marco bio duže vrijeme, kako pripovijeda D'Aqui, đenovski uznik, a otac mu iznenada umire (i ne ostavlja oporuku), onda nije ni mogao sudjelovati na ostavinskoj raspravi – jer ga fizički nema u Veneciji, a možda obitelj u to vrijeme i ne zna je li je živ; to onda povlači i zaključak da je supruga Donata, s kojom je tad već morao biti vjenčan, po svekrovoj smrti dobila kao Marcova žena dio nekretnine za življenje i/ili za uzdržavanje djeteta (djece), a kako tvrdi i sam Gogala-Dominis (1954: 328); no da li je onda kasnije - nakon povratka iz đenovskog zatočeništva - Marco zahtijevao da mu se dodijele još neki dijelovi nekretnine za koje je smatrao da mu s pravom pripadaju, a kako onda svjedoči dokument iz 1319.? Je li zato i 1321. godine Putnik, možda osjećajući da mu se bliži kraj te ne želeći ostavljati „repove“ za sobom, kupuje od Donate dio kuće (koji je ona dobila po smrti svekra) jer se pribrojava da bi nakon njegove smrti, njena obitelj mogla doći u njihov posjed te, stoga, na ovaj način želi zaštiti kćerke?

Na Gogala-Dominisove teze nastavlja se uskoro Rafo Ferri s kratkim člankom u *Zadarskoj reviji* naslovljenim kao *O životopisu Marka Pola* (1955., br. 2, str. 75-78) smatrajući da se Marco kao politički izbjeglica nije mogao skloniti na Korčulu za koju smatra da je na njoj najvjerojatnije rođen (i koja je ponovno od 1254. pod Mlečanima) već da je otišao u dio

Dalmacije koji nije bio pod mletačkom vlasti – „i to najvjerojatnije u Šibenik“ koji je tad bio u vlasti nezavisnog vladara Pavla Šubića (vladao od 1292. do 1312.) čije je sjedište bilo u obližnjem Skradinu i koji je bio zakleti mletački neprijatelj. Dalje, u *Mornaričkom glasniku* 1956. god. izlazi *Osvrt na diskusiju u našoj štampi povodom 700-te godišnjice rođenja Marka Pola* (br. 2, str. 218-226) kojeg potpisuje stanoviti M. M. te koji izlazi s novim činjenicama vezanim za navodni Polov boravak na teritoriju Pavla Šubića; naime, M. M. navodi kako je u drugoj pobuni pučana u Mlecima (1310.) vođa bio Bajamonte Tiepolo, koji je već zbog uplitanja u prvoj pobuni pao u nemilost mletačkih vlasti te je dobrovoljno emigrirao u Dalmaciju k svojem ujaku Pavlu Šubiću¹⁰⁶, banu dalmatinske Hrvatske, a koji ga je uskoro imenovao potestatom grada Nina (Tiepolo se na toj funkciji spominje od 1302. do 1303.), ali nakon čega se vraća u Mletke gdje će, dakle, 1310. godine biti na čelu nove zavjere – ugušene već 15. lipnja 1310., u mletačkoj povijesti poznate pod imenom Tiepolo-Querini; nakon toga, Tiepolo se opet seli u dalmatinsku Hrvatsku. M. M. podržava Ferrijevu tezu da se Putnik sklonio u Šibenik, koji je bio pod patronatom Šubića te da se kad je amnestiran, vraća u Mletke; on ujedno upravo u odnosu mletačkih političkih i kulturnih elita prema Marcu Polu (uklanjanje grobnice prilikom obnove crkve sv. Lovre oko 1600.) vidi da one nisu pretjerano cijenile njegovo djelo.

Premda iznesene teze naših istraživača o stanovitim prazninama u životopisu Marca Pola imaju mnoge fikcionalne elemente te su daleko od znanstvene istine, ono što je važno naglasiti jest da su naši historiografi ispravno zamijetili kako je nakon Ramusiova pokušaja rehabilitacije Marca Pola i njegova djela kao i Barbarova kićenja njegove „plemenitaške“ biografije (a prema kojoj su bili izrazito oprezni, i nerijetko ironični naspram njegova rastezanja Putnikova dalmatinskog podrijetla „do apsurda, t.j. za sedam generacija“¹⁰⁷, a sve zbog nemogućnosti da ga porekne),¹⁰⁸ trebalo je još neko vrijeme da Putnik u Veneciji stekne status kakav mu pripada; no, oni su, zbog manipulacija mletačkih povjesničara (odnosno možda više zbog njihova izbjegavanja da se suoče s povijesnom istinom), pomislili da je razlog Putnikova prešućivanja u Veneciji bila njegova izdaja Mletačke Republike te su – nastavivši se na dalmatinsku tezu o Putnikovu rođnom mjestu (Korčula/Šibenik) – nastojali popuniti lakunu u biografiji Marca Pola nakon njegova zatočeništva.

¹⁰⁶ Naime, Bajamonte Tiepolo bio je unukom mletačkog dužda Lorenza Tiepola odnosno sinom Jakova Tiepola i kćerke Stjepka Šubića.

¹⁰⁷ Ferri (1955: 76)

¹⁰⁸ Ferri (1955: 75) je kazao i ovo aludirajući na Barbara: „Međutim ti profesionalni sastavljači genealogija u ozbiljnoj nauci ne predstavljaju nikakav naučni dokaz, jer je svaki od njih nastojao da svom klijentu navede što plemenitije porijeklo.“

3. LE DIVISIMENT DOU MONDE (OPIS SVIJETA)

3.1. Okolnosti nastanka Knjige: Bitka kod Korčule ili Bitka kod Lajasa (Ayasa)?

U većini polističke literature, a slijedom toga onda i u glavnini leksikografskih natuknica o Marcu Polu kao i uredničkih uvodnika u *Knjigu*, s velikom vojnopolomorskom Bitkom kod Korčule iz god. 1298. počinje priča o slavnom putniku i putopiscu Marcu Polu, primjerice:

„Tre anni piú tardi, e cioè nel 1298, troviamo Marco Polo detenuto in prigione a Genova (probabilmente era stato catturato dai genovesi dopo la loro vittoria sui veneziani nella battaglia navale di Curzola del 7 settembre dello stesso anno): gli è compagno di carcere lo scrittore, in lingua francese, Rustichello (o Rusticiano) da Pisa che, allo scadere del sec. XIII, prese a stendere in prosa i ricordi delle avventure di Marco in un libro intitolato *Livre de Marco Polo, citoyen de Venise, dit Milion, où l'on conte les merveilles du monde*, poi divulgato con il titolo Milione (espressione, pare, derivata dal soprannome, appunto Milione, abbreviato di Emilione, come familiaramente era chiamato Marco).“ (Polo 1982: 6)¹⁰⁹

Odnosno, ako to postavimo ovako, da se Bitka kod Korčule nije odigrala, ne bi vjerojatno nastala ni Marcova *Knjiga* – ili barem ne bi postojala u obliku u kakvom ju danas poznajemo. Međutim, je li uopće Marco Polo sudjelovao u Bitki kod Korčule odnosno na osnovi čega su historiografi zaključili da jest budući da u *Prologu Opisa svijeta* (a koji se nalazi u tekstu na starofrancuskom jeziku, u tzv. tekstu F odnosno u manuskriptu 1116 iz pariške Nacionalne knjižnicem) stoji tek:

„Le quel puis, demourant en la chartre de Jene, fist retraire toutes cestes chouses a messire Rustacius de Pise, que en celle meisme chartre estout, au tens qu'il avoit MCCXCVIII anz que Jescurit nesqui.“¹¹⁰

[„E poi, trovandosi prigioniero nelle carceri di Genova, dettò questo libro a Maestro Rustichello da Pisa che era rinchiuso con lui nello stesso carcere; e correva l'anno 1298.“]¹¹¹

¹⁰⁹ Marco Polo: *Milione*, Istituto Geografico De Agostini, Novara 1982.

¹¹⁰ Cit. prema: Benedetto (1962: XIII)

¹¹¹ Marco Polo: *Il Milione*, Oscar Mondadori, Italija 2006. (1990.)

(talijanski prijevod Marije Bellonci¹¹², Polo 2006: 44)

„Dok se nalazio u genovskoj tamnici, sve ove stvari kazivao je u pero gospodaru Rusticccianu iz Pise. A ovaj je s njim u istim tamnicama bio zasužnen ljeta gospodnjeg 1298.“¹¹³
(hrvatski prijevod Borivoja Maksimovića, Polo 1954: 9)¹¹⁴

Odnosno:

„И док је био у ћеновљанској тамници, он је ову књигу казивао у перо Рустичану из Пизе, који је с њим био заробљеник. То је било године господње 1298.“¹¹⁵
(Maksimovićev srpski prijevod, Polo 1947: 13)]

Povjesničari, naime, taj zaključak izvode na osnovi Ramusiove interpolacije „per causa della guerra“ u *Prologu* njegova prijevoda Putnikova teksta na toskanski:

„Et hora ri*trouandosi prigione per causa della guerra
nella città di Genoua (....)“
(Ramusiov PROHEMIO PRIMO, SOPRA IL LIBRO, *di Messer Marco Polo, gentil'huomo di Venetia, fatto per vn Genouese u Secondo volume delle Navigationi et Viaggi,*
1559.)

Marco Polo je, kako se u literaturi tvrdi (premda se vrlo rijetko navodi kako je tvorac te pretpostavke Ramusio), zarobljen (i to kao *sopracomito* ili zapovjednik galije) u nedjelju, 7. rujna 1298. god. (uoči blagdana Male Gospe) u pomorskoj Bitki kod Korčule kada je mletačka flota, koja je brojila 96 galija, u korčulanskom akvatoriju bila poražana od đenovljanske flote koju je činilo 76 galija.¹¹⁶ Đenovljani su uništili 66 mletačkih galija (Lamba Doria, zapovjednik đenovljanske flote, dao ih je spaliti na obalama Korčule) i potopili njih 18 te je u samoj bitki stradalo oko 7 tisuća mletačkih vojnika i veslača (a sam mletački

¹¹² Osnovica njezina prijevoda jest tekst F te ga dopunjava podatcima iz teksta R i teksta Z. V. 3.3. i 3.3.2.

¹¹³ Marco Polo: *Milion*, Mladost, Zagreb 1954.

¹¹⁴ Prijevod *Miliona* na hrvatski jezik načinjen je prema talijanskim prijevodima *Ottima* odnosno rukopisa II.IV.88 ili teksta TA¹ koji se nalazi u Nacionalnoj središnjoj knjižnici u Firenci, a koji, prema jednoj njegovoj bilješci, potječe iz prvoga desetljeća XIV. st.; međutim, *Ottimo* nema *Prologa* – on je, za potrebe ovoga prijevoda, preuzet iz drugog rukopisa koji također pripada toskanskoj skupini Putnikovih tekstova te se čuva i u istoj biblioteci.

¹¹⁵ Marko Polo: *Milion*, Matica srpska, Novi Sad 1947.

¹¹⁶ Đenovljani su Mlečanima bili glavna konkurentska pomorska sila s kojom su se natjecali za primat na Sredozemlju; te dvije trgovačke republike ratovale su od 1253. do 1299. te će sukob obnoviti u narednom stoljeću, od 1352. do 1381.

admiral Andrea Dandolo, sin bivšega dužda Giovannija Dandola, uskoro će nakon tog velikog poraza počiniti samoubojstvo¹¹⁷). Jedno vrijeme preživjeli sudionici bitke (njih oko 7400) koji su se borili na mletačkoj strani i pri tome koristili vlastite galije, bili su zatočeni na Korčuli, da bi nešto kasnije nastavili svoju kaznu služiti u đenovskim tamnicama (u Genovu su, prema jednoj pjesmi na denovljanskem koju Yule navodi, navodno stigli 16. listopada¹¹⁸). Nadalje, već 25. svibnja 1299. god. sklopljen je mir između Genove i Venecije¹¹⁹ te su zatočenici, među kojima i navodno sam Marco Polo, do kraja kolovoza te godine pušteni iz tamnice. Kako već znamo, Marco Polo je, dok je boravio u đenovskom zatvoru, uz pomoć pisca viteških romanci Rustichella (Rusticiana) iz Pise¹²⁰, uspio kraju privesti svoj „putopis“.

Međutim, tu Ramusiovu tezu kako je Marco Polo zarobljen u Bitki kod Korčule (a koju iznosi u svojem *Prefacioneu*¹²¹ te ju učvršćuje spomenutom interpolacijom „per causa della geurra“), komentator Yule je prihvatio i dalje razradio – i otada je ona u polističkoj literaturi smatrana neupitnom činjenicom Polove biografije. No, ono što s njom u vezi odmah upada u oči jest prekratko vrijeme (nešto više od dva mjeseca) u kojem je nastao *Opis svijeta*: prema toj tvrdnji, dakle, sastavljen je nakon što je Putnik pristigao u đenovsku tamnicu između 16. listopada i 31. prosinca 1298. godine.¹²² Nadalje, u zatočeništvu je, kako iz *Prologa* znamo,

¹¹⁷ Prema nekim autorima ubijen je u bitki te je sahranjen na otoku Korčuli (usp. Yule, knj. I., 1903: 48).

¹¹⁸ Yule, knj. I. (1903: 50) navodi stihove: „De Oitover, a zoia, a seze di / Lo nostro ostel, con gran festa / En nostro porto, a or di sesta / Domine De restitui.“

¹¹⁹ Od strane mletačkog dužda ugovor je ratificiran 1. srpnja 1299.

¹²⁰ Od Rustichella su nam ostale sačuvane dvije viteške romance o kralju Arturu i vitezovima Okruglog stola koje su pisane francuskim jezikom: *Gyron le Courtois avecque la devise des armes de tous les chevaliers de la table Ronde* (Dvorjanin Gyron i sve pripovijesti o vitezovima Okruglog stola) te *Meliadus de Leonnoys; Ensemble plusieurs autres nobles proesses de chevalerie faictes par le Roy Artus, Palamedes et Galliot de Pré* (*Meliadus de Leonnoys; Pripovijesti o viteškim djelima kralja Artura, Palamedesa i Galliota de Pré*). Dva manuskripta s njegovim romancama čuvaju se u BnF-u pod oznakom Français 355 (*L'Ystorie de Meliadus et de Gyron le Courtois et du chevalier sans paour*) i Français 340 (*Le Livre du roy Meliadus de Leonnois*), a autorovo ime navedeno je u liku Rusticien de Pise.

¹²¹ V. Ramusio, knj. II., 1559: 6-7 ili Moule, knj. I., 1938: 585-586: „Non molti mesi dapoi che furono giunti à Venetia, sendo venuta nuoua, come Lampa Doria Capitano dell'armata de Genouesi era venuto con settanta galee fino all'isola di Curzola, & d'ordine del Principe & della Illustrissima Signoria fatte che furono armare molte galee con ogni prestezza nella Città, fu fatto per il suo valore sopracomito d'una messer Marco Polo; qual insieme con l'altre, essendo il Capitano generale messer Andrea Dandolo nominato il Caluo, molto forte & valoroso gentil'huomo, andò à trouar l'armata Genouese, con la qual combattendo il giorno di nostra Donna di Settembre, &, essendo rotta, (come è commune la sorte del combattere) la nostra armata, fu preso. perciò che hauendosi voluto metter auanti con la sua galea nella prima banda ad inuestir l'armata nimica: & valorosamente, & con grande animo combattendo per la Patria, & per la salute de suoi, non seguitato dagli altri, rimase ferito & prigione: & incontinente posto in ferri, fù mandato à Genoua.“

¹²² Ovaj se datum eventualno može protegnuti na 31. srpnja 1299. kada je dana sloboda zatočenicima iz Bitke kod Korčule.

njegov sudrug bio Rustichello (Rusticciano)¹²³ koji je, kako Yule (knj. I., 1903: 56-57) tvrdi, u đenovskoj tamnici boravio još od Bitke kod Melorije¹²⁴ (premda za to nema čvrstih dokaza, i ova Yuleova pretpostavka postala je književnom činjenicom) koja se zbila 6. kolovoza 1284. god. (a mir je potписан 15. travnja 1288. g.) te nakon koje Pisa nikada nije povratila svoju pomorsku moć.¹²⁵

Pobjedu u Bitki kod Korčule Đenovljani su u više navrata opisali, a zabilježena je i na natpisima pročelja crkve sv. Mateja¹²⁶ te palače Lambe Dorije koja se nalazi nasuprot spomenutoj crkvi te koju je Grad Genova darovao Lambi Doriji u znak zahvalnosti za pobjedu u Bitki kod Korčule (latinski tekst s pročelja palače istovjetan je onome s crkve, osim što mu nedostaje posljednja rečenica):

AD:HONOREM:DEI:ET:BEATE: VIRGINIS:MARIE:ANNO:M:CC:LXXXVIII:
DIE:DOMINICO:VII:SEPTEMBRIS:ISTE:ANGELUS:CAPTUS:FUIT:IN:GULFO:
VENETIARUM:IN:CIVITATE:SCURSOLE:ET:IBIDEM:FUIT:PRELUM:
GALEARUM:LXXVI:JANUENSIMUM:CUM:GALEIS:LXXXVI:VENECIARUM:
CAPTE:FUERUNT:LXXXIII:PER:NOBILEM:VIRUM:DOMINUM:LAMBAM:
AURIE:CAPITANEUM:ET:ARMIRATUM:TUNC:COMUNIS:ET:POPULI:
IANUE:CUM:OMNIBUS:EXISTENTIBUS:IN:EISDEM:DE:QUIBUS:CONDUXIT:IANUE
:HOMINES:VIVOS:CARCERATOS:VII:CCCC:ET:GALEAS:XVIII:
RELIQUAS:LXVI:FECIT:CUMBURI:IN:DICTO:GULFO:VENECIARUM:QUI:OBIIT:
SAGONE:I:M:CCC:XXIII.¹²⁷

[„Na čast Boga i Blažene Djevice Marije godine 1298. u nedjelju sedmog rujna, u moru venecijanskom pod gradom Korčulom došlo je do boja između 76 galija genovskih i 96 galija venecijanskih. Bio je zarobio 83 galije plemeniti muž

¹²³ Njegovo je ime, u manuskriptima koji se dovode s njim u vezu, bilježeno na razne načine, npr. kao „Maistre Rusticien de Pise“ (u njegovu epilogu *Gyronu le Courtoisu*) i „Messire Rustacians de Pise“ (u ms. 1116), zatim kao: Rusta Pisan, Rasta Pysan, Rustichelus Civis Pisanus, Rustico, Restazio da Pisa, Stazio da Pisa itd. (Usp. Yule, knj. I., 1903: 60-61). Yule (1903: 63) dalje navodi kako je talijanska inačica njegova imena najvjerojatnije bila Rustichello (izvodi ju prema spomenutom latinskom obliku Rustichelus).

¹²⁴ Meloria je otočić u Ligurskom moru.

¹²⁵ Yule je Rustichella naveo kao sudionika Bitke kod Melorije, a kasnije su svi istraživači od njega preuzimali taj podatak. Da li je to zaista tako odnosno, ako već i jest, postavlja se pitanje zašto R. u tamnici boravi 14 godina, a Polo je na slobodu pušten već nakon nepunih godinu dana te kakva je njegova sloboda nakon što se Marco našao na slobodi? Yule, knj. I. (1903: 57) piše kako, kada je potписан mir između Pise i Genove, zatvorenici nisu pušteni na slobodu dok Wood (1996: 39) spominje kako su pisanski zatvorenici u Genovi puštani od 1298.; kod Larnera (2001: 47) stoji pak podatak da su pušteni na slobodu u ljeto 1299.

¹²⁶ Crkva sv. Mateja (Chiesa di San Matteo) sagrada je 1125. kao obiteljska crkva moćnih Doria. Na pročelju ispod desnog prozora ugrađen je 1323. mramorni sarkofag kojeg je Lamba Doria donio kao ratni plijen s Korčule i u kojem je prvotno bio sahranjen, a neposredno ispod sarkofaga uklesan je spomenuti natpis o Bitki kod Korčule.

¹²⁷ Cit prema: Vujanović (2008: 196) te Yule, knj. I. (1903: 51)

Lamba Doria, kapetan i admiral grada i naroda Genove, sa 7400 zarobljenika i 18 zarobljenih galija, a ostalih 66 zarobljenih galija dao je spaliti u moru venecijanskom. Koji je preminuo u Sagoni 1323.“¹²⁸]

Depolo u svojem tekstu *Bitka kod Korčule na spomenicima i u zapisima Genove* (Vujanović 2008: 195-199) spominje i zapis na latinskomu jeziku s početka XIV. stoljeća o Bitki kod Korčule nepoznatog Đenovljjanina koji se čuva u pariškoj Nacionalnoj knjižnici (signatura lat-4931). Anonimni autor spominje tako da je đenovljanska ratna flota iz Genove krenula još u kolovozu 1298. god. te je pokorila mletački grad Messinu na Siciliji, a zatim je nastavila ploviti do otoka Scurzole (Korčule) gdje se sukobila s mletačkom flotom. Nakon pobjede, đenovljanska flota se 16. rujna¹²⁹ vratila u Genovu gdje je veličanstveno dočekana.

Vratimo li se načas temi đenovskoga zatvora odnosno Palazzu San Giorgio (ili Palazzo delle Compere di San Giorgio), sagrađenom 1260. god., a u kojeg je Polo – prema đenovljanskoj predaji – bio doveden nakon zatočenja u Bitki kod Korčule, odmah je razvidno kako je nemoguće da je svih 7400 zatočenih Mlečana bilo smješteno u ćelijama poput one kakvom se Polova na poznatoj ilustraciji Quinta Cennija¹³⁰ prikazuje – bješe to osvijetljena, ne baš pretjesna soba za dva sudruga. Budući da taj đenovski zatvor nije imao kapacitete za toliko zatočenika,¹³¹ onda su ili desetine njih bile nagurane u jednoj sobi ili je ta tamnica služila istom za povlaštene utamničenike. Iz takve postavke proistječe pitanje: nije li Polo, ako je zaista kao *sopracomito* sudjelovao u Bitki kod Korčule, još na Korčuli nekome od važnih Đenovljana došapnuo ponešto o svojim putovanjima Azijom te je po dolasku u Genovu dobio povlašteniji tretman od ostalih zarobljenika, a koji je prvenstveno uključivao uvjete za neometani intelektualni rad (a koji se imao odvijati ili u kućnom pritvoru¹³² ili u spomenutoj tamnici) u kojem je Genova uvidjela svoju korist: sobu u kojoj je s Rustichellom (koji mu je onda s razlogom i poslan) mogao stvarati, i u njoj stol, dvije stolice, svijeću,

¹²⁸ Prijevod iz Vujanovića (2008: 197)

¹²⁹ Datum koji Depolo iznosi moramo uzeti s velikim oprezom budući da se u đenovljanskoj pjesmi koju Yule navodi spominje 16. listopada, a i jer se čini malo vjerljivim da se đenovljanska ratna flota tako brzo vratila u Genovu.

¹³⁰ V. Yule, knj. II. (1903: XVI)

¹³¹ Mletačkim zatočenicima treba pridodati onda barem i još one preostale pisanske kojih je u početku bilo 9000 (usp. Yule, knj. I., 1903: 62).

¹³² Tezu kako je Putnik bio u kućnome pritvoru i čekao razmjenu (što je bilo vrlo uobičajeno u ondašnjoj Genovi) iznio je francuski povjesničar medievalistike Jacques Heers u svojoj knjizi *Marco Polo*, Fayard, Pariz 1983. V. J. Heers: *Marco Polo*, Naklada Zoro, Zagreb-Sarajevo 2009., str. 212-213

pergament (odnosno vjerojatnije papir) i pisači pribor (pero, oštirolo za pero, tintu i strugač tinte)?

Međutim, prvi Polov biograf Jacopo d'Aqui tvrdio je u prvoj polovici XIV. st. kako je Putnik zatočen u pomorskotrgovačkoj Bitki kod Ayasa (Lajasa) 1296. god. kada je đenovljanska flota nadjačala mletačku, a što bi onda moglo objasniti i zašto *Opis svijeta*¹³³ počinje upravo opisom Donje Armenije i tada za trgovinu važnog grada Lajasa:

14 *Ovdje se pripovijeda o pokrajini Armenskoj*

Postoje, istina, dvije Armeniske: velika i mala. U maloj vlada čovjek vrlo pravedno. Taj je vladar pod velikim kanom. U zemlji ima mnogo gradova i utvrđenih mjesta te obilje svega, ali ima i dosta ptica i životinja za lov. Nekada je u njoj bilo valjanih ljudi. Sada su svi rđavi. Ostala im je samo jedna dobra strana: veliki su pijanci. Znajte još i ovo: na moru ima grad s imenom Lajas. U njemu se naveliko trguje. U nj se smještaju sve mirodije koje dolaze iz unutrašnjosti. Ovdje trgovci iz Mletaka, Genove i drugih zemalja nabavljaju svoju robu i tkanine iz tih predjela te sve druge skupocjene stvari. I ostali trgovci, koji hoće da putuju do Eufrata, prolaze kroz ovaj grad. Sada ćemo pripovijedati o Turcomaniji. (Polo 1954: 21-22)

Dominikancu Jacopu d'Aquiju književna povijest nije pridavala dovoljno pažnje. Naime, Yule¹³⁴ ga je diskvalificirao kao nepouzdanog biografa i autora opskurne kronike te se, stoga, radije oslonio na Ramusiove navode o Putnikovu mjestu zarobljavanja, a učinio je to zbog, po njemu, dviju d'Aquijevih faktografskih pogrešaka: prvo, d'Aqui u ljetopisu *Imago mundi* (manuskript se čuva u milanskoj Ambrosiani) krivo navodi godinu u kojoj se odigrala Bitka kod Ayasa (Lajasa): on, naime, bilježi godinu 1296. dok se u povjesnim izvorima zabilježena Bitka kod Lajasa zbila god. 1294. (a u kojoj Polo i nije mogao biti prisutan, jer još nije stigao iz Kine); i drugo, u kronici je pogrešno napisano ime pape Bonifacija VIII.¹³⁵ (ono je u njoj zabilježeno kao Bonifacije VI. - ali danas je razložnije objašnjenje kako je za tu pogrešku odgovoran prepisivačev *lapsus calami*, a ne sam autor kronike):¹³⁶

¹³³ Nakon *Prologa* i uvodnoga dijela knjige (I-XIII), u kojem se čitatelja ukratko upoznaje s Putnikom i njegovom obitelji te godinama provedenim u službi Velikog Kana, pripovjedač započinje „opisom pokrajina i zemalja, u kojima je (Marco Polo. op. a.) bio“ (Polo 1954: 21).

¹³⁴ Yule, knj. I. (1903: 54-55)

¹³⁵ Papa Bonifacije VIII. papovao je od 24.XII.1294. do 11.X.1303.

¹³⁶ V. Yule, knj. I. (1903: 54-55)

„Anno Yhesu Christi MCCLXXXVI, tempore Bonifacii pape VI de quo est dictum supra inmediate, factum est prelum in mari de Arminia (*armania*) aput qui dicitur (*apud civitatem que dicitur*) Layas (*la glaza*) de XV galeis mercatorum ianuensium [*et*] XXV venatorum; et post prelum magnum debellantur gallie venetorum, et occiduntur et capiuntur omnes (*pars occiditur et pars capitur*). Inter quos capitur dominus Marchus venetus (*venecianus*), qui erat cum mercatoribus illis, qui dictus est Millonus (*dicebatur Milionus*), quod est idem quod divicie mille milia librarum, et sic vocatur (*appellatur*) in veneciis. Iste dominus Marchus Milonus venetus (*ipse Milionus*) cum aliis de venetis captis ducuntur in carcerem (*deducitur ad carceres*) Ianue et ibi sunt (*steterunt*) per tempora multa. Iste dominus marchus multo tempore fuit cum patre suo et avunculo in Tartaria et multa ibi vidit et lucratus est et etiam multas (*multa*) didicit, quia fuit homo [*magni*] valoris. Et ideo Ianue existens in carcere facit (*fecit*) librum de magnis mirabilibus mundi, de hiis scilicet que vidit. Et minius dicit (*scripsit*) quam viderit (*vidit*) propter linguas detrahentium, qui de facilli imponunt aliis mendacia (*mendacium*), et indicant temere mendacium quod ipsi mali credere (*eo quod male credere*) vel intelligere nolunt. Et vocatur liber ille liber milionis (*milonis*) de mirabilibus mundi. Et quia ibi magna et maxima et quasi incredibilia reperiuntur, rogatus fuit ab amicis in morte (*in morte* omesso dal Trivulz.) quod librum suum corrigeret et quod superflue (*superfluum*) scripserat revocaret. Qui respondit: non scripsi mediantem (*mediatatem*) de hiis que vidi. Et quia talia in morte dixit magis creditur hiis que scripsit. De quibus, superflua et nimis prolixa precidendo, hic inferius conpendiose tractabimus (*prout inferius pars aliqua tractabitur*).¹³⁷

[„Ljeta Gospodnjeg 1296., u vrijeme pape Bonifacija VI., o kojem smo gore govorili, u Armeniji, u mjestu zvanom Layas, odigrala se bitka između 15 galija đenovljanskih i 25 galija mletačkih trgovaca; nakon žestoke bitke, mletačke galije bile su potučene a posada pogubljena ili zatočena. Bio je zatočen i gospodin Marco Venecijanac, koji je bio zajedno s trgovcima, i kojeg su zvali Millon (*Milion*), što bi imalo značiti 'tisuću tisuća libri', jer takva je to mletačka fraza. Ovaj gospodin Marco Milono Venecijanac, zajedno s drugim mletačkim zatočenicima, odveden je u zatvor u Genovi u kojem je dugo zadržan. Gospodin Marco bio je duže vrijeme sa svojim ocem i stricem u Tatarskoj, i ondje je mnoge stvari video, ondje se obogatio, a također i mnogo naučio, jer je bio

¹³⁷ Cit. prema: Benedetto (1962: CXCIV)

sposoban čovjek. I tako, dok je bio u đenovskom zatvoru, napisao je *Knjigu o velikim svjetskim čudesima*, t.j. o onima koja je i sam video. Ali ono što je rekao u *Knjizi* nije bilo sve što je video, poradi jezika klevetnika, koji su uvijek spremni oblatiti druge te koji nepromišljeno rade u svojoj izopačenoj nevjerici, jer ne razumiju stvari. I budući da je mnogo velikih i čudnih stvari u *Knjizi*, koje su smatrane nevjerojatnima, na samrtnoj postelji prijatelji su od njega tražili da prizna sve o čemu je u njoj lagao. A na što je on odgovorio da nije ispričao ni polovinu onoga što je video.“]

Moule (1938: 34-35) je doveo u sumnju Bitku kod Korčule smatrajući kako se u slučaju d'Aquijeve tvrdnje kako je Putnik zarobljen u Bitki kod Lajasa g. 1296., kada je 15 naoružanih đenovljanskih trgovačkih brodova porazilo 25 mletačkih, možda radilo o nekoj nepoznatoj (u historiografiji nezabilježenoj) bitki.

Mi ćemo ovdje zaključiti kako je Ramusiova teza o Bitki kod Korčule, koja se slučila početkom rujna 1298. g., kao o mjestu Putnikova zarobljavanja te slijedom toga i skorog zatočenja u đenovskom zatvoru u kojem će uskoro nastati *Knjiga*, a koju je i sam Yule zastupao – a onda dalje preuzimala i većina marcopolista i historografa, vremenski nategnuta: naime, čini se neizvedivim da odmah po dolasku u tamnicu u jesen 1298. g. Putnik u svojoj ćeliji nailazi na čovjeka od pera Rustichella kojem će, nakon što im Đenovljani brzo osiguraju stvaralačke uvjete, do kraja godine (budući da, kako smo u uvodnome dijelu ovoga poglavlja već naveli, u *Prologu* Rustichello navodi god. 1298. kao godinu nastanka *Opisa svijeta*) uspjeti izdiktirati svoje djelo.¹³⁸ Kako iz dvaju, ovdje često spominjanih, dokumenata, iz god. 1305. (zabilježbe u *Knjizi Velikog vijeća*) i god. 1311. (presuda Marcovu posredniku koji ga je oštetio prilikom prodaje robe) znamo da se Marco po povratku iz Kine bavio manjim trgovačkim poslovima, vrlo lako nam se može nametnuti zaključak kako se god. 1296. Marco Venecijanac Milion zatekao s drugim mletačkim trgovcima na galiji kod Lajasa kada je ondje došlo do pomorskog okršaja s đenovskim trgovcima. Premda nema sačuvane zabilježbe o ovom trgovačkom sukobu (već ima samo o velikoj vojnoj bitki iz 1294. god.), ne čini se

¹³⁸ Čini se da upravo zato i Ramusio, kako bi bolje učvrstio svoje navode, u svojem predgovoru spominje kako je Marco Polo zatražio pismenim putem od oca da mu u đenovski zatvor dostavi putne bilješke („*le sue scritture, & memoriali*“), a koje se onda spominju i u Ramusiovu prijevodu uvodnoga dijela *Knjige*. Naime, tako se sugerira čitatelju da je Putnik na temelju iscrpnih bilješki, koje je vodio sve provedeno vrijeme u službi Velikog Kana, u kratkom vremenu mogao sastaviti svoj tekst. V. Ramusio (1559: 7) i Yule, knj. I. (1903: 6)

nemogućim da je u Lajasu, o kojem Putnik pripovijeda kao o gradu mirodija, tkanina i drugih skupocjenih stvari u koji po robu dolaze i Đenovljani i Mlečani, opet povremeno dolazilo do manjih - i, stoga, od pjesnika neopjevanih - pomorskotrgovačkih obračuna između đenovskih i mletačkih trgovaca (budući da je Mletačka Republika u ratu s Đenovskom Republikom od 1291. do 1299.), a čiji je jedan od ciljeva bio i domoći se bogatog *carga*, ali Đenovljanim onaj glavni - pomesti najjaču pomorskotrgovačku silu na istočnom Mediteranu.¹³⁹

¹³⁹ V. natuknicu *Venetian-Genoese War of 1291-99* u *Dictionary of Wars* (third edition), str. 573

3.2. Žanr

Kako smo u prethodnome tekstu naznačili, u većini polističke literature prešutno se smatra kako je u Polov i Rustichellov susret u zatvorskoj ćeliji bio upleten prst sudbine te se romantizirano opisuje kako je on, da bi mu vrijeme brže prolazilo, o svojim putovanjima pričao sudrugu i piscu Rustichellu iz Pise koji ih je, njima fasciniran, odlučio zabilježiti – kako je već davno ustvrđeno - na (staro)francuskom jeziku, primjerice:

„U zatvoru se našao sa svojim ratnim drugom, književnikom Rusticccianom iz Pise, koji ga je nagovorio, da zajednički opišu njegova putovanja po Aziji.“
(B. Maksimović u *Pogovoru* 1954: 213)

Međutim, ne čini li se izglednjom teza (iznesena već u 3.1.) kako su Đenovljani od Marcua Pola naručili putno izvješće ili im ga je on obećao kako bi njime kupio svoju slobodu¹⁴⁰ (jer zašto je baš u tamnici dao sastaviti svoje djelo na njemu nepoznatom jeziku)¹⁴¹. Možda je ambiciozna konkurentska trgovачka sila vrlo brzo uvidjela da joj Marco Venecijanac ima itekako što za reći (u literaturi se rijetko kada, kako bi se osvijetlile okolnosti nastanka Polova djela, povlače političke, trgovачke i pomorske paralele između La Serenissime i Genove – stalna borba za dominacijom na Sredozemlju, koje su ključne da bi se razumjele okolnosti nastanka i kasnijeg utjecaja Marcova djela).

Marco je za Đenovljane tako trebao napisati geografsko-merkantilni izvještaj o Aziji te se zato nerijetko u polističkoj literaturi, kao i u putopisima istraživača koji su krenuli slijediti Polov itinerarij, pronosi sintagma kojom se njegovo djelo kvalificira kao „priručnik za trgovce“ ili „trgovacko izvješće“ (npr. tako tvrdi William Dalrymple u putopisu *Xanadu – a Quest*, 1989. kao i Jasen Boko u putopisu *Na putu svile: Kako nam je lagao Marco Polo?*, 2009.)¹⁴²: ono, zaista, ima neke njegove elemente – međutim, Polove perceptivne sposobnosti (potpomognute njegovim vjerojatno eidetskim pamćenjem), zatim njegovo poslovno iskustvo

¹⁴⁰ Zanimljivo je da nam upravo to sam Ramusio sugerira: naime, u zatočeništvu (u kojem je Polo više tretiran kao prijatelj Đenovljana negoli kao njihov zatvorenik) Putnik je Đenovljanim – koji su ga obilazili u velikome broju, stalno pričao o Kitaju i Velikom Kanu te su mu oni i sugerirali da svoje zgode baci na papir; kada mu je otac na njegovu zamolbu iz Venecije poslao putne bilješke, jedan Đenovljani, koji mu je postao blizak prijatelj, zapisao je njegovo putničko iskustvo na latinskom jeziku (v. Ramusio, knj. II., 1559: 7 ili Moule, knj. I., 1938: 586 odnosno Yule, knj. I., 1903: 6).

¹⁴¹ Naime, Marco u Veneciju stiže još 1295., a prema historiografima zatočen je tek krajem 1298. te je u tom trogodišnjem vremenskom prostoru mogao dati nekom *ghost writeru* da na mletačkom opiše njegova putovanja, što, naravno, nije učinio.

¹⁴² V. 4.1.

na dvoru Kublaj-kana (kojemu je godinama podnosio upravo putne izvještaje) kao i kineska narativna tradicija iz koje diktira svoje djelo, nadišle su žanr zadanog mu geografsko-merkantilnog izvještaja za đenovsku trgovacku silu i pretvorile ga u nešto drugo, puno veće (te se slijedom toga, budući da govorimo iz perspektive zapadnjačke žanrovske tradicije, za djelo može kazati kako je u konačnici oblikovano kao geografsko-merkantilno-etnografsko-historiografsko putno izvješće) – jer, razvidno je, Putnik ne pripovijeda samo o onome što bi imalo biti važno trgovcu, već prenosi i, primjerice, lokalne legende, priča o tamošnjim ženama, običajima, vjeri, klimi, hrani, flori i fauni itd., primjerice:

47
O Camulu

Camul¹⁴³ je zemlja, u kojoj ima dosta gradova i tvrđava. Nekada je ona bila kraljevstvo. Zemlja se nalazi između dvije pustinje. S jedne njezine strane je velika, a s druge strane mala pustinja od tri dana. Svi stanovnici su idolopoklonici. Oni govore svojim vlastitim govorom, žive od zemaljskih plodova i imaju dosta hrane i pića, a ostaje im i za prodaju. Ljudi se vole mnogo zabavljati, predajući se samo svirci glazbala, pjesmi i plesu. Ako kod njih neki stranac dođe u kuću, oni zapovjede svojim ženama, da ga služe u svemu i svačemu. Onda muž ode iz kuće i ostaje drugdje dva ili tri dana, a stranac ostaje sa ženom i radi s njom što hoće, kao da mu je supruga i zabavlja se s njom do mile volje. Svi su ljudi iz te zemlje rogonje, ali oni to ne smatraju sramotom. Njihove su žene lijepе, vedre i vesele se onom običaju. Međutim, za vrijeme Mangu kana, tatarskog vladara, dogodilo im se ovo. Kanu je došlo do ušiju da svi ljudi te zemlje obeščašćuju svoje žene te je odmah zapovjedio, da nitko od njih ne smije primati na konačište nijednog stranca i da ne smiju obeščašćivati svoje žene. Kad su stanovnici Camula čuli tu zapovijed, veoma su se ražalostili. Zatim su se posavjetovali i vladaru poslali velik dar. Molili su ga, da im ostavi ovaj njihov i njihovih predaka običaj, jer to žele i njihovi idoli, zbog čega im njihova zemlja daje mnogostrukе plodove. Kad je Magu kan čuo te riječi, odgovorio im je: „Kad baš hoćete svoju bruku i sramotu, a vi je zadržite.“ I oni se uvijek drže toga običaja. Ostavimo sada Camul; pričat ću vam o drugim zemljama između sjeverozapada i zapada.
(Polo 1954: 50-51)

¹⁴³ Istočna kineska regija Hamil odnosno Kumul (Qumul) ili Hami.

Ako se na trenutak nanovo vratimo na Marcova zatvorskog sudruga, na čiju ćemo ulogu u nastanku *Opisa svijeta* sad pogledati u skladu s novim razmatranjima koja smo upravo izložili, ne čini li se razumnijim smatrati kako je Marcu čovjek od pera Rustichello iz Pise, koji je svoje viteške romance sastavljaо na francuskom jeziku, bio poslan – s određenom namjerom – u njegovu zatvorsku ćeliju?¹⁴⁴

Na temelju ove pretpostavke odmah se nametnulo i pitanje: ako je i Rustichello bio zatvorenik, je li i on svojom pomoću pri sastavljanju manuskripta također kupio slobodu? U tom slučaju možda je nakon što je pušten kao zarobljenik Bitke kod Melorije ostao, poput mnogih Pizanaca, živjeti u Genovi.¹⁴⁵ Ili je možda Rustichello bio Pisanac koji je – iz nekih drugih razloga - živio i radio u Genovi za njen politički *establishment*?

Još neko ćemo vrijeme na odgovore morati pričekati.

Djelo je, dakle, kako mu sam naslov *Opis svijeta (Le Divisiment dou monde)* sugerira, pisano s namjerom da bude putno izvješće o azijskim zemljama, a nikako itinerarij (zato uopće malo saznajemo kojim su putem Polovi točno išli prema Kublaj-kanovoј prijestolnici u gradu Clemenfu¹⁴⁶, gdje su sve u Aziji živjeli i boravili kao i kojim putem su se vratili kući) ili još manje sastavak u kojem će se opisivati avanture putopisnih subjekata - i upravo zato u *Opisu svijeta* malo saznajemo o Marcu, njegovu ocu Niccoli i stricu Matteu: njihove pustolovine su, kako je rečeno, tek naznačene u uvodnome dijelu *Knjige* (i to isključivo u svrhu vjerodostojnosti izvještaja: da se on zasniva na znanju i iskustvu mudrih i plemenitih građana Venecije – stoga, ne bi li velikim političkim subjektima trebalo imponirati da su takve dragocjene podatke dobili od samih Venecijanaca?):

„Yet despite the fact that popular versions of Marco Polo's book are often entitled '*The Travels*', a close reading of the text beyond the Prologue does not provide a logical itinerary. It moves roughly from West to East and back again, but in geographical chunks, not as the diary of a journey. Though expeditions continue to be mounted 'in the footsteps of Marco Polo', distinguished travellers, when closely questioned, admit that is not actually possible to

¹⁴⁴ U ovome kontekstu još više otpada spekulativna teza kako je Putnik zarobljen u Bitki kod Korčule jer se čini krajnje nevjerojatnim da Polo, po dolasku u čenovsku tamnicu u listopadu 1298., sreće slučajno pisca Rustichella, također zatvorenika, te se njima dvojici odmah omogućavaju uvjeti za pisanje *Knjige*, a koja će do kraja te iste godine biti i dovršena.

¹⁴⁵ Nikako neobična tvrdnja za vrijeme nakon Bitke kod Melorije iz kojega potječe i izreka „Che vuol veder Pisa, vada a Genova!“.

¹⁴⁶ Shangdu

follow Marco Polo step by step beyond Persia.“
(Wood 1995: 29)

Ili:

„Velika je šteta, što Marko Polo ništa ne govori, koliko su vremena proboravili u pojedinim krajevima Azije, o kojima je dao samo opću sliku, ne zadržavajući se na pojedinostima, niti govoreći išta o doživljajima svojim i svojih bliskih rođaka. On samo ukratko kaže, koliko dana jahanja ima od jedne do druge zemlje, što sve ima u njima, koji su njihovi glavni proizvodi i kakvo je zanimanje i vjera stanovništva.“ (Maksimović u Polo: 1954: 198)

U skladu s intencijom kako je svrha djela opisivanje azijskih zemalja (i to većinom onih, kako se i u samom djelu naglašava, koje su pod Velikim Kanom),¹⁴⁷ narator *Opisa svijeta* koristi se formulama u 3. licu jednine poput „kad čovjek podje iz Creme“, „kad se čovjek udalji od ovog zamka“, „čovjek dolazi do utvrđenog mjesta“ i sl.; nadalje, *Le Divisiment dou monde* na brojnim je mjestima pisan i u prvom licu jednine¹⁴⁸, a pripovjedač se često obraća i direktno čitatelju s npr. „znajte“ ili „čujte“¹⁴⁹, odnosno u 1. licu plurala s primjerice „ostavimo“ ili „pustimo“¹⁵⁰ te se upravo zahvaljujući takvim naratorskim sredstvima u našemu prijevodu *Ottima* i osjeća izvorni duh Putnikova diktata (no, na nekim malobrojnim mjestima pripovjedačev glas preuzima Rustichello – primjerice, upravo na onom u kojem će kazati kako je Marco Polo bio upraviteljem Yangzhoua tri godine¹⁵¹ kao i na onom, koji nedugo za njim slijedi, u kojem će prepričati kako su Marco i braća Polo, prilikom opsade Saianfua¹⁵², Kublaj-kanu preporučili stručnjaka za izradu katapultova¹⁵³ te se stječe dojam kako Rustichello, ili možda zbog vremenskog tjesnaca u kojem se našao, nije do kraja uspio iščistiti

¹⁴⁷ V. Polo (1954: 107)

¹⁴⁸ Primjerice: „A sad ču vam pripovijedati o jednome čudu, koje se dogodilo u Baudacu i Mosulu.“ (Polo 1954: 27); „Počet ču vam pričati o svim neobičnim krasotama velikoga kana, koji danas vlada, a koji se zove Kublaj kan, što na našem jeziku znači 'kralj kraljeva'“ (Polo 1954: 68); „Kad vam govorim o dvorcima, pripovijedat ču vam također o velikom gradu Camblau, gdje su ovi dvorci.“ (Polo 1954: 78), itd.

¹⁴⁹ Primjerice, „Znajte, dakle, sada, on je od pravoga roda Džingis kana, po pravu određen, da bude vladar svih Tatara.“ (Polo 1954: 68); „I znajte ovo“ (1954: 80); „Budi vam znano ovo.“ (1954: 80); „A sada čujte kako su se ovi nevaljalci ponijeli (...)“ (1954: 99), itd.

¹⁵⁰ Npr. „Ostavimo sada veliku Armensku.“ (Polo 1954: 23); „Ostaviti ćemo sada Toris i pričati o Perziji.“ (1954: 28) ili „Pustimo sada ovo.“ (1954: 31).

¹⁵¹ „Ovim je gradom gospodar Marko Polo upravljao tri godine dana“. (Polo 1954: 127)

¹⁵² Saianfu je Xiangfan odnosno Xiangyang.

¹⁵³ „S velikom srdžbom vojska velikoga kana spremala se da ode odatle, kad gospodar Niccolò, i gospodar Marco, i njegov brat rekoše velikom kanu, da uza se imaju jednog vještog čovjeka, koji će napraviti tako velike naprave za bacanje kamena, da će se grad osvojiti silom... To se dogodilo zaslugom gospodara Nicole, i gospodar Mattea, i gospodar Marka.“ (Polo 1954: 128)

tekst od svojega glasa odnosno uskladiti ga s Marcovim prvim licem singulara ili su ovo njegove naknadne interpolacije¹⁵⁴ – načinjene uoči 1307. godine za francusku dvorsku publiku, a u svrhu koristi koja se mogla izvući od novoumetnutih informacija - kojih nije bilo u autografu iz 1298. godine)¹⁵⁵.

Marco je, pripovijeda se u *Opisu svijeta*, podnosio (najvjerojatnije u usmenom obliku) putna izvješća Kublaj-kanu te je njegovu naklonost stekao upravo time što je u svojim izvještajima o zemljama u koje ga je Veliki Kan slao iznosio zapažanja izvan zadane poslovne forme (spomenute izvanredne perceptivne sposobnosti), za razliku od ostalih Kublaj-kanovih poslanika. To navodi na zaključak da je Polo u zatočeništvu sam ponudio Đenovljanima da im „podnese izvješće“ jer mu je to nekoć bio posao i zato je njegov izvještaj i mogao biti tako „profesionalno“ sastavljen (u *Prologu* se, nadalje, tvrdi da je te zemlje Marco sam video ili je od pouzdanih ljudi o njima čuo, a možda su pouzdani ljudi bili njegov otac i stric te neki Kanovi poslanici kao i ljudi koje je susretao na svojim putovanjima):

10

Kako je veliki kan slao Marka, gospodara Niccolina sina, kao svoga poslanika

Sada se dogodi, da ovaj Marko, sin gospodara Niccole, boraveći malo na dvoru, nauči tatarske običaje, njihove jezike i pismo te postade čovjek mudar i neobično cijenjen. Kad veliki kan vidje u ovom mladiću toliku vrijednost, posla ga kao svoga poslanika u neku zemlju, do koje je mučno putovao šest mjeseci.¹⁵⁶ Mladić se sretno vrati, podnese mudar izvještaj o poslanstvu i ispriča i druge vijesti o onome, što ga je kan pitao; mladić je, naime, video druge poslanike, koji, kad su se vraćali iz raznih zemalja, nisu znali priopćiti nikakve druge novosti iz (tih) krajeva osim

¹⁵⁴ Važno je svakako napomenuti kako podatak da je Marco bio upraviteljem Yangzhoua nije prisutan u tekstovima V, L i Z, ali jest u tekstu P i to u 1. l. sg. Zatim, ni opsadu Saianfua ne spominju tekstovi Z i L dok se u tekstu V o njoj pripovijeda, ali bez ikakva spomena Polovih. Usp. Moule, knj. I. (1938: 316-317). V. i 3.3.

¹⁵⁵ Rustichello možda upravo svojim naratorskim glasom jamči vjerodostojnost tim važnim detaljima iz Marcova *curriculum vitae*. Ako pomnije analiziramo naš prijevod, opažamo kako se njegov naratorski glas iz *Prologa* i uvodnih ulomaka u ostalom dijelu *Knjige* uglavnom izgubio (sad je Marco taj koji pripovijeda), odnosno javlja se, čini se ipak ne slučajno, osim prilikom pripovijedanja kristijanizirane legende o zoroastrijancima (Polo 1954: 29-30) ili one o Starcu s Planine (1954: 36), baš onda kad se kaziva o jednoj velikoj opasnosti kojoj je Marco jedva uspio umaknuti (1954: 33), ili kad se napominje kako su Marco i braća Polo radili u zemlji Tangut godinu dana (1954: 53) odnosno tamo gdje se kaziva kako je Veliki Kan slao Marca „kao poslanika u smjeru zapada“ (1954: 97) te da će nam upravo on, Rustichello, ispričati što je Marco video na tim putovanjima Katajem (Kitajem).

¹⁵⁶ Ramusio u svojemu prijevodu dodaje još i ime provincije (v. 1., str. 4 te 4.2.1., str. 111). Nadalje, Marco ne otkriva o kakvim je to stvarima izvještavao Kublaj-kana.

onoga, zbog čega su bili poslani. Vladar ih je smatrao ludim; govorio je kako više voli upoznati različite običaje zemalja, negoli dozнати ono, zbog čega ih je slao. Budući da je to Marko znao, trudio se da što više sazna, da bi to umio reći velikom kanu. (Marco Polo: 1954: 18)

11

Kako se gospodar Marko vratio velikom kanu

Sad se gospodar Marko vratio sa svoga poslanstva te znao dobro reći o onome, zbog čega je išao, opisavši sve krasote i velike i nove stvari, na koje je naišao. Zbog toga se svidio velikom kanu i svim njegovim velmožama, svi pohvališe njegov um i veliku sposobnost; rekoše, da će postati vrlo cijenjen čovjek, ako bude poživio. Vrativši se s ovog poslanstva, veliki ga je kan slao na sva svoja poslanstva; i znajte, kod velikog je kana bio punih 27 (17) godina. Kroz cijelo to vrijeme nije prestajao obavljati poslanstva za velikoga kana, jer je tako dobro obavio prvo poslanstvo. Zbog toga vladar ga je toliko cijenio, da su mu ostali velmože zavidjeli. I to je razlog, što je gospodar Marko znao više onih stvari od ijednog čovjeka, koji se ikada rodio.“ (Marco Polo: 1954: 18-19)

No, kakvu bismo onda žanrovsку odrednicu mogli pripisati *Opisu svijeta*? Mi smo se izjasnili kako priповједач kada opisuje zemlje u *Knjizi*, slijedi istu strukturu putnih izvještaja kakve je Marco iznosio Kublaj-kanu i koje nam je [kako je Gang Zhou (2009: 20) u epilogu svojeg ogleda – o kojem će uskoro biti više riječi, primjetio], kao i atmosferu u kojoj se oni odvijaju, Italo Calvino u *Nevidljivim gradovima* tako zorno dočarao:

Veliki kan posjeduje atlas u kojemu su svi gradovi carstva i okolnih kraljevstava ucrtani do zadnje kuće i ulice, sa zidovima, rijekama, mostovima, lukama, hridima. Zna da užalud od Polovih izvješća očekuje vijesti o mjestima koja uostalom dobro poznaje: kako u Kanbaliku, kineskoj prijestolnici, tri četvrtasta grada stoje jedna u drugom, svaki s četiri hrama i s četverima vratima koja se otvaraju u ritmu godišnjih doba; kako je na otoku Javi u jurišu pobjesnio nosorog smrtonosna roga; kako se s morskog dna duž obala Malabara vade biseri.

Kublaj pita Marka:

- Kad se budeš vratio na Zapad, hoćeš li svojim ljudima ponoviti iste priče koje meni priповјedaš?*
- Ja govorim, govorim – kaže Marco – no onaj tko me sluša pamti samo riječi koje očekuje. Jedan je opis svijeta što ga*

podastirem tvom blagom uhu, a drugi onaj koji će na dan mojeg povratka obići skupine istovarivača i gondolijera na temeljima moje kuće, ili pak onaj što bih ga, u slučaju da postanem sužnjem đenoveških gusara i završim u kladama čelije koju bih dijelio s prepisivačem pustolovnih romana, mogao izdiktirati u kasnijoj dobi. Nije glas onaj koji zapovijeda pričom, već uho.
(Calvino 1998: 117)

Dosada se, naime, na *Knjigu* gledalo isključivo iz očista zapadne književne tradicije pa su joj tijekom sedam stoljeća prišivane žanrovske etikete poput „livre des merveilles du monde“ odnosno „knjiga čudesa“ (u srednjovjekovno doba), „putopis“ (u skladu s ramusiovskom tradicijom – budući da je R. svoje djelo naslovio kao *Navigioni et viaggi* odnosno kao *Viaggi di messer Marco Polo*), a u moderno doba određivalo ju se pogrešno, kad joj se htjela osporiti putopisna žanrovska odrednica, kao priručnik za trgovce (kakav je i *Libro di divisamenti di paesi e di misuri di mercatanzie e daltre cose bisognevoli di sapere a mercatanti*, poznatiji pod naslovom *Pratica della mercatura*¹⁵⁷, koji je 30-ih godina XIV. st. sastavio firentinski trgovac Francesco di Balducci Pegolotti), zatim kao priručnik za misionare (budući da dominikanac Pipino djelo na latinski prevodi početkom XIV. st. upravo s tom namjerom), pa kao geografsko-etnografsko djelo, i sl. Sam Larner (2011: 68-87) nije bio zadovoljan ovakvim žanrovskim ladicama te je smatrao kako je pri sastavljanju Putnikova djela kreiran novi – i jedini takve vrste - žanr zapadne književnosti te da „on the other hand it seems possible that Chinese civilisation had, at one remove, some influence on the Book“ (2001: 85). Stoga, na djelo bismo trebali pogledati i iz vizure kineske narativne tradicije (u kakvoj se Putnik kao pripovjedač putnih izvještaja Velikom Kanu i formirao: *ergo* Veneciju je napustio u sedamnaestoj godini, a vraća joj se tek u četrdeset i prvoj) kao što je to jednoć učinio Leonardo Olschki (1960: 302) koji djelo, budući da su u njemu mnoga poglavlja koja se tiču azijske povijesti - poglavito one Džingis-kanove dinastije, smješta u historiografsku literaturu (te, prema njemu, *Opis svijeta* pripada i zapadnoj i istočnoj historiografskoj medievalnoj tradiciji):¹⁵⁸

„He underwent his historical initiation in Asia rather than in West, and more especially in the Mongol and Persian environments that surrounded him for some twenty-five years, at Kublai's court and in the colonies of Mohammedan

¹⁵⁷ To ime ovome djelu, čiji autograf također nije sačuvan a čiji izvorni naslov nalikuje i naslovu Polova *Opisa svijeta*, smislio je u XVIII. st. njegov urednik.

¹⁵⁸ Napomenimo kako su u Džingis-kanovoj Aziji uz službene historiografije postojale i one neoficijalne.

merchants and adventurers from every land that flourished in its surroundings. In this Asiatic world, interest in historical matters had undergone an extraordinary development in Marco's century, giving rise to a Mongolian, a Chinese, and a Persian literature, each of which abounded in historiographic and poetic masterpieces notable for their variety and intrinsic worth.“ (Olschki 1960: 303)

Naposljeku, u svojem eseju Gang Zhou [*Small Talk: A New Reading of Marco Polo's Il milione*, MLN, Volume 124, Number 1, January 2009 (Italian issue), pp. 1-22 (Article)] smatra kako *Knjiga* dijeli mnoge zajedničke karakteristike sa žanrom iz kineske narativne tradicije – s tzv. *small talkom* (*xiaoshuom*)¹⁵⁹ iliti malim pseudopovijesnim radom čiji je autor bio *baiguan* odnosno niskorangirani dvorski činovnik (takvu službu je i sam Polo obnašao) koji je na bazaru i gradskim ulicama skupljao priče i nanovo ih prepričavao caru (samo što se *Opis svijeta* odvija u suprotnom smjeru: pripovjedni materijal koji je Marco godinama skupljao za Kublaj-kana, ali i priče o samom vladaru koje su dolazile do Marca, Putnik sad prepričava zapadnom uhu):¹⁶⁰

„The figure of Marco Polo as represented in his book was also someone who had gained his training and reputation as a storyteller during his service in Kublai's court. It is perhaps not that surprising that we find the narrative pattern reflected in *Il milione* conforms nicely to the expectations of the Chinese genre of small talk.“ (Zhou 2009: 2)

Na koncu, možda da zaključimo kako je *Knjiga*, poglavito se to odnosi na njezinu inačicu u manuskriptu 1116, uostalom kao i njen jezik (tzv. *franco-italiano; Franco-Italian*) – o kojem u idućem tekstu (3.3.1.) kanimo govoriti, žanrovski križanac Zapada i Istoka: u njenu uvodnu dijelu osjeća se ruka pisca viteških romaci, dok u drugome, glavnome dijelu, a u kojem se opisuje svijet (Azija), upoznajemo sasvim drugačiji autorski glas koji nam djelo pripovijeda iz očišta istočne tradicije (premda se u određenim poglavljima, prema tvrdnjama polista,

¹⁵⁹ Na Zapadu bi – premda uvjetno - ekvivalent za *xiaoshuo* bila *fikcija*, a u Polovu doba bila bi to upravo *romanca* (Gang Zhou 2009: 9 i 11). Ban Gu (32.-92.) bio je prvi kineski učenjak koji je opisao i klasificirao *xiaoshuo*, a njegovu je klasifikaciju na deset kategorija produbio historiograf Liu Zhiji (661.-721.), koji navodi kako *xiaoshou* pripadaju neoficijalne biografije, geografski izvještaji, izvještaji o gradovima itd. (Gu 2006: 22-23)

¹⁶⁰Putnikova *Knjiga* podilazila je širem krugu čitateljstva obraćajući joj se senzacionalnim temama – primjerice, kazivala je o tajnama Kublaj-kanove spavaće sobe (Gang Zhou 2009: 6); ona je puna legendi i anegdota iz azijskih zemalja te neoficijelne povijesti Mongola; stvarana je kad je autor napustio teritorij Velikog Kana – dakle, nije ju morao cenzurirati.

ponovno upliće Rustichellova ruka¹⁶¹). Međutim, *Opis svijeta* je u zapadnoj tradiciji uglavnom klasificiran kao putopis budući da se u Ramusiovoj kompilaciji Polov tekst naziva *Viaggi (Putovanja)*¹⁶², a kada mu se prišivanje te odrednice pokušava osporiti (ponajviše argumentima o nedostatku logičnog itinerarija u *Knjizi*, kao i putnih dogodovština Polovih), onda ga se najčešće određuje kao trgovački priručnik (budući da se Polo, nakon povratka iz Azije, bavio trgovinom izvodi se zaključak da je *Knjigu* upravo i pisao iz perspektive trgovca). Međutim, ako znamo da je Putnik proveo gotovo tri desetljeća na Orijentu i to na dužnosti Kublaj-kanova poslanika - kojemu je u opisu posla stajalo da vladaru podnosi putne izvještaje, čini se posve razumljivim da se on kao dvorski pripovjedač obrazovao i oblikovao u istočnoj narativnoj tradiciji te da je u njoj i Rustichellu diktirao svoje djelo (jer od njegova je povratka s Istoka proteklo do tad jako malo vremena). Stoga, kao i Putnikov identitet, tako se i njegov tekst *Le Divisiment dou monde*, koji nastaje kao kolaboracija dvaju autora (premda Polo ipak iznosi na svojim leđima većinu djela), opire jednoznačnim žanrovskim odrednicama ali mnogim se svojim osobinama uklapa u *small talk* ili *xiaoshuo*, neoficijalno povjesno djelo iz kineske žanrovske tradicije čiji su autori bili niskorangirani dvorski činovnici koji su, iz raznih izvora skupljajući priče po bazarima i ulicama gradova, vladaru te priče ponovno prepričavali.

¹⁶¹ Polisti Rustichellu pripisuju *Prolog* i uvodni dio *Knjige* (valja zamijetiti kako u tom dijelu pripovjedač o Marcu govori u 3. licu jednine), završni dio o tatarskim ratovima kao i opis dijelova koje sam Putnik nije video, itd. (usp. Gang Zhou 2009: 5).

¹⁶² Primjerice, pretisak *Miliona* iz 1954., koji je 2004. otisnuo Marjan tisak, nosi upravo podnaslov *Putovanja Marka Pola*.

3.3. Benedettova klasifikacija autografa, apografa i prijevoda

Jedna je od prvih činjenica s kojom se susretnemo na samome početku istraživanja Putnikove *Knjige* (premda ona nikako nije i neuobičajena jer isti problem muči i, na primjer, dantiste) ta da je njezin autograf izgubljen, na primjer:

„Come tutti sanno, l'originale del *Milione*, trascritto da Rustichello da Pisa, sotto la dettatura di Marco Polo in un carcere di Genova, ambedue prigionieri di guerre marinare, è perduto.“ (Polo 2006: 37)¹⁶³

Ali, zapitat ćemo se, zašto je prvotni rukopis *Opisa svijeta*, kako književni historiografi, medievalisti, prevoditelji i filolozi vole kazati, izgubljen? „Izgubljen“ bi imalo značiti da je zametnut te se da još negdje (u kakvoj knjižnici) pronaći (kao što je, primjerice, otkriven tekst Z u Knjižnici katedrale u Toledo, ili nešto ranije njegova kopija, ali i ostali mnogobrojni Putnikovi tekstovi¹⁶⁴). Međutim, možda nije sačuvan jer je bio napisan na papiru¹⁶⁵ pa je podlegao zubu vremena. Ili je možda prvi *Le Divisiment dou monde*, koji je nastao u đenovskom zatvoru, s vremenom promijenio konture (dobio je tako *Prolog*¹⁶⁶ – koji je, kako

¹⁶³ Riječi prevoditeljice Marije Bellonci u *Nota introduttiva* koja prethodi *Il Milioneu*.

¹⁶⁴ Filolog i paleograf Benedetto je, kojemu je firentinski Comitato Geografico Nazionale Italiano povjerio zadatak da pripremi novo nacionalno izdanje Putnikova *Libra*, pretraživao europske knjižnice (njih 50-ak) i u njima otkrio nove - dotad nepoznate - rukopise. Yule-Cordierovu listu od 78 Putnikovih tekstova proširio je tako na njih 138.

¹⁶⁵ Godine 1276. u Fabrianu kod Ancone s radom počinje prva tvornica papira; 1293. tvornica papira otvara se i u Bologni te uskoro i drugdje, a Italija postaje europski najznačajniji proizvođač papira. V. Stipčević (1985: 162)

¹⁶⁶ Ako se postave pitanja za koga je i s kojom svrhom pisan *Prolog*, odgovor je, već djelomično vidljiv iz njegovih prvih redaka, za francuski dvor i francuski narod kojem se, uz uvodni dio *Knjige*, dolično – ponekad i uz malo preveličavanja – trebalo predstaviti autora *Opisa svijeta* kako bi i samo djelo onda imalo svoju vjerodostojnost. *Prolog*, stoga, nije bio dijelom autografa koji je nastao u đenovskoj tamnici, već nastaje kao dio *Knjige* čiji će jedan egzemplar, kako kaže bilješka iz manuskripta 5649, Polo predati Thibaultu de Cepoyu, koji je bio u službi Charlesa de Valois, a jedan će dati načiniti za sebe. To bi onda značilo kako su poslije izlaska iz zatvora Marco i Rustichello ostali u kontaktu te kako je ovaj posljednji, preko svojih kontakata, Cepoya i izvjestio o postojanju Putnikove *Knjige*. Rustichello tako *Prolog* sastavlja nekoliko godina nakon Marcova izlaska iz zatvora, a sam rukopis dotjeruje, i tako uobličena *Knjiga* dolazi u ruke de Cepoya i samog Putnika. Tu tezu lako je argumentirati jer u prvim retcima *Prologa* ne spominje se dužd (dakle, djelo nije namijenjeno talijanskim trgovackim republikama – Genovi ili Serenissimi) već se spominju samo francuske vladarske i plemićke titule („Seignors enperaor et rois, dux et marquois, cuens, chevailers et borgois, et tutes gens...“). Ujedno, uvodni dio *Le Divisiment dou mondea* započinje, ali ne slučajno, i riječima da „istina je, da u vrijeme, dok je gospodar Balduin bio carigradski car, t. j. ljeta gospodnjeg 1250.(...)“ (Polo 1954: 10) budući da Baudoina II. de Courtenaya, posljednjeg cara Latinskog Carstva, Rustichello spominje upravo zato jer T. de Cepoy, na zahtjev Charlesa de Valois koji je od 1302. bio oženjen Catherine de Courtenay - Baudoinovom unukom, kreće 9. rujna 1306. iz Pariza u Konstantinopol na osnovi te činjenice zahtijevati carigradski tron (te na putu za onamo i zastaje nekoliko mjeseci – upravo iz tih razloga – u Veneciji). Nadalje, svojom *Knjigom* Putnik je možda kanio dobiti mjesto

ćemo pokazati, napisan za francuski dvorski čitateljski krug) te je ona izvorna inačica *Knjige* bačena u vatru. Upravo zbog nerazjašnjenih i zamagljenih okolnosti u kojima je *Le Divisiment dou monde* nastao lako se možemo složiti s riječima nepoznatog autora:

„Almost as fascinating as the journey of Marco Polo itself is the history of Marco Polo's book since the time when Rustichello of Pisa wrote it down in French while the two men were prisoners in Genoa.“ (NN 1928: 521-522)

Kako je autograf „zagubljen“, postavlja se pitanje u koliko je primjeraka u vrijeme nastanka bio umnožen. Pretpostavimo kako je jedan njegov primjerak bio vjerojatno pohranjen negdje u Genovi, da je drugi Putnik ponio sa sobom (ili ipak mu to đenovske vlasti nisu dopustile), a vjerojatno je i Rustichello dobio svoj egzemplar. Odnosno, prema drugom izglednjem scenariju, Rustichello Marcu u Veneciju donosi njegov primjerak 1307. god. s nadopisanim *Prologom* u namjeri da ga ovaj preda izaslaniku sina francuskoga kralja – kako se tvrdi u bilješci manuskripta 5649 pisanim dvorskim francuskim, a koji se čuva u pariškoj Nacionalnoj knjižnici (premda je u ovaj podatak, kojega je Benedetto diskreditirao, malo tko do danas vjerovao¹⁶⁷)?

„Veez ey le livre que Monseigneur Thybault chevalier
seigneur de Cepoy que Dieux absoille requist que il en eust la
coppie a messere Marc Pol bourgeois en la cité de Venise. Et le
dit sire Marc Pol, comme tres honnourable et bien acoustumé
en pluseurs regions et bien moriginé et lui desirans que ce
qu'il avoit veu fust sceu par l'univers monde et pour l'onner
et reverence de tres excellent et puissant prince Monseigneur
Charles filz du Roy de France et conte de Valois, bailla et
donna au dessusdit Seigneur de Cepoy la premiere coppie de
son dit livre puis qu'il l'eut fait, et moult lui estoit agreables

francuskog emisara u mongolske krajeve (budući da se upravo u to vrijeme namjerava sklopiti mongolsko-francuska alijansa) – jer mu je u Mlecima, zbog tzv. *Serrate* (*Ograničenja*), zakona iz 1297. – diplomatska služba nedostupna; stoga, Rustichello je bio zadužen da u rukopisu „ispegla“ Marcov imidž te ga zato predstavlja kao mletačkog plemića koji je na Kublaj-kanovu dvoru obnašao visoke funkcije. Ovakvu *Knjigu* onda Grigoires prevodi na francuski (kako se vidi iz bilješke u rukopisu 5631 iz pariške Nacionalne knjižnice). Međutim, same nejasnoće s *Prologom* (jer se izgubila vidljivost njegove namjene francuskim vladarima i velikašima) stvorili su nam eklektički prijevodi *Opisa svijeta* (dakle, čitamo *Ottimo* s *Prologom* i sl.). Ako, dakle, postavimo tezu kako je 1307. prošireni (s *Prologom*) *Opis svijeta* bio namijenjen Francuskoj, to bi značilo da prijevodi nastali do tog vremena nisu ga ni imali. Međutim, *Ottimo* zaista nema *Prologa* (prevoditelj je umro 1309.), ali čini se zato što mu on kao takav nije ni trebao. Zatim, Pipino je između 1314.-19. napisao svoj prolog što bi zapravo imalo značiti da ga njegov predložak na lombardskom nije ni imao. Nadalje, nakon Thibaultove smrti njegov sin Jean dao je načiniti kopiju knjige *Opisa svijeta* koju je onda uručio Charlesu de Valoisu (1270.-1325.).

¹⁶⁷ To je bila teza d'Avezaca i Paulina Parisa, ali ju je već Yule, knj. I. (1903: 92) odbacio.

quant par si preudomme estoit avanciez et portez es nobles parties de France. De la quelle coppie que le dit messere Tyebault sire de Cepoy ey dessus nommez aporta en France, messire Jehan, qui fust son ainsné filz et qui est sires de Cepoy après son décés, bailla la premiere coppie de ce livre qui oncques fut faite puis que il fut apporté au Royaume de France a son treschier et redoubté seigneur Monseigneur de Valoiz et pour Madame l'Empereris sa fame vicaire general pour eulz deux en toutes les parties de l'Empire de Constantinoble. Et fut fait l'an de l'incarnacion nostre seigneur Jhesu Crist mil trois cent et sept ou mois d'aoust^{“168”}

[„Ovdje imate knjigu čiji je primjerak monseigneur Thybault, vitez i plemić od Cepoya (pomozi mu Bože), zatražio od gospara Marca Pola, građanina i stanovnika Venecije. I rečeni gospod Marc Pol - vrlo uvažena osoba, plemenitih osobina i štovana u mnogim zemljama poradi njegove želje da ono o čemu se osvjedočio treba biti znano svekolikom svijetu, i također zbog plemenitosti i poštovanja koje on gaji prema najodličnijem i moćnom princu, mojemu vladaru Karlu, sinu francuskog kralja i grofu od Valoisa - dao je i prikazao prije spomenutom plemiću od Cepoya prvi primjerak (koji je preuzet) njegove rečene knjige nakon što je on uradio isto. Njegovo je veliko zadovoljstvo da će njegova knjiga biti odnesena u plemenitu zemlju Francusku i tamo biti predstavljena mnogima od ugledne gospode. I od ovog rečenog primjerka koji gore spomenuti gospodin Thybault, plemić od Cepoya, donese u Francusku messire Jehan, najstariji sin predstavljenog njegovog veličanstva Cepoya, nakon što je umro njegov otac, dao je načiniti kopiju koju je poklonio svojem vrlo dragom i poštovanom gospodaru, monseigneuru od Valoisa. Nakon toga on je davao njene kopije svim svojim prijateljima koji su ga zatražili. I primjerak gore spomenut bio je predstavljen od već znanoga gospoda Marca Pola rečenom plemiću od Cepoya, dok je ovaj boravio u Veneciji po zadaći monseigneura od Valoisa i njegove madame carice supruge, kao njihov generalni vikar na cijelom teritoriju carevine Konstantinopola. I to se je zbilo u godini tisuću tri stotine i sedmoj, i u mjesecu kolovozu.“]¹⁶⁹

Budući da autografa *Opisa svijeta* nema, ali postoje mnogi njegovi prijevodi i jedan njegov rani prijepis, a svi se oni razlikuju jedni od drugih, pažnja historiografa i filologa bila je

¹⁶⁸ Cit. prema: Benedetto (1962: XXXIX)

¹⁶⁹ Ovaj prijevod djelomično se oslanja na prijevod ove bilješke u: Vujanović (2008: 190).

usmjeren na zahtijevan zadatak određivanja rukopisa koji su najbliži izgubljenomu originalu.¹⁷⁰

Prvi sačuvani prijepis *Opisa svijeta* pisan je francuskim odnosno franko-talijanskim jezikom (to je manuskript 1116 – nekoć poznat pod brojem 7367, iz Bibliothèque nationale de France) i potječe iz prvog desetljeća XIV. stoljeća odnosno, ako se usudimo vjerovati nekim istraživačima da se bilješka iz manuskripta 5649 upravo odnosi na njega, iz 1307. g. te je taj rukopis Benedetto (ali i istraživači prije njega) smatrao najbližim autografu:

„Danas se smatra najstarijim rukopisom jedan primjerak napisan francuskim jezikom, za kojega se misli, da potječe iz godine 1307. On se čuva u pariskoj biblioteci pod br. 7367.“ (Maksimović u Polo 1954: 214)

O samome podrijetlu ovoga pergamentnog rukopisa pisanog goticom zna se tek da je nastao vjerojatno u Italiji početkom XIV. st. te je u BnF možda došao iz Knjižnice francuskih kraljeva u Bloisu.¹⁷¹

Činjenica kako prvi sačuvani apograf *Opisa svijeta* potječe s početka XIV. st. (već je prošlo nekoliko godina od nastanka njegova izvornika) otvara nam nova pitanja: što ako je Putnikov tekst bio strogo konfidencijalan u početku (od 1298. god., kada je sastavljen, do 1307. god., kad je predan stanovitom Thibaultu de Cepoyu)?¹⁷² Da li neobičan izbor franko-talijanskog jezika na kojem je prvo primjerak napisan, i o kojem će uskoro biti više riječi, upućuje na to da je pisan s namjerom da bude jezično nepristupačan onima koji bi od njegova sadržaja mogli imati koristi? Nadalje, jedan primjerak *Opisa svijeta* u kolovozu god. 1307. preuzima u Veneciji upravo Thibault de Cepoy¹⁷³, povjerenik vrlo ambicioznog princa Charlesa de

¹⁷⁰ No, čini se, kao da se nakon Benedettove klasifikacije Polovih tekstova istraživači i dalje samo oslanjaju na njegove teze te autografu najbližim, osim teksta F, smatraju i tekst R i tekst Z.

¹⁷¹ V. Benedetto (1962: XI-XII)

¹⁷² S obzirom da je *Le Divisiment dou monde* djelo enciklopedijskog karaktera, smijemo li spekulirati dotle da kažemo da su putne točke i smjerovi putovanja Polovih namjerno nejasni, nedorečeni i stavljeni u neki drugi plan upravo zbog spomenute konfidencijalnosti teksta? I da li je Marco Đenovljanima uz tekst dao i u zasebnom rukopisu uputstva kako do nekih zemalja, njihovih pokrajina i gradova doći? Stoga, na *Opis svijeta* moglo bi se pogledati kao na dio veće cjeline: kao na npr. Baščansku ploču koja je nekoć služila kao ljevi plutej (pregradna ploča) u crkvi sv. Lucije u Jurandvoru na otoku Krku dok desni plutej nije nikad otkriven (odnosno pronađena su tek četiri kamena ulomka – tzv. Jurandvorski ulomci koji mu vjerojatno pripadaju).

¹⁷³ Thibault je prvo bio u službi francuskog kralja Filipa Lijepog (vladao od 1285. do 1314.), a kasnije njegova brata Charlesa de Valois koji ga je, kako smo kazali, poslao u Konstantinopol da zahtijeva carigradski tron. T. je napustio Pariz 9. rujna 1306. te je u Veneciju u prosincu iste god. potpisao ugovor za aliansu sa Serenissimom.

Valoisa (koji bješe sin francuskoga kralja Filipa III. i koji je planirao ekspediciju na Levant) i ne govori li to zvučno ime unaprijed o važnosti koje će Polovo djelo imati u Francuskoj (jer, kako stoji u bilješci, taj primjerak naslovljen kao *Le livre de Marco Polo ou des merveilles du monde* a preuzet od samog autora zaslužan je za popularnost djela među francuskim čitateljima)?

Rustichello se nekoć u polističkoj literaturi povezivao sa sicilijanskim dvorom Charlesa I. d'Anjoua (kojim je ovaj vladao od 1266. do 1282.)¹⁷⁴, ali Yule (knj. I., 1903: 59) je smatrao kako za to nema čvrstog oslonca. Međutim, ako danas pretpostavimo da je to ipak točno, nije li Rustichello i nakon izlaska iz zatvora zadržao neke od kontakata koje je ostvario dok je na njemu radio? Ako jest, onda je razvidno da je i putem njih Marca Pola povezao s De Cepoyom koji je bio u službi Karla od Valoisa.¹⁷⁵

Upravo prema Paulinu Parisu Rustichello iz Pise je, kako smo naznačili, boravio na sicilijanskom dvoru Charlesa I. d'Anjoua (Karla I. Anžuvinca). Ondje je, naime, kako i sam u svojem djelu tvrdi, od engleskog princa Edwarda (kasnije kralja Edwarda I.) - koji se tamo, putujući u Svetu Zemlju, zatekao u zimu između g. 1270. i 1271., posudio knjigu arturijanskih legendi Helyesa de Borona koja mu je onda poslužila kao predložak njegovu djelu *Meliadus* na francuskom jeziku te mu ju je vratio kad se Edward, vraćajući se iz Svete Zemlje, opet ondje zatekao (zimi između 1272. i 1273. god.):¹⁷⁶

Et sachiez tout vraiment que cist livres fut translatez du
livre monseigneur Edouart le roi d'Engleterre en cellui
temps que il passa oultre la mer ou service nostre seigneur
Dame Dieu pour conquerer le saint sepulcre, et maistre
Rusticiens de Pise, le quel est ymaginez yei cessus compila
ce rommant.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Godine 1282. na Uskrs Sicilijanci su se uz pomoć Đenovljana uspješno pobunili protiv Charlesa d'Anjoua, kralja Sicilije (vladao Sicilijom od 1266., umro 1285.), koji je tom prilikom zarobljen. Stoga, što ako je tad i Rustichello zatočen i odveden u đenovski zatvor, a nakon izlaska iz zatočeništva ponovno stupa u kontakt s napuljskim dvorom Charlesa II. Anžuvinca (kojemu nakon 1282. više Sicilija nije pripadala) te preko njega dolazi i do Cepoya?

¹⁷⁵ Charles I. Anžuvinac bio je zainteresiran upravo da pomogne Baudoinu u vraćanju Konstantinopola (koju mu je 1261. preoteo Mihajlo Paleolog VIII.), no sicilijanska pobuna ga je spriječila u tom naumu. [No, možda je u vrijeme planiranja De Cepoyeve misije u Carigrad sad za to bio zainteresiran njegov sin Charles II., kralj Napulja (1254.-1309.) i rođak Charlesa de Valoisa.] Naum Charlesa II. Anžuvinca da pod svoje okrilje vrati Siciliju, a u kojem na kraju nije uspio, podržavao je upravo Charles de Valois.

¹⁷⁶ Usp. Yule, knj. I. (1903: 59). Sam Yule ovu tezu Paulina Parisa odbacuje.

¹⁷⁷ Cit. prema: Critchley (1992: 4)

Naime, nakon Putnikova izlaska iz tamnice polisti njega i Rustichella više ne dovode u vezu, ali rukopisna bilješka u kojoj De Cepoyev sin kaže kako je njegov otac upravo od Marca Pola preuzeo egzemplar *Knjige*, dovodi do zaključka kako je baš Rustichello morao biti ta spona između Putnika i De Cepoya.¹⁷⁸

Do danas je pronađeno oko 150 rukopisa *Opisa svijeta* iz XIV. i XV. stoljeća. Prema Benedettovoj klasifikaciji Putnikovih rukopisnih i otisnutih tekstova u knjizi *Il Milione* iz 1928. godine¹⁷⁹, koja je s oduševljenjem primljena u polističkim krugovima – dočekana je, da prafraziramo, riječima kako je Yuleova polistika bez filološke dimenzije bila građenje dvorca na temeljima od pijeska¹⁸⁰ (ali Benedettova klasifikacija do danas je ostala i jedina s kojom raspolažemo),¹⁸¹ oni se dijele u dvije skupine (ali obje vuku podrijetlo od izgubljene kopije tzv. O1 izgubljenoga autografa tzv. O): skupina A, koju čine četiri grupe, nastala je na temelju francuskog (franko-talijanskog) predloška (izgubljenog), a skupina B latinskoga (također danas izgubljenog). Skupini A pripada manuskript 1116 (Benedetto ga naziva tekstrom F i smatra kako je u njemu očuvan jezik autografa)¹⁸², zatim francuski tekstovi (tzv. grupa FG koju čine tekstovi na dvorskom francuskom F¹, F² i F³)¹⁸³, potom toskanski tekstovi kojima pripada i podgrupa TA₁₋₅ a koja onda uključuje TA' (TA¹) odnosno rukopis II.IV.88 iz firentinske Nacionalne knjižnice poznatiji pod imenom *Ottimo* ili – kako ga se katkad naziva

¹⁷⁸ Charles de Valois oženio je 1290. kćerku Charlesa II. d' Anjua – Margaretu Napuljsku (1273.-1299.), anžuvinsku groficu, a to mu je bio prvi od tri braka.

¹⁷⁹ Možda nije naodmet napomenuti kako je do Benedettove knjige *Il Milione* (Firenca, 1928.), otisnute svega u 600 primjeraka (i već u vrijeme kad je tek publicirana - prilično skupe), hrvatskim neinstitucionalnim istraživačima vrlo teško doći; autorica ovih redaka uspjela je, nakon višemjesečne potrage, kupiti torinsko izdanje (po cijeni od 100 eura) iz 1962. pod naslovom *La tradizione di manoscritta del „Milione“ di Marco Polo* – a u kojem je ponovno otisnut autorov predgovor iz 1928., putem internetske knjižare AbeBooks (bila je ujedno jedini njen primjerak koji se putem internetskih knjižara prodavao). Usto, premda je uvijek vladao znatan interes za nju, nikada nije prevedena ni na engleski jezik. No, mladim polistima od velike koristi može biti iscrpan pregled Benedettove klasifikacije u Moule-Pelliotovu djelu *The Description of the World*, knj. I. (1938: 41-53) te u Penzerovu predgovoru u *The Travels of Marco Polo translated by John Frampton* (1929: XVIII-XXXI).

¹⁸⁰ J.K. Wright (1928: 136) piše: „Yule and other specialists in questions relating to Marco Polo have been more proficient in oriental geography and history than in Romance philology and textual criticism. Hence their work has, in places at least, been built upon foundations of sand; as Professor Benedetto says: 'treasures of erudition have been thrown away in the illustration not of the thought of Marco Polo himself but of the errors of his copyists.'“

¹⁸¹ Sam Yule tekstove je razvrstao u 4 skupine: u prvoj se nalazio G.T., u drugu je uvrstio 3 teksta iz BnF-a te manuskripte iz Berna i Bodleaina, u treću Pipnov latinski prijevod te je četvrtoj skupini namijenio Ramusiov talijanski prijevod.

¹⁸² Ovoj podskupini tekstova na francuskom pripada ukupno 20 tekstova.

¹⁸³ Na ovoj (ponekad zvanoj i) Gregoirevoj grupi, kako smo već kazali, temelji se Pauthierov te Yuleov prijevod. Međutim, osim prije Yuleu poznatih pet tekstova, Benedetto je ovoj grupi pridodao još njih deset (te ih razdijelio u podpodskupine A, B, C i D). Prijevodi iz ove podskupine, prema Benedettu, nisu načinjeni na temelju teksta F već izgubljenoga teksta F' koji se donekle od njega razlikovao.

- Della Cruscin manuskript (tzv. *Codex della Crusca*)¹⁸⁴ te još četiri rukopisa¹⁸⁵, zatim podskupina VA¹⁸⁶ kojoj pripada 80 rukopisa (među kojima i tekst P kao i nepotpuni VA¹ odnosno „Casanatense fragment“ – Bib. Cas. 3999., a koji je nastao na temelju predloška kojim se i sam Pipino služio)¹⁸⁷. Najvažniji tekstovi skupine B – čiji je izgubljeni latinski predložak (predlošci) bio vjerniji O1 negoli onaj skupine A, tekst je R (Ramusov prijevod *Opisa svijeta* na talijanski jezik) i latinski tekst Z (tzv. tekst iz Kaptolske knjižnice u Toledu) a ova skupina je, prema Benedettu, upravo važna jer se prema njenim tekstovima mogu nadopunjavati i korigirati tekstovi iz skupine A.

Za rekonstrukciju originalne Putnikove misli, smatra Luigi Foscolo Benedetto, najvažniji su tekst F, tekst R i tekst Z.

No, u ovoj radnji zastupa se teza kako pravu pažnju treba obratiti apografima (tekstu F odnosno fr. ms. 1116) i prijevodima (tekstu TA¹ iliti *Ottimu* te tekstu P ili Pipinovu latinskom prijevodu) nastalim za Putnikova života, a ne onima nastalim puno kasnije nad kojima Polo više nije mogao imati nikakvu – uvjetno rečeno – kontrolu te se ne slažemo s Benedettovom tvrdnjom kako su opširniji tekstovi iz skupine B bliži autografu negoli oni iz skupine A (budući da su uredničke intervencije poput interpolacija ili kraćenja predloška u srednjem vijeku i renesansi bile uobičajena pojava¹⁸⁸ te je razvidno, s obzirom na činjenicu koliko supostoji međusobno vrlo raznolikih inačica *Opisa svijeta*, da su njima Putnikovi tekstovi cijelo vrijeme bili izloženi).¹⁸⁹ Također se ne slažemo ni s Larnerovom tezom (2001: 4) kako su tekstovi iz skupine A pisani za šire čitateljstvo dok su oni – opširniji - iz skupine B pisani za privatan krug Putnikovih prijatelja (jer upravo ga je taj uski krug na samrtnoj postelji preklinjao da prizna sve u *Knjizi* izrečene laži).

¹⁸⁴ Prevoditelj je *Ottima Niccolò degli Ormani*, koji je umro, kako se u njegovoj jednoj bilješci tvrdi - 1309. U Italiji postoji uvriježeno mišljenje o *Ottimu* kao o najboljem tekstu *Miliona* budući da ga je takvim proglašila Academia della Crusca. *Ottimo* je prvi put 1827. dao otisnuti Giovan Battista Baldelli Boni, učenjak iz Crusce.

¹⁸⁵ Manuskripti TA_{2,5} se također nalaze u firentinskoj Nacionalnoj knjižnici, rukopis TA₃ se, nadalje, nalazi u pariškoj Nacionalnoj knjižnici, a TA₄ u Knjižnici Laurenziani.

¹⁸⁶ VA je podskupina u kojoj se grafem V odnosi na venetski dijalekt (na kojem je izvornik kojim se Pipino koristio navodno bio sastavljen), dok drugi grafem A označava skupinu A.

¹⁸⁷ Usp. Penzer (1937: XXIV)

¹⁸⁸ Primjerice, tekst F ima 232 poglavљa dok tekst TA¹ (tzv. *Ottimo*) ima svega 183.

¹⁸⁹ Sam N. P. Penzer (Polo 1937: XIX) u *Predgovoru* za Benedettovu klasifikaciju kaže: „As is only to be expected in research of this nature, it is impossible to find proofs for every statement, and in the reconstruction of lost originals there is plenty of scope for what amounts to little less than pure guesswork.“.

Iduće pitanje koja valja postaviti jest kako je primjerak knjige *Le Divisiment dou monde* dospio u ruke Firentinca Niccole degli Ormannija te dominikanca Francesca Pipina iz Bologne.¹⁹⁰

Naime, o podrijetlu *Ottima*¹⁹¹ može se ponešto doznati u njegovim dvjema bilješkama koje kažu:

„Questo libro si chiama la nauigagone di messere marcho polo
Nobile Cittadino di vinegia scritto in firenze da niccholo
Ormanni mio bisauolo da lato di mia madre quale mori negli
anni di christo mille trecento noue quale lo porto mia madre
in casa nostra del Riccio ede di me piero del riccio e di mio
fratello 1458.“

[Ovu knjigu, koja se zove *Putovanje gospodina Marcha Pola, plemenitog građanina Venecije*, u Firenci je sastavio Niccholo Ormanni, moj pradjed s majčine strane koji je umro godine Gospodnje 1309., a majka ju je donijela u kuću Del Ricciovih te pripada meni Pieru Del Ricciu i mojem bratu. 1458]

Te ona ispod:

„compro per me Piero del Nero questo di 7(?) di sett?
1589??“¹⁹²

Kako je imućna Firenca bila europskim središtem knjižne industrije i trgovine (Stipčević 1985: 155), te su Italijom cirkulirali *venditores librorum*, primjerak *Opisa svijeta* lako je mogao doći u ruke Nicchole Ormannija, ali i u ruke dominikanca Francesca Pipina iz sveučilišnog grada Bologne¹⁹³: no, nije li upravo Pipino došao do primjerka Putnikova

¹⁹⁰ Knjiga je u Europi vrlo slabo cirkulirala tijekom ranog srednjeg vijeka, ali u XII. st. stanje se drastično mijenja: uspostavlja se, naime, knjižarska mreža te knjižna industrija zahvaljujući studentima i profesorima novoosnovanih sveučilišta te sve boljem standardu građanskog sloja. Osim trgovaca knjigom na sveučilištima, pojavljuju se i knjižari (tzv. *venditores librorum*) koji knjige nude pred crkvom te drugim mjestima na koja zalaze učeni ljudi – takvi putujući trgovci brojni su poglavito u talijanskim gradovima Veneciji, Firenci, Bogni. V. Stipčević (1985: 158).

¹⁹¹ Prema Benedetto nastao je na temelju predloška F2.

¹⁹² Obe bilješke u *Ottimu* cit. prema: Moule, knj. I. (1938: 41)

¹⁹³ Dominikanci su već od samog svog osnutka početkom XIII. st. veliku pažnju pridavali knjizi i obrazovanju te je njihov kadar išao na izobrazbu u sveučilišne centre poput Bologne, Pariza i Oxforda. Usp. Stipčević (1985: 148)

rukopisa „na lombardskom“ (za koji je on vjerovao da je sam autograf) koji se nalazio u Genovi?¹⁹⁴

Dominikanac Francesco Pipino iz Bologne¹⁹⁵ na latinski je, prema Mouleovoju pretpostavci (knj. I., 1938: 59) između 1310. i 1314. godine preveo Putnikov tekst (Ramusio spominje godinu 1320.): učinio je to, dakle, još za Putnikova života (a svakako nakon smrti strica Mattea). Karmen Bašić (1999: 23), pišući o izdanjima Putnikova teksta koje Šime Ljubić navodi u svojem *Biografskom rječniku uvaženih Dalmatinaca* (1856: 257-258), za Polov tekst iz god. 1320. navodi da je latinski prijevod učinjen na temelju predloška na kolokvijalnom venecijanskom te da ga je izradio Pipino di Bologna¹⁹⁶, premda sam Pipino kaže kako ga je preveo „ex vulgari idiomate Lombardico“¹⁹⁷ (što bi imalo značiti kako je predložak mogao zaista biti na mletačkom, ali i na nekom drugom sjevernoitalskom dijalektu). Da je Pipino prevodio iz nekog – danas izgubljenog - mletačkog predloška, tvrde i Yule, Benedetto te ostali polisti¹⁹⁸ i književni historiografi, primjerice:

„All' inizio del Trecento ili frate domenicano Francesco
Pipino da Bologna, dell'Ordine dei Padri Predicatori,
tradusse in latino uno dei manoscritti della redazione
veneta, da lui considerato di mano di Marco Polo (...)"
(Valeria Della Valle u *Storia dei manoscritti e delle edizioni
a stampa del „Milione“*, Polo 2006: 19)

Ili:

„La versione in latino del frate domenicano Francesco
Pipino, sempre dei primi del trecento, ma da un
manoscritto veneto oggi perduto.“
(prevoditeljica Maria Ballonci u *Nota introduttiva*,
Polo 2006: 38)

Pipino *Opis svijeta* prevodi po nalogu nadređenih te isključivo iz pragmatičnih razloga (prevodi ga na jednostavan latinski jezik zato jer je, prema njegovim riječima, djelo vrlo teško

¹⁹⁴ Zapravo uopće ne bi bilo neobično da je u đenovskom dominikanskom samostanu i nastao prvo prijevod Putnikova djela na đenovljanski (a odakle je dalje proslijeđen dominikancu Pipinu iz Bologne) budući da su upravo dominikanski samostani bili rasadištem književne kulture u Genovi. Jacopo da Varagine (Jacobus de Voragine) obrazovao se u dominikanskom samostanu u Genovi koji je, kao obrazovna institucija, bio nadomjestak sveučilištu kojeg Genova nije imala.

¹⁹⁵ U dokumentima je svoje ime pisao kao: „frater franciscus pipinus de bononia ordinis fratrum predicatorum“.

¹⁹⁶ Ljubić (1856: 258) zapravo piše da je Pipinu predložak bio „testo volgare“.

¹⁹⁷ Cit. prema: Wood (1996: 44)

¹⁹⁸ Manuskript VA¹ (Bib. Cas. 3999) je, prema Benedettu, kopija predloška kojim se Pipinio služio.

čitati na nezgrapnom dijalektu na kojem je sastavljen te zato što je djelo namijenjeno dominikanskim misionarima u azijske krajeve¹⁹⁹ kojima je takav priručnik neophodan²⁰⁰:

„Librum...Marchi Pauli...conpellor ego... a plerisque patribus et dominus meis veridica et fideli translatione de vulgari ad latinum reducere, ut qui amplius latino quam vulgari delectantur eloquio, nec non et hii qui vel propterlinguarum varietatem omnimodam aut propter diversitatem ydeomatuum proprietatem lingue alterius intelligere omnino aut faciliter nequeunt, aut delectabilius legant aut liberius capiant.“²⁰¹

[„Od mene, redovnika Francesca Pipina iz Bologne, iz reda propovjednika, mnogi moji očevi i nadređeni zatražili su da vjerno i istinito prevedem na latinski Knjigu razboritog, časnog i istinoljubivog gospodina Marca Pola Venecijanca koju je on savjesno napisao i objavio na narodnom jeziku, a koja se tiče okolnosti i običaja istočnih krajeva. A to nije samo zbog toga što su oni osobe koje uživaju u djelima na latinskom a ne u onima na pučkom jeziku, već i zbog toga što se nekima od njih, kojima se, zbog postojanja raznih jezika i dijalekata, može čitajući učiniti kako je original težak ili nečitljiv pa da, stoga, mogu Knjigu čitati s užitkom i razumijevanjem.“²⁰²]“

U predgovoru kaže i kako je siguran u njegovu vjerodostojnost: dobio je potvrde o istinitosti djela i od Putnikova oca Niccole²⁰³ i od njegova strica Mattea – koji je na samrti svojemu isповједniku kazao kako je istina sve što unutra piše; to povlači zaključak kako je Pipino morao kontaktirati ili svećenika koji je bio uz samrtnu postelju strica Mattea te nekoga tko je poznavao Marcova oca Niccolu (manje je vjerojatno da se sam sa njim susreo jer

¹⁹⁹ Možda je svrha Pipinova djela bila i da inspirira svećenike za misionarski poziv (Usp. Critchley 1992: 150).

²⁰⁰ Podsjetimo se da su prije većinom franjevci bili misionari u Aziji te da su njihove misije bile neuspješne. God. 1318. dominikanci i franjevci razdijelili su među sobom azijski teritorij na kojem su kanili misionariti (V. Critchley 1992: 152).

²⁰¹ Cit. prema: Benedetto (1962: CLIV)

²⁰² Kako Benedetto ne donosi cijelovit odlomak originala, ovaj je prijevod načinjen prema Yuleovu engleskom prijevodu Pipinova uvodnika. V. Yule, knj. II. (1903: 525)

²⁰³ Polistička literatura smatra kako je Marcov otac Niccolò umro nešto prije ili oko 1300. (budući da ga se u oporuci Putnikova polubrata Mattea sastavljenoj 1300. navodi kao „pokojnog Niccolu Pola iz župe S. Giovanni Chrisostomo“), međutim njegova smrt ostaje obavijena velom tajne jer nije sačuvana njegova oporuka - premda su sačuvani testamenti oba njegova brata (Matteov je sastavljen 1310., a Marcov davne 1280.). U predgovoru Pipino spominje kako je potvrdu o vjerodostojnosti Marca i kao čovjeka i kao autora dobio upravo od oca Niccole (što začuđuje, kako sam već kazala, zato što Pipino Putnikovo djelo prevodi barem desetljeće nakon smrti njegova oca) te od Marcova strica Mattea (koji je o tom govorio na samrtnoj postelji).

Niccolò umire više od desetljeća prije negoli on prevodi *Knjigu*) ili je od drugog kakvog pouzdanog izvora dobio potvrdu o vjerodostojnosti podataka (možda su to bila upravo dva dominikanca s kojima su Polovi krenuli na svoje drugo putovanje²⁰⁴):

„Ne autem inaudita multa atque nobis insolita, que in libro
hoc in locis plurimis referuntur, inexperto lectori incredibilia
videantur, cunctis ine o legentibus innotescat prefatum
dominum Marchum, horum mirabilium relatorem, virum
esse prudentem, fidelem ac devotum atque honestis moribus
adornatum, a cunctis sibi domesticis testimonium bonum
habentem, ut multiplicis virtutis eius merito sit ipsius
relacio fide digna. Pater autem eius, dominus Nicholaus,
totius prudentie vir, hec omnia similiter referebat. Patruus
vero ipsius, dominus Matheus, euius meminit liber iste, vir
utique matus devotus et sapiens, in mortis articulo
constitutus, confessori suo in familiari colloquio constanti
firmitate asseruit librum hunc veritatem per omnia
contiere.“²⁰⁵

[„Ali ako kojim slučajem manje iskusan čitatelj ne bi vjerovao
mnogim čudnim i nepoznatim stvarima koje se nalaze u
raznim odlomcima Knjige, neka zna da je messer Marco
Polo, pripovjedač ovih čudes, mnogo poštovana,
istinoljubiva i pobožna osoba časnoga karaktera, i da tako o
njemu svjedoče svi koji ga poznaju. Njegov otac, messer
Nicolo, čovjek od najvećeg poštovanja, znao je o ovim
stvarima govoriti u istoj maniri. A njegov stric, messer
Matteo, o kom se govori u Knjizi, čovjek mudar i pobožan, u
povjerljivu je razgovoru sa svojim isповједnikom na
samrtnoj postelji ostao pri stajalištu da je sve izrečeno u
Knjizi istinito.“]

Prošireni su rukopisi *Opisa svijeta*, a koji pripadaju skupini B, tekst R ili Ramusiov prijevod nekog latinskog rukopisa (navodno uništenog u požaru)²⁰⁶ i latinski tekst Z (tzv. tekst iz Toledo), a u njima se nalaze neki dijelovi kojih nema u ranijim prijepisima i prijevodima, ali se također oba teksta međusobno i razlikuju.

²⁰⁴ Kada 1271. Polovi kreću na put u Kinu, s njima idu i dva dominikanca (u Maksimovićevu prijevodu neispravno стоји да су то dva karmelićana), koji su, međutim, odustali zbog opasnosti od puta.

²⁰⁵ Cit. prema Benedetto (1962: CLIV)

²⁰⁶ Benedettova je filološka analiza pokazala kako je sadržaj teksta R utemeljen na Pipinovu latinskom prijevodu, ali i da vrvi dodatcima iz nekih drugih rukopisa (primjerice, neki od njih nalaze se u tekstu Z', kopiji teksta Z koja je nastala 1795. a B. ju je pronašao u milanskoj Ambrosiani – nazvan je tekstrom Z' budući da je originalni tekst pripadao kardinalu Zeladi). A za ostale je dodatke, koje nije pronašao u tekstu Z', B. smatrao kako ih je Ramusio crpio iz latinskog rukopisa koji je bio u vlasništvu porodice Ghisi.

Međutim, kako smo ranije navijestili, ne čini li se izglednjim da su - kako su se spoznaje o dalekim istočnim zemljama širile, tako nastajale i interpolacije u *Opisu svijeta* (Larner je duhovito natuknuo da je tekst F prvo izdanje *Opisa svijeta*, a mi se nadovezujemo na nj pa kažemo da je potom uslijedilo II. izmjenjeno izdanje itd.)²⁰⁷ budući da je djelo u XV. st. percipirano kao geografski traktat. Pretpostavka koja objašnjava Ramusiov „podebljani“ prijevod jest upravo mogućnost kako je tijekom XV. stoljeća u Veneciji nastajala proširenja verzija *Le Divisiment dou mondea* – koja će Ramusiju poslužiti kao predložak za njegov prijevod²⁰⁸ (misao vodilja za interpolacije u *Opisu svijeta* upravo su mogle biti Rustichellove riječi u *Prologu* u kojem kaže da Polo sve zemlje nije sam vidio, ali je o njima čuo od pouzdanih i mudrih ljudi)²⁰⁹. Ili je Ramusio nastavio slijediti medievalnu tradiciju interpoliranja, a možda je i s namjerom u svoj prijevod umetao podatke (te je izmislio drevni predložak na latinskome koji je pripadao porodici Ghisi)? On, ne zaboravimo, stvara svoje djelo anonimno (tek se nakon njegove smrti 1559. god. II. dio njegova djela objelodanjuje te se otkriva identitet urednika), a u dalnjim izdanjima mnogi se podatci iz prvoga izdanja u Ramusiovu *Prefationeu* izostavljavaju. Budući da je Ramusio bio geograf, te je – prema nekim navodima – imao i školu geografije u svojoj kući, s lakoćom je u svoj prijevod mogao umetati podatke.²¹⁰ Kako je Benedettova filološka analiza pokazala kojim se sve manuskriptima Ramusio služio, možda da o tekstu R zaključimo s Penzerovim riječima:

„To sum up, we must not blind ourselves to the undoubtedly
defects of Ramusio. Here is a man who has selected a
distinctly ragged garment (P), with the intent to make it look
new by the addition of various patches (Z, V, L, VB). Some of
the patches are of very good material, but others are frayed
and badly put on, and, moreover, not always in the best
places. They do not harmonize well with the cloth to which
they are sewn. In some cases they have been trimmed a little,

²⁰⁷ Stoga, treba odbaciti tezu kako skupinu A čine skraćeni tekstovi autografa dok su opsežniji tekstovi iz skupine B puno bliži prvotnom rukopisu (krajem XIII. i u prvoj polovici XIV. st. putevi do Azije su protočni: svećenici odlaže tamo i vraćaju se – prema tome, moguće je da su upravo oni i uređivali neke od manuskripata te u njih upisivali svoj putnički „višak“ (Duda 2012: 49); nadalje, u drugoj polovici XV. st. zbivaju se velika geografska otkrića te su i ona vjerojatno bila povodom da se u Putnikovo djelo upisuju nove informacije). Usp. uvodnik H. Murraya u: Polo (1845: 35).

²⁰⁸ Vlastita imena latinskoga teksta Z pod utjecajem su venecijanskog dijalekta. Tekst Z, prema nekim paleografskim analizama, nastao je u Italiji oko 1470. Usp. Moule, knj. I. (1938: 43)

²⁰⁹ U *Prologu* kaže: „On je, istina, napričao mnogo toga, što sâm nije video, ali je to čuo od mudrih ljudi, kojima se može vjerovati.“ (Polo 1954: 9)

²¹⁰ Ramusiov otac Paolo, po struci pravnik, 1458. iz Riminija se preselio u Veneciju. R. (r. 1485. u Trevisu) se rano zaposlio u državnoj službi, a 1533. postao je tajnikom (ministrom) Vijeća desetorice. Kad je otišao u mirovinu, živio je u svojoj Villi Ramusia pokraj Padove gdje je i umro 10. srpnja 1557., ali je sahranjen u venecijanskoj crkvi Santa Maria dell'Orto (usp. Yule, knj. I., 1903: 96).

but then again we find in other cases that our repairer has added extra pieces of his own. Thus altogether, while the finished article contains much material, it does not approximate in any way to a complete and original garment.”²¹¹

Manuskript iz Toledoa (ili kodeks Z) još je jedna proširena latinska inačica *Opisa svijeta* iz XV. st. (ali je značajno drugačija od teksta P), a otkrio ga je Sir Percival David u Kaptolskoj knjižnici u katedrali u Toledu 7. prosinca god. 1932. Sir Denison Ross (1871.-1940.) bavio se ovim rukopisom te je izveo zaključak kako ovaj tekst sadrži 200 odlomaka kojih nema u tekstu F, ali se njihove $\frac{3}{5}$ nalaze u Ramusiovu tekstu, što onda znači da tekst Z ima 80 izvornih odlomaka (Moule 1938: 48) – kao i iscrpan opis Rusije (premda Ross smatra kako Putnik o Rusiji, u kojoj nikada nije bio, piše nakon što je od nekoga dobio informacije²¹²). Smatra se da je tekst Z, nastao u Italiji oko g. 1470. (prema i Sydneyu Cockerellu i E.H. Minnsu), preveden iz primjerka koji je bio identičan tekstu O₁, iako mu je, važno je napomenuti, uvodni dio znatno skraćen a neki drugi dijelovi *Knjige* i izostavljeni.²¹³

Na koncu, nakon kratkog pregleda rukopisne klasifikacije i njezine problematike (dakle, je li Pipinu predložak bio danas izgubljeni mletački manuskript kako marcopolisti vjeruju, ili je to možda bio lombardski odnosno đenovljanski rukopis za koji je on sam vjerovao da je original²¹⁴; nadalje, kako smo u ranijim poglavljima osvijetlili Ramusiovu patriotsku intenciju koja leži u njegovoj biografiji Putnika, ali i u samome prijevodu njegova djela, postaje nam teže vjerovati u tvrdnju kako je njegov prijevod *Knjige* bliži autografu negoli sam ms. 1116) iznijet ćemo našu tezu. God. 1282. u velikoj sicilijanskoj pobuni Rustichello, kao pisac na sicilijanskom dvoru Karla I. Anžuvinca, biva, budući da je radio za Francuze, uhvaćen i odveden u đenovski zatvor. Ovdje ostavljamo prostora je li je sve do 1298. god. bio đenovski sužanj ili je možda iz zatvora puno ranije pušten te se nastanio upravo u Genovi gdje je i nastavio raditi za đenovske političke elite (ova druga varijanta čini nam se ipak izglednija).²¹⁵ Stoga, kad Marco po naredbi Đenovljana treba sastaviti geografsko-merkantilni izvještaj o

²¹¹ Penzer u svojem predgovoru, v. Polo (1938: XXIX)

²¹² Usp. Moule, knj. I., 1938: 49

²¹³ Usp. Moule, knj. I., 1938: 47-52 i Wood 1996: 46-47

²¹⁴ Više o ovoj problematici bit će riječi u 3.3.1.

²¹⁵ Primjerice, majstor Marco Veneto, koji je 1298. zarobljen u Bitki kod Korčule, nakon puštanja na slobodu 1299. ostaje u Genovi te mu Đenovljani povjeravaju radove na ukrašavanju crkve sv. Mateja (izradio je mozaik s likom sv. Mateja u luneti iznad portala te kamene kolone i kapitele u klaustru iste crkve koji je sagrađen između 1308. i 1310.). Usp. Vujanović (2008: 197)

azijskim zemljama i gradovima koje su pod Velikim Kanom, Rustichello je i izvana mogao dolaziti u Putnikovu tamnicu (kućni pritvor) i pomagati mu u sastavljanju djela. No, autograf *Knjige* svakako nastaje na franko-talijanskom jeziku (francuskom jeziku kojim su se služili talijanski zaposlenici francuskih dvorova). Sada, kad je autograf bio dovršen, trebalo ga je prevesti na đenovljanski („lombardski“) jezik i zato je moguće da zaista prema Ramusiovu kazivanju stanoviti Đenovljjanin („d'un gentil'huomo Genouese molto suo amico“) dolazi u ćeliju Marca Pola možda ne obaviti, ali svakako pripremiti taj zadatak. Kopija ovoga đenovljanskog prijevoda upravo će biti predložak kojim će se služiti fra Pipino kad bude prevodio *Opis svijeta* (budući da je Genova bila sjedištem đenovske nadbiskupije, dominikanski autoriteti lako su mogli doći u posjed *Knjige*). Nadalje, ili sam autograf ili njegovu kopiju Rustichello iznosi iz Putnikove „tamnice“ (Marco vjerojatno i nije dobio svoj egzemplar) i povodom 1307. napisat će *Prolog* u kojem će sebe staviti u kontekst đenovskog sužnja (i to zato, kako je rečeno, što je to uistinu bio ili zato da – možda - pred Francuzima prekrije svoju kolaboraciju s Đenovljanim) koju će onda uručiti Thibaultu de Cepoyu, admiralu Karla od Valoisa te će jedan primjerak rukopisa konačno doći i u ruke samog Putnika. Vjerojatno u isto vrijeme *Knjiga* stiže i do Firence, a pisac bilješke u kojoj se saznaje kako je *Opis svijeta* dospio na francuski prostor kaže kako je i sam Marc Pol htio da i druge zemlje saznaju o azijskim krajevima („poradi njegove želje da ono o čemu se osvjedočio treba biti znano svekolikom svijetu“), što se upravo, osim Francuske, može odnositi i na gradove države Genovu i Firencu.

3.3.1. Jezik autografa

Ključno pitanje koje trebamo postaviti prije no što krenemo s opisom jezika autografa (teksta O) jest na kojemu je jeziku Marco diktirao svoje djelo Rustichellu? I logičan odgovor koji na nj proizlazi jest na orijentaliziranom mletačkom (budući da je djetinjstvo i ranu mladost proveo u Mlecima, a perzijski je bio jedan od jezika kojim su se služili trgovci na Kublaj-kanovu dvoru²¹⁶, ali bio je i uopće onodobni jezik trgovačke komunikacije na Levantu). A Rustichello je u francuski na kojem je sastavljaо *Opis svijeta* osim Putnikovih perzijanizama i venecijanizama unosio još i vlastite toskanizme (budući da je bio Toskanac) – u tom slučaju, dakle, Rustichello je, osim pukog zapisivača teksta kojega je Putnik diktirao, morao biti i prevoditelj.

Polisti tako smatraju kako je izgubljeni odnosno nesačuvani Putnikov autograf bio napisan na francuskom jeziku (na taj je zaključak, pripremajući firentinsko izdanje *Ottima* koje će izići u knjizi *Il milione di Marco Polo*, još 1827. g. došao Baldelli Boni)²¹⁷ te je teza Giambattiste Ramusija iz XVI. stoljeća o autografu na latinskom jeziku kao i ona Marsdenova s početka XIX. stoljeća o izvorniku na mletačkom dijalektu odbačena.

Međutim, prije negoli pođemo u razmatranje što znači činjenica da je autograf bio napisan na francuskom jeziku, svakako napomenimo kako se u anglosaksonske polističke literaturi upotrebljavaju mnogi termini kada se govori o jeziku originala (kao: *Old French*, *French*, *Romance*, *Franco-Italian*, *Italian-French*, *Franco-Venetian language* itd.), dok se u našoj govoru uglavnom o francuskome, ili katkad o starofrancuskom jeziku, kao o jeziku *Milionova* autografa, npr. „Rusticcciano je njegove opise pisao na francuskom jeziku, kojim su se u to vrijeme služili obrazovani ljudi Europe“ (Maksimović u *Pogовору*, Polo: 1954: 213); zatim: „U zatvoru je o svojim putovanjima pričao plemiću Rustichellu iz Pise; s Marcovim dopuštenjem on je ta pričanja zabilježio i objavio na francuskom jeziku pod naslovom *Knjiga svjetskih čudes* koja kasnije dobiva ime Milijun.“ (Bašić 1999: 70) te: „(...) izvorni je tekst prvog manuskripta Polove knjige Rustichello pisao na starofrancuskom (...)“ (Vujanović 2008: 190).²¹⁸ Nadalje, u srednjovjekovlju je francuski jezik u Europi bio *lingua franca* te su

²¹⁶ Polisti se slažu kako Putnik nije savladao kineski jezik.

²¹⁷ No, Jean de Ypres zapisaо je već oko god. 1350. da je Marco Polo svoju knjigu napisao na francuskom vernakularu („in vulgari Gallico“) (v. Moule, knj. I., 1938: 43).

²¹⁸ Međutim, termin „dvorski francuski“ koristi se kada se govori o jeziku francuskoga dvora kojim je napisan npr. manuskript 5649 iz pariške Nacionalne knjižnice.

se križari i hodočasnici služili njime u Svetoj Zemlji (Wood 1996: 52). Govorio se on i na engleskomu dvoru te su na njemu stvarali mnogi engleski pisci (Yule, knj. I., 1903: 86-87). Međutim, francuski jezik Putnikova teksta se određuje kao francuski s talijanizmima (odnosno venecijanizmima i toskanizmima):

„(...) la redazione originale del *Milione* fu fatta in una lingua mista di veneto e francese (...)“ (Polo 2006: 18)²¹⁹

Stoga, ova njegova značajka nerijetko zbujuje poliste: Yule (knj. I., 1903: 83) tako za takav francuski ustvrdjuje „The language is very peculiar. We are obliged to call it French, but it is not 'Frenche of Paris.'“ Yule (knj. I., 1903: 83-86), nadalje, zamjećuje kako je autor Geografskog teksta u ratu sa svim gramatičkim pravilima francuskoga jezika, kako u nj stalno uvodi talijanske, mletačke i orijentalne riječi, kako vlastita imena zapisuje na više načina i dr., te navodi primjere toskanizama u rečenicama (kao „Et ont del *olio* de la lanpe dou *sepolchro* de Crist“) i venecijanizama (*pare* – otac, *mojer* – žena, *zabater* – postolar itd.).²²⁰ Moule (1938: 40) za francuski jezik teksta F kaže: „it was written in an uncouth French much mingled with Italian which sometimes puzzled even contemporary interpreters“. Benedetto (1962: XXX) je jezik teksta F opisao kao „un francese ibrido, profondamente e veramente contaminato d'influenze italiane“.

Zašto je Rustichello – koji jest prije na francuskome sastavlja svoje romance, odlučio na takvom francuskom jeziku (koji obiluje orijentalizmima, venecijanizmima i toskanizmima) zapisati Putnikove misli? Da je Marco, kako bi sebi skratio svoje uzničke dane, htio ostaviti pisani trag o svojim putovanjima Azijom (pretpostavimo da je znao kako će biti oslobođen ili, što se čini vjerojatnije, da je očekivao vlastitu smrt), ne bi li prirodniji izbor jezika na kojem će tekst biti zapisan bio mletački ili toskanski? Ili možda čak đenovljanski (budući da Marco sjedi u đenovskoj tamnici i Đenovljani su ti koji su mu dali uvjete za stvaranje knjige)? I ne bi li više u *Knjizi* govorio o svojim pustolovinama negoli opisivao svijet?

Prije no pokušamo naznačiti konture odgovora na ova pitanja, skrenimo pozornost kako je sad sve više razvidno da je Rustichello Putniku bio neophodan ne za kreiranje žanra koji će biti optimalan za njegov *Opis svijeta* kao i ne za organiziranje njegovih misli - a kako se

²¹⁹ Ovako piše Valeria Della Valle u *Storia dei manoscritti e delle edizioni a stampa del Milione* u navedenom kritičkom izdanju Putnikova teksta. Prevoditeljica Marija Bellonci (2006: 26) kasnije nadodaje kako su u ms. 1116 venecijanizmi („venetismi“) prisutni na ortografskoj, morfološkoj i leksičkoj razini.

²²⁰ Usp. Yule, knj. I. (1903: 83)

ranije smatralo²²¹ (Polo je, kako smo pokazali, po zanimanju bio pripovjedač: upravo u formi putnih izvještaja Kublaj-kanu je godinama opisivao svijet), već da njegovu pripovjedačku građu prenese u njemu nepoznati jezik (a to onda znači da je Putnik pristao da se njegovo putno iskustvo zapiše na njemu stranom jeziku zato jer su to ili Đenovljani od njega zahtijevali ili, što se čini manje vjerojatnijim, jer se namjerio na dobrohotnog Rustichella koji je brzo uočio važnost njegova putnog iskustva i odlučio ga je baciti na papir na jeziku kojim, kako mu marcopolisti spočitavaju, nije ni on vladao najbolje).

Stoga, ako prepostavimo da su Đenovljani od Marca Pola naručili putni izvještaj o azijskim zemljama i gradovima a za nj mu obećali slobodu (te književnika Rustichella, iz određenog razloga, smatrali najprimjerenijom osobom za izvedbu tog zadatka), onda se čini vrlo vjerojatnim kako se djelo, nakon što na franko-talijanskom nastaje njegov autograf, vrlo brzo prevodi na đenovljanski dijalekt. Ovu tezu mogao bi nam potvrditi, kako smo ranije spomenuli, dominikanac Pipino (kad kaže da je Putnikovo djelo preveo s lombardskog dijalekta²²²: „Marchus Paulus Venetus in quondam suo libello a me in latinum ex vulgari idiomate lombardico translatum.“)²²³ te Ramusio upravo onda kad nas gorljivo uvjerava da djelo nikako nije izvorno bilo sastavljen na đenovljanskem - jer je taj dijalekt nemoguće zapisivati²²⁴, već na latinskom (nije li isto Boccaccio tvrdio za *Komediju*?). Ramusio tako opisuje kako se o uzniku Marcu i njegovim putovanjima pronio glas cijelom Genovom te da su ga mnogi đenovski patriciji htjeli upoznati i slušati o njima iz njegovih vlastitih usta kao i da Putnika uopće nisu tretirali kao zatvorenika već kao uglednog gospodina:

„Hor trouandosi in questo stato messer Marco, & vedendo il

²²¹ Benedetto (1962: XXVII) u *Il Milioneu* smatra kako je profesionalni pripovjedač Rustichello na temelju Polovih bilježaka sastavio *Opis svijeta* te da je, stoga, njegova uloga u oblikovanju djela bila presudna budući da Putnik nije bio ni pisac niti je mogao zbog svoje duge odsutnosti na Istoku primjereno zapadnjacima prezenirati svoju priču: "Compito espresso di Rustichello dev' essere stato quello di stendere in una lingua letteraria accettabile quelle note che Marco, vissuto così a lungo in oriente, non si sentiva di formulare con esattezza in nessuna parlata occidentale. Abbiamo intravisto abbastanza com' egli, assolvendo un tal compito, sia rimasto fedele allo stile ed alia visuale dei romanzi d'avventura. Ma non possiamo dire nulla di più." (usp. i Penzerov predgovor u pretisku Framptonova prijevoda Polova teksta iz 1937., str. XXI)

²²² U srednjemu vijeku Lombardija se odnosila na cijelu sjevernu Italiju.

²²³ Cit. prema: Wood (1996: 44) koja je ovu rečenicu iz Pipinove *Kronike (Chronicon)* preuzela iz Benedetta (v. 1962: CIX); v. i Yule, knj. I. (1903: 119).

²²⁴ Suvremeni đenovljanski/ligurski dijalekt (tzv. *zeneize*) dijeli više zajedničkih karakteristika s francuskim jezikom negoli standardnim talijanskim, a njegov je pravopis dugo bio neusustavljen budući da je *zeneize* bio govorni jezik, a ne pisani (đenovljanski je dijalekt dobio svoj pravopis tek nedavno) te su ove dvije činjenice najvjerojatnije izvor Ramusiovih predrasuda. Nadalje, ovaj dijalekt pripada gallo-italskoj podskupini romanskih jezika kojoj se još pribrajaju i: pijemontski, lombardski, venetski, emilijsko-romanjolski.

gran desiderio ch'ogn'un'hauea d'intendere le cose del paese del Cataio, & del gran Cane, essendo astretto ogni giorno di tornar à referire con molta fatica, fu consigliato che le douesse mettere in scrittura. per il qual effetto tenuto modo che fusse scritto qui à Venetia à suo padre, che douesse mandargli le sue scritture, & memoriali che hauea portati seco; & quelli hauuti, col mezzo d'un gentil'huomo Genouese molto suo amico, che si dilettaua grandemente di saper le cose del mondo, & ogni giorno andaua à star seco in prigione per molte hore, scrisse per gratificarlo il presente Libro in lingua Latina, si come accostumano li Genouesi in maggior parte fino hoggi di scriuere le loro facende, non possendo con la penna esprimere la loro pronuncia naturale. quindi auenne che detto Libro fù dato fuori la prima volta da messer Marco in Latino, del quale fatte che furono poi molte copie, & tradotto nella lingua nostra volgare, tutta Italia in pochi mesi ne fu ripiena. tanto desiderata & aspettata da tutti era questa historia. Vna copia del qual libro, scritta la prima volta latinamente, di marauigliosà antichità, & forse copiata dallo originale di mano di esso messer Marco, molte volte ho veduta, & incontrata con questa, che al presente mandiamo in luce, accomodatami da vn gentil'huomo di questa Città da Cà Ghisi molto mio amico, che l'hauea appresso di se, & la tenea molto chara.²²⁵

[Našavši se u takvoj poziciji, messera Marca su – koji je uvidio neizmjernu želju mnogih ljudi da slušaju o Kitaju i Velikom Kanu a zbog čega je svoju priču svaki dan bio prisiljen ponavlјati do iznemoglosti, savjetovali da sve te stvari zapiše. Stoga je odlučio napisati pismo ocu u Veneciju u kojem je tražio da mu pošalje njegove bilješke i memoare koje je s putovanja donio sa sobom, te nakon što ih je dobio, on je uz pomoć jednog đenovskog gospodina i svojeg bliskog prijatelja koji je i sam žarko želio sazнати o tim stvarima te mu je svaki dan dolazio u tamnicu u kojoj bi se dugo zadržao, sastavio *Knjigu* na latinskom jeziku kojim se Đenovljani i danas služe, jer se olovkom ne da zabilježiti njihov govor. Zato je *Knjiga* messera Marca prvo bila sastavljena na latinskom a zatim od nje bijahu načinjene mnoge kopije te je prevedena na naš narodni jezik pa je cijela Italija već u nekoliko mjeseci bila preplavlјena njome. Jedan vrlo stari primjerak ove knjige, koji je načinjen prema originalnom primjerku prvotno sastavljenom na latinskom, imao sam priliku mnogo puta vidjeti i usporediti s ovim prijevodom koji izlazi na svjetlo dana, a pripada jednom plemenitom čovjeku i mojem bliskom prijatelju iz porodice

²²⁵ Cit. prema: Moule, knj. I. (1938: 586)

Ramusio ispravno razmišlja kad u igru o izvornome jeziku Putnikova teksta uvodi latinski i đenovljanski, jer oba se nameću kao logičan izbor budući da djelo nastaje na đenovskom tlu; no, Ramusio mogućnost da je djelo nastalo na đenovljanskom dijalektu odbacuje isključivo iz patriotskih razloga (želi kod čitatelja odbaciti svaku primisao da je *Libro*, koji je – kako je sam ispričao - nastao na poticaj nekadašnjeg velikog mletačkog suparnika, još bio i sastavljen na đenovljanskom), pravdajući svoju tvrdnju nemogućnošću da se ne baš milozvučni đenovljanski govor zapiše („non possendo con la penna esprimere la loro pronuncia naturale“).

No, koji je odgovor na pitanje zašto je zapravo *Knjiga* sastavljena baš na francuskom jeziku kada su i latinski i đenovljanski u Genovi postojali kao vrlo realne opcije za izbor jezika stvaranja? Naime, notari su se služili latinskim, a on je bio i službenim jezikom đenovske vlade, također i razne vrste rječnika sastavljači su se na njemu – primjerice, *Catholicon* iz 1286. godine dominikanskog svećenika Giovannija Balbija, kao i anali historiografa Jacopa Dorije dovršeni krajem XIII. st.; nadalje, dominikanac Jacobus de Voragine autor je zbirke svetačkih životopisa *Legenda aurea* sastavljenih također na latinskom. Na đenovljanskom idiomu se pak sastavlja poezija – npr. Anonimo Genovese²²⁶ stvarao ju je krajem XIII. i početkom XIV. st., na đenovljanskom su se pisala i osobna pisma i dr.²²⁷ Čini se, stoga, da bi odgovor mogao biti što je u tom trenutku jedino Rustichello, možda upravo zbog toga što je nekoć bio profesionalni dvorski pisac na sicilijanskom dvoru anžuvinskog vladara (a s kojim su Đenovljani bili u nategnutim odnosima) i koji je ustoznao nekoliko jezika, Đenovljanim bio najprikladniji za taj zadatak (ovaj im je Pisanac, dakle, osim svojih spisateljskih vještina, upravo bio atraktivan kao prebjeg s anžuvinske na đenovljansku stranu) – da od mletačkog građanina izvuče mnoge korisne informacije o svijetu (no, izgleda da će, kako svjedoči bilješka iz godine 1307., Rustichello opet još jednom kasnije pokušati prijeći na „francusku stranu“ – jer on je jedini taj koji je mogao Marca Pola spojiti sa Charlesom de Valoisem). Zatim, sam izbor francuskog jezika za stvaranje djela u Genovi i nije krajnje neobičan (đenovljanski trubaduri svoju poeziju su stvarali na provansalskom, npr. Lanfranco Cigala,

²²⁶ Sačuvano je oko 150-ak njegovih pjesama (u kojima prevladava religiozna tematika; međutim, upravo on je opisao pomorske pobjede u Lajasu 1294. i Korčuli 1298.), a sastavlja je na latinskom i đenovljanskom; autograf nije sačuvan već su se njegovi pjesnički sastavci sačuvali u jednom manuskriptu iz XIV. st. (Epstein 2005: 166-171)

²²⁷ V. Epstein (2005: 160-177)

Luca Grimaldi i dr.),²²⁸ a možda je Đenovljanim i cilj bio da djelo uskoro prevedu na mnogima nepristupačni đenovljanski dijalekt i jedno vrijeme zadrže ga unutar svojih zidina.

Međutim, Yule, Benedetto, Critchley i drugi istraživači tvrde da je Pipino prevodio s predloška na venetskom dijalektu²²⁹ (budući da je jedan od lombardskih idioma i venetski²³⁰) te se upravo taj Pipinov predložak, koji nije sačuvan, svrstava u, prema Benedettu, mletačku skupinu tekstova, a slijedom toga u polističkoj se literaturi provlači i činjenica kako je Putnikov tekst već na samom početku XIV. st. bio preveden na mletački:

„Ubrzo su se pojavili prijevodi ove knjige na toskanskom, mletačkom, latinskom, njemačkom i engleskom jeziku.“
(Maksimović u *Pogovoru*, Polo 1954: 214)

No, postavlja se pitanje je li Pipino doista prevodio iz predloška na venetskom idiomu; možda je njegov predložak bio na đenovljanskom (jer lombardski vernakular mogao se tad odnositi na bilo koji sjevernoitalski dijalekt, a ne samo na mletački)? Venetski je nekoć smatran i jezikom originala *Opisa svijeta* budući da je to bio jezik kojeg je Marco, koji je u Veneciji odrastao, zasigurno znao i kojeg su jezikoslovci upravo zato i poistovjetili s lombardskim. No, kako djelo nastaje u đenovskoj tamnici, i kako su sami Đenovljani najvjerojatnije provocirali a onda i omogućili njegov nastanak, možemo lako prepostaviti kako je Rustichello, kao čovjek vičan Peru, poslan u Marcovu odaju da Marcove riječi stavi na papir. Marca, koji svoje djelo diktira iz istočne narativne tradicije na orijentaliziranom mletačkom, Rustichello prevodi na svoj talijanizirani francuski, ali i Putnikove misli djelomično prilagođava, koliko mu to zadano vrijeme i od Marca mu zadana struktura teksta omogućavaju, za uho zapadnog čitatelja (ili nadopunimo se riječima iz Šoljanove pjesme *Rustichello*: „I dok ovo pišem po njegovu diktatu / održavajući sklisku ravnotežu između njegovih zahtjeva i potreba publike, / sa malo izgleda za uspjeh, / dođe mi da sama sebe požalim.²³¹), a kad posao biva gotov, u njegovu sužanjsku prostoriju stupa stanoviti Đenovljjanin (o kojem piše upravo Ramusio) koji djelo prevodi na lombardski odnosno

²²⁸ No, u Rustichellou slučaju ne radi se o provansalskom već o sjevernofrancuskom dijalektu (*langue d'oil*). Usp. Heers (2009: 225)

²²⁹ Benedetto (1962: C-CXXXI) tvrdi da su tekstu P predloškom bili ili tekstovi VA ili da sami ti tekstovi vuku podrijetlo od teksta proto-VA. Usp. Critchley (1992: 138-139)

²³⁰ Neki ga lingvisti svrstavaju u galo-romansku grupu zapadnih romanskih jezika, a kojima pripada i galitoitalska podskupina; neki ga svrstavaju i u samu galo-italsku skupinu.

²³¹ A. Šoljan: *Magično oko* (Sabrane pjesme), ur. S. Serdarević, Fraktura, Zaprešić 2006., str. 234

đenovljanski dijalekt (a Ramusio, vjerojatno ljubomoran²³² na tu činjenicu – jer Đenovljani su se nanovo isprijecili da im otmu slavu u otkrivanju svijeta, i spreman da je zataška, jezikom autografa proglašava latinski).

²³² Kada pišemo o Ramusiovim faktografskim pogreškama, smatramo da on to radi upravo smišljeno – s jednim ciljem, a ne zbog nemarnosti ili previda. Naime, učenjak R. je bio dijelom mletačke gradske aristokracije, uvijek prisutan u njenim vladajućim strukturama te s kontaktima koji su uključivali njobrazovanije ljudi onoga vremena. Njemu su arhivski podatci o Putniku, kao i drugi izvori o Putniku i njegovu djelu, bili lako dostupni te on s njima manipulira na način da mu oni – ili njihovo iskrivljavanje, prešućivanje i dr. – služe da Putnika što vjernije predstave kao Mlečanina plemenite krvi.

Naime, uz svakoga putnika, kojeg u svojem trodijelnom djelu opisuje, stavlja i njegovu nacionalnost, stoga, upravo je razložno zašto je onda i otklonio svaku mogućnost da je Polo, o kojem piše u svojem II. svesku (koje se bavi putnicima u azijske krajeve), dao svoj autograf sastaviti na đenovljanskom.

3.3.2. Suvremeni eklektički prijevodi

Kazali smo kako je uloga srednjovjekovnoga urednika percipirana bitno drugačije negoli danas: prevoditelj/prepisivač-urednik (ove uloge bile su objedinjene) nije izvornome tekstu ili predlošku pristupao sa strahopoštovanjem, kao da se pred njim nalazi kanon: već vrlo fleksibilno i u skladu s namjenom teksta – on je tako iz teksta izbacivao, on ga je prekrajao i u nj umetao. Na primjer, *Ottimo*, prijevod *Opisa svijeta* na toskanski koji potječe s početka XIV. st., ima tako svega 183 poglavlja dok, usporedbe radi, tekst F broji njih 232; *Ottimo* također nema *Prologa* kao ni dijela uvodnih odlomaka koji su svojevrsna Putnikova biografija, ali zato ima nadopisan kratak završetak itd. Zatim, tekst P je u drugom desetljeću XIV. st. urednik prevoditelj Pipino, radi bolje preglednosti, podijelio u tri knjige, u nj je umetnuo svoj *Prolog*, tekst je skratio itd. U renesansi, nadalje, kako vidimo na primjeru Ramusiova prijevoda Putnikova *Libra* na toskanski, princip se nije bitno promijenio: Ramusio Pola, kako sam navodi, prevodi iz više latinskih predložaka (osnova njegova prijevoda je tekst P) te ponekad interpolira toliko vješto da polisti teško mogu odrediti granicu gdje se završava autentična Putnikova misao a počinje Ramusiova.²³³

Marcopolisti smatraju već dugo da je manuskript 1116 (tekst F) iz pariške Nacionalne knjižnice, otisnut prvi put 1824. god., najbliži autografu pa bi se, stoga, nekako očekivalo da prevoditelji najprije posežu za njim kao predloškom kad se laćaju posla. Međutim, tomu nije uopće tako (i sam Benedetto, vidjet ćemo, prevodeći *Le Divisiment dou monde* na talijanski jezik nije „samo“ to napravio smatrajući da je tekst F kao apograf sačuvao izvorni franko-talijanski jezik djela, ali i da je bitno kraći od autografa kojemu su pak, prema njemu, puno bliži tekstovi iz skupine B: toskanski tekst R i latinski tekst Z), ali kada to i čine, prevoditelji tekst F uzimaju istom kao osnovicu u koju onda interpoliraju podatke iz drugih manuskripata i otisnutih knjiga (tekst R) držeći kako i oni sadrže autentične Putnikove misli i tako zapravo nastavljaju srednjovjekovnu prijevodnu i prepisivačku tradiciju *Opisa svijeta* zahvaljujući kojoj danas imamo toliko inačica Marcova teksta. Stoga, kad se malo dublje zaviri u talijansku ili englesku prijevodnu tradiciju, opažamo da, koliko god se Putnikovi tekstovi međusobno razlikuju, toliko se jedni od drugih razlikuju i suvremeni prijevodi *Opisa svijeta* tebi, zato, upravo u toj raznolikosti njegovih tekstova trebali uvidjeti, kako ćemo u četvrtome poglavljju pokazati, kako su oni već od svojih prvih rečenica plodno tlo i za apokrifne

²³³ Usp. Yule, knj. I. (1903: 97)

elemente koji se umeću u Putnikov životopis i za konspirativne teorije kojima se tumače razni aspekti njegova djela.

Prije negoli ponešto kažemo o talijanskoj i engleskoj prijevodnoj tradiciji *Opisa svijeta*, osvrnut ćemo se na hrvatski (i zasad jedini) prijevod Putnikova teksta. Naime, kada u ruke uzmem Maksimovićev hrvatski prijevod Polova djela naslovljen kao *Milion* iz 1954. god. (novih prijevoda, dakle, i nije bilo)²³⁴, u *Pogовору* doznajemo kako su prevoditelju predlošcima bila talijanska izdanja *Najboljeg*:

„Ovaj naš prijevod izvršen je prema talijanskim prijevodima rukopisa I., IV. 88²³⁵, danas u nacionalnoj biblioteci u Firenzi, koji su zbog ljepote jezika i stila članovi akademije Crusca nazvali *Ottimo* – najbolji. Za ovaj rukopis polisti smatrali su, da potječe iz prvih devet godina XIV. vijeka.“
(Polo 1954: 214)²³⁶

Mi smo tako, važno je naglasiti, slijedili tek jednu frakciju talijanske tradicije (onu – koju je kreirala firentinska Accademia della Crusca - koja je kanonom smatrala *Ottimo*²³⁷) te je, stoga, Polovo djelo i poznato kod nas pod naslovom *Milion* ili *Milijun*.²³⁸

Maksimović je, premda to – kako smo već napomenuli - nigdje ne navodi, za svoj glavni predložak najvjerojatnije uzeo *Ottimo* koji je priredio Dante Olivieri (*Il Milione secondo il testo della „Crusca“ reintegrato con gli altri codici italiani a cura di Dante Olivieri*, Gius. Laterza & Figli, Bari 1912.), ali se – kako sam kaže - služio i drugim njegovim kritičkim izdanjima, te je u fusnotama svojeg prijevoda – po uzoru na Olivierijevo izdanje – navodio i

²³⁴ Marjan tisak u suradnji sa Slobodnom Dalmacijom je 2004. ponovno otisnuo to izdanje iz 1954. pod naslovom *Milion: putovanja Marka Pola*.

²³⁵ Ovdje se radi o tiskarskoj pogrešci ili je ovo tek prevoditeljev *lapsus calami*: naime, ispravno je II., IV. 88.

²³⁶ Na srpskom je prijevodu samo na unutrašnjoj stranici korica naznačeno „sa italijanskog preveo Borivoj Maksimović“ (Polo 1947).

²³⁷ Lionardo Salviati mu je u XVII. st. nadjenuo ime *Ottimo*, misleći kako je ovaj rukopis ponajbolji toskanski prijevod (Larner 2001: 171).

²³⁸ *Ottimo* započinje riječima: „Qui comincia il libro di messer Marco Polo da Vinegia, che si chiama 'Meline', il quale racconta molte novitadi della Tartaria e delle tre Indie e d'altri paesi assai“ (Polo 1912: 5). Međutim, dok još uvijek imamo samo jedan hrvatski prijevod Polova djela (iz 1954.) koji je naslovljen kao *Milion*, nema nikakva razloga da se naslov djela, kako je to lektorska ruka učinila u leksikografskoj natuknici *Marko Polo* u 8. svesku *Hrvatske enciklopedije* (str. 620), kroatizira u *Milijun*: „U zarobljeništvu je ispričao svoje doživljaje s putovanja prijatelju Rustichellu iz Pise, koji ih je zabilježio na franc. jeziku u djelu *Knjiga svjetskih čudes* (*Livre des merveilles du monde*), poslije poznatom pod nazivom *Milijun* (tal. *Milione*)“. Naime, u V. tomu *Enciklopedije Leksikografskog zavoda* (1969: 207) stoji: „U zarobljeništvu je ispričao svoje doživljaje s putovanja prijatelju Rustichellu iz Pise, koji ih je zabilježio na franc. jeziku u djelu *Livre des merveilles du monde*, kasnije poznatom pod nazivom *Il milione*.“

podatke iz „francuskog teksta“ (manuskripta 1116 iz BnF-a), a koje je nerijetko i s pravom smatrao ispravnijima od onih u *Najboljem* [primjerice, u našem *Milionu* na str. 11 stoji kako su se braća Polo u Buhari zadržala sedam godina dok onda u fusnoti Maksimović naznačuje kako: „U francuskom tekstu stoji: '... hi demorent trois ans' – i u njemu su ostali tri godine, što je tačno.“; dalje, u našem prijevodu na str. 19 kaže se kako se Marco u službi Velikog Kana zadržao 27 godina, ali Maksimović taj podatak u bilješci korigira: „U francuskom tekstu stoji: 'dix et sept anz' – sedamnaest godina. I to treba uzeti kao tačno.“; zatim, u svoj prijevod na str. 76 Maksimović umeće razgovjetniju rečenicu iz francuskog teksta – kojom se opisuje veliki kvadratični zid koji opasava dvorac Velikoga Kana u prijestolnici Camblau (Kanbalig, Peking), budući da je ona, kako u porubnici pojašnjava, u talijanskom tekstu nejasna, itd.].²³⁹ No, u srpskom prijevodu, koji je načinio nekoliko godina ranije (također se koristio Olivierijevim izdanjem kao glavnim predloškom), *Ottimo* podatke nije uspoređivao s onima iz rukopisa 7367 (odnosno manuskripta 1116) iz pariške Nacionalne knjižnice.

Međutim, talijanskim suvremenim prijevodima kao predložak služe i *Ottimo* (te drugi manuskripti iz toskanske skupine), i tekst F (uglavnom kao osnova prijevoda), i Ramusiov prijevod (prikladan poglavito za interpolacije u osnovicu prijevoda), i *il codice zeladiano* (tekst Z), itd. No, današnji je čitatelj rijetko kad svjestan rukopisne raznolikosti Polova djela, njegove tekstološke problematike te eklektičke prevoditeljske tradicije, stoga, uvjeren da je upravo započeo s čitanjem *Prologa* u kritičkom izdanju *Ottima* u fusnotama nailazi na ovakve zbunjujuće zabilježbe:

„Per ili Prologo e per le narrazioni successive che
riguardano il primo viaggio di Matteo e Niccolò Polo, che
mancano nella versione dell'Ottimo, ci siamo serviti di un
codice toscano della Biblioteca Naz. Di Parigi, con
necessari ammodernamenti e modifiche.“
(Polo 1982: 15)

Dakle, čitamo *Ottimo* s *Prologom* i dijelom uvodnoga dijela kojih u izvornom rukopisu *Najboljeg* uopće nema.²⁴⁰

²³⁹ Neke podatke iz svojega prijevoda Maksimović uspoređuje ili usklađuje i s onima u Pauthierovu izdanju (v. podrubnice na str. 27, 45, 65, 104, 110, 115, 170); također, ponekad se poziva i na Ramusija (str. 65), Marsdena (str. 85 i 170), Murraya i Bürcka (str. 51) te Yulea (str. 114 i 172) i Benedetta (str. 192).

²⁴⁰ Prvi odlomak u *Ottimu* tek je VI. ili VII. odlomak u drugim Putnikovim tekstovima koji imaju *Prolog* i cjelovit uvodni dio *Knjige* (radi se o ukupno 19 uvodnih odlomaka ako računamo i *Prolog*).

Zatim, tekst F započinje riječima:

„Seignors enperaor et rois, dux et marquois, cuens,
chevailers et borgois, et tutes gens...“

No, otisnuti suvremeni *Ottimo* (1982: 15) u koji je uvršten *Prolog* započinje njegovim kraćenjem:

„Signori imperadori, re e duci, e tutte altre gente...“²⁴¹

Potom, u talijanskom prijevodu teksta F (2006: 43), koji se, kako je u uvodnome dijelu prevoditeljica Maria Bellonci napomenula (2006: 39), proširuje poglavito interpolacijama iz teksta R i teksta Z, početak *Prologa* vjerno je preveden („Signori, imperatori e re, duchi e marchesi, conti, cavalieri e borghesi, tutti voi...“), no uskoro nailazimo na dvije važne riječi kojih nema u ms. 1116 (a čitatelj, koji nije temeljito upućen u tekstološku problematiku Putnikova djela, ne može znati da se Marcov nadimak Milion ne spominje u tekstu F te da se on u inačici „Milion“ nalazi u *Ottimu*):

„(...) e lo dettò il signor Marco Polo detto Milione“
(Polo 2006: 43)

U istome prijevodu (2006: 44) ubrzo nailazimo i na ovo:

„Nel tempo in cui Baldovino era imperatore di
Constantinopoli – intorno all'anno 1260 – rappresentava il
doge di Venezia a Constantinopoli un cittadino chiamato
messer Ponte.“

Naime, u tekstu F stoji godina 1250., ali se od Yuleova vremena prepravlja u 1260., a za dio rečenice u kojem se spominje Pontea, predstavnika mletačkoga dužda u Konstantinopolu, pretpostaviti ćemo da je Ramusiova interpolacija (jer znamo da tekst Z²⁴² vrlo šturo donosi *Prolog* i uvodni dio *Knjige* pa ovoga dijela i nema). No, u Ramusiovu prijevodu ipak ne nailazimo ime mletačkog podeštata u Carigradu u tom obliku:

²⁴¹ V. *Prolog* u ms. Ital. 434 (TA³), BnF.

²⁴² V. Moule, knj. II. (1938: V)

„Dovete adunque sapere, che nel tempo di Balduino
Imperato re di Constantinopoli: doueallhora soleua stare un
Podestà di Venetia, p nome di Messer lo Dose, corrèdo gli
anni del N. S. MCCL.“

Ali u Riccijevu engleskom prijevodu (1931: 3) Benedettova prijevoda Polova djela upravo je Ponteovo ime navedeno:

„You must now that, in the year 1250 after Christ's
Incarnation, when Baldwin was emperor of Constantinople,
and Messer Ponte the Venetian Podestà in that city (...)“

Stoga, ne preostaje nam doli zaviriti u Mouleov engleski prijevod u kojem je sve, čega nema u tekstu F, označeno kurzivom te je na desnoj margini navedena kratica rukopisa u kojem se interpolacija nalazi, a u našem slučaju radi se o tekstu V:

„It was true that at the time when *one named* Baudoin
was Emperor of Constantinople *and in the time of Master*
Ponte of Venese who then ruled Constantinople in the
name of the ducal power of Venese, namely in the
thousand two hundred [&] fifty...“
(Moule, knj. I, 1938 : 74)

Možda smo s prethodnim primjerima malo karikirali, no učinili smo to upravo zato da bismo pokazali kako suvremeni prijevodi kriju mnoge zamke za čitatelje.

Pretjerat ćemo još jednom budući da ćemo navesti primjer iz engleske prijevodne tradicije. Naime, ako u ruke uzmemmo recentni pretisak Marsdenova prijevoda (1997: 1), vidjet ćemo da se otvara riječima „Ye emperors, kings, dukes, marquises, earls, and knights, and all other people (...)“, ali, u uredničkoj bilješci (1997: XV) koja prethodi prijevodu, saznat ćemo da *Prologa* uopće nije bilo u izdanju iz 1818. godine te se ne navodi iz kojega je izdanja on preuzet. Nadalje, u istom tom *Prologu* pročitat ćemo kako se Marco Polo u đenovskoj tamnici zatekao g. 1295. („he himself being in the year of our Lord 1295 in prison at Genoa“) te ćemo, stoga, zaključiti da se ovdje navjerojatnije radi o tiskarskoj grešci budući da tu brojku ne prati nikakva bilješka. Međutim, ako u ruke uzmemmo izdanje *The Travels of Marco Polo the Venetian (the Translation of Marsden Revised, with a Selection of His Notes)* iz 1854. god., a koje je uredio Thomas Wright, i započnemo čitati Polov tekst (1854: 1), opazit ćemo

da je upravo u njemu prvi put nadodan ovaj *Prolog* na koji smo naišli u suvremenom izdanju Marsdenova prijevoda te se u fusnoti kaže kako je na engleski jezik preveden iz jednog latinskog manuskripta kojega je otisnulo francusko Geografsko društvo; također i godina 1295. popraćena je bilješkom kako u francuskom manuskriptu (najvjerojatnije se misli na ms. 1116) mjesto nje стоји godina 1298.

Na Otoku se također njeguju različite prevoditeljske tradicije: naime, zastupljena je i tradicija kad se za predložak uzima samo jedan Putnikov tekst, ali i ona kad prijevod nastaje na temelju više predložaka. Tako Framptonov prijevod *The Most Noble and Famous Travels of Marco Polo Together with the Travels of Nicolò De' Conti* iz god. 1579. (a dostupan u pretisku iz god. 1929. te 1937. koji je uredio N.M. Penzer) načinjen je prema španjolskome prijevodu nekog mletačkog predloška. Prijevodu je Williama Marsdена (1754.-1836) pod naslovom *The Travels of Marco Polo...*, prvi puta otisnutog 1818. g., kao predložak poslužio Ramusiov prijevod. God. 1845. u Edinburghu izlazi eklektički prijevod tzv. *The Travels of Marco Polo Greatly Amended and Enlarged From Valuable Early Manuscripts Recently Published by the French Society of Geography and in Italy by Count Baldelli Boni...* koji je načinio i dugim uvodnikom popratio Hugh Murray. Yule je svoj prijevod iz god. 1871. sastavljaо služeći se Pauthierovim francuskim prijevodom iz 1865. god. triju Putnikovih rukopisa iz pariške Nacionalne knjižnice, te uspoređujući ga s Geografskim tekstrom (ms. 1116), a u uglate zgrade stavljaо je i, prema vlastitoj prosudbi, autentične podatke iz Ramusiova prijevoda (Usp. Yule, knj. I., 1903: 141-142).²⁴³ Aldo Ricci je, zatim, na engleski preveo Bennedettov prijevod Putnikova djela na suvremeni talijanski (čija se osnovica, dakle tekst F, proširuje podatcima iz drugih rukopisa)²⁴⁴ i naslovio ga kao *The Travels of Marco Polo* (prijevod je u Londonu postumno otisnut 1931. godine). Nadalje, osnovu Mouleova prijevoda iz 1938. godine čini tekst F, a u nju su, zatim, umetani važni podatci iz sedamnaest drugih Putnikovih tekstova²⁴⁵; međutim, Mouleov prijevod čija je, dakle, baza tekst F (a sve

²⁴³ Valja napomenuti da Yule, kada piše o razlozima za svoj eklektički prijevod (knj. I, 1903: 143), spominje ruskog učenjaka De Khanikoffa koji prijevode ovakvoga tipa ne odobrava. Nadalje, na ovomu mjestu možemo kolacionirati i Yuleov prijevod Putnikova teksta s njegovim prijevodom Pordenoneova putna izvještaja (koji se nalazi u njegovu djelu *Cathay and the Way Thither*, otisnutom u Londonu 1866.). Kako ni *Relatio* nema sačuvan autograf, Yule je, među mnoštvom rukopisnih inačica, kao bazu svojeg prijevoda izabrao latinski tekst iz BnF-a (tzv. lat. 2584) koji je nadopunjavao podatcima iz drugih rukopisa (poglavito iz latinskog teksta XIV.43 i talijanskog VI.102 koji se nalaze u venecijanskoj Marciani te iz ms. E.5.9.6-7 koji se nalazi u firentinskoj Nacionalnoj knjižnici). Dakle, prijevodna metoda u oba slučaja je ista. Za analizu Yuleova prijevoda Pordenoneova teksta vidi predgovor P. Chiese u Pordenone (2002: 56-57).

²⁴⁴ Usp. Polo 1931: xii

²⁴⁵ Moule je interpolirao iz ovih Putnikovih tekstova: FO, FA', FB', TA¹, TA², LT, VA², P²⁸, VG², Z, L', V', VB², I, VL, S, R.

umetnuto označeno je kurzivom) načinjena je tako da se može čitati neovisno o dodatcima.²⁴⁶ Lathamov (Polo 1958: 27) prijevod iz 1958. g. temelji se na Benedettovu prijevodu te mu je, prema prevoditeljevim riječima, cilj bio da prenese suštinu teksta F i teksta Z.

Prevoditelji Putnikova teksta kao da već gotovo dvjesto godina (od Marsdenova prijevoda iz 1818. god.) među mnoštvom medievalnih manuskriptata i jednim otisnutim renesansnim tekstom traže sveti gral, onaj tekst s autentičnim Polovim glasom, ali, zbog osjećaja da su krhotine grala razasute po mnoštvu tekstova a nisu koncentrirane u jednom, oni nastavljaju eklektičku prijevodnu tradiciju koju je prvi formirao Ramusio. Međutim, upravo zbog potrage za svetim gralom – za tekstrom najviše nalik autografu, prevoditelji previđaju činjenicu kako je u srednjemu vijeku svaki Putnikov manuskript bio svojevrsna personalizirana verzija teksta, namijenjena određenoj publici, te da je tako svaki urednik prevoditelj, započevši već s Rustichellom (koji je Putnikove misli s orientaliziranog mletačkog prevodio na francuski jezik), zbog određenih potreba proisteklih iz namjene teksta, intervenirao u njegovo osnovno tkivo te da je, stoga, tako svaki prevoditeljima važan Putnikov tekst zapravo kolaboracija Marca Pola i njegova urednika – ili, ako odemo korak dalje, svaki je urednik prevoditelj ujedno i autor *Opisa svijeta*. Putnik je tek dao osnovnu strukturu teksta, i ona je kroz sva ova stoljeća, usprkos mnoštvu prijevoda i prijevodnih tradicija koje supostoje, ostala sačuvana: podsjetimo se tako opet prvo na Rustichellove intervencije u *Opis svijeta* čija je jedna od svrha bila i „ispeglati“ Polov imidž kako bi mu priskrbio eventualni posao u francuskoj diplomaciji (predstaviti ga, kako nam to svjedoči tekst F, francuskoj kraljevskoj obitelji kao venecijanskog plemića koji je bio visokopozicioniran u Kublaj-kanovoj administraciji)²⁴⁷; zatim na *Ottimo*, toskansku inačicu teksta, koja je, kako smo već upozorili, bez *Prologa* i dijela uvodnoga dijela teksta te ima pedesetak odlomaka manje negoli njen francuski izvornik (međutim, osim kraćenja predloška, urednik prevoditelj neke je odlomke spajao u veće cjeline²⁴⁸), ali u zadnjem joj je poglavlju umetnut završetak (tzv. *Rastanak* u našem

²⁴⁶ V. Moule, knj. I. (1938: 53)

²⁴⁷ Ovaj pokušaj vjerojatno je propao zbog Cepoyeve iznenadne smrti (godine 1310. Thibault se neobavljen posla vratio svom gospodaru u Francusku); nažalost, ne znamo godinu u kojoj Thibault de Cepoy umire kao ni onu u kojoj njegov sin Jean Karlu I. od Valois uručuje primjerak *Knjige*.

²⁴⁸ U Olivieriјevu izdanju iz 1912. to je sve jasno naznačeno: primjerice, za spajanje dva-tri odlomka u veću cjelinu v. npr. str. 22 (*Ottimov* odlomak XXI odgovara tako poglavljima XXVII-XXX u tekstu F), a primjere kraćenja predloška v. npr. na str. 256 gdje je naznačeno kako *Ottimovo* CLXXVII. poglavlje pokriva u tekstu F poglavlja od CCI. do CCXV. te na str. 268 gdje se vidi kako CLXXXIII. poglavlje *Najboljeg* objedinjuje poglavlja od CCXI. do CCXXXII. u tekstu F.

prijevodu)²⁴⁹; zatim na Pipinovu organizaciju *Opisa svijeta* u tri knjige, njegov vlastiti *Prolog*, kraćenje (cenzuriranje) određenih odlomaka ili mjestimično nadopisivanje teksta [svrha ovoga latinskog teksta bila je, prema Critchleyu (1992: 150), nadahnuti svećenike za misionarsko zanimanje]; onda na latinski tekst Z (čiji venecijanizmi otkrivaju i gdje je nastao) sa skraćenim uvodnim dijelom ali s dalnjim proširivanjem teksta; potom na Ramusiovo prevođenje djela na toskanski (a ne mletački) dijalekt iz više predložaka uz mjestimične vlastite interpolacije (svrha teksta je bila upravo na toskanskom *brandirati* Putnika u Mlečanina patricijske krvi i takvog ga predstaviti europskim zemljama koje su daleko za sobom ostavile Serenissimu u kolonijalnim osvajanjima)²⁵⁰; zatim na cijeli val prijevoda na koje je upravo Ramusio potaknuo: na Murrayev i Yuleov eklektički prijevod, Benedettov²⁵¹ i Mouleov – s tim, da ponovno karikiramo, kako su Benedettov i Mouleov prijevod upravo zbog mnoštva predložaka iz kojih su nastali na neki način izmakli kontroli odnosno da su do samog vrhunca doveli tradiciju započetu s Ramusiom. I naposljetku, čini se tako da je jedino Moule, koji je u kurziv stavljao sve interpolacije kojih nema u ms. 1116 iz pariške Nacionalne knjižnice a na desne margine ispisao kratice tekstova iz kojih su preuzete, ne manipulira čitateljima već im na uvid daje kanon (tekst F), ali im i predstavlja i druge, kasnije nastale tekstove *Opisa svijeta*.

²⁴⁹ Maksimović (1954: 192) je ovaj završetak naslovio kao *Rastanak* te ga je stavio u završni – nenumerirani - odlomak; u Olivierijevu izdanju *Ottima* (1912: 268-270) on se nalazi u sklopu zadnjega CLXXXIII. odlomka (*D'una gran battaglia*).

²⁵⁰ La Dominante (kako su je Venecijanci zvali) se upravo u XVI. st., gubitkom svoje višestoljetne trgovачke dominacije na istočnom Mediteranu, spretno okreće drugim profitabilnim izvorima: turizmu, obrtima, kulturi, umjetnosti, a upravo se Ramusio i T. Giungi s *brandiranjem* Marca Pola u venecijanskog patricia i najvećeg europskog putnika odlično uklapaju u tu novu mletačku paradigmu.

²⁵¹ *Il libro di messer Marco Polo: cittadino di Venezia, detto Milione, dove si raccontano le meraviglie del mondo; ricostruito criticamente e per la prima volta integralmente tradotto in lingua italiana da Luigi Foscolo Benedetto*, Treves-Treccani-Tumminelli, Milano-Rim, 1932.

3.4. Recepција и утjecaj *Opisa svijeta* na političku budućnost Serenissime te na pomorski, trgovački i kulturni razvoj Zapada

Razvidno je kako su u *Opisu svijeta*, još u vrijeme njegova nastajanja ili netom kada je sastavljen, mnogi uvidjeli korist: moćni Đenovljani [koji su, ako i nema – osim Ramusiovih navoda (1559: 7) - pisanih potvrda da su ga oni naručili, svakako osigurali Putniku sve potrebne – a za ono vrijeme nimalo lako dostupne - uvjete da djelo nastane]²⁵² koji su htjeli multiplicirati i još više „udaljiti“ svoje trgovačke kolonije (a kako nam svjedoče nadgrobni spomenici, oni su u XIV. st. trgovali, ali i trajno se nastanili u Kitaju)²⁵³, ambiciozni sin francuskoga kralja – Charles de Valois, Crkva (dominikanci koji su nakanili sve dalje i sve uspješnije širiti Kristovu poruku i koji su poradi tog 1318. god. s franjevcima razdijelili azijski teritorij) te Firentinci (jedan, već spomenuti firentinski trgovac i bankar upravo će 30-tih ili na samom početku 40-tih godina XIV. stoljeća napisati trgovački priručnik - danas poznat pod naslovom, pod kojim je prvi put u Firenci otisnut 1766. god., *Pratica della mercatura* - koji je upravo namijenjen trgovcima koji putuju u Kinu).²⁵⁴

Međutim, što se tiče pripisivanja odrednica fakcionalnosti i fikcionalnosti *Opisu svijeta*, treba kazati kako su se one u nejednakim ritmovima smjenjivale tijekom stoljeća. Maksimovićevim riječima iz *Pogovora* kako „Utjecaj Polove knjige u cilju boljeg poznavanja zemalja dalekog

²⁵² Critchley (1992: 37) piše: „There are no rude remarks about the Genoese in Polo's book, nor much hard information about their activities in the near east, although he does say their ships have recently sailed the Caspian. This may reflect the constraints under which the book was written.“ Također navodi kako se upravo u đenovskoj tamnici 1260-tih zatekao Bartolomeo Zorzi, mletački pjesnik koji je stvarao na provansalskom te stanoviti Tadeo koji je ondje 1288. načinio kopiju propovijedi pariškoga biskupa Mauricea de Sullyja.

²⁵³ Upravo Anonimo Genovese, kojeg citira i Yule te spominje Depolo, u jednoj svojoj pjesmi kaže: „E tanti sun il Zenoexi / e per lo mondo sì distexi, / che und'eli van o stan / un' atra Zenoa ge fan.“ (Toliko je Đenovljana mnogo, po svijetu su razasuti, gdjegod jedan ode i ostane, načini novu Genovu ondje.)

²⁵⁴ U dosadašnjoj polističkoj literaturi nisam pronašla nikakve zapise u kojima se analizira eventualan utjecaj Polova djela u prvoj polovici XIV. st. na stvaranje đenovljanske trgovačke kolonije u Yanghzouu (ili bilo gdje drugdje u Kitaju), gdje je Marco navodno bio guvernerom (u 124. poglavlju našeg prijevodu stoji: „Ovim je gradom gospodar Marko Polo upravljao tri godine dana“, a u bilješci prevoditelj napominje kako je to grad Jang-čeu kojem je Polo bio guverner između 1282. i 1287.) i za koji Pordenone kaže kako je imao franjevački samostan, ali i tri nestorijanske crkve (u Yuleovu prijevodu grad se u 35. poglavlju naziva Iamzai; međutim, u njegovu prijevodu Putnikova djela grad se u LXVIII. poglavlju II. knjige spominje pod imenom Yanju); također nema nikakvih analiza ni koliko je tradicija toskanskih rukopisa u Firenci utjecala na nastanak priručnika za trgovce *Pratica della Mercatura* odnosno čiji, kako je već rečeno, izvorni naslov glasi *Libro di divisamenti di paesi e di misure di mercantie* (početak naslova zapravo je jednak naslovu Putnikova djela). R. Crowley u *City of Fortune – How Venice Ruled the Seas* (2013: 135-136) napominje kako je Genova „(...) notwithstanding the singular fame of Marco Polo, pushed faster and faster into the Orient than their Adriatic rivals“ odnosno da je imala ambicije puno veće od Mediterana te da se početkom XIV. st. njene trgovce i njihove trgovačke kolonije moglo naći „from Britain to Bombay“ te riječi nepoznatog đenovskog autora o „Genovama“ posvuda u svijetu ne zvuče pretjeranima; također spomenimo i kako su već u ranim devedesetim godinama XIII. st. dvojica braće iz Genove – Ugolino i Vadino Vivaldi - prošavši kroz Gibraltarski tjesnac, nakanila tražiti put do Indije.

istoka, nije bio velik do konca XV. vijeka“ (Polo 1954: 214), dodajmo da je za vrijeme Polova života te negdje do konca XIV. st. – dok su putovi prema Kitaju bili protočni a njihovi putnici još živi (trgovci, misionari, plaćenici) - djelo smatrano fakcijom²⁵⁵ (tome svjedoči, primjerice, Pipinov predgovor njegovu latinskom prijevodu *Opisa svijeta* u kojem kaže kako su vjerodostojnost teksta potvrđila sama braća Polo) jer kako nam povjesni izvori i arheološki artefakti²⁵⁶ svjedoče u Kitaju su od zadnjeg desetljeća XIII. st. do polovine XIV. st. postojale talijanske trgovačke kolonije (đenovljanske su upravo bile najjače)²⁵⁷, zatim i imena onodobnih trgovaca ostala su zabilježena (primjerice, poslovnjak Pietro de Lucalongo financirao je izgradnju crkve u Pekingu)²⁵⁸ te su ondje nastavili pristizati misionari²⁵⁹ (npr. franjevci: Giovanni da Montecorvino²⁶⁰ kreće upravo u vrijeme kad se Polovi vraćaju iz Kine, a nešto kasnije zaputio se ondje i Odorico da Pordenone²⁶¹; zatim, papinski izaslanik Giovanni Marignolli u Kini je boravio između 1330. i 1340. god., itd.). Međutim, krajem 1330-tih političke su se okolnosti na mongolskom teritoriju bitno – za kršćane na gore – promijenile a s njima i kretanje trgovaca i misionara prema dalekim istočnim krajevima (Lerner 2001: 119 i 123)²⁶² te je to ujedno i razlog što se Polovu tekstu na razmedj XIV. i XV.

²⁵⁵ V. Lerner (2001: 133)

²⁵⁶ U Yangzhou, gradu u kojem je Putnik navodno tri godine bio guvernerom i u kojem je zasigurno 1320-tih (prema Pordenoneovoj zabilježbi) postojao franjevački samostan (Pordenone 2002: 132), pronađena su 1951. dva kršćanska nadgrobna spomenika: na jednome je goticom ispisano ime pokojnice Katerine, djevojke preminule u srpnju 1342., a koja bješe kćerka Đenovljana Domenica de Vilionija (na njezinu spomeniku isklesana je i Madonna i dijete te prikazi mučenja sv. Katarine Aleksandrijske); na drugome je spomeniku ime njezina brata Antonija koji je umro u studenom 1344. Spomenike su napravili lokalni kineski obrtnici.

²⁵⁷ *Pratica della mercatura* firentinskoga autora nastala je na temelju informacija dobivenih od Đenovljana (Lerner 2001: 118).

²⁵⁸ Montecorvino piše: „Dominus Petrus de Lucalongo fidelis Christianus et magnus mercator, qui fuit socius meus de Thaurisio.“ („Gospodin Pietro de Lucalongo, revni kršćanin i važni trgovac, putovao je u mojo državu iz Tabriza“) V. G. da Montecorvino, *Epistola III*, Sinica Franciscana, i, 352.

²⁵⁹ Svećenici su boravili kod mongolskih kanova desetljećima prije Putnika te pisali svoja putna izvješća: primjerice, franjevca Giovannija Carpinija poslao je papa Inocentije IV. god. 1245. ili 1246. u diplomatsku misiju Ogotaj-kanu (koji je na položaju naslijedio oca Džingisa) u Karakorum; nadalje, Rubruck je u grad Karakorum stigao 1254. noseći pismo francuskoga kralja mongolskom vladaru.

²⁶⁰ Franjevca Ivana Montekorvinskog (1247.-1328.) papa Nikola IV. uputio je u diplomatsku misiju Kublaj-kanu; Montekorvinski je u Khanbalikh (Peking) stigao 1293. te je ondje dao sagraditi dvije crkve (prva je je dovršena 1299., a druga 1305.). Sačuvana su pisma ovoga biskupa u Pekingu u kojima spominje talijanske trgovce u Kini: već spomenutog Petrusa de Lucalongu te neke neimenovane mletačke trgovce.

²⁶¹ Franjevac Odorik iz Pordenonea putovao je u Kinu između 1320. i 1330.

²⁶² Najčešće se tumačilo da je jedan od glavnih razloga zašto su europski trgovci prestali putovati polovinom XIV. st. na Istok činjenica da je mongolsku dinastiju Yuan smijenila 1368. domaća dinastija Ming koja nije baš bila naklonjena strancima. No to nije sasvim točno budući da imamo sačuvanu dokumentaciju koja svjedoči o komunikaciji između novih vladara i zapadnih trgovaca. Vjerovatnije je, da parafraziramo Larnera (1999: 123), kako su kontakti prekinuti zbog ekonomskih poteškoća i u Aziji i Europi tijekom druge polovice XIV. st. kao i da se Kini, zbog promijenjenih političnih okolnosti, nije moglo više prići preko mongolskih stepa. Nadalje, Otomansko Carstvo širi se na Mediteran (te je obalama Crnog mora i Mezopotamiji otežan pristup), a u središnjoj Aziji pojavljuje se Timur.

st. počinje pripisivati fikcionalnost. Polovo djelo je, tako, prema Olschkijevim riječima u *L'Asia di Marco Polo* (v. *The Asia of Marco Polo*), imalo malen utjecaj na geografe i kozmografe kasnoga srednjeg vijeka, a kolumbist S. E. Morrison iznosi kako je ono u to doba smatrano fikcijom (Larner 2001: 2). Kroz XV. st. Polov je *Opis svijeta*, prihvaćen od šireg čitateljskog kruga, tako čitan kao zabavno štivo²⁶³ te je određivan kao *knjiga čudesa*, dok mu se fakcionalnost zahvaljujući humanistima (Toscanelliju²⁶⁴, Fra Mauru²⁶⁵, Henricusu Martellusu Germanicusu²⁶⁶) počinje ponovno pripisivati tek krajem tog stoljeća (Larner 2001: 134 i 180) te mu se tad mijenja i žanrovska odrednica budući da ono tad postaje izvorom geografskoga znanja.²⁶⁷ Međutim, njegova žanrovska etiketa s Ramusiom još će se jednom promijeniti: jer ga on, naime, uvrstivši ga u svoju putopisnu antologiju, imenuje *Putovanjima Marca Pola* te će se *per traditionem* smatrati do današnjih dana putopisom.²⁶⁸ Vrijeme kolonijalizma, u skladu sa svojom naravi, ponovno „otkriva“ „putovanja“ Marca Pola, ali se u njemu javljaju i prve sumnje, koje će se održati do današnjih dana, u fakcionalnost Putnikova teksta, a o čemu će upravo biti više riječi u narednomu 4. poglavlju.

Polo kao putnik i kao autor *Opisa svijeta* u vrijeme svojega života i desetljećima poslije svoje smrti u Veneciji, kako smo već istaknuli, nije prepoznat.²⁶⁹ Zašto je tomu tako? Je li razlog možda nemletačko podrijetlo njegove obitelji, njegovo *autsajderstvo* zbog tri desetljeća dugoga odsutstva iz Venecije, nemogućnost da zbog *Serrate* njegova dobrostojeća obitelj dobije patricijski status i postane dijelom mletačke vladajuće elite, a Marco da kroz diplomatsku službu učini profitabilnim svoje putno iskustvo? Da li je to možda nezainteresiranost Serenissime za koloniziranjem Orijenta ili je to tek sudbina ljudi ispred svojeg vremena? D'Aqui tvrdi da ni njegovi prijatelji nisu vjerovali onome izrečenom u *Knjizi*

²⁶³ Knjižnični katalozi tako u XV. st. Pordenoneovo i Polovo djelo svrstavaju u *knjige čudesa*, primjerice Polovo djelo je naslovljeno kao *M. Polus Venetus de mirabilibus mundi*. Usp. Critchley (1992: 137)

²⁶⁴ Paolo dal Pozzo Toscanelli (1397.-1482.) bio je firentinski liječnik, astronom, kozmograf, matematičar.

²⁶⁵ Svećenik i kartograf Fra Mauro s otočića Murana umro je 1460. Njegovoj karti iz 1459., koja se čuva u Biblioteca Nazionale Marciana, predloškom je bio Polov tekst.

²⁶⁶ On je njemački kartograf koji je živio u Veneciji između 1480. i 1496.

²⁶⁷ Karte svijeta iz *Katalonskog atlasa* nastale oko 1380. god. služile su se Polovim djelom (njihov je autor Abraham Cresques).

²⁶⁸ Međutim, još 1458. vlasnik *Ottima* - Piero del Riccio, Marcovo djelo naziva *la nauigagone di messere marcho polo Nobile Cittadino di vinegia...* Da li je Piero del Riccio, ponukan da na svojem rukopisu zabilježi ponešto o njegovoj povijesti, možda nešto načuo – što ga je upravo i motiviralo da sastavi bilješku - o putovanjima trgovca Niccole de Contija koji se u Veneciju vratio krajem tridesetih ili početkom četrdesetih godina XV. st., a čiji je iskaz o vlastitim putovanjima dao onda u Veneciji i šire vjerodostojnost Marcovim?

²⁶⁹ Moule (1938: 46) je ustو, pišуći o latinskim predlošcima kojima se služio Ramusio, začuđen kako se u Veneciji (kao ni u Padovi, gdje je Ramusio povremeno živio) ne mogu naći važniji i stariji manuskripti *Knjige*.

(sad bi valjalo postaviti pitanje: jesu li to prijatalji patriciji u čije je društvo ušao ugovorenom ženidbom²⁷⁰ ili prijatelji pučani čijem je staležu i sam pripadao i s kojima je naponsljetu radio), a Ramusio, koji usto netočno kaže kako je „tutta Italia in pochi mesi“ bila preplavljeni brojnim kopijama Putnikova djela prevedenog „nella lingua nostra volgare“ (1559: 7), u tumačenje nadimka Milion (*Millioni*) upisuje posprdan prizvuk – naime, nadjenuli su mu ga sami njegovi mladi sugrađani slušajući njegove fantastične priče o Kitaju i Velikom Kanu (1559: 6):

„& tutta la giouentù ogni giorno andaua continuamente à visitare & trattenere messer Marco, ch'era humanissimo & gratiosissimo. & gli dimandauano delle cose del Cataio, & del gran Cane, quale rispondeua con tanta benignità & cortesia, che tutti gli restauano in uno certo modo obligati. & perche nel continuo raccontare ch'egli faccua piu & piu volte, della grandezza del gran Cane, dicendo l'entrate di quello esser da dieci in quindici millioni d'oro, & cosi di molte altre richezze di quelli paesi referiuva tutte à Millions, gli posero per cognome messer Marco detto M I L L I O N I che cosi anchora ne libri publici di questa repub. doue si sà mention di lui, ho veduto notato. & la Corte della sua casa, da quel tempo in qua, è anchor volgarmente chiamata del Millions.“²⁷¹

[Mlađarija je svakoga dana neprestano dolazila vidjeti i pričati s pristupačnim i ljubaznim gospodinom Marcom te ga je ispitivala o Kitaju i Velikom Kanu, a na što im je on odgovarao s tolikom strpljivošću i ljubaznošću, pa su se svi osjećali kao njegovi dužnici.
I kako je on, ponavlјajući priču o bogatstvima Velikoga Kana, stalno govorio o deset ili petnaest miliona zlata te je i, govoreći o drugim bogatstvima tih krajeva, stalno izgovarao riječ *millioni*, prozvali su ga gospodin Marco

²⁷⁰ Marco, kad se ženi aristokratkinjom Donatom, već je zašao u četrdesete godine (u literaturi se smatra da je do vjenčanja došlo nakon njegova đenovskog zatočeništva, dakle oko ili iza 1300., no s obzirom na teze Gogale Dominisa godina vjenčanja mogla bi se pomaknuti nešto ranije – v. 2.2., str. 32) te bi valjalo preispitati razloge te bračne pogodbe; primjerice, kako je financijski stajala obitelj – pretpostavljamo – tad vrlo mlade Donate (da li joj je Marco nudio materijalnu „sigurnost“, a ona njemu patricijski status)? Naime, je li se Donata - čije je djevojačko prezime bilo možda Loredano (Yule, vol. I., 1903: 77) ili joj se otac zvao Vitale Badoer (Moule 1938: 30), zaista, kako sugerira Moule (1938: 30), dobro okoristila Putnikovim materijalnom ostavštinom nagovorivši ga da u oporuci, koja je najvjerojatnije sastavljana u njegovu sve bližem smrtnome času, ostavi sve njoj i kćerkama, a ništa ostatku familije. Zatim, god. 1328. Donata je, kako svjedoči jedan dokument, optužena da je neovlašteno uzela dio novca iz dviju zapečaćenih vreća koje su joj povjerene na čuvanje (v. Yule, vol. I., 1903: 77 i vol. II., 1903: 518). Također nekoliko mjeseci prije Marcove smrti Donata mu je prodala dio svoje imovine (o ovome sam već pisala na str. 25-26; usp. i Yule, vol. II., 1903: 512).

²⁷¹ Ibid., str. 6

MILLIONI te je taj nadimak zabilježen, kako sam vidio, i u javnim knjigama ove Republike u kojima se on spominje. A trg na kojem se nalazi njegova kuća od tog vremena popularno se naziva Millionovim trgom.]²⁷²

Marcu Polu se u Veneciji počinje vjerovati polovinom XV. stoljeća.²⁷³ Međutim, tek upravo Ramusio Marca Pola u potpunosti afirmira u zemljopisnim otkrićima posrnuloj Veneciji (te izvan nje, izvan Italije uopće), ali osim što to čini s velikim zakašnjnjem (i, ne bez razloga, na toskanskom jer za mletačke inačice, kojih je između 1496. i 1597. god. publicirano njih šest, nije vladalo preveliko zanimanje iz europskih zemalja)²⁷⁴, čini to i služeći se neprimjerenim sredstvima friziranja Putnikove biografije, primjerice višeput ponavljamajući kako je Venecija uglednoj i plemenitoj obitelji Polo bila rodnim gradom.²⁷⁵

„Little of this can be relied upon and some of it (as for instance the remark that Marco's collaborator was a Genoese writing in Latin) is all too patently false. Yet what Ramusio succeeds in doing – clearly thinking of the fame of the *Genoese Columbus* (whom none the less he greatly admired)- is to put forward the claims of Marco as a man of greatness as an explorer.“ (Larner 2001: 162)

Nadalje, god. 1553. upravo je Vijeće desetorice – dakle, iste godine kad Ramusio dovršava II. dio svoje kompilacije *Navigationi et viaggi*, odlučilo da će Giacomo Gastaldi načiniti

²⁷² Kako sam već ranije pisala, mnogi su – počevši još od Jacopa d'Aquija - tumačili značenje Putnikova nadimka; nadalje, u 2. poglavlju argumentirala sam tezu kako je puno izvjesnije da se Putnik – zbog prirode posla njegova oca - rodio u Konstantinopolu negoli u Veneciji, jer je Konstantinopol od 1204., kad je osvojen pod zapovjedništvom slijepog i tad već u poznim godinama mletačkog dužda Enrica Dandola, pa do 1261. zapravo bio druga Venecija (mnogi su se mletački trgovci u tom razdoblju u njemu nastanili); no, nisam spomenula kako je upravo u Carigradu nedaleko od Aje Sofije (u kojoj navodno i leže tjelesni ostatci Enrica Dandola) stajao miljokaz Milion podignut početkom IV. st. – danas doduše stoje тамо tek njegovi ostatci (možda su davatelji tog nadimka, a Marcovi suputnici trgovci – ne nužno iz zle namjere - htjeli sugerirati kako je Putnik, čija se obitelj u Veneciju poslije pada Latinskog Carstva doselila iz Carigrada, kao *milion* ili miljokaz - odnosno da dobro barata s udaljenostima između mnogih gradova).

²⁷³ Na latinskom zabilježena putovanja Venecijanca i trgovca Niccole de Contija (1395.-1469.), koji je na Istoku proveo nekih 25 godina a u Italiju se vratio negdje između 1439. i 1442., kao da su u Veneciji – a kako svjedoči zabilješka mletačkog patricia Jacoma Barbarige - dala vjerodostojnost Polovom *Libru* (Larner 2001: 138): „Io Jacomo barbarigo ò letto questo presente libro di Marco paulo e trovato molte cose di quelle el dice essere vere e questo ratifico per relacione di ser Nicolo di Conti Veneziano el quale è stato gran tempo in quele parte de India e simelmente per multi mercadanti mori con i qual ò favelato. Amen Deo Gratias.“ („Ja, Jacomo Barbarigo, pročitao sam knjigu Marca Pola i zaključio kako je mnogo toga o čemu ona govori istinito, a to mogu potvrditi preko gospodina Nicole di Contija Venecijanca, koji je proveo puno vremena u tom dijelu Indije, kao i preko mnogih maurskih trgovaca s kojima sam razgovarao.“) (Cit. prema: Benedetto 1962: CXLI)

²⁷⁴ Usp. Larner (2001: 161)

²⁷⁵ Reprint II. sveska Ramusiova djela uslijedio je 1574., pa 1583. te 1606.

svoje zidne karte Azije u Duždevoj palači na temelju *Libra* (Larner 2001: 164)²⁷⁶. Izgledno je tako da je Ramusio osmislio i realizirao čitav projekt kojim će se Marca Pola *brandirati* u Venecijanca iz patricijske obitelji i najvećega europskog putnika i tako ga do današnjih dana učiniti jednim od najjačih venecijanskih kulturnih izvoznih *brandova*.

Kada se Marco Polo 1295. godine vraća u Veneciju, Signoria je na račun svog trgovačkog profita na ekonomskom vrhuncu (novonastala klasa trgovaca tajkuna toliko je brojna da se godine 1297. tadašnja mletačka aristokracija od njih morala zaštititi zakonom kojim se novopečenim bogatašima zabranjuje ulazak u vladajuće strukture Mletačke Republike; upravo su se godine 1307., iste one u kojoj se Polo u Veneciji sastaje s De Cepoyom i predaje mu primjerak svoje knjige, izglasale još veće restrikcije za moguće nove članove mletačke aristokracije). No, nije li upravo *Opis svijeta*, već u vrijeme svojeg nastanka, počeo – na simboličnoj razini - urušavati mletačku prevlast na moru, a time i njenu ekonomsku snagu (međutim, formalno to će se tek zbiti kad portugalski istraživač Vasco da Gama krajem XV. stoljeća otkrije morski put do Indije)? Mlečani su vjerojatno bili previše samouvjereni u vlastitu trgovacku i pomorsku moć na istočnom Mediteranu (osvjedočili smo se tome na primjeru strašnog poraza dosta nadmoćnije mletačke flote u Bitki kod Korčule 1298. g.) te nisu imali pretjeranih ambicija prema koloniziranju Orijenta pa upravo zato i nisu „prepoznali“ Marca Pola Miliona, dok su upravo zbog svojih „orientalnih“ ambicija Đenovljani (koji su u XIV. st. u Kitaju imali svoje trgovacke kolonije), Firentinci (Francesco di Balduccio Pegolotti na temelju đenovljanskih izvora u XIV. st. sastavlja priručnik za trgovce koji kreću u Kinu), Francuzi (koji su još 1307. pokazali svoj interes za *Le Divisiment dou monde* te su oni upravo danas i čuvari njegovih najvažnijih manuskriptata), dominikanci (koji su iz pragmatičnih razloga preveli *Opis svijeta*, a sam se Pipino u preambuli kune u vjerodostojnost djela), a kasnije Portugalci (u Portugalu su legende o Polovoj *Knjizi* kružile već početkom XV. st., a god. 1502. Putnikov tekst je na portugalski preveo Valentin Fernandes) i Španjolci (pod čijom će zastavom sam Kolumbo zaploviti i otkriti Novi Svijet), bili dobri slušači mudrog i plemenitog građanina Serenissime (kako ga je Rustichello u uvodnome dijelu knjige predstavio). O utjecaju i europskoj recepciji njegova teksta govori podatak da ga je i Kolumbo, rodom iz Genove, posjedovao – radilo se o Pipinovu latinskom prijevodu otisnutom između 1485. i 1490. god. - te da je na margine knjige upisivao svoje

²⁷⁶ Gastaldi je 1561. u Duždevoj palači načinio tri karte Azije u kojima su upravo toponimi iz Putnikova teksta u Ramusiovim *Viaggima*. Nadalje, neke Gastaldijeve karte uvrštene su Ramusovo djelo *Delle Navigationi et viaggi*.

postile (Larner 2001: 151-170), a ona se danas nalazi u Biblioteci Colombini u Sevilli, odnosno - kako piše S. P. Novak u I. svesku svoje *Povijesti hrvatske književnosti* (2004: 31), *Milion* je uopće postao „obaveznom lektirom svim avanturističkim duhovima koji su koje stoljeće kasnije otkrivali nove morske putove i nepoznate kontinente“.

Premda Larner (2001: 153-159) pokušava osporiti tvrdnju Kolumbovih biografa kako je on Pola čitao pripremajući se za veliko putovanje u kojem će 1492. god. „otkriti“ Ameriku, već smatra da ga je Kolumbo konzumirao nakon putovanja, premda mnogi skolari pokušavaju dokučiti na koga je sve i u kolikoj mjeri *Knjiga* utjecala i bila predloškom za karte, mi ćemo ovdje zaključiti, oslanjajući se još jedanput na riječi S. P. Novaka, kako je snaga *Opisa svijeta* (a ponekad je mjesto nje bila dovoljna samo i karizma Putnikova imena), bila upravo u tome što je nadahnjivala, i to još uvijek čini, nove generacije putnika i istraživača odnosno da je Putnik - a kako je britanska povjesničarka Eileen Power (1889.-1940.) u svojem djelu *Medieval People* (1924.) napisala: „(...) otkrio Kinu u XIII. stoljeću, dok je bio živ, a u XV. stoljeću, kad je već bio mrtav, otkrio je Ameriku!“ („... he discovered China in the thirteenth century, when he was alive, and in the fifteenth, when he was dead, he discovered America!“).²⁷⁷

²⁷⁷ V. Eileen Power, *Medieval People, Marco Polo Venetian Traveller of the Thirteenth Century* (Chapter III). Dostupno na:

http://www.gutenberg.org/files/13144/13144-h/13144-h.htm#CHAPTER_III

3.5. Zaključak: Italija i Hrvatska kao zemlje Marca (Marka) Pola

Premda se to na prvi pogled može učiniti, svrha 3. poglavlja koje se bavi okolnostima nastanka *Opisa svijeta*, njegovim žanrom, analizom rukopisne i prijevodne tradicije te njegovom recepcijom i utjecajem na „otkrića“ europskih istraživača, nije bila stvarati nove fikcijske taloge na Putnikovoj biografiji već upravo očistiti je od starih, ali i za početak, upravo uvažavajući činjenice s kojima raspolažemo, ponuditi nove temelje na kojima bi u budućnosti ona mogla počivati. Dakle, od postojećih podataka o Marcu Polu, a koje su polisti – kako bi „ojačali“ svoje teze ili odbacivali (npr. one dominikanca Jacopa d'Aquija iz prve polovice XIV. st.) ili one atraktivnije prihvaćali (npr. one G. B. Ramusija ili Marca Barbara iz druge polovice XVI. st.) ili, na koncu, izmišljali nove (npr. Yule je u polistiku „ubacio“ Bitku kod Melorije u kojoj je navodno Pisanac Rustichello 1284. god. zatočen), pokušali smo razlučiti pouzdane od izmišljenih i „nategnutih“ činjenica te ih potom povezati u smislenu cjelinu: u 2. poglavlju prvo smo tako Marca Pola izvukli iz fikcionalne dihotomije njegova mesta rođenja (Venecija ili Korčula) nakon što smo pojasnili motive zašto Putnik u njoj već dugo tako dobro funkcionira (od XVI. stoljeća - otkad je Serenissima izgubila svoj status dominantne trgovачke velesile na istočnom Mediteranu i kad se vješto na svojem kopnu domislila i okrenula drugim profitabilnim djelatnostima, pa do današnjih dana Marco Polo unosan je venecijanski/talijanski *brand*; zatim, poglavito u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda, zatim neposredno nakon Drugog svjetskog rata²⁷⁸ te od hrvatske neovisnosti²⁷⁹

²⁷⁸ Izuzetno je važno naglasiti kako u poraću (i to u godini u kojoj se obilježavalo 700 godina od rođenja Marca Pola, kao i u onima koje su uslijedile) upravo u Dalmaciji nastaju, vjerojatno i kao reakcija na talijansku okupaciju Dalmacije i mučno sjećanje na prisilnu talijanizaciju koja se tad provodila, tekstovi koji se - isključivo - bave podrijetlom i mjestom rođenja Marca Pola, npr. u *Slobodnoj Dalmaciji*, od 2. prosinca 1954., izlazi tako tekst Andre Jutronića *Gdje se rodio Marko Polo?*; tekst Federika Gogale-Dominisa u *Zadarskoj reviji* također iz 1954. (br. 4) naslovljen je kao *Dopuna praznini u životopisu Marka Pola*; u *Zadarskoj reviji* 1955. (br. 2) izlazi i tekst *O životopisu Marka Pola* Rafe Ferrija; zatim Jakša Herceg u *Narodnom listu*, od 12. siječnja 1955., objavljuje *Mletačku ili dalmatinsku tezu o porijeklu Marka Pola*; potom Ivo Rubić u splitskom časopisu *Mogućnosti* 1955. (br. 4) objavljuje članak *O porijeklu Marka Pola*, itd.

²⁷⁹ Kao i u poraću kad su se iskoristile velike i okrugle brojke da se ponovno piše uglavnom o Korčuli ili Šibeniku kao o mjestima Polova rođenja ili o Dalmaciji kao o području s kojeg je njegova obitelj potekla (tad se zapravo dogodila poplava tekstova o Marcu Polu ponajviše u dalmatinskim novinama i časopisima), isto se događa 1995. (i naredne godine) kada se pak obilježava 700 godina od Putnikova povratka iz Kine – premda u puno skromnijem obujmu negoli 1954. i 1955. (i povodom ove obljetnice naglasak je stavljen na njegovu „vezu“ s Korčulom, npr. 5 tekstova Josipa Šparca, naslovnih kao *Marko Polo, 700 godina od boravka u Kini i 800 godina njegova roda u Korčuli*, izišlo je u *Slobodnoj Dalmaciji* od 9. do 13. siječnja 1995.), kao i 1998. kad se „u povodu 700. obljetnice nastanka njegova znamenitog putopisa“ u *Godišnjaku Poljičkog dekanata* objavljuje tekst Anđelka (Nede) Paveškovića pod naslovom *Putopisac Marko Polo*.

Marko (sa *k*)²⁸⁰ Polo služio nam je uglavnom za „pumpanje“ nacionalnog ponosa, a Republika Hrvatska je poglavito, sad kao „small country for a great holiday“, trebala jaki *brand* – u devedesetim godinama prošlog stoljeća zbog turizma nam je Marco Polo bio puno primjerniji od, primjerice, Nikole Tesle te je u diplomatskim krugovima Hrvatska uglavnom i promovirana kao zemlja kravate, penkale, dalmatinca (dalmatinera) i Korčulanina Marka Pola i to upravo zato da bi ju se odmaknulo od Tita kao jakog jugo-*branda*); u 3. poglavlju potom smo nastojali razumjeti kako su talijanski i hrvatski istraživači pa onda i leksikografi preko – nikad nekim povijesnim izvorom potvrđenih - okolnosti nastanka *Knjige* (Bitka kod Korčule, 1298.) i njezinih – toskanskih - rukopisa (*L'Ottimo*, a čijim su kritičkim izdanjima urednici kasnije nadjenuli ime *Il Milione*; kod nas se također ukorijenio naslov *Milion*, odnosno od 1990-tih – zbog nove jezične politike - *Milijun*) i prijevoda (Ramusiov *De i viaggi di messer Marco Polo gentil'huomo venetiano*) dalje nastavili *brandirati* Marca Pola: primjerice, Bitka kod Korčule odgovara tako i Talijanima i Hrvatima; Talijanima zato što je Ramusio Marca Pola naveo kao njena najpoznatijeg zarobljenika koji je ujedno bio i zapovjednik (kao i vlasnik) galije što onda upućuje na njegov visok status u mletačkom društvu (premda mletački arhivi to opovrgavaju)²⁸¹; na to se dalje nastavila đenovljanska predaja – turistički Genovi vrlo isplativa (jer za sobom povlači i crkvu sv. Mateja, priču o obitelji Doria i dr.) – a koja kaže kako je u Palazzo San Giorgio Polo, stvarajući svoja *Putovanja*, proveo svoje uzničke dane; nadalje, hrvatskim istraživačima Bitka kod Korčule odgovara jer Marca Pola nanovo povezuje s Korčulom kao navodnim njegovim rodnim mjestom – zapravo na neki način ona ga i potvrđuje, a u kojoj onda postoji Polova rodna kuća kao i pripadajuća joj kula u kojoj je navodno bio zatočen).

Važno je svakako napomenuti da se u ovome radu ograjujem od ikakve primisli da se Marca Pola *brandira* u „čistog“ Hrvata, Korčulanina osobito (kako je to, primjerice, na najvišim političkim razinama pokušao bivši hrvatski predsjednik Stjepan Mesić – pritom razljutivši irentistički nastrojene talijanske novinare koji su zapravo bili ljuti na svoje vladajuće garniture i diplomate koji su dopustili da im Hrvati „kidnapiraju“ Marca Pola²⁸² –

²⁸⁰ U hrvatskoj struji polistike, koja je zaživjela - ali i tada bila najplodnija, u pedesetim godinama 20. st., njegovo ime bilježi se uglavnom kao Marko.

²⁸¹ Čini se da kad se talijanski istraživači – kao, na primjer, Venecijanac Alvise Zorzi (*Vita di Marco Polo veneziano*, Rusconi, 1982.), ne slažu s tvrdnjom da je Marco Polo bio sudionikom Bitke kod Korčule, već smatraju da je zarobljen u Bitki kod Lajazza (Lajasa), to je samo zato da se Putnika izvuče iz konteksta Korčule odnosno da mu se odrekne ikakva povezanost s Hrvatskom.

²⁸² V. tekst u *Corriere della Sera* od 22. travnja 2011.: *Croatia „Kidnaps“ Marco Polo: Former president visiting China praises “traveller from Korčula” who brought two worlds together.*

otvarajući u travnju 2011. godine muzej posvećen Polu upravo u Yangzhouu²⁸³ gdje je Marco navodno jedno vrijeme bio guverner – premda su polisti bili dosta skeptični prema toj tvrdnji iz *Opisa svijeta*); smatram i kako bismo trebali biti nepovjerljivi i oprezni naspram većine mletačkih kronika koje Putnika povezuju s Dalmacijom, a na koje se naši istraživači pozivaju (naime, Marco Barbaro piše u drugoj polovici XVI. st.; Marino Sanudo tek koje desetljeće ranije; stoga, zasad je za dalmatinsku tezu najrelevantnija *Kronika mletačke povijesti* iz 1446. godine)²⁸⁴; obitelj Polo možda jest iz Dalmacije, ali ne nužno i Putnikov ogranak obitelji²⁸⁵ – međutim, ono što je važno naglasiti jest da su upravo sve manipulacije s *brandom* Marco Polo oko njegova podrijetla, mjesta rođenja²⁸⁶ (pa i dijela djetinjstva koje je, prema „našima“, proveo na Korčuli kao i da se, prema njihovim tvrdnjama, vraćajući se iz Kitaja s ocem Nikolom i stricem Matom, opet zaustavio na Korčuli)²⁸⁷, prezimena²⁸⁸, mjesta zarobljavanja i dr. a koje su se – uglavnom isprepletene političkim i turističkim motivima - uvukle u našu, talijansku i britansku historiografiju i leksikografiju, učinile Putnika nerazdvojnim od Dalmacije, Hrvatske. *Brandiranje* Marca Pola u Hrvatskoj, stoga, nikako ne vidim u liku šalice ili majice na kojoj će biti jedan od portreta njegova lika koji je nastao u XVI. st.²⁸⁹ ili

Dostupno na: <http://www.corriere.it/International/english/articoli/2011/04/22/stella-croatia-marco-polo.shtml>

²⁸³ Tekst naslovljen kao *Marco Polo memorial hall opens in Yangzhou* od 20. travnja 2011. dostupan je na: <http://www.wantchinatimes.com/news-subclass-cnt.aspx?id=20110420000179&cid=1801>

²⁸⁴ Zapravo, u ovom kodeksu (kojega u ovome radu zovem *Rukopisnom kronikom* ili *Kronikom mletačke povijesti*) obrađuje se razdoblje do 1446. - što nužno ne znači i da je ovaj ljetopis upravo te godine bio sastavljen: dakle, mogao je biti sastavljen i koje desetljeće kasnije. No, ako prepostavimo da je i nastao 1446., to je već 122 godine nakon Polove smrti.

²⁸⁵ Na primjeru Šenoinih roditelja vidimo kako je relociranje u Austrijskom Carstvu bilo uobičajeno; ljudi su, kao i u vrijeme dok je Dalmacija bila u sastavu Mletačke Republike, u potrazi za poslom (ili boljim poslovnim prilikama) često mijenjali mjesta življena; opazili smo tako kako je – zbog tih brojnih premještanja - već i Šenoinim precima teško ući u trag, a kamoli onima Marca Pola.

²⁸⁶ Premda se desetljeće prije natuknice o Polu u Ljubićevom *Biografiskom rječniku glasovitih ljudi Dalmacije* (1856.) o njemu u *Zori dalmatinskoj i Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj* pisalo kao o Korčulaninu, tek se Ljubićeva tvrdnja, bez ikakva provjeravanja, počinje kao klišej upotrebljavati u novinskim člancima, turističkim vodičima, prospektima, putopisima i dr. Usp. V. Foretić, *Da li je Marko Polo Korčulanin?, Mogućnosti*, 1954., br. 10, str. 687

²⁸⁷ U *Lucidru Marka Pola* (2008: 183) može se, primjerice, tako pročitati: „U Korčuli su se zaustavili na nekoliko dana odsjevši u svojoj kući. U smiraj dana, okupljeni oko kamenog stola, u vrtu do njihova doma, sjedili su sa svojim korčulanskim Polovima. Uz ribu i najbolje korčulansko vino lako je tekla priča o proteklom vremenu i novostima u njihovoj rodbini tko je umro, tko se rodio, kako idu poslovi.“

²⁸⁸ Foretić piše kako je prezime Polo patronimično prezime – nastalo je prema imenu nekoga pretka, te da takva prezimena postoje u raznim jezicima kao i da ljudi istog patronimičnog prezimena ne moraju biti istog podrijetla. Foretić dalje smatra da u mletačkom dijalektu ime Polo (po kojem je onda nastalo prezime Polo) odgovara toskanskom Paolo, latinskom Paulus (nominativ), Pauli (genitiv) i Paulo (ablativ), a hrvatskom Pavao. Usp. V. Foretić, *Da li je Marko Polo Korčulanin?, Mogućnosti*, 1954., br. 10, str. 685

²⁸⁹ Primjerice, najstariji Putnikov portret, a koji se nalazi u našim enciklopedijama (*Pomorska enciklopedija, Hrvatska enciklopedija*) kao i u našem prijevodu kritičkih izdanja *Ottima* potječe iz, prema Yuleovoj prepostavci, oko 1600. a pripadao je rimskoj kolekciji Monsignora Badije te je samo podrijetlo portreta nepoznato (usp. Yule, knj. I, 1903: 75).

još puno kasnije i na kojima će pisati „Marco Polo was born in Curzola, Croatia“, ne vidim ni u varanju stranih turista kojima će u Gradu Korčuli nakon što se smjeste u hotelu „Marko Polo“ recepcionisti predložiti da odu potražiti njegovu rodnu kuću ili kulu u kojoj je zatočen nakon Bitke kod Korčule²⁹⁰ kao i muzej u kojem će doznati sve o njegovu životu „u 7 fantastičnih scena“, ne vidim ni u „Marko Polo Festu“ (Međunarodni festival pisme i vina „Marko Polo“) i sličnim ljetnim manifestacijama koje se kite Putnikovim imenom²⁹¹, već upravo u novim prijevodima njegova djela (možda upravo teksta F)²⁹², studentima kroatistike koji će čitati i proučavati njegovo djelo, razvijanju kroatističke struje polistike kao i da će, kako će upravo u 4. poglavlju o tome biti riječ, naši budući putopisci znati kako su Marcova putovanja bila puno više od Puta svile te da će – zajedno s novinarima²⁹³ - imati kritički odnos prema popularnim antipoličkim istraživačima čije će teze konzumirati putem dnevnog tiska, interneta ili dokumentaraca u kojima nastupaju britanski istraživači²⁹⁴ (jer i na Otoku je priča o Marcu Polu još djelomično politička priča – negdašnje Britansko Carstvo dugo se nije moglo suočiti sa spoznjom da je davno prije njihova Imperija postojala jedna takva ekonomski sila čiji je jedan njezin građanin upoznao daleke azijske zemlje koje su njezini istraživači tad tek počeli otkrivati, a kad jest - zahvaljujući Aurelu Steinu, Ellsworthu Huntingtonu, Svemu Dedinu i drugima, onda upravo ono stvara dosad nenadmašene komentatore *Putovanja* koji će nastojati protumačiti doslovce svaku riječ u njima; nadalje,

²⁹⁰ U kuli će posjetitelj tako ugledati presliku isprave (Add. ms. 12475 iz Britanske knjižnice) za koju se ispod navodi da potječe „s početka XIV. st.“, a u kojoj se kaže da je obitelj Polo iz Dalmacije - premda pažljiviji promatrač može primijetiti kako se u njoj spominje 1381. godina (godina kada su Polovi primljeni u Veliko vijeće) kao i godina 1418. (koja se vezuje uz kastelana Marina Pola). Možda nije naodmet spomenuti da se kopija ove listine „s početka XIV. st.“ nalazi i u Turističkoj zajednici Grada Korčule.

²⁹¹ Na Korčuli tako postoje još i manifestacije poput *Povratka u doba Marka Pola* i *Rekonstrukcije pomorske bitke i uhićenja Marka Pola*.

²⁹² A. Jutronić se u *Slobodnoj Dalmaciji* još krajem 1954. zapituje kako to da smo prvi prijevod *Miliona* „dobili tek poslije Oslobođenja, premda se odavna piše da je obitelj Marka Pola iz Dalmacije“ (Jutronić pri tom misli na Maksimovićev srpski prijevod *Miliona* iz 1947.). Nažalost, prije 60 godina kad Jutronić objavljuje svoj tekst, izlazi i hrvatski i dosad jedini prijevod *Opisa svijeta*.

²⁹³ Naše dnevne novine danas „vole“ šokirati čitatelje tekstovima o Marcu Polu poput onog Tanje Rudež u *Jutarnjem listu*, od 14. kolovoza 2011., naslovljenog kao *POVIJESNI EKSCLUZIV: Arheolog Petrella: Marco Polo je bio lažov. Istina je da je puno putovao, ali nije došao do Kine*; već i prilikom površnog uvida u Petrelline teze, opažamo da su nalik onima F. Wood te da nemaju, premda su nažalost njihovi zagovaratelji institucionalni znanstvenici, ozbiljnih argumenata.

²⁹⁴ U *Slobodnoj Dalmaciji* od 5. listopada 1996. (subota), str. 10-11, možemo pročitati intervju s F. Wood koji je s njom vodila Natali Gabrić (Dr. Frances Wood, šefica kineskog odjela u British Library u Londonu, autorica kontroverzne knjige „Je li Marko Polo išao u Kinu?“, tvrdi: *Marko Polo bio je varalica*), a u kojem ponavlja teze iznesene u svojoj knjizi (v. 4.2.) te upravo s obzirom na Putnikov neugledni status u Veneciji nakon povratka s putovanja, iznosi da smatra „da je Marko Polo mogao biti iz Korčule“ jer su „snobovi“ Venecijanci na njegovo „hrvatsko podrijetlo“ možda „gledali s visoka te ga nisu htjeli nagraditi“.

čini se da su neki postkolonijalni istraživači nesvesno zadržali takav ljubomorni stav – koji je vladao prije „doba komentatora“ - naspram Stato da Mar i njezinog najpoznatijeg putnika).

Vrijeme je da se u Hrvatskoj – budući da je prošlo 170 godina od kada smo „službeno“ tu temu načeli - konačno odmaknemo od teme Putnikova podrijetla (M. L. je godine 1844. u 18. broju *Zore dalmatinske* pisao o „Marku Polu rodom Dalmatincu, koga za puno razlogah derximo iz Korčule“, a tema Putnikova podrijetla među našim je znanstvenicima bila poglavito istraživana u ranim pedesetim godinama 20. stoljeća – kada se obilježavala 700-ta godišnjica Polova rođenja te je – najvjerojatnije povodom toga - izišao i 1954. godine naš prvi i jedini prijevod *Miliona*) – dakle, od dalmatinske i mletačke teze (neki naši povjesničari i arhivisti, poput Vinka Foretića, zastupali su tako i mletačku tezu)²⁹⁵; vrijeme je i da se odmaknemo od pseudopovijesnih teza poput one o Korčuli kao o njegovu rodnu mjestu (dalmatinska je teza – poglavito korčulanska - sudeći prema jednom članku iz *Narodnog lista*, najvjerojatnije u poslijeratnim godinama među dalmatinskim istraživačima i forsirana kao reakcija na talijanski iridentizam²⁹⁶), o Marcovoj rodnoj kući u Korčuli (koja je zapravo nastala dvjesto godina nakon njegova rođenja)²⁹⁷ i Bitki kod Korčule za koju se kod nas

²⁹⁵ V. Vinko Foretić, *Da li je Marko Polo Korčulanin?*, *Mogućnosti*, 1954. (listopad), br. 10, 683-693. Međutim, Foretić (1954: 683) upravo svoj osvrt započinje opažanjima o talijanskom iridentizmu - o njihovu svojatanju naših ljudi, odnosno o našoj znanosti koja treba dokazati kako su određeni istaknuti ljudi, među koje se ubraja i Marco Polo, „uistinu Hrvati“ a kojeg naša publicistika „hoće da za hrvatski narod revindicira ... tvrdeći naročito, da je on rodom iz Korčule“. Foretić dalje ističe ono – na što se polistica, i britanska i talijanska i naša često oglušivala: „Pravo historijsko istraživanje treba da se temelji ne na običnom prepričavanju onoga, što pišu noviji pisci o davnim zgodama i ljudima, već na proučavanju izvora suvremenih samim događajima ili njima vremenski bliskim. Ako nema takvih suvremenih i vremenu bliskih izvora, možemo se oprezno poslužiti i kasnijim vijestima, ali tu moramo i među njima tražiti one relativno najstarije, kritički ih pretresti i ispitati, kako su mogle nastati, i koji su im mogli biti tokom vremena propali praizvori.“ Takodjer, možda nije naodmet spomenuti kako je A. Jutronić – premda u konačnici zastupa dalmatinski tezu (Putnik je „starim obiteljskim porijeklom iz Dalmacije“) - smatrao da se Marco mogao roditi u Carigradu ili Soldaji (Sudaku) budući da su i Venecija i Korčula, prema njegovu sudu, nedokazane pretpostavke (*Slobodna Dalmacija*, 2.XII.1954., str. 3).

²⁹⁶ Naime, Jakša Herceg se u svojem članku *Mletačka ili dalmatinska teza o porijeklu Marka Pola?* otisnutom u *Narodnom listu* 12. siječnja 1955. (str. 5) oštro obrušio na mletačku tezu koju je zastupao Vinko Foretić kazavši: „I gledajte paradoksa! Talijani i drugi stranci postavljaju dalmatinsku tezu, a Dalmatinac brani mletačku! Talijani nam daju adut u ruku, a Dalmatinac ga odbija! Mletačku tezu o Markovu porijeklu nisu uspjeli kroz 700 godina dokazati Talijani, a sad – bez novog dokaznog materijala u rukama! – hoće da je dokaže Dalmatinac! Talijan Orlandini, najkompetentniji Markov biograf, prevrnuo je sve mletačke arhive i na kraju neobavljen posla, rezignirano priznaje, da je genealogija Markove obitelji 'nejasna i nesigurna', a dr. V. Foretić – Hrvat, Dalmatinac, Korčulanin – paletkujući po već obranom vinogradu, daje 'meritornu' riječ o ovoj jalovojo stoljetnoj diskusiji i samosvjesno (str. 683, redak 12.) tvrdi: 'da je Marko Polo rodom iz Mletaka po narodnosti (!) i rođenju Mlečić!' Dante bi ovdje primijetio 'Se non ridi...'"

²⁹⁷ Danas tako imamo dvije Marcove rodne kuće budući da i Talijani – pozivajući se na Ramusija - tvrde da je Putnikova rodna kuća ona u Veneciji, u četvrti San Giovanni Grisostomo, a na čijem se mjestu danas nalazi kazalište „Malibran“. V. Foretić u svojem tekstu *Da li je Marko Polo Korčulanin?* (*Mogućnosti*, 1954., br. 10, str. 692) objašnjava kako se u ranim dvadesetim godinama 20. st., kad se Korčula počela razvijati u

bezrezervno – budući da nam upravo to odgovara - vjeruje da je Marco u njoj bio zarobljen, a Korčulani zadnjih godina turiste žele privući maketom ili replikom njegova galijuna²⁹⁸; vrijeme je poglavito – da s obzirom da se nikada ozbiljnije nismo ni bavili *Opisom svijeta* – i da se barem za početak distanciramo i od senzacionalistički novinskih članaka i intervjuja u kojima nazoviznanstvenici osporavaju Putnikovo veličanstveno djelo (F. Wood, D. Petrella, J. Boko); vrijeme je također i da se Marca Pola prestanemo sjećati samo uoči velikih obljetnica (spomenuta 1954. kad se slavila 700-ta godina od njegova rođenja ili 1995. kada se obilježavalo 700 godina od njegova povratka iz Kine).

turističko mjesto, ondje kao turistička atrakcija spominjala i činjenica da je Marco Polo rodom iz Korčule te da je legenda o Polovoj rodnoj kući u Korčuli nastala kad je jedna strana turistička grupa zapitala za kuću slavnog Putnika, na što je snalažljivi vodič, brzo se snašavši, odgovorio tako što im je pokazao jednu „ruševnu kuću s uzvišenom altanom u ulici nedaleko korčulanske katedrale“ te se „otada ta kuća počela nazivati kućom Marka Pola, i tu eto možemo biti svjedoci, kako se u naše najnovije doba stvaraju tobožnje tradicije“! No, upravo ove Foretićeve riječi danas su nevjerljivo važne kad se zna „kako je bivši premijer Sanader bio glavni zagovornik muzeja Marka Pola u Korčuli“ te da je „predlagao gradnju spomenika Marka Pola u prirodnoj veličini“ (a njegova je Vlada Hrvatsku htjela *brandirati* u „domovinu Marka Pola“), a da su korčulanske vlasti od privatnog vlasnika otkupile Putnikovu „rodnu“ kuću za pola milijuna kuna (ili eura) i uknjižile vlasništvo, a Ministarstvo kulture onda odobrilo još toliko za istražne radove i izradu dokumentacije muzeja (v. tekst *Gradilište muzeja Marka Pola zjapi prazno na Ikorčula – nezavisni portal* od 12. studenog 2010.).

²⁹⁸ Primjerice, u *Slobodnoj Dalmaciji* - od 10. rujna 2004., može se pročitati kratak tekst Željana Petkovića naslovljen kao *Novi podsjetnik na jubilej Bitke pod Korčulom: Modelar Gatti izradio Polov galijun* u kojem se kaže kako su turisti, povodom obilježavanja Bitke pod Korčulom (7. rujna 2004.), mjesto Polove rodne kuće, koja je zbog svog ruševnog stanja nedostupna za razgledavanje, mogli vidjeti maketu Polova galijuna koju je Tonči Gatti načinio na temelju skice u Yule-Cordierevom izdanju, a da bi dočarao posadu i ratnike, Gatti se poslužio božićnim figurama: „Njih je, stavljajući im u ruke minijaturne mačeve i kopla, i odjenuvši ih u bakreni oklop, pretvorio u ratnike mletačke mornarice“, piše Petković. Nakon makete galijuna, gradske su vlasti godinu dana poslije otiske korak dalje i najavile „mogućnost izgradnje replike galijuna“ (v. *Galijun Marka Pola iz 1298. godine na Ikorčula – nezavisni portal*, 10. listopada 2005.); no, na koncu, kad su se brojke stavile na papir, 2 milijuna eura bio je prevelik zalogaj za Korčulu te su gradske vlasti sad odlučile tražiti državu da im pomogne isfinancirati „pomorski muzej korčulanske brodogradnje u kojem bi dominirao galijun Marka Pola“ (ali ne od prvotno zamišljenih 33 metra, nego tek od 11), a sve po uzoru na đenovske pomorske muzeje koji imaju replike starih galijuna (v. tekst Ž. Petkovića: *Korčula će po uzoru na Genovu pored Muzeja Marka Pola dobiti i Pomorski muzej sa replikom galijuna Marka Pola, Ikorčula – nezavisni portal*, 6. prosinca 2005.).

4. ANALIZA ITINERARIJA U OPISU SVIJETA

4.1. Put svile: u potrazi za Marcom Polom

„Putovanja“ Marca Pola, upravo zahvaljujući Ramusiovim *Viaggima* kao i prijevodnoj tradiciji na engleskomu jeziku (Marsden, Murray, Yule, Latham itd.), čest su poticaj suvremenim istraživačima da krenu, uz pomoć putnih karata na kojima su iscrtane putne rute Polovih a koje uz prijevode *The Travelsa* uvijek možemo naći²⁹⁹ - Putnikovim stopama ili u potragu za njim (premda nam je svima dobro znano da je Putnik opisivao Aziju, a ne svoje putne avanture): svrha takvih putovanja upravo jest ili potvrđivanje onoga što je *Viaggiatore* davno izrekao (osvjedočiti se vlastitim očima u postojanje kakve biljne ili životinjske vrste, u očuvanost kakvog drevnog obrta, običaja ili zdanja spomenutog u *Knjizi*) ili katkad osporavanje (nespominjanje istoga, primjerice Kineskog zida) – jer, kako smo u ranijim poglavljima naznačili, sumnje u istinitost *Opisa svijeta* prisutne su još od samoga početka njegova nastanka (i od strica Mattea i od Marca samog na samrtnoj postelji se tražilo da potvrde vjerodostojnost odnosno da priznaju fikcionalnost *Opisa svijeta*), ali dok su putovi do Kine u prvoj polovici XIV. stoljeća bili još prohodni, i od tamo se vraćali trgovci i misionari, takvo mišljenje nije bilo dominantno. Nadalje, putniku istraživaču, premda je uglavnom svjestan brojnih inačica Putnikova teksta, a s njima i mnogih interpolacija učinjenih od strane kasnijih prepisivača i prevoditelja, to nije teretom već na put kreće najčešće s Yule-Cordierovim izdanjem (*The Travels of Marco Polo*) ili s dostupnim prijevodom na materinjem jeziku (primjerice, ako je o našem putniku riječ, s Maksimovićevim prijevodom *Miliona* čiji je pretisak otisnut 2004. godine).

Današnje se putnike, stoga, koji put Azije kreću slijediti ili tražiti Marca Pola, može podijeliti u dvije skupine: na one koji gorljivo vjeruju u ono što je Marco napisao (propolovci), i one koji to osporavaju (antipolovci se danas najčešće koriste argumentima iz knjige *Did Marco Polo Go to China?* sinologinje Frances Wood, koja je objavljena 1995. godine). U ovome poglavlju, nakon kratkog uvida u zemlje i gradove kojima su braća Polo i Putnik na Svilenoj cesti prošli kako bi došli do Kublaj-kanove ljetne prijestolnice u Shangduu kao i onih u

²⁹⁹ Radi se o karti I. putovanja braće Polo (polazak i povratak), zatim o ponovnome putu braće Polo a kojima se sad pridružio i Marco, te o povratku Polovih.

kojima su se zaustavili kad su se vraćali kući (a koji se spominju u uvodnome dijelu *Knjige*), usporedit ćemo tako putopise jedne i druge vrste putnika: putopisnu knjigu *In Xanadu – a Quest* britanskog povjesničara Williama Dalrymplea iz 1989. godine s onom dramaturga i *našijenca* Jasena Boke naslovljene kao *Na putu svile - Kako nam je lagao Marko Polo*, a otisnute 2009. godine. Obojica istraživača, i koncem osamdesetih godina 20. stoljeća cambridgeski student povijesti – William Dalrymple (r. 1965.), i 2008. godine sredovječni novinar *Slobodne Dalmacije* – Jasen Boko (r. 1961.), tragajući za Marcom Polom, kreću se samo Putem svile premda, kako ćemo uskoro vidjeti, ne znamo točan itinerarij braće Polo i mladog Marca kojim su putovali u Kinu, a povratni put Polovih morem, kao ni puteve kojima se na svojim poslanstvima Putnik kretao, u svojem putopisu ni Dalrymple ni Boko ne spominju. Put svile kao da je kod zapadnog putnika istoznačnica za sva Polova putovanja.

Naime, Polovi su na – drugi - put ka Kublaj-kanu (u njegovu ljetnu prijestolnicu u Clemenfuu ili Shangduu) krenuli 1271. godine³⁰⁰ iz Mletaka. Prvo su stigli u Acri³⁰¹ gdje su se sreli s papinskim legatom za egipatske zemlje – Odaldom (odnosno Teobaldom Viscontijem iz Piacenze), kojeg su braća Polo upoznala kada su se vratila sa svojeg prvog putovanja iz Kitaja, te kojem su sada kazali da ponovno kreću Velikom Kanu budući da je prošlo dosta vremena od njihova povratka, a novi papa još nije izabran; od nuncija su zatražili i dopuštenje da odu u Jeruzalem po ulje s Kristova groba koje su obećali Kublaj-kanu, a Teobaldo im je, odobrivši im to, napisao i pisma za njega. Kad su se iz Jeruzalema Polovi nanovo vratili u Acri, iz njega su otputovali u Lajas u Donjoj Armeniji, gdje su saznali da je upravo Teobaldo izabran za novoga papu (budući papa Grgur X.)³⁰² te su uskoro po njih došli i papini glasnici s naredbom da se odmah vrate natrag u Acri. Kad su se vratili galijom koju im je u tu svrhu dao armenski kralj, papa Grgur X. im je, uz objašnjenje svrhe njihove misije Velikom Kanu, dao potrebne dokumente te dva svećenika, fra Niccolu iz Vicenze³⁰³ i fra

³⁰⁰ U tekstu F ne spominje se ova godina, kaže se samo da su braća Polo čekala dvije godine da se izabere novi papa. Usp. Moule, knj. I., (1938: 81)

³⁰¹ To je zapravo Akra, grad u u današnjem Izraelu. Toponime, kao i vlastita imena, nastojim pisati onako kako su navedeni u Maksimovićevu prijevodu.

³⁰² Katolička je crkva upravo u ovom razdoblju bila u svojoj povijesti najduže bez pape; naime, do izbora novoga pape (Grgur X.) od smrti prethodnoga (Klement IV.) 1268. prošlo je tri godine.

³⁰³ Zanimljivo je kako se, za razliku od teksta F, u našem prijevodu za ovog svećenika navodi da je „iz Mletaka“ (Polo 1954: 16). Stoga, zavirila sam u talijanski prijevod – suvremeno kritičko izdanje *Ottima* (1982: 20), u kojem također stoji „frate Niccolao da Vinegia“, ali se u fusnoti kaže da u francuskome tekstu stoji „License“ (Vicenza). Potom sam zavirila u prvo otisnuto izdanje *Ottima* (1827: 5) gdje zaista piše „frate Niccolao da Vinegia“. Čini se da je prevoditelj ili prepisivač riječ *License*, zbog sličnih glasova, poistovijetio s *Vinegiom* (Venecijom).

Guglielma iz Tripolia³⁰⁴ te su svi krenuli prema Lajasu, gdje su pak zbog novonastalih ratnih neprilika (mamelučki sultan Bibars, nadimkom Bondokdari, napao je Donju Armeniju), ova dva dominikanca odustala od puta. Dalje saznajemo tek da su Polovi stigli u mongolski grad Clemenfu:

„O onome, na što su nailazili na putu, ne će se sada pripovijedati, već dalje. Oni su se na putu mučili tri godine, putujući i zimi i ljeti po ružnu vremenu i preko tako velikih rijeka, da nisu mogli jahati.“ (Polo 1954: 17)

[Quello che trovarono nel camino non si conta ora, perocché si conterà innanzi. E penarono ad andare tre anni, per lo mal tempo e per gli fiumi, ch'erano grandi e di verno e di state, sicché non poterono cavalcare. (Polo 1912: 10)]

Polovi se iz Kine, gdje je Marco godinama bio Kublaj-kanov poslanik, nisu vratili kopnenim već morskim putem: naime, bili su dijelom svadbene pratnje koju je činilo 14 brodova (a na njima se smjestilo šesto osoba – ne ubrajajući mornare), a kojoj je cilj bio da princezu Cocacin sretno isporuče na perzijski dvor.³⁰⁵ Saznajemo i da se svadbena povorka - nakon 3 mjeseca plovidbe, zaustavila na Javi (odnosno Sumatri) „gdje su vidjeli mnogo krasnih stvari, o kojima ćemo pričati u ovoj knjizi“ (Polo 1954: 20); također, plovili su i uz indijsku obalu. Kada su u Perziji isporučili princezu Cocacin³⁰⁶ i još jednu kneginju³⁰⁷ (a od cijele pratnje preživjelo je svega 18 osoba), Polovi su krenuli kući. Došli su u Trapezunt (Trebizond), zatim u Carigrad pa u Negropont (Euboeu, Eubeju) i konačno u Mletke (a to se zbilo, navodi se u tekstu F, godine 1295.).

Međutim, o prvome putovanju braće Polo imamo više podataka u uvodnome dijelu *Opisa svijeta*. Braća Polo su 1250. god.³⁰⁸ iz Mletaka s robom krenula u Carigrad gdje su se, spremajući se na put preko Velikoga (Crnoga) mora, nakupovali dragulja za preprodaju.

³⁰⁴ Dominikanac Guglielmo iz Tripolija napisao je *Tractatus de statu Saracenorum*. V. Critchley (1992: 62-67)

³⁰⁵ Na samrti je perzijska kraljica Bolgara, Argonova žena, zaželjela da Argon nakon njene smrti za ženu uzme djevojku iz njezina roda. Argon je iz tog razloga poslao trojicu poslanika (Oulataia, Apuscu i Coju) Kublaj-kanu koji im je dao sedamnaestogodišnju princezu Cocacin, koja je bila u srodstvu s pokojnom kraljicom Bolgarom.

³⁰⁶ Argon je, kad oni stižu na njegov dvor, već mrtav, a Cocacin će se onda udati za njegova sina.

³⁰⁷ U tekstu F spominje se kasnije još jedna princeza – kćerka kralja (od) Mangija, koju je poslanstvo dovelo na perzijski dvor.

³⁰⁸ O ovoj godini v. str. 5, 46 i 70.

Zatim su brodom preko Velikoga mora stigli u grad Soldaju (Sudak na Krimu) te su ondje, zadržavši se neko vrijeme, nanovo odlučili krenuti dalje. Potom su na konjima stigli u Bolgaru, grad na Volgi³⁰⁹ gdje su se namjerili na Barcu-kana (kojemu su prodali dragulje); u zemlji Barcu-kana boravili su godinu dana kada je došlo do rata između ovoga vladara i njegova brata Hulagu-kana. Hulagu-kan je pobijedio, a braća Polo nisu se mogla vratiti kući te su odlučila krenuti naprijed prema Istoku pa se zaobilaznim putem vratiti u Carigrad. Kad su napustila Barcinu zemlju, zatekla su se u gradu Ucaca. Zatim su braća Polo prešla Volgu, potom su putovala pustinjom i stigla u najveći perzijski grad Buharu u kojem su se zadržali 3 godine. Tamo ih je zapazio poslanik Hulagu-kana koji je išao Kublaj-kanu, „vladaru svih Tatara“ te im ponudio da ih odvede k njemu. Nakon godine dana putovanja stigli su kod Velikog Kana:

„Usput su vidjeli mnogo neobičnih i krasnih stvari, koje će biti potanko ispričane u ovoj knjizi, jer ih je sve video i gospodar Marko.“ (Polo 1954: 11)³¹⁰

[(...)Ove era el Gran Can, e trovò molte stranie e meraveiose cose per la via, le qual se conterano in questo libro, in altro luogo, destintamente. (Polo 1912: 3)]

Kublaj-kan je, upoznavši dvojicu Latina, bio oduševljen njihovim obrazovanjem (uputili su ga podrobno u političke prilike u Europi) te ih je zamolio da budu njegovi poslanici papi od kojega trebaju zatražiti da mu pošalje 100 obrazovanih svećenika. Kad su se braća Polo vraćala kući (dobila su zlatnu ploču – propusnicu kroz sve krajeve kroza koje budu prolazili)³¹¹, s njima je k papi putovao i Kublaj-kanov poslanik Cogatal koji je zbog bolesti

³⁰⁹ Kako su braća Polo na svojem I. putovanju u Kinu prolazila Rusijom, možda je to za „autora“ teksta Z, u kojem se upravo nalazi opis Rusije, bila misao vodilja za interpolaciju o Rusiji (naime, kako već napomenuh, u *Prologu Rustichello* kaže kako Marco nije sve zemlje sam video, ali ih je opisao na temelju informacija koje je dobio od pouzdanih ljudi).

³¹⁰ Mouleov prijevod tih dijelova glasi (1938: 77): „And as they ride they find great wonders and strange things which we will not tell you here, because Master Marc, son of Master Nicolau *aforesaid*, who saw all these things also will tell you clearly in *the course of this book below*.“ (Riječi u kurzivima interpolacije su iz francuskog teksta skupine B tzv. FB i teksta na mletačkom, također iz skupine B, tzv. VB). Putnici koji su slijedili Marca Pola vjerojatno su na temelju ovih riječi zaključili i da se Marco na svojem putu do Kublaj-kanove rezidencije kretao istim putevima kao i braća Polo na svojem I. putovanju.

³¹¹ Marcov stric Matteo u svojoj oporuci koju je dao sastaviti 6. veljače 1309. (1310.) spominje zlatne ploče iz *Opisa svijeta*. One su također zabilježene i u Putnikovu inventaru. Naime, stric Matteo u svojem testamentu (a upravo je Marco bio prvi od dva izvršitelja stričeve oporuke) spominje da je zajam svojem nećaku Marcu Polu otplatio, između ostalog, i trima zlatnim pločama Velikog Kana („de tribus tabulis de auro que fuerunt magni cani tartarorum“). Zatim, dokument od 13. srpnja 1366. sadrži popis Putnikove

nakon nekog vremena odustao od puta. Nakon 3 godine putovanja, braća su stigla u Lajas (Ayas) u zaljevu Aleksandreti. U Acri su dalje stigla u travnju 1260. godine³¹². Kako je papa Klement IV. umro, otišli su crkvenom legatu Tebaldu Viscontiju iz Piacenze koji im je kazao da se strpe dok se ne izabere novi papa. Zatim su iz Acria otputovala u Negropont, a dalje brodom u Mletke.³¹³

Kako znamo, nakon *Prologa* i kratkog uvodnoga dijela *Knjige*³¹⁴ – u kojima se upravo i nalazi sva putna dinamika teksta (na kojima će, kako ćemo pokazati, današnji putnici upravo graditi dinamiku vlastita teksta - a čitatelj onda stjecati dojam da i samim *Opisom svijeta* vlada predznak dinamičnosti), slijedi Polov opis Azije (statičnost) - opisuje on Malu Armeniju, Turcomaniju, Veliku Armeniju, Georgiju, Perziju itd., a na temelju kojega je polistika – budući da je samo djelo držala putopisom (a ne, što bi bilo puno primjerenije, geografskom enciklopedijom) – neuspješno rekonstruirala Putnikov itinerarij, što je upravo i navelo Normana Mosleya Penzera da ustvrdi: „Of all the Polian problems which still remain unsolved, or at any rate not entirely solved, the most important, and at the same time the most difficult, is that of the itineraries“ (Polo 1937: XXXI). Međutim, zaboravlja se da Putnik nije opisao samo Aziju na kakvu je nailazio kad se uputio kao mladić ka Kublaj-kanu i onu kojom se kretao kad se vraćao kući, već je njegova deskripcija Azije produkt njegova tri desetljeća života u njoj (njegov posao u službi Velikog Kana upravo je činilo kretanje Azijom, kao i slušanje što mu o njoj drugi imaju za reći te, na koncu, izlaženje s pomno pripremljenim putnim izvještajem pred svojeg vladara).

Dalrympleovo je putovanje u ljetu 1986. god. od Izraela do Mongolije započelo u Jeruzalemu (gdje je, poput Polovih, došao po ulje s Isusova groba), a završilo je u Xanaduu³¹⁵

ostavštine te se u njemu navodi i „tolaj.doro granda di comandamento“. Usp. Larner (1999: 61) te Moule, knj. I. (1938: 531, 553-554).

³¹² Polisti ovu godinu iz teksta F prepravljaju u 1269. (v. str. 8, 30, 86). Usp. Moule, knj. I. (1938: 80)

³¹³ *Prolog* i uvodni dio *Opisa svijeta* u tekstu F zauzimaju ukupno 19 odlomaka (1+18). Međutim, budući da je našem prijevodu *Knjige* predložak bio *Ottimo* – kojem, kako znamo, nedostaje i dio uvodnoga dijela, uvodnih odlomaka ukupno je 13; no, prevoditelj Maksimović, kojem je predložak bilo kritičko izdanje *Ottima* D. Oliverija, tekst je organizirao tako da se sam početak našega *Miliona* otvara *Prologom* (u koji je onda uključeno i prvi pet odlomaka u kojima se opisuje I. putovanje u Kitaj braće Polo, ali oni nisu numerirani) nakon kojeg slijedi spomenutih 13 odlomaka.

³¹⁴ Mnogi urednici prvih 19 poglavlja *Opisa svijeta* nazivaju *Prologom* (kojega onda čini invokacija s 18 uvodnih odlomaka koji slijede). Mi, u ovoj radnji, invokaciju zovemo *Prologom*, a 18 odlomaka koji zatim slijede nazivamo uvodnim poglavljima (odnosno u hrvatskome prijevodu, kako smo kazali, imamo *Prolog* - u koji su onda uklapljeni i nenumerirani uvodni odlomci, a nakon kojeg slijedi 13 numeriranih uvodnih odlomaka).

³¹⁵ Engleski književnik Samuel Taylor Coleridge (1772.-1834.) ime ovoga toponima preoblikovao je u još egzotičniji naziv Xanadu u svojoj poznatoj pjesmi *Kubla Khan*, a koja počinje: „In Xanadu did Kubla Khan /

(negdašnjoj Kublaj-kanovoj ljetnoj prijestolnici). Dalrymple je poslije Izraela (Jeruzalema i Akre) otišao u Siriju (u Latakiju i Aleppo) – premda znajući da Polo onuda nije prošao, učinio je to zbog legende o Starcu s Planine i asasinima koju Putnik pripovijeda u *Opisu svijeta*,³¹⁶ zatim u Tursku (u Ayas odnosno Lajas, Sis i Sivas), Iran (u Tabriz, Sultaniyu i Saveh), Pakistan (u Quettu i Lahore), Kinu (u Kashgar, pustinju Taklimakan, Yarkand i Keriyu) i Mongoliju (Xanadu). Svaka točka Dalrympleova itinerarija, a za koju se smatra da je Marco njome prošao kad je putovao u Xanadu, popraćena je dugačkim povijesnim digresijama koje se tiču Putnikova doba i koje obiluju dobrim argumentima koji idu u korist vjerodostojnosti Polova djela - pokazat ćemo to na primjeru odlomka jedne povijesne epizode u kojoj Dalrymple opisuje Jeruzalem kakav je bio kad je Marco stigao u nj:

„Marco Polo came to the Holy Sepulchre in the autumn of 1271. Jerusalem had finally been lost to Islam thirty years previously, and the Sepulchre would have been semi-derelict when Polo saw it. The Turks who captured Jerusalem in 1244 had butchered the priests inside, desecrated the tombs of the Kings of Jerusalem, and burned the church to the ground. Since then, the city had passed into the hands of the Mameluke Sultan, Baibars I, an upwardly mobile ex-slave who had once been returned to the market place by a dissatisfied buyer on account of his excessive ugliness. By the time Polo came to the Levant ten years later he had made himself the most feared and the most powerful figure in the Middle East, defeating the Mongols and driving them back east of the Euphrates. (...)"
(Dalrymple 2004: 6)

Nadalje, kako bi se razbila monotonija u koju bi zbog dugih epizoda iz povijesti putopis mogao eventualno upasti, one se ritmički smjenjuju s putnim (ne)zgodama Williama i njegove putne prijateljice Laure kao i sa opisom mjesta u kojem se zateknu - stoga, upravo zato i navodimo primjer jedne njihove dogodovštine u restoranu u Ayasu (Lajasu) u Turskoj (2004: 69):

„The waiter brought over a grubby document, creased at the corners and covered with tea stains.
'Ingliz menu', he said, beaming at Laura.

A stately pleasure-dome decree: / Where Alph, the sacred river, ran / Through caverns measureless to man / Down to a sunless sea.“ Početak pjesme *Kubla Khan* uzet je iz putopisa W. Dalrympela: *In Xanadu: A Quest*, HarperCollins Publishers, Velika Britanija 2004., str. 300

³¹⁶ Čini se da ju zapravo Rustichello pripovijeda. V. npr. Polo (1954: 36-38) te 3.2., str. 41

We opened the menu and studied it closely.

KUJUK AYAS FAMILY RESTRANT

INGLIZ MENUYU

SOAP

Ayas soap
Turkish tripte soap
Sheeps foot
Macaront
Water pies“

Osim što je Dalrympleovo putovanje pomno planirano (a u prilog mu je, da ga nakon mnogih pokušaja prethodnih putnika ostvari u cijelosti, išlo i otvorenje u proljeće godine 1986. Autoceste Karakorum³¹⁷, planinske ceste koja spaja Pakistan i Kinu, kao i stabilizacija prilika u Afganistanu te „otvaranje“ Kine), ono je – unatoč skromnom budžetu - u potpunosti i ostvarilo zadani plan (za razliku od Bokinog, kako ćemo vidjeti, koje je zapravo samo na papiru imalo nakanu pratiti puteve Marca Pola).

Boko u svojemu putopisu *Na putu svile - Kako nam je lagao Marko Polo* negira vjerodostojnost *Opisu svijeta* (ali i samom *brandu* Marco Polo) na više razina³¹⁸, ne samo na sadržajnoj. U *Nacionalovom* intervjuu (od 29. rujna 2009., br. 724), a u kojem je promovirao svoj putopis *Na putu svile – Kako nam je lagao Marko Polo* (Zagreb, 2009.), on tako za *Milion* kaže kako to uopće i nije putopis već da su to tek dosadna trgovačka izvješća prepuna kolonijalno-šovinističkih predrasuda te kako Hrvati neopravdano svojataju Marca Pola smatrajući ga Korčulaninom.³¹⁹

Međutim, premda se Boki pružila mogućnost (za naše prilike vrlo rijetka, a još usto i u svjetskim polističkim krugovima veoma aktualna) da se u svojem putopisu obračuna s ramusiovskom tradicijom (koja je zaslužna i što se *Milion* u zapadnoeuropskoj žanrovskoj

³¹⁷ Autocesta Karakorum duga 1300 kilometara, koja se proteže od Islamabada u Pakistanu do Kashgara u Kini, počela se graditi 1966.

³¹⁸ Putopisac je pred sobom imao pretisak *Miliona* iz 2004. te Yuleov *The Travels of Marco Polo*. Usp. Boko (2009: 113, 115)

³¹⁹ <http://www.nacional.hr/clanak/67893/marko-polo-je-ipak-lagao>

Boko je možda motivaciju za svoje putovanje, kao i za teze koje će kasnije zastupati u svojem putopisu, dobio u članku Jurice Pavičića naslovijenom kao *15 mitova u koje vjerujemo*, objavljenom u *Jutarnjem listu* 3. svibnja 2007., a u kojem Pavičić piše kako je upravo i jedan od naših mitova da je Polo podrijetlom s Korčule.

V. <http://www.jutarnji.hr/15-lazi-u-koje-vjerujemo/172854/>

tradiciji određuje kao putopis, ali i da *Viaggiatorea* Talijani smatraju Venecijancima, a Hrvati Korčulaninom), on ju, nažalost, kako se već od prvih stranica njegova putopisa možemo osvjedočiti, nije prepoznao te o argumentiranom „napadanju“ Pola u njegovom vrlo raskošno opremljenom putopisu (koji je tiskan uz potporu za poticanje književnog stvaralaštva Ministarstva kulture Republike Hrvatske za 2008. godinu) rijetko kada je – na bilo kojoj od razina, a kako se već dalo naslutiti u intervjuu, zaista bilo riječi (Boko nije, primjerice, primjereno argumentirao zašto Polovu djelu pripisuje odrednicu fikcionalnosti niti zašto Putnik nije Korčulanin, premda naše leksikografske natuknice tvrde upravo to, a najmanje se dotaknuo teme kako nam je to Polo lagao). Naime, autor je Putem svile od Sjana (Xiana)³²⁰ u Kini do Splita (dakle, obrnutom rutom od Polovih) putovao od 8. svibnja do 25. srpnja 2008. godine, odnosno nepuna tri mjeseca [dok su, za usporedbu, Polovi od Mletaka do Kublaj-kanove ljetne rezidencije u Shangduu (ili u Clemenfuu odnosno Caiping-fuu)³²¹ putovali od 1271. do 1275. godine]³²². Marco je na taj put krenuo kao mladić i na njemu se zadržao 24 godine (od 1271. do 1295.: od čega je 17 godina proveo u „radnom odnosu“ - u poslaničkoj službi Kublaj-kana) dok se Boko na Svileni put odvažio na pragu svoje pedesete godine iz pustolovno-istraživačkih razloga³²³, ali čini to više zato, stječe se dojam kroz njegov putopis, u želji za sredovječnom životnom avanturom negoli da zbilja u Aziji (ne)pronađe Marca Pola. Od trideset i tri putopisne priče koje se prostiru na više od četiri stotine stranica Polu je tako u cijelosti posvećena tek ona deveta naslovljena kao *Tragovima korčulanskog Münchhausena i svilenog moljca*, a drugdje se Polo spominje tek uzgredno u podrugljivom kontekstu („tragovi neuhvatljivog Marka Pola“³²⁴, „neuhvatljivi mitoman Marko Polo“³²⁵, „polovska fantastika“³²⁶, „tragovi tog iluzionista“³²⁷, „potrebna je mašta kapaciteta Marka Pola“³²⁸, „Münchhausen Marko Polo“³²⁹, „fantazija Marka Pola“³³⁰, „maštoviti suputnik Marko Polo“³³¹ etc.). No, nakon što nas je Boko na koricama knjige obmanuo da će se u putopisu

³²⁰ Od Pekinga do Sjana putovao je zrakoplovom.

³²¹ Usp. Marco Polo: *Milion*, Mladost, Zagreb 1954., str. 66

³²² Dakako da ne smatram da putnici koji istražuju Pola moraju na putu provesti jednako vremena kao i on sam - ni sam Dalrymple nije proveo znatno više vremena na putu od Boke, ali jest - nakon puta - proboravio dosta vremena u knjižnicama iščitavajući polističku literaturu kao i sama *Putovanja*.

³²³ Boko (2009: 20) kaže da se na put Svilenom cestom uputio „iz čiste želje za pustolovinom“.

³²⁴ Boko (2009: 12)

³²⁵ Ibid., str. 22

³²⁶ Ibid., str. 145

³²⁷ Ibid., str. 161

³²⁸ Ibid., str. 200

³²⁹ Ibid., str. 319

³³⁰ Ibid., str. 397

³³¹ Ibid., str. 403

ozbiljnije baviti Polom, u spomenutom poglavlju posvećenom slavnom svjetskom putniku sam priznaje da je podnaslov njegova putopisa tek u funkciji privlačenja pažnje potencijalnog čitatelja:

„E stani malo, reći će sad poneki nadobudni čitatelj. Prvo, knjiga ti se navodno bavi Markom Polom, a od našijenca ni traga, a kad ga i spominješ, rugaš mu se i podcjenjuješ njegov slavni putopis preveden na toliko jezika. Točno, razmišljao sam i o tome, primjedba je posve suvisla. Iskreno, podnaslov ove knjige trebao je glasiti *Tragovima Marka Pola* i ta ideja rodila se otprilike u isto vrijeme kad i zamisao o putovanju Svilrenom cestom; takav podnaslov činio mi se zanimljivim, kao zgodno istraživanje i dobar poticaj – kad već ne putujem pješice ili na devi cijelim putem, barem je nešto u ovoj priči moglo djelovati uzbudljivo. Mislim, Boko na Putu svile i nije nešto što bi potencijalnog čitatelja zainteresiralo za knjigu – nije im dosta što je taj Put svile zaboravljena priča, sad još i taj anonimus: jednako napeto k'o da stavim *Boko na vrhu Svilaje*. Podnaslov pak tipa *Tragovima Džingis-kana* bio bi tek pretenciozan, a *Tragovima Nives Celzijus*, recimo, naveo bi naivnog čitatelja na krivi put i možda ga natjeralo da kupi knjigu misleći da je riječ o logičnom nastavku najveće uspješnice u povijesti domaće, *da prostite*, književnosti. Kako toliko očajan nisam, ostao mi je, do pred samo putovanje, taj Marko Polo i ideja o njegovim (navodnim) tragovima.

No taj zamišljeni podnaslov, *Tragovima Marka Pola*, bio bi kontradiktoran iz dva razloga: prvo, mletački trgovac i putnik nije tip čije bi tragove itko mogao pratiti, jer je njegov putopis u svojoj biti potpuno münchenhausenovski, pa da je živ, ni sam Polo ne bi iz njega shvatio gdje je bio i što je radio. On jest proveo više od dvadeset godina negdje na putu od Venecije do Pekinga i natrag, ali nitko nema pojma – jer njegov putopis to ne bilježi – kojim je putem zapravo išao i koji je dio u knjizi možda istinit, a koji tek fantastična priča koju je čuo od drugih putnika. Drugi razlog koji me odvratio od tog prvotnog podnaslova – vjerojatno još važniji – jest što ja nisam čovjek koji bi pratilo bilo čije tragove: jednostavno, putujem na svoj način i kamo me cesta odvede, pa sam i na Put svile krenuo bez strogog plana. Osim toga, na raspolaganju sam imao nešto kraće vrijeme od dva desetljeća mletačkog trgovca, to jest – puka tri mjeseca.

Štoviše, kad sam se, negdje pred samo putovanje, ozbiljno pozabavio dostupnom literaturom o putovanjima Marka Pola, i sam zbrojio dva i dva, shvatio sam bitnu stvar koju sad gласno kažem, a vi me razapnite: *Putovanja Marka Pola*, knjiga koja je stoljećima bila ključni izvor informacija o zemljama istočno

od Perzije, osim što su krajnje dosadno štivo, u najvećem su dijelu čista fikcija, nikako putopis! Kombinacija trgovačkog izvještaja, nabranja udaljenosti i klišejiziranih i kolonijalno iskrivljenih opisa stanovnika, koji najčešće izgledaju kao čudovišta, pogotovo ako nisu njegove vjere, u najvećem je dijelu, odgovorno tvrdim – izmišljena. Upravo tako:
IZMIŠLJENA. Zbog toga sam se, s urođenom mi dozom bezobrazluka i sklonosti nepoštivanju autoriteta, mistifikacija i legendi, odlučio za novi i konačni podnaslov knjige koji držite u rukama: *Kako nam je lagao Marko Polo!*³³²?
(2009: 108-109)

Krajnje se tako čini neozbiljna Bokina tvrdnja kako je Polov „putopis“ izmišljen, kako je on zapravo „čista fikcija, nikako putopis“, nakon što je putopisac Boko na Putu svile proveo 80 dana i koji, premda je to kanio (i na temelju čega je *povukao* novac od svojih sponzora: između ostalih, tu se našlo i Ministarstvo kulture te Turistička zajednica Grada Korčule) i kako se u početku slutilo, nije uopće ni slijedio Polovu rutu do (odnosno, u njegovu slučaju, *od*) Kublaj-kanove ljetne rezidencije u Xanaduu (Shangduu) blizu Pekinga - kako pravi putnici - koji kreću Polovim stopama, to rade: poput već u *In Xanadu: A Quest* opisanog putovanja Williama Dalrymplea ili onog Mikea Edwardsa, putopisca *National Geographica*, koji je Marcove stope slijedio četiri godine³³² i koji kaže:

„I'm a Marco fan, a solid believer. I've lived with him off and on for four years now, following 6,000 miles (9,656 kilometers) of his travels, usually in the company of photographer Mike Yamashita. Like some of the scholars who've studied Marco, I can't believe he gathered so much information and got most of it down in guidebook order while sitting on a curb in Constantinople. He told me where in Iran to look for a hot spring whose waters could cure "the itch." In Afghanistan he guided me along an old Silk Road route that threaded formidable mountain ranges. In China I followed his lead across deserts and to great coastal cities. Finally, I traced his long journey home, touching Sumatra, Sri Lanka, and India.“³³³

³³² Njegovi članci vezani uz Pola u NG-u: "Marco Polo in China," *National Geographic* (June 2001), 20-45.; "The Adventures of Marco Polo," *National Geographic* (May 2001), 2-31.; "Indus Civilization: Clues to an Ancient Puzzle," *National Geographic* (June 2000), 108-131."The Great Khans," *National Geographic* (February 1997), 2-35. ; "Lord of the Mongols, Genghis Khan," *National Geographic* (December 1996), 2-37.

³³³ Preuzeto s: <http://ngm.nationalgeographic.com/features/world/asia/mongolia/marco-polo-i-text.html>.

Nadalje, vrlo je izgledno kako je Bokina tvrdnja da je Marcova knjiga „dosadno štivo“, kako su to tek trgovačka izvješća, nastala upravo pod utjecajem putopisa *In Xanadu* u kojem se kaže³³⁴:

„Yet the book is surprisingly dull. Polo did not set out to write an account of his travels, despite the name by which it has always been known, nor did he write a description of a diplomatic expedition originally launched to try to save the Crusader Kingdom. It is not even a general account of the lands he passed through. He says nothing about the sights he saw (he does not even mention the Great Wall of China), and includes very little about Asian social mores (which might have made really interesting reading). Instead he wrote a dry, factual guide to commerce in the East, a book by a merchant for other merchants, containing mainly lists of the merchandise available for sale on the caravan routes, as well as advice on how to overcome the difficulties that might be met along the way: where to stock up with provisions, where to keep an eye out for robbers, and how to cross a desert. It is not a romance, nor a book of wonders, nor a history of the world in the manner of Herodotus. For all Rustichello's elaborations, Polo's book was written as an ordinary merchant's manual, and was essentially very similar to other manuals of the time, such as the *Pratica della Mercatura* of the Florentine, Francesco Pegolotti. Indeed, of its type it is a very fine example. For all its overlay of romance, Polo's *The Travels* contained more accurate and detailed information about the place of origin of the luxury Eastern goods and the Silk Road than was available at the time from any other source, in either the Islamic or the Christian world.“

(Dalrymple 2004: 66-67)

Pratiti ili tražiti Marca Pola u Aziji nije nimalo lak zadatak (ni financijski ni zbog viznog režima). Kad je mladi Dalrymple sa svojom prijateljicom odlučio slijediti rutu Marca Pola, znao je da im se u putovnici nikako ne smije vidjeti žig od posjeta Izraelu (jer ih poradi njega ne bi pustili u Siriju i Iran)³³⁵ dok je Boko, naprotiv, mislio da će vize za Uzbekistan (što mu donekle i nije bio problem), Turkmenistan (koji se zbilja pokazao nedostupnim) te Siriju (za koju je trebalo aplicirati u Hrvatskoj) dobiti na licu mesta u konzulatima i veleposlanstvima

³³⁴ Boko je, koji je višeput bio u Indiji, vrlo lako mogao doći u posjed ove knjige koja se, budući da Dalrymple piše povjesne knjige s indijskim tematikama, daju naći gotovo u svakoj njenoj knjižari.

³³⁵ Dalrymple i njegova putna prijateljica Laura zato su iz Haife (Izrael) brodom doputovali u Limassol na Cipru te potom iz Larnace (Cipar) u Latakiju (Sirija) i dalje po Siriji.

u Teheranu, a kad ih već nije isposlovaо, udrio je žalopojku po konzularnoj birokraciji u poglavlju *Viza ti materina*:

„Ne podnosim birokraciju, posebno onu veleposlaničku i jedina stvar koja mi je od njih mučnija jesu njihovi konzularni odjeli. Mali, pokorni i poslušni ljudi koji su se uhljebili po nekoј zgodnoј političkoј ili *rodijačkoј* liniji, nikad po kvalifikacijama, i koji u stranim zemljama na novcima svojih sunarodnjaka bahato žive i iživljavaju se nad nevoljniciма koji trebaju vizu, nevoljniciма kakvi bi i oni sami bili da nisu u diplomaciji. Ali, sad je između njih i običnih smrtnika taj prozorčić i ovi se automatski smatraju izabranim božanstvima koji imaju pravo odlučivati o životu i smrti, a katkad, usput, i o vizama. Uz carinike ta je konzularna ludska sorta nešto najneljubaznije i najbahatije što je Bog stvorio, mora da je to radio u nedjelju, zaboravivši ih stvoriti na vrijeme, ljutit što i sam mora raditi prekovremeno. Uvijek imam dojam da ti arogantni ljudi nisu bili voljeni u djetinjstvu i onda su sebi obećali: 'Bem ti, kad odrastem, bit ću carinik', a kako se pokazalo da su od djetinjstva premazani svim mastima, vazelinom posebno, uspjeli su napraviti i stepenicu više i postati službenici u konzularnom odjelu. I tako. Smjestivši se ugodno iza onog prozorčića, ponižavanje smrtnika na kiši ili žezi, koji zbog neke nevolje trebaju vizu, postavili su vrlo visoko u opisu svojega radnog mjesta. Uspjeli su se dovesti u poziciju da nas imaju pravo ispitivati koliko zarađujemo. Čime se zapravo bavimo, ulaziti nam u intimu i tjerati nas da istresamo prljavo rublje pred njih, koje će, čak i ako nije bilo prljavo, nakon izlaganja njima takvo postati. I dok biste nekog takvog u svakodnevnom životu pljusnuli, njima se, dok vas ponižavaju, ljubazno smiješite.“ (Boko 2009: 315)

Međutim, ovdje još jednom možemo ponoviti da se Marco Polo u Aziji nije izgubio kako nam naslovi dokumentarnih serijala ili putopisnih knjiga često sugeriraju (na primjer, *U potrazi za Markom Polom*³³⁶, *In Xanadu – a Quest*), kako svrha njegova *Opisa svijeta* nije bila opisati vlastite putne dogodovštine u Aziji već Aziju samu te da u uvodnome dijelu, stoga, i nisu detaljno navedene putne točke kojima je s ocem Niccolom i stricem Matteom stigao do Shangdua (Xanadua) i kojima se, na koncu, vratio natrag – kako nam opet neki

³³⁶ Dokumentarna serija *U potrazi za Markom Polom / In Search of Marco Polo* (sastavljena od 8 epizoda) Hrvatske televizije, redatelja i scenarista M. Brankovića, prikazivala se kod nas 2013.

drugi filmski ili knjižni naslovi sugeriraju (npr. *In The Footsteps of Marco Polo*³³⁷, *Na putu svile – Kako nam je lagao Marko Polo*) – naime, njih su kasnije određivali („pogađali“) polisti koji su također u svoja djela onda stavljali i karte putovanja Polovih (kao da su ona središnja tema *Knjige*) – a upravo koje su poticale i potiču maštu putnika. Tražiti sve ono što je Marco Polo kazao o Aziji uzaludan je pothvat i zato što je njegov tekst već u svojim prvim apografima (paleograf Benedetto tvrdio je kako je već sam tekst F skraćena inačica autografa) i prijevodima bio – u skladu sa svjetonazorom srednjovjekovnog čovjeka – izložen nadopisivanju, izostavljanju i popravljanju te ako je u tekstu naveden kakav detalj u koji se suvremenici istraživači još uvijek mogu osvjedočiti na nekoj točki svojeg putovanja, odakle im garancija, ukoliko su na put krenuli bez teksta F (a nikada, kako smo pokazali, ne kreću s njim) da je to izvorna Putnikova misao. Dakle, stvar dodatno komplikira upravo činjenica kako svaki putnik istraživač na raspolaganju ima mnoštvo eklektičkih suvremenih prijevoda *Opisa svijeta* – a svaki je prijevod, zbog drugačije kombinacije predložaka kojima se prevoditelj služio, nanovo, kao i u medievalnim vremenima, djelo dvaju autora: međutim, kako putnici najčešće puno ne mare za kompleksnu prijevodnu tradiciju i tekstološku problematiku Putnikove *Knjige*, gledatelj ili čitatelj cijelo je vrijeme u uvjerenju kako je Marco upravo taj i taj grad tako vjerno i detaljno opisao – i njime prošao - prije sedam stoljeća.

³³⁷ Newyorčani Denis Belliveau i Francis O'Donnell dvije godine (1993.-1995.) su pratili Polova „putovanja“ od Venecije do Kine i natrag (dakle, kopnom i morem). Devedesetominutni dokumentarni film *In The Footsteps of Marco Polo* PBS je počeo prikazivati u studenom 2008.

4.2. Da li je Marco Polo bio u Kini?

Kako smo već višekrat istaknuli, odrednice fakcionalnost i fikcionalnost - koje su se pripisivale *Opisu svijeta*, izmjenjivale su se u skladu s bilom određenih povijesnih epoha, a katkad (su), kako smo ranije pokazali na primjeru dvaju suvremenih putopisa, i supostoje (supostojale).³³⁸ No, kada se Polovu djelu pripisuje odrednica fikcionalnosti, onda je njegov dio teksta u kojem opisuje Kinu baš za njeno argumentiranje najplodnije mjesto. Naime, upravo britanski istraživači, kad Velika Britanija počinje kolonizirati Aziju (a oni su, kao primjerice W. Marsden³³⁹ i Sir H. Yule³⁴⁰, i u službi njenih kolonijalnih pretenzija), otkrivaju interes za Marcua Pola i njegova *Putovanja* (kao i za druge europske medievalne putnike u Aziju), a taj je interes u oba smjera (i kao afirmativni – onaj koji smatra da *Opis svijeta* nastaje kao rezultat putovanja, i kao antipolistički) potrajanje sve do današnjih dana. Teza je tako (premda, dakle, ne nimalo nova)³⁴¹ Frances Wood, sinologinje i predstojnice Odsjeka za Kinu Britanske knjižnice, u njezinoj knjizi *Did Marco Polo Go to China?* (1995.) kako Marco Polo nikada nije stigao do Kine, a autorica svoju tvrdnju argumentira time što Putnik u svojem djelu ne spominje važne kineske *brandove*³⁴² (ispijanje čaja, povezivanje stopala kod žena, lovljenje ribe uz pomoć istreniranih kormorana, kaligrafiju, štapiće za jelo,

³³⁸ Smjenom predznaka (fakcionalnost u fikcionalnost i obrnuto) mijenja se svakoga puta i žanr *Opisa svijeta*; s odrednicom fakcionalnosti djelo se tako kroz stoljeća određivalo kao geografski traktat, putopis, itinerarij, trgovački priručnik i dr., a s odrednicom fikcionalnosti kao knjiga čudesa, fikcionalni putopis i sl.

³³⁹ William Marsden (1754.-1836.) osam je godina (od 1771.) bio u službi Istočnoindijske kompanije (East India Company); po povratku je bio drugim (od 1795.) pa prvim tajnikom ratne mornarice (od 1804.). God. 1818. u Londonu je otisnut njegov prijevod Ramusiova prijevoda Putnikova teksta pod naslovom *The Travels of Marco Polo* uz koji se nalazi i osamdesetak stranica dug uvod. Usp. Larner (2001: 175-176) te Charles Edward Buckland: *Dictionary of Indian Biography*, S. Sonnenschein, London 1906., str. 274

³⁴⁰ Sir Henry Yule (1820.-1889.), čiji je i otac bio visokorangirani dužnosnik Istočnoindijske kompanije (E.I. Co.), boravio je u Indiji služeći Britanskoj vojsci više od 20 godina radeći ondje na irigacijskom sustavu te izgradnji pruge (a zbog svojih je zasluga dobio i čin pukovnika). God. 1862. umirovljen je te je po povratku iz Indije neko vrijeme živio u Palermu na Siciliji, a od 1875. do smrti u Engleskoj. Usp. Larner (2001: 177-180), Pordenone (2002: 53-54) te *Dictionary of Indian Biography*, str. 464; također i Amy Frances Yule je napisala biografiju svojeg oca (v. Yule, knj. I., 1903: xxvii-lxxii).

³⁴¹ Već u XVII. st. Georg Horn u *De originibus Americanis libri quattor* (djelo je otisnuto u Hagu 1652.) smatra sumnjivim što se u Polovim *Putovanjima* ne spominje Zid. No, 1747. objavljuje se u Londonu u IV. svesku *The New Collection of Voyages and Travels* tekst (tzv. *Astley's Voyages*) u kojem anonimni urednik kritizira Polovo djelo navodeći da su kineski toponimi navedeni na mongolskom jeziku, kako su udaljenosti putnih točaka nepouzdane pa se onda ni ne mogu locirati na karti, da je mongolska prijestolnica Karakorum šturo opisana, a povjesni sadržaj prepun legendi i pogrešne faktografije, pa se anonimni urednik (čiji je tekst pridodan *Putovanjima*) pita kako je moguće da Venecijanac ne spominje Kineski zid, najznačajniju stvar u cijeloj Kini: „Had our Venetian been really on the Spot, with those Advantages he had of informing himself, how is it possible he could have made not the least Mention of the Great Wall: the most remarkable Thing in all China or perhaps in the all World?“. *Astleyeva putovanja* uskoro su bila prevedena na francuski i njemački te su upravo pravi početak druge, negirajuće polističke struje. (Usp. Larner 2001: 172-175)

³⁴² V. poglavje *Omissions and Inclusions* u Wood (1996: 71-74)

Veliki/Kineski zid itd.)³⁴³, kao i da se o njemu ne može naći nikakav trag u mongolskim zapisima (premda sama autorica navodi kako je Paul Pelliot, koji je smatrao kako je Putnik u Yangzhouu bio službenik u solnoj administraciji, pronašao u *Yuan Shiju*, službenoj historiji dinastije Yuan, mjesto na kojem se spominje osoba imena Polo ili Boluo³⁴⁴); međutim, čitajući knjigu F. Wood, uvidamo kako upravo obiluje faktografijom o europskim trgovcima i misionarima u Mongolskom Carstvu u XIV. stoljeću (2. i 3. poglavlje) te se, stoga, i stječe ispravan dojam kako je na tom području u to vrijeme bilo dosta Europljana, no, nažalost, samo su ostali sačuvani misionarski zapisi, a svjetovni ne (Vatikan i Francuski nacionalni arhiv čuvaju bogatu ostavštinu misionara kao i pisma kanova na mongolskom i kineskom jeziku)³⁴⁵. Nadalje, prvi je Europljanin koji se spominje u prvoj službenoj povijesti mongolske ere (tzv. *Yuan Shi*), tek papin izaslanik Giovanni de' Marignolli koji je ondje boravio 1340-tih, a koji je i sam nakon povratka dao sastaviti svoj putni itinerarij (*Chronicon Bohemiae*).³⁴⁶ Marco Polo je, prema Wood, u Konstantinopolu i u Soldaji ili Sudaku (trgovačkoj postaji na Krimu) skupljao priče perzijskih trgovaca o Mongolskom Carstvu, Kini i Japanu. Wood (1996: 2) se poziva na teze njemačkih mongolista (primjerice na one Herberta Frankea), međutim sama priznaje kako te teze ne zastupa nekakav moćni antipolistički lobi već tek pojedinci. Nadalje, važno je naglasiti kako sama Wood ne osporava važnost *Opisa svijeta* (kao što smo to vidjeli na primjeru teza iz Bokina putopisa), već samo tvrdi da on nije produkt putovanja već sakupljanja informacija od perzijskih trgovaca:

„Whilst I incline to the view that Marco Polo himself probably never travelled much further than the family's trading posts on the Black Sea and in Constantinople, and was not responsible for Italian ice-cream or Chinese dumplings, this does not mean that the *Description of the World* does not

³⁴³ Wood (1996: 21, 73-74) piše kako franjevac Odorico da Pordenone (?-1331.), koji je na put za Kinu krenuo oko 1315., po povratku, nakon 15-ak godina, dao sastaviti svoj putni izvještaj tzv. *Relatio* (iako ne i sam autograf, izvještaj je sačuvan u mnogo rukopisa), a u kojem autor bilježi lovljenje riba kormoranima i žensko povezivanje stopala (uz koje se spominje i kako ondašnji muškarci iz aristokratskih porodica kultiviraju dugačke nokte!). V. *The Travels of Friar Odoric – a 14th Century Journal of the Blessed Odoric of Pordenone*, Wm. B. Eerdmans Publishing Co., The United States of America 2002., str. 124-125 te 154 (Pordenoneovo djelo preveo je Sir Henry Yule, a njegov je prijevod prvi put otisnut 1866. u djelu *Cathay and the Way Thither*).

³⁴⁴ V. Wood (1996: 124)

³⁴⁵ Primjerice, ako u ruke uzmemmo kritičko izdanje Polova *Miliona* (Novara, 1982.), kojem je pridodan i Carpinijev putni izvještaj *Viaggio a' Tartari*, u njemu ćemo na str. 209 naći Kujuk-kanovo pismo papi (*Lettura del Gran Kan al Sommo Pontefice*).

³⁴⁶ Usp. Pordenone (2002: 26-27). Naime, Paolo Chiesa u uvodu kaže kako je papa Benedikt XII. poslao u Peking Firentinca fra Marignollia zajedno s još 50-ak misionara krajem tridesetih godina XIV. st. (naime, još od Montecorvinove smrti 1328. biskupska je stolica u Pekingu zjapila prazna), a koje će za dugo vremena biti i posljednje takve prirode. Marignolli i misionari su, pretpostavlja se, u Peking stigli 1342.

remain a valuable source of information on China and the Near East, in particular. His usefulness as a recorder of information otherwise lost is similar to the case of Herodotus (c. 484 BC to c. 425 BC), who did not travel to all the places he described and who mixed fact with fantastic tales, but whose work is nevertheless not to be discarded lightly.“
(Wood 1996: 150)

Međutim, čini se da Boko (2009: 115), dok je nastajao njegov putopis *Na putu svile – Kako nam je lagao Marko Polo*, nije čitao knjigu F. Wood već je drugim (internetskim) putem konzumirao antipolističke teze (navodi samo da je potvrda njegovih tvrdnji o fikcionalnosti *Miliona* trosveščana Yuleova knjiga *The Travels of Marco Polo*³⁴⁷!). On sam smatra kako ne misli da se Polo svih tih godina skriva negdje na Mediteranu, ali i ne daje odgovor gdje je onda Putnik bio svih tih godina već jedino, poput F. Wood, kaže kako se zabilježbe o Polu ne mogu naći u mongolskim arhivima dok se one o papinskim poslanicima mogu;³⁴⁸ nadalje, Boko navodi kako Marco u 125. poglavljju³⁴⁹, u kojem se pripovijeda o pokrajini Nanchin, netočno tvrdi kako je, nakon što je mongolska vojska tri godine neuspješno opsjedala grad Sjangjang (Xiangyang), riješio problem tako da je Kublaj-kanu kazao da izradi velike katapulte i njima bombardira grad:

„I znajte, poslije predaje cijelog Mangia, ovaj se grad
(Sajanfu, op. a.) održao pune tri godine, ratujući neprekidno.
Ali mu se moglo prići samo sa sjeverne strane, jer mu se s
druge strane nalazi veoma duboko jezero. Ovim su im
jezerom dolazile namirnice i grad se ovom opsadom ne bi
nikada predao. S velikom srdžbom vojska velikoga kana
spremala se da ode odatle, kad gospodar Niccolò, i gospodar
Marco, i njegov brat rekoše velikom kanu, da uza se imaju
jednog vještog čovjeka, koji će napraviti tako velike naprave
za bacanje kamena, da će grad osvojiti silom. Veliki se kan

³⁴⁷ Yule, knj. I. (1903: 110-112) piše o kineskim *brandovima* koje je Marco izostavio (Kineski zid, čaj, povezivanje stopala kod žena, lovljenje ribe uz pomoć kormorana, leženje pilića umjetnim putem, tiskanje knjiga i kineski sustav pisanja), kao i o netočnim povijesnim podatcima u njegovu djelu; međutim, Yulea ne zabrinjava Marcovo nespominjanje Velikog zida, ali mu je čudno što ne spominje čaj s obzirom da je prolazio „čajnim“ pokrajinama; razlog za ostale stvari koje je Polo zaboravio spomenuti, Yule vidi u činjenici da je Putnik bio zaposlenik mongolskog dvora te da je samu kinesku kulturu smatrao zapravo stranom; nadalje, od povijesnih netočnosti najspornija mu je upravo Opsada kod Siang-yanga (Xiangyanga); no, Yule (1903: 112) ističe kako su tim propustima pridonijele najvjerojatnije nepovoljne okolnosti u kojima je Polo stvarao *Knjigu*.

³⁴⁸ Međutim, povijest dinastije Yuan dala je naručiti tek iduća dinastija Ming, a tekst je sastavljen već 1370. pod vodstvom Song Liana (1310.-1381.) – svega dvije godine nakon smjene dinastije Yuan (1279.-1368.); i samom *Yuan Shiju* učenjaci zamjeraju faktografske pogreške i druge nedostatke koji su upravo produkt kratkog vremena u kojem je historija ove dinastije nastala.

³⁴⁹ Poglavlje 125. odnosi se, naravno, na broj poglavlja u našemu prijevodu.

tome jako razveselio te rekao, da se one odmah naprave. Oni odmah zapovijediše ovom svome čovjeku, koji je bio kršćanin nestorijanac, da te naprave izradi. I one bijahu napravljene i upravljene na Saianfu. Bilo ih je tri. I one otpočeše bacati kamenje od 300 libri; oštetiše sve kuće. A kad su stanovnici grada vidjeli tu opasnost, jer dotle nisu vidjeli nikakvu napravu za bacanje kama, a to je bila prva naprava, koju dotle nije bio video nijedan Tatarin, posavjetovaše se te grad predadoše velikom kanu, kao što su predali i svi ostali. To se dogodilo zaslugom gospodara Nicole, i gospodar Mattea, i gospodar Marka.“ (Polo 1954: 127-128)

Boko zatim spominje kako se to dogodilo ranije negoli je Polo stigao do dvora Kublaj-kana“ (u perzijskoj, Rashid al-Dinovoj *Povijesti Mongola* kao i u *Yuan Shiju* zabilježeno je kako je ova opsada završena dvije godine prije negoli su Polovi došli u Kinu - 1273. godine):³⁵⁰

„Nije mi nakana gnjaviti s detaljima, ali moram spomenuti nekoliko stvari zbog onih kojima *našeg* Marka Pola nedostaje u mojojem putopisu i koji smatraju da je podnaslov *Kako nam je lagao* taj Mlečanin ponešto radikalni. U 125. poglavljju svoje knjige naslovljenom *O pokrajini Nanchin*³⁵¹ Polo se hvali kako je prije dolaska trojice iz obitelji Polo (putovao je s ocem Nikolom i stricem Matijom) na kanov dvor, mongolska vojska tri godine uzalud opsjedala grad Sjangjang (Xiangyang). Marko je brzo riješio problem: Kublaj-kanu je rekao što treba činiti: izgraditi velike katapulte – u čemu će mu, naravno, sam Polo pomoći – i njima bombardirati grad, nakon čega otpor neće dugo trajati. I bî tako, kaže Marko, grad na oduševljenje kana padne u ruke Mongola, isključivo njegovom zaslugom.
Zgodna priča, ali pedantne kineske povijesti točno bilježe pad grada u ruke Mongola, a jedini je problem Markove *storije* što se to dogodilo punu godinu i pol prije nego što je on uopće navodno stigao do dvora Kublaj-kana.“
(Boko 2009: 111-112)

Kako smo u ranijim poglavljima spomenuli pozivajući se na Critchleya (1992: 38-39), Putnik je možda upravo preko Rustichella htio doći do francuske diplomatske službe te je Rustichello uoči 1307. god. poboljšavao Marcov životopis u *Opisu svijeta* navodeći između ostalih i ovu pripovijest prema kojoj su Polovi pomogli Kublaj-kanu da se domogne Xiangyanga (no, Rustichello je to mogao već učiniti i u đenovskoj tamnici budući da je

³⁵⁰ Usp. Larner (2001: 63)

³⁵¹ V. Marco Polo: *Milion*, Mladost, Zagreb 1954., str. 127-128

Đenovljanima također trebalo predstaviti autora kao plemenitog Venecijanca koji je do nedavno bio visokopozicioniran na mongolskom dvoru); osim, da ponovimo, ove epizode o spornim katapultima, Marco se u ranjem 124. poglavljju spominje i kao trogodišnji guverner grada Yangija³⁵² (Yangzhoua) - koji je pod sobom imao 27 gradova, a u uvodnom se dijelu pripovijeda i kako je bio dijelom poslanstva koje je u Perziju pratilo mongolsku princezu Cocacin). Nadalje, na našemu tragu i autor John Keay u djelu *China: A History* objašnjava:

„In Marco Polo's '*Description of the World*', it is claimed that Polo himself was present towards the end of the Xiangfan siege. In fact, he supposedly introduced the Mongol command to the two catapult experts – 'a German and a Nestorian Christian' – who devised the trebuchets, each capable of launching rocks weighing over 100 kilograms (220 pounds) that eventually battered the defenders into surrender. This is almost certainly a fabrication. Other sources say the experts were Muslims, and modern scholars doubt whether Polo yet reached China. But whether Polo himself was responsible for making the claim is uncertain. It could just as well have been inserted by others, either by the far from reliable writer who allegedly wrote down Polo's word-of-mouth narration or by one of the many who further elaborated on his story over the following centuries.“ (Keay 2008: 359)

S obzirom da se ovo sporno poglavlje nalazi u manuskriptu 1116 iz BnF-a,³⁵³ koji prema filološkim analizama potječe s početka XIV. stoljeća, radi se ili o Rustichellovoj fabrikaciji (onda nastaloj ili u dogовору s Marcom da preuveliča njegovu ulogu u Kublaj-kanovoј službi ili iz Rustichellove uredničke potrebe da pojača dinamiku teksta, dade joj ozračje svojih viteških romanci) ili je mjesto o Marcu Polu kao guverneru Yangija kao i ono o njegovu prisustvu u opsadi Xiangyanga (Sjangjanga, Xiangfana) interpolacija nekog kasnijeg urednika.

Ova malobrojna sporna mjesta u Polovu djelu možemo usporediti s nekim epizodama u Pordenoneovom³⁵⁴ putnom izvješću poznatom nam pod naslovom *Relatio* (izvorni naslov nije

³⁵² Naime, u Maksimovićevu prijevodu *Ottima* (Polo 1954: 126-127) - u poglavljju 124. naslovlenom kao *O gradu zvanom Tingiu* - nejasno je da je Marco bio guverner upravo grada Yangia kako se to pak tvrdi u tekstu F (usp. Moule, knj. I., 1938: 315-316). Yangi je današnji Yangzhou, grad sjeverno od Nankinga.

³⁵³ V. Moule, knj. I., str. 316 (poglavlje 144)

³⁵⁴ Bl. Odorico de Pordenone rođen je između 1265. i 1285. u gradiću Pordenone (u pokrajini Friuli/Furlaniji) blizu Venecije, a umro je 13. siječnja 1331. u Udinama.

sačuvan), a sastavljenom na latinskom jeziku po njegovu povratku god. 1330. u Italiju iz Azije (*Relatio* je u srednjovjekovlju bio iznimno popularan u Europi – o čemu svjedoči njegovih sedamdesetak sačuvanih rukopisa, te je preveden na talijanski, francuski i njemački jezik): na nekim mjestima svojeg izvješća upravo je sam Pordenone pretjerivao zbog naglašavanja religiozne svrhe svojeg putovanja kao i na onima kad je diktirao pripovijesti koje je čuo od drugih (primjerice, jednom takvom spornom pričom smatra se ona o otoku Dondinu³⁵⁵ ili epizoda, koje ni nema u svim manuskriptima, pri samom kraju *Relatia* u kojoj se Veliki Kan klanja križu³⁵⁶), a u brojna druga intervenirali su kasniji prepisivači i urednici dodavajući djelu detalje preuzete iz drugih izvora, ispravljajući mu gramatičke i sintaktičke greške (budući da je djelo bilo sastavljeno na nezgrapnom latinskom), zamjenjujući primjerenijim terminima Pordenoneove česte talijanske kolokvijalizme, mijenjajući (kad je publika bila njemačka ili francuska) imena talijanskih gradova - s kojima je često uspoređivao kineske, upravo u imena njemačkih ili francuskih gradova. Nadalje, sve ove brojne interpolacije koje se nalaze u mnogobrojnim inačicama Pordenoneova putnog izvještaja čine nemogućim rekonstrukciju njegova autografa što nas upravo podsjeća na situaciju s Putnikovim izvornim tekstom (Pordenone 2002: 35, 43-53). Također, prema jednoj verziji, Pordenone je god. 1330. svoj putni izvještaj, po naredbi fra Guidotta – svojeg nadređenog, diktirao bratu Guglielmu da Solagni u samostanu sv. Ante u Padovi³⁵⁷; no, prema drugom izvoru, onom češkog franjevca Henricusa de Glatza, koji je u to vrijeme živio na papinskom dvoru u Avignonu, oni su jednom putovali zajedno te je Henricus de Glatz³⁵⁸ načinio bilješke onoga što mu je Pordenone o svojem putovanju na Istok ispričao, a koje je onda zapisao u Pragu god. 1340.³⁵⁹

Boko zatim navodi kako Marco gotovo nikad ne koristi kineske riječi već samo perzijske i turske i to u onom obliku u kojem ih je čuo od putnika iz tamošnjih krajeva dok Wood (1996: 51) također napominje kako su perzijska, arapska i turska vlastita imena „first major puzzles

³⁵⁵ V. Pordenone (2002: 116-118)

³⁵⁶ V. Pordenone (2002: 162-163)

³⁵⁷ Usp. Pordenone (2002: 160-161)

³⁵⁸ Ime ovog franjevca u manuskriptima koji sadrže Pordenoneov tekst navodi se u mnogim oblicima (npr. Henricus, dictus de Glatz/Glats/Glars/Glaz), stoga se ono i u literaturi nalazi u raznim varijantama (Henry of Glatz, Henry of Glarus; Enrico di Glatz itd.).

³⁵⁹ Usp. <http://www.newadvent.org/cathen/12281a.htm> (Catholic Encyclopedia) te <http://www.treccani.it/enciclopedia/odorico-da-pordenone-beato/>

of Marco Polo's book“.³⁶⁰ Kako je smatrao Larner (2001: 59-60), osobina Polova teksta da su toponimi ako ne na mongolskom, onda na perzijskom (na primjer, Quengianfu, Pianfu, Taianfu, Sainfu itd.) ne bi trebala biti negativna već upravo suprotno – ako znamo da je perzijski jezik bio jedan od službenih na dvoru Kublaj-kana.

Nadalje, Boki (2009: 111-112) je čudno što Putnik ne spominje Kineski zid; međutim, još davno prije negoli je izšla njegova knjiga ili ona F. Wood, istraživači su zamijetili da se u djelu ne spominje Veliki zid iz razloga što velik njegov dio potječe iz XV. stoljeća kada je Kinom vladala dinastija Ming:³⁶¹

„Marko Polo koji je proputovao Kinu uzduž i poprijeko ni jedne riječi nije gubio o zidu i njemu sličnim utvrdama. U slučaju da su tada još postojali spomena vrijedni ostaci Ši-huangtiovog zida, bez sumnje bi ih Marko Polo zamijetio. Naum da se novi i čvršći 'zid od 10 000 milja' ('Van-li-čang-čeng') ako milju računamo 329 m, čini se da je nastao u XIV stoljeću.“
(Gööck 1970: 150)

Zatim, J. Keay kaže:

„So problematic is the provenance of the various versions of this celebrated text, and so apparently minimal Polo's authorial control, that revisionists have had a field day. Some question whether Polo ever got to China at all. The fact that he never notices the Great Wall is offered as evidence that he didn't, though since 'long walls' are little mentioned after the Sui, and since the Great Wall, as we now know it, was a creation of the Ming, this could be taken as evidence that he did. Other omissions – tea-drinking, foot-binding and the Chinese system of writing – deserve consideration. Yet, while in travel-writing the commonplace is notoriously easy to forget, incidental description is hard to invent. It has been suggested that he could have plagiarised some now lost, possibly Persian, source. The process of transcription must then have been one of elaborate collusion, a feat that its slapdash composition argues strongly against. In the end, trying to disprove his

³⁶⁰ Jezikom Polova djela, analizirajući mnoge rukopisne i otisnute inačice njegova teksta, bavio se francuski sinolog Paul Pelliot (1878.-1945.), a njegov je zaključak kako su većina imena mjesta i osoba spomenutih u Putnikovu djelu perzianizmi. V. P. Pelliot: *Notes on Marco Polo I, ouvrage posthume.....*, Imprimerie nationale, Pariz 1959.

³⁶¹ Usp. Roland Gööck: *Sva čuda svijeta*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1970., str. 150

narrative proves as inconclusive as trying to substantiate his itinerary. And whether Polo did, or wherever he went, the text itself retains an immediacy that it would be perverse to ignore.“ Keay (2008: 359-360)

Stoga, možda je neke kineske *brandove*, da parafraziramo F. Wood (1996: 75) koja umjesto ove riječi rabi riječ „things“, koji su u zapadnjačkoj imaginaciji simboli Kine (i kojima su, kako ona navodi, bili fascinirani članovi poslanstva Lorda Macartneya koji su u Kini boravili od 1792. do 1794.), Putnik tek zaboravio spomenuti, kao primjerice istrenirane kormorane uz pomoć kojih kineski ribari love ribu (ribari ovim pticama s prstenom stegnu vrat tako da one ne mogu progutati velike ribe koje im nakon što ih ulove onda ribari vade iz usta) i koji su danas, upravo zbog zapadnjačkog imaginarija o Kini, uglavnom svedeni na kinesku turističku atrakciju budući da je tradicija korištenja kormorana u ribolovu ondje gotovo izumrla. Epizoda o kormoranima nalazi se, međutim, u Pordenoneovu putnu izvještaju *Relatio* (Pordenone, koji na put kreće dvadesetak godina nakon Polova povratka, zasigurno je čitao *Opis svijeta*, ili je o onome o čemu on pripovijeda čuo jer autor često opisuje ista mjesta kao i sam Marco, primjerice u njegovu se tekstu također nalazi epizoda o Starcu s Planine):³⁶²

Passing hence, and travelling for eighteen days more,
through many cities and towns, I came to a certain great
river, and I tarried at a certain city [called Belsa] which hath
a bridge across that river. And at the head of the bridge was
a hostel in which I was entertained. And mine host, wishing
to gratify me, said: 'If thou wouldest like to see good fishing,
come with me.' And so he led me upon the bridge, and I
looked and saw in some boats of his that were there certain
waterfowl tied upon perches. And these he now tied with a
cord round the throat that they might not be able to swallow
the fish which they caught. Next he proceeded to put three
great baskets into a boat, one at each end and the third in the
middle, and then he let the waterfowl loose. Straightway they
began to dive into water, catching great numbers of fish, and
ever as they caught them putting them of their own accord
into the baskets, so that before long all the three baskets
were full. And mine host then took the cord off their necks
and let them dive again to catch fish for their own food. And
when they had thus fed they returned to their perches and
were tied up as before. And some of those fish I had for my
dinner.

(Yuleov prijevod, v. Pordenone 2002: 125)]

³⁶² Usp. Pordenone (2002: 45-46)

[CAPO XLVI.

STRANO MODO DI PESCAR

Et partendomi di qui per altre diciotto diete per molte città et terre, et venendo a uno grande fiume, arrivai a una città, per la quale va questo fiume, et evvi per lo traverso uno grandissimo ponte, in capo del quale è uno albergo, in lo quale io albergai: il quale albergatore volendumi fare a piacere, disse: Se tu vuoi vedere pescare, vieni meco; et si me menò per questo ponte. Et essendo ivi, guardai et vidi in quelle sue barche smergoni legati in su le stanghe, a' quali quello uomo che gli avea, legò a ciascuno uno filo a la gola perchè non potessono trangugiare el pesce, et in una di queste barche mise tre grandi ceste; una da proda, l'altra in mezzo, l'altra da poppa: et quando ebbe così fatto, disciolse questi smergoni, e quali si giettavano nell'acqua, et così pigliavano molti pesci, e quali egli medesimi gli mettea nelle ceste; onde in piccola otta tutte quelle ceste furono piene: et essendo così piene, si gli disciogliea el filo dal collo, et poscia gli lasciava tuffare nell'acqua acciò che si pascessero di pesci: et quando erano pasciuti, e' tornavano al suo luogo, et sì gli legava ivi com'erano in prima. Io mangiai di questi pesci.
(Pordenone 1881: 232-233)]³⁶³

Historiograf Larner smatra kako na pitanje zašto Marco toliko toga o Kini izostavlja nije teško ponuditi odgovor: Veliki je zid do XIII. stoljeća bio već ruševina, a ono što današnji turisti gledaju produkt je tek XVI. stoljeća; nadalje, Zid u XIV. stoljeću ne spominju ni Pordenone ni Marignolli odnosno Europski o njemu izvještavaju tek krajem XVI. stoljeća. O povezivanju ženskih stopala Larner kaže da je ono bilo povlastica Kineskinja iz aristokratskih obitelji koje su bile skrivene unutar svojih kuća (i koje su uopće zbog svojih deformiranih stopala bile slabo pokretljive) te, budući da nisu bile izložene pogledu stranaca, Putnik taj običaj i nije mogao vidjeti (sami Mongoli nikada ga nisu prihvatali).³⁶⁴ Zatim, običaj ispijanja čaja nije još u to vrijeme stigao do sjeverne i središnje Kine u kojima je Marco boravio.

³⁶³ Latinski tekst XLVI. poglavla (*MODUS PISCANDI MIRABILIS*) v. u Pordenone 1881: 180

³⁶⁴ Stopala su se prvo povezivala ženama (odnosno djevojčicama) budući da postupak deformacije stopala i njihova povezivanja započinje već u ranom djetinjstvu) na kineskom dvoru, ali za vrijeme dinastije Song (960.-1279.) taj običaj prihvatile su i imućne kineske obitelji a malena stopala njihovih kćerki simbolizirala su da je ona bogata te da ne mora obavljati nikakav fizički rad (ona upravo bez zavoja nije ni mogla stajati), a što joj je trebalo omogućiti udaju u dobrostojeću obitelj. Jedino se seoskim djevojčicama nisu u povoje zamatala stopala jer su one trebale imati snažno tijelo zbog fizičkog rada. Pordenone o ovom običaju piše: „And with the woman the great beauty is to have little feet; and for this reason mothers are accustomed, as soon as girl are born to them, to swathe their feet tightly so that they can never grow in the least.“ (Yuleov prijevod, v. Pordenone 2002: 154-155) odnosno „La bellezza de le femine si è ad avere piccoli piedi; et imperciò hanno le femine di là questa usanza, che quando gli nascie alcuna figliuola femina, e' gli si legano e piedi acciò che non gli crescano.“ (Pordenone 1881: 250). Usp. i Wood (1996: 72)

Larnerov (2001: 59) je zaključak „that Marco identified himself so strongly with the Mongol rulers that he was indifferent to the mass of population over whom they rule“.

I da mi sad zaključimo, ovaj put s Larnerovim pitanjem – a gdje su onda Polovi svih tih godina bili i kakvu korist su imali posilje u Veneciji od tih laži, a na koje nam ni F. Wood ni J. Boko nisu dali adekvatan odgovor:

„Above all the idea of the Polos skulking elsewhere meets an obvious obstacle. If they were not in China for seventeen years (away from Venice for twenty-four years), where were they? The thought that three Venetians would spend twenty-four years at Bukhara, without intervals returning to Venice to visit their kinsmen, to hear all around them their native speech, and to receive the sacraments from their parish priest, beggars belief. And if they were in fact spending their time carrying on trade in any of the western Mongol khanates – the Ilkhanate of Persia would have been the best for picking up knowledge of China – there were, already by the 1280s, plenty of Italian merchants who would resided there with them, and who could have denounced their claim to have been elsewhere.“ (Larner 2001: 61)

4.2.1. Marcove indijske misije: njegov opis istočne i zapadne Indije

Posljednja Marcova diplomatska misija³⁶⁵ prije povratka u Europu, saznajemo u uvodnome dijelu njegove knjige, bila je Indija (u našemu prijevodu taj podatak nalazi se u dvanaestom poglavlju):

„Uto se gospodar Marko vratio s nekog poslanstva iz Indije, podnesavši izvještaj o poslanstvu i o novinama, na koje je naišao“. (Polo 1954: 19-20)³⁶⁶

[„In quella messer Marco tornò d'una ambasciata d'India, dicendo l'ambasciata e le novità che avea trovate.“
(Polo 1912: 13)]

³⁶⁵ Za prvu se Polovu diplomatsku misiju u uvodnome dijelu teksta F kaže tek da je Marco do nje mučno putovao šest mjeseci, ali se ne spominje na kojemu je području ona bila (i u našem prijevodu - u poglavlju 10 - stoji: „Kad veliki kan vidje u ovome mladiću toliku vrijednost, posla ga kao svoga poslanika u neku zemlju, do koje je mučno putovao šest mjeseci“). Međutim, neki tekstovi (kao LT i L) spominju da je Polovu prvu misiju činilo putovanje u grad Caragian (v. Moule, knj. I., str. 86); Ramusio u svojem prijevodu također navodi ime tog grada u liku Carazan („una città, detta Carazan“); stoga, ime grada Caragian/Carazan kao odredišta Marcove prve misije kasnija je interpolacija. Toponim Caragian (Carajan i Karajang kod Yulea) odnosio se na grad u današnjoj provinciji Yunnan u jugozapadnoj Kini (v. Yule, knj. I., str. 30 te knj. II., str. 67). Marco provinciju Carajan (u kojoj je istoimeni grad) opisuje u našem prijevodu u poglavlju 102. i 103. (ondje ju se naziva pokrajina Caragia), u Moulea to su poglavlja 118. i 119., a u Yulea 48. i 49. II. knjige. U našem prijevodu nema nikakve prevodiočeve bilješke u kojoj se navodi da je Putnik u provinciji Caragia bio na svojem prvom poslanstvu, ali u odlomku 139 koji kratko opisuje pokrajinu Ciambu (u Indokini), na str. 145, Maksimović bilježi kako je ondje Marco 1280. bio u jednoj misiji. Međutim, nije jasno zašto prevoditelj, ugledajući se ili na Ramusiov ili vjerojatnije na Pauthierov prijevod (u kojima se također spominje g. 1280.), navodi ovu godinu (Ramusio ovu provinciju, koja se opisuje u njegovu *libru terzu*, naziva Ziamba; kod Pauthiera ona je Cyamba a opisuje se u odlomku CLXI.). Naime, Putnik u tekstu F tek kaže da je 1285. (ta je godina i u našem prijevodu kojem je predložak *Ottimo* i u kojem također stoji „negli anni Domini MCCLXXXV“, Olivierijevo izdanje, str. 194; odnosno „negli anni Domini mille dugento ottantacinque“, izdanje Baldellijsa Bonija, str. 156) ondje saznao da ovdašnji kralj ima tristo dvadeset i šestero djece dok u Ramusiovu prijevodu stoji: „& Messer Marco Polo nel 1280. fu in questo luogo, & trouò, che'l detto Re hauea trecento, & venticinque figliuoli tra maschi, & femmine (...)“, a kod Pauthiera, knj. II. (1865: 557-558): „Et sachiez que en l'an mil .ii. cens. iiiii.xx. (deux cens quatre vingt) ans de Crist, fut messire Marc Pol en ceste contrée; et à celluy temps avoit li roys .iii. cens .xxvi. enfans que masles, que femelles.“; stoga, u našem prijevodu čitatelj neispravno stjeće dojam kako je Putnik u pokrajini Ciambi na svojoj misiji boravio barem od 1280. (kako se navodi u prevodiočevu bilješci) do 1285. (kako stoji u tekstu).

³⁶⁶ U *Ottimu*, izdanju koje je uredio Baldelli Boni (1827.), uvodna poglavija drugačije su organizirana negoli u našem prijevodu: primjerice, nenumerirani je tekst - koji je u sklopu *Prologa* u našem prijevodu, u Baldelli-Bonijevu *Ottimu* numeriran. Međutim, organizacija teksta u *Il Milione secondo il testo della „Crusca“ reintegrato con gli altri codici italiani a cura di Dante Olivieri* iz 1912. ista je kao i u našem prijevodu, stoga možemo sa sigurnošću ustvrditi kako je *Il Milione* koji je pripremio Olivieri bio i jedini predložak našem *Milionu* (premda Maksimović o svojim predlošcima govori u pluralu). Dakle, detalj u kojem se kaže kako se Marco vratio iz indijske misije nalazi se u Olivierijevu izdanju također u poglavlju XII., dok se u *Ottimu* Baldellijsa Bonija - u tzv. *Il milione di Marco Polo testo di lingua del secolo decimoterzo ora per la prima volta pubblicato ed illustrato dal conte Gio. Batt. Baldelli Boni* (tomo primo) - taj podatak nalazi u poglavlju 10., na str. 8: „E in questo, messer Marco tornò d' una ambasciata d' India dicendo l'ambasciata, e le novità che avea trovate.“

No, čini se da Putnik nije samo na svojem posljednjem poslanstvu u Kublaj-kanovoju službi i na povratku kući boravio u Indiji budući da poglavljje 136. (u kojem opisuje grad Zaiton³⁶⁷) on završava riječima:

„Pričali smo dosada o (devet) kraljevstava Mangia t.j. o Vangiju, Quinsaju i Fugiu. O drugim kraljevstvima ne ču pripovijedati, jer bi nas to daleko odvelo. Pričat ču vam o Indiji, u kojoj ima prekrasnih stvari za priču. I ja, Marko Polo, bio sam toliko vremena tamo, da ču to umjeti lijepo i po redu ispričati.“ (Polo 1954: 140)

[„Ora avemo contato, degli otto reami, gli tre dellí Magi, cioè Cigni (Yangiu) e Quisai (Quinsai) e Fugui. Degli altri reami non conto, peroché sarebbe lunga mena; ma dirovvi dell'India, ov'ha cose bellissime da ricordare; ed io Marco Polo tanto vi stetti che bene lo saprò contare per ordine.“ (Polo 1912: 186)]

Nadalje, naredno poglavje započet će upravo sljedećim riječima – koje kao da odaju njegovu privrženost krajevima Indije:

„Budući da smo pričali o tolikim zemaljskim pokrajinama, kao što ste čuli, pričat čemo o prekrasnim stvarima Indije.“ (Polo 1954: 140)

[„Poscia ch'abbiamo contato di cotante provincie terrene, come avete udito, noi conteremo delle maravigliose cose che sono nell'India.“ (Polo 1912: 187)]

Polo je (i kad je Rustichellu pripovijedao o svojoj zadnjoj misiji prije povratka, i kad je u *Opisu svijeta* nakanio opisivati Indiju) mislio – a kasnije će to i sam napomenuti - na Veliku Indiju.³⁶⁸ Naime, nakon gore navedenih riječi u kojima najavljuje kako će pričati o prekrasnim stvarima Indije, Polo opisuje brodove kojima do nje stižu trgovci te napominje da prije negoli počne pričati o ovoj zemlji, prvo će pripovijedati o mnogim otocima na Istoku, a počet će s otokom Zipaguom (Japanom); Polo će zatim nastaviti opisivati pokrajinu Ciambu (u Indokini), otok Javu (zbog nepristupačnosti, kaže Putnik, Veliki Kan ovaj otok nije uspio osvojiti), otoke Sondur i Gondur, otok Pentam (Bintang), malu Javu (Sumatru), otok

³⁶⁷ Zayton

³⁶⁸ Naime, tri poluotoka Indijskoga oceana nazivali su se Indijama: najmanji Indokina zvao se Donja Indija, srednji Arabija (s Nubijom i Etiopijom) nazivao se Srednja Indija, a najveći Hindustan Velika Indija. Usp. Polo (1954: 153)

Nenispoli (Nikobarsko otočje), otok Angaman (Andamansko otočje)³⁶⁹ o kojem kaže kako ondje žive ljudi sa psolikim glavama koji su usto ljudozderi³⁷⁰ te u poglavlju 150. opisuje otok Seilan u kojem, između ostalog, spominje kako njegovi stanovnici vino dobivaju iz drveta te da na otoku ima rubina, zafira, topaza, ametista i drugog dragog kamenja (na Šri Lanku će se Marco ponovno vratiti u poglavlju 155., jer je, kako kaže, zaboravio isprirovijediti o Adamovu spomeniku koji se ondje nalazi). Tek potom slijede odlomci s Marcovim vjernim opisima istočne Indije - poglavito provincije Maabar³⁷¹, zatim kraljevstva Muftili³⁷², neidentificirane pokrajine Jar (Lar)³⁷³, kraljevstva Coil³⁷⁴, predjela Comari³⁷⁵, kao i oni u kojima opisuje zapadnu indijsku obalu - kraljevstvo Eli³⁷⁶, Melibar³⁷⁷, Gozurat³⁷⁸, Tanu³⁷⁹, Chemascoru³⁸⁰ kao i dva indijska otoka Malle i Femalle³⁸¹. I sam prevoditelj našeg *Miliona* Borivoj Maksimović u *Pogovoru* napominje da se u Polovoj knjizi „nalaze takvi podaci o Indiji i njenim otocima kakve prije njega nije zapisao nijedan antički ni srednjovjekovni pisac“ (Polo 1954: 212). Upravo je fascinantno koliko Marco, kad počinjemo s čitanjem 151. poglavlja *O pokrajini Maabaru* – s kojim započinje njegov opis Indije, navodi tamošnjih običaja i detalja iz života koji su još uvijek opća mjesta suvremenih zapadnjačkih turističkih priručnika (primjerice, Putnik spominje *sati*, štovanje idola, parije, nesnosne vrućine, monsune, *dhoti*, *rudrakshu*, *jyotish-astrologe*, bajadere i dr.):

„Kad se neki umrli čovjek spaljuje, supruga se baca u plamen i sama izgara. Žene, koje tako rade pohvaljene su od cijelog svijeta. Mnogo žena radi tako. Ovi ljudi obožavaju idole, a najvećim dijelom vola; a kažu, da je dobra stvar. Tamo nema nikakvog čovjeka, koji bi jeo volovsko meso, niti ikoga, tko bi ubio vola. No tamo postoji jedna vrsta ljudi, koji se zovu Gavi.³⁸² Oni jedu volovsko meso. No ni oni se ne bi smjeli

³⁶⁹ Andamansko i Nikobarsko otočje danas pripadaju Indiji.

³⁷⁰ V. poglavlje 149 (*O otoku Angamanu*) u Polo (1954: 152)

³⁷¹ Pokrajina Maabar, koju Marco naziva najbogatijom provincijom na svijetu, smještena je na Koromandelskoj obali koja se nalazi nasuprot sjevernog dijela Ceylona; Marco kaže kako se ona zove i Velikom Indijom. V. Polo (1954: 153-157, 159-160)

³⁷² V. Polo 1954: 158-159

³⁷³ V. Polo 1954: 160-162

³⁷⁴ V. Polo 1954: 165-166

³⁷⁵ V. Polo 1954: 166-167

³⁷⁶ V. Polo 1954: 167

³⁷⁷ V. Polo 1954: 167-168

³⁷⁸ V. Polo 1954: 168-169

³⁷⁹ V. Polo 1954: 169

³⁸⁰ V. Polo 1954: 170

³⁸¹ V. Polo 1954: 170-171

³⁸² To su, dakle, nedodirljivi ili parije.

usuditi da ih ubiju. No ako kakav vo crkne, oni ga pojedu.“
(Polo 1954: 156)

[„Ancora v'hae un altro costume: che, quando alcuno uomo morto s'arde, la moglie si getta nel fuoco e arde con esso lui; e queste femmine che fanno questo sono molte lodate dalle genti, e molte donne il fanno. Questa gente adorano gl'idoli, e la maggior parte il bue, perché dicono ch'è buona cosa; e veruno v'è che mangiasse carne di bue, né niuno l'ucciderebbe per nulla. Ma e' v'ha una generazione d'uomeni che hanno nome «gavi» («govи»), che mangiano i buoi, ma non gli oserebbono d'uccidere; ma, se alcuno vi muore di sua morte, si il mangiano bene.“ (Polo 1912: 209)]

„Tamo je tolika žega, da je čudo. Svi idu goli. Kiša pada samo tri mjeseca u godini: u lipnju, srpnju i kolovozu. I da nema te vode, koja osvježava zrak, tamo bi bilo tako vruće, da nitko ne bi mogao živjeti.“.“ (Polo 1954: 157)

[„E v'ha si gran caldo eh' è maraviglia; e vanno ignudi; e non vi piove se no tre mesi dell'anno, giugno e luglio e agosto; e, se non fosse questa acqua che rinfresca l'aiere, e' vi sarebbe tanto caldo che niuno vi camperebbe.“ (Polo 1912: 210)]

Pokrajinom Maabar, kaziva Polo, vlada pet kraljeva, a njenim glavnim dijelom vlada kralj Sender Bandi Devar u čijem kraljevstvu ima kvalitetnih i krupnih bisera, a njihovo je nalazište u jednom zaljevu (to je zaljev Mannar) gdje more nije duboko, a trgovci dođu u mjesto Batalar (u Yuleovu³⁸³ prijevodu toponim je naveden u liku Bettelar³⁸⁴, a u bilješci je Yule kasnije napisao kako smatra da se radi o gradu Patlamu na cejlonskoj obali³⁸⁵) gdje unajmljuju ronioce bisernih ostriga, ali moraju naći i platiti i „bramanske čarobnjake“ koji „začaravaju ribe“ da one ne bi učinile roniocima kakvo zlo (Yule u istoj bilješci piše o krotiteljima morskih pasa – to su tzv. „shark charmers“ ili „shark-binders“, koji još u njegovo vrijeme žive u Aripu/Arippu, na zapadnoj obali Cejlona: međutim, u njegovo doba tek se jedna obitelj bavila tim poslom³⁸⁶). U ostrigama se, nastavlja Marco, nalaze mali i veliki biseri, a lov na bisere traje samo od travnja do polovine svibnja.

³⁸³ Ovdje je opet važno napomenuti da je Yule, kao i mnogi muški članovi njegove obitelji, preko 20 godina radio za E.I.Co. te je zato i upravo u ovome dijelu *Knjige*, da se tako izrazim, na svojem terenu.

³⁸⁴ Yule, knj. II. (1903: 331)

³⁸⁵ Ibid., str. 337

³⁸⁶ James Cordiner u svojoj knjizi *A Description of Ceylon*, vol. II. (poglavlje XVI.) iz 1807. daje iscrpan opis vađenja bisernih ostriga u Mannarskom zaljevu, str. 36-78; Cordiner ujedno i prvi u zapadnoj tradiciji koristi termin *shark-charmer*, ali i opisuje obred začaravanja morskih psa na str. 51-52: "The superstition

Nadalje, za ljude iz te pokrajine kaže da hodaju gotovo goli budući da tek „oko bedara imaju malo sukna“ (tzv. *dhoti*), čak je i sam kralj tako odjeven - njegov je *dhoti* tek od kvalitetnijeg materijala, a na vratu kralj ima raskošnu ogrlicu i konop (odnosno molitvenu ogrlicu) na kojemu su nanizana 104³⁸⁷ bisera i rubina te na nogama tri raskošne nanogvice.

Zatim slijedi 152. poglavlj O kraljevstvu *Muftili*³⁸⁸ u kojem doznajemo da njime vlada kraljica udovica te da je ovo kraljevstvo poznato po dragom kamenju te Marco nabraja neobične načine kojima se do njega dolazi.

Potom u narednom poglavlju O svetom apostolu *Tomi*, vrativši se opet na provinciju Maabar, Marco opisuje kako se tijelo apostola Tome nalazi u jednom njenom zabačenom gradiću³⁸⁹ te da tamo na hodočašće dolaze i kršćani i saraceni; navodi kako vjernici na mjestu gdje je sv. Toma umro uzimaju crvenu zemlju koja služi kao lijek protiv malarije (Marco poslije napominje da sv. Toma liječi i gubavce), a potom kaziva o čudu koje se zbilo godine 1288. godine kada se sv. Toma s vilama u ruci ukazao velmoži, koji je bio naredio da se u sve

of the divers renders the shark charmers a necessary part of the establishment of the pearl fishery. All these imposters belong to one family, and no person, who does not form a branch of it, can aspire to that office. The natives have firm confidence in their powers over the monsters of the sea; nor would they descend to the bottom of the deep without knowing that one of these enchanters was present in the fleet. Two of them are constantly employed. One goes out regularly in the head pilot's boat. The other performs certain ceremonies on shore. He is stripped naked, and shut up in a room, where no person sees him from the period of the sailing of the boats until they return. He has before him a brass bason full of water, containing one male and one female fish made of silver. If any accident should happen at sea, it is believed that one of those fishes is seen to bite the other. The shark-charmer is called in Malabar language Cadalcutti, and in the Hindustanee Hybanda, each of which signifies a binder of sharks. The divers likewise believe that, if the conjurer should be dissatisfied, he has the power of making the sharks attack them, on which account he is sure of receiving liberal presents from all quarters. Sharks are often seen from the boats, and by the divers when they are at the bottom of the sea, but an accident are rarely occurs. Many fisheries have been completed without one diver being hurt; and perhaps not more than one instance is to be found in the course of the twenty years." Međutim, u članku *Tales From The Ceylon Pearl Banks.- „THE SHARK-BINDERS“*. - *Their Mystic Methods And Their Ill-Gotten Gains.* u novinama *The Straits Times* od 31. srpnja 1932., na str. 2, saznajemo kako ronioci u to doba nisu više tražili usluge *shark-bindersa* (naime, Portugalci su već znatno reducirali broj *cadalkuttija*, a kasnije su to nastavili Britanci - koji su izvođenja obreda dopuštali svega dvama *shark-charmerima* i koji su ujedno i smanjili njihovu naknadu - od svakog je ronioca *shark-binder* dnevno smio dobiti tek jednu kamenicu); na koncu, 1885. Britanci su iskorijenili ovu po njima praznovjernu praksu i otada se *pearl fishery* odvijala bez prisustva *cadalkuttija*. Stoga, kad je prvi put objavljen Yuleov prijevod (1871.), taj običaj se još održavao; Yule bilježi kako oni više nisu brahmani (već katolici) te da su nekoć (ili još uvijek) bili plaćeni iz državnog proračuna kao i da su dnevno dobivali 10 ostriga od svakog broda.

Spomenuti novinski članak dostupan je na:

<http://newspapers.nl.sg/Digitised/Page/straitstimes19320731-1.1.2.aspx>

³⁸⁷ *Japa mala ili rudraksha* ima zapravo 108 kuglica.

³⁸⁸ Prostiralo se od susjednog kraljevstva Maabara do rijeke Kistne (Krišne).

³⁸⁹ Neki istraživači tvrde da je to grad Kayalpatnam (Kayalpattinam, Kayal, Chayal ili Korkai) u Tamil Naduu budući da je ta jugoistočna luka povezivala trgovce sa zaljevom Mannar u kojem su se vadili biseri; međutim, s obzirom da Marco prepričava legendu (Polo 1954: 160) kako je sv. Toma živio u pustinjačkoj kolibi u šumi te da je oko njega bilo mnogo paunova „jer ih u onome kraju ima više negoli u ma kojem drugom dijelu svijeta“, više se izglednjom čini kako se to upravo odnosi na mjesto Mailapur (Mylapore), budući da je značenje tog toponima na tamilskom „grad paunova“.

crkvene kuće uskladišti riža (tako da u njima više nisu mogli odsjedati hodočasnici), te od njega zatražio da njegovu crkvu da odmah isprazniti, što je velmoža - zbog prijetnje smrću - i učinio; zatim, Polo prepričava i drugu legendu prema kojoj je apostol Toma dane provodio u molitvi boraveći u šumi prepunoj paunova, ali jedan dan neki čovjek iz plemena Gava loveći pauna zabunom je Tomu ustrijelio u rebra nakon čega je on umro.³⁹⁰ Apostola Tomu spominje i u svojem putnom izvještaju otac Pordenone koji kaziva da njegovo tijelo leži u kraljevstvu Mobar kao i da je njegova tamošnja crkva napunjena idolima te da se oko nje nalazi petnaestak nestorijanskih kuća - za nestorijance³⁹¹ Pordenone (2002: 100-101) napominje da jesu kršćani, ali da su heretici dok u Polovu tekstu nema takvih napomena.

Marco dalje u ovom poglavlju pripovijeda o maloj djeci koju se mažu sezamovim uljem da bi bila crnja kao i da ovdašnji ljudi svoje idole boje u crno, a vragove u bijelo – upravo suprotno kršćanskoj tradiciji.

Nakon ovoga slijedi poglavlje u kojem se opisuje pokrajina Jar (u francuskome tekstu ona se naziva Lar) u kojoj žive „Bragomanni“ (brahmani), a koja se, prema Marcovim navodima, nalazi zapadno od mjesta u kojem se nalazi tijelo sv. Tome (stoga, neki su istraživači smatrali da je ona bila smještena zapadno od Madrasa). Brahmane Polo opisuje kao najpoštenije trgovce na svijetu koji ne jedu meso i ne piju vino te nisu skloni izvanbračnom preljubu, a upravo su zbog suzdržanog života i skloni dugovječnosti; brahmane se može prepoznati po „pamučnom naplećnjaku, koji nose ispod lijevog pazuha i koji vežu nad desnim ramenom te im naplećnjak dolazi preko grudi i leđa“ (Polo 1954: 161); opisuje i ovisnost brahma o predskazivanjima životinja i ptica: primjerice, ako dolaze u dućan nešto kupiti, a u nj uđe tarantela (macaklin), oni gledaju s koje je strane ušla te im ta informacija govori hoće li ili neće kupiti robu; Marco navodi i kako brahmani imaju zdrave zube zbog biljke koju žvaču (biljka *betel*). Također spominje i ljude tzv. „gioghije“ koji žive 150 pa čak i 200 godina a koji svoju dugovječnost zahvaljuju napitku spravljenom od sukvice i sumpora pomiješanih s vodom; govori i o džainistima koji hodaju goli i koji ne bi ubili nikakvu životinju, čak niti kukca.

³⁹⁰ Navodni tjelesni ostatci sv. Tome nalaze se u glavnome gradu Tamil Nadua - Chennaiju (Madrasu), u katedrali sv. Tome (San Thome Basilica), koju su Portugalci na mjestu njegova groba podignuli u XVI. st. (a kasnije 1893. novaca Britanci), a koja se nalazi u južnoj chennaiskoj četvrti Mylapore (ili Thirumayilai). Prema kršćanskoj tradiciji apostol Toma je iz Svetе Zemlje 52. god. po Kr. stigao na Malabarsku obalu (današnja Kerala), a kasnije se premjestio na istočnu obalu južne Indije, u gradić Mylapore (na tamilskom Mailapur) gdje je 3. srpnja 72. umro kao mučenik. V. *Lonely Planet India* (2003.), str. 963 i *The Oxford Dictionary of Saints* (2004.), str. 502-503

³⁹¹ To su kršćani sv. Tome koji se nazivaju i sirijskim kršćanima te *nasranima* (nazarencima). Ova zajednica nekoć je bila dijelom Istočne crkve (zvane i Nestorijanskom crkvom); no od vremena portugalske okupacije ona će se razdijeliti u više denominacija.

U poglavlju 156 Putnik pripovijeda o velikom lučkom gradu Cailu, koji se nalazi u Mannarskom zaljevu nedaleko od grada Tutticorina, a kojim vlada Asciar, prvi od petero kraljevske braće čije blago čine skupocjeni dragulji. Nadalje, u idućem se odlomku priča o kraljevstvu Coilu (Quilon na Malabarskoj obali), zatim o predjelu Comari, kraljevstvima Eli, Melibar, Gozurat, Tana, Cambaet, Chesmacora te o otocima koji pripadaju Indiji (otoci Malle i Femalle, Scutra, Madegascar i Zachibar).

Polo zatim od poglavlja 169 opisuje srednju Indiju tzv. Abascu (Abisiniju).

Međutim, ovim redom idu poglavlja o Indiji u hrvatskom prijevodu (kao i u kritičkom izdanju *Ottima Baldellija Bonija* iz 1827. god. te, naravno, u onom *Dantea Olivierija* iz 1912. god.)³⁹²; no, ako kojim slučajem zavirimo u Yuleov prijevod, opažamo kako su početna poglavlja o Indiji organizirana drugačije. S opisom provincije Maabar ili Velike Indije započinje XVI. poglavlje III. knjige u njegovu prijevodu koje odgovara našem poglavlju 151 naslovljenom kao *O provinciji Maabar*; no, dok naredno poglavlje u našemu prijevodu kreće s opisom kraljevstva Muftili, a 153. poglavlje se sa svojim sadržajem nanova vraća na pokrajinu Maabar (budući da pripovijeda o sv. Tomi čiji se grob ondje nalazi), kod Yulea XVII. i XVIII. poglavlje i dalje nastavljaju pripovijedati o Maabaru (te se, stoga, radi kontinuiteta pripovijedanja tek u XIX. opisuje kraljevstvo Mutfili³⁹³); Yule je ovaj narativni model - da se prvo pripovijeda o provinciji Maabar a tek onda o kraljevstvu Muftili – preuzeo iz Pauthierova prijevoda³⁹⁴ (u Ramusiovu prijevodu tekst je također organiziran na ovakav način³⁹⁵, a onda, podrazumijeva se, i u Marsdenovu prijevodu), a Yuleovo je XVIII. poglavlje i znatno prošireno Ramusiovim interpolacijama koje su obilježene uglatim zagradama, primjerice:

³⁹² Ottimovo (1827.) poglavlje 149. naslovljeno kao *Della provincia di Maabar* odgovara našem 151. poglavlju *O provinciji Maabar* odnosno CLI. poglavlju u Olivierijevu izdanju *Najboljeg*. Nadalje, odmah možemo, a da ne zavirimo u ms. 1116, pretpostaviti da je u tekstu F, budući da je Ottimu predložak bio neki njegov bližnji rodak, sadržaj organiziran na ovaj način.

³⁹³ U našem se prijevodu govori o kraljevstvu Muftili (usp. Polo 1954: 158), a kod Yulea o kraljevstvu Mutfili (usp. Yule, knj. II., 1903: 359).

³⁹⁴ U Pauthierovu prijevodu *chaptire CLXIX.* naslovljen je kao *Cy devise de la grant province de Maabar, que l'en appelle l'Ynde greigneur; et si est la terre ferme* (Pauthier, vol. II., 1865: 600), a *chapter XVI.* u Yuleovu prijevodu kao *Concerning the Great Province of Maabar, Which is Called India the Greater, and is on the Mainland* (Yule, vol. II., 1903: 331) te *chapter XVII.* kao *Continues to Speak of the Province of Maabar* (Yule, vol. II., 1903: 338); zatim, Pauthierovo poglavlje CLXX. naslovljeno je kao *Cy dist où est le corps de saint Thomas l'apostre et de ses miracles* (vol. II., 1865: 622) a Yuleovo poglavlje XVIII. kao *Discoursing of the Place Where Lieth the Body of St. Thomas the Apostle; And of the Miracles Thereof* (Yule, vol. II., 1903: 353).

³⁹⁵ V. Ramusio, knj. II. (1559: 53)

[„You must know also that in eating they use the right hand only, and would on no account touch their food with the left hand. All cleanly and becoming uses are ministred to by the right hand, whilst the left is reserved for uncleanly and disagreeable necessities, such as cleansing the secret parts of the body and the like. So also they drink only from drinking vessels, and every man hath his own; nor will any one drink from another's vessel. And when they drink they do not put the vessel to the lips, but hold it aloft and let the drink spout into the mouth. No one would on any account touch the vessel with his mouth, nor give a stranger drink with it. But if the stranger have no vassell of his own they will pour the drink into his hands and he may thus drink from his hands as from a cup.“]³⁹⁶

[„si lauano così huomini come dōne due volte il giorno in acqua tutto il corpo, cioè la mattina, & la sera. altrimenti non mangiarano nè beueriano, se prima non fussero lauati. & quello, che non si lauasse due volte il giorno saria tenuto come heretico. & é da sapere, che nel suo mangiare adoperano solamente la mano destra, nè toccariano cibo alcuno con la mano sinistra, & tutte le cose monde, & belle operano, & toccano con la mano destra, perche l'ufficio della mano sinistra è solamente circa le cose necessarie brutte, & immonde come saria far nette le parti vergognose, & altre cose simili à queste. Item beuono solamente con boccali, & ciascuno con il suo, nè alcuno beueria cō il bocciale d'vn'altro, & quando beuono, non si mettono il bocciale alla bocca, ma lo tengono eleuato in alto, & gettansi il vino in bocca. nè toccariano il bocciale con la bocca per alcuno modo. nè dariano bere con quei boccali ad alcun forestiere. ma sé il forestiero non hauerà vaso proprio da bere, essi gli gettano del vino intra le mani, & egli berà con quelle, adoperando le mani in luogo d'vna tazza»
(Ramusio, libro terzo, *Della prouincia di Malabar*, str. 54)³⁹⁷]

No, ako zavirimo u Mouleov prijevod Putnikova teksta kojem je osnova tekst F opažamo da je poglavljje 174. naslovljeno kao *HERE HE TELLS OF THE GREAT PROVINCE OF MAABAR* (Moule, knj. I., 1938: 381-394); međutim, iduće poglavljje kod Moulea je upravo

³⁹⁶ Yule, knj. II. (1903: 342)

³⁹⁷ Ovaj citat sam upravo navela budući da je indijski istraživač Namit Arora bio zadivljen ovim „Putnikovim“ opisom načina kako Indijci piju (koji je do danas očuvan), ali ne znajući da je taj odlomak tek kasnija interpolacija. Arora, međutim, nije citirao iz Yuleova prijevoda već Lathamova (Polo 1958: 266) budući da navodi kako ljudi tekućinu piju „out of flasks, each (one) from his own; for no one would drink out of another's flask.“ Arora također citira i „Putnika“ (1958: 266) koji kaže kako Indijci bocu ne prislanjaju svojim usnama već ju drže iznad njih („hold it above and pour the fluid into their mouth“). V. *Marco Polo's India*, Kyoto Journal 74, Silk Roads Special Issue, June 2010. Tekst je dostupan na: <http://www.shunyana.net/Text/Blog/MarcoPoloIndia.htm>

THE QUEEN OF MUTIFILI (Moule, knj. I., 1938: 395-396), a iza njega slijedi poglavlje o sv. Tomi (Moule, knj. I., 1938: 397-401); dakle, Marco diktirajući Rustichellu ne opisuje Aziju uvijek redom: to možemo usporediti i na primjeru njegova opisa Cejlona. Naime, Putnik je prvo kratko opisao Cejlon (u našemu prijevodu to je 150. poglavlje *O otoku Seilanu*),³⁹⁸ a onda kad opisuje Indiju (opisao je već pokrajinu Maabar, kraljevstvo Muftili i pokrajinu Jar), ponovno se vraća na nj (u našem poglavlju 155. koje je također naslovljeno kao *O otoku Seilan*) jer je nešto o njemu zaboravio ispričati (spominje planinu na kojoj se, prema tvrdnjama saracena, nalazi Adamov spomenik, dok idolopoklonici, kaže Marco, tvrde da je to Buddhin spomenik kojeg on zove Sergamo Borgami te dalje nastavlja prepričavati Sergamin život). U Yuleovu je prijevodu ovdje slijedeći isti model kao u slučaju pokrajine Maabar: naime, XIV. i XV. poglavlje III. knjige posvećeno je Cejlonu (Yule, knj. II., 1903: 312-320) te njegov opis više nije uvršten među poglavlja o Indiji (u Pauthierovu je prijevodu³⁹⁹, Yuleovu predlošku, također tako: poglavlje CLXVIII. naslovljeno je kao *Cy dit de l'isle de Ceylan*).⁴⁰⁰ Ono što su zapravo Ramusio (pa kasnije Marsden), Pauthier i Yule pokušali učiniti reorganizacijom Putnikova teksta jest da se pravilnim redoslijedom poglavlja stekne dojam kako su Marcova „putovanja“ imala kružnu putanju: putovao je redom gotovo svim putnim točkama koje spominje (što naravno ne odgovara istini, jer sam Rustichello u *Prologu* navodi kako sve u knjizi opisane krajeve Marco nije sam vido) - kopnom od Venecije do Kine, Kinom, te od Kine morem doma, ispuštajući tako iz vida da se ovakvim preslagivanjem sadržaja gubi izvorni duh Marcova diktata koji nastaje u neuobičajenim okolnostima, ali i sama obilježja žanra za kojim je Marco posegnuo u riznicu istočne književne tradicije (a Rustichello mu pokušao dati karakteristike viteške romance) te čitatelji tako tekst doživljavaju kao „nacifrano“ ispričana Marcova putovanja (odnosno putopis).

Pordenone⁴⁰¹ je na putu za Kinu prošao također kroz grad Tanu (današnji Thane)⁴⁰² na zapadnoj indijskoj obali, a o njenu kraljevstvu Marco kratko govori u poglavlju 162. Polo

³⁹⁸ U izdanju *Ottima* iz 1827. Cejlon se opisuje u 148. poglavlju (*Dell' isola di Seillam*) te nanovo u 153. (*Dell' isola di Seilla*).

³⁹⁹ V. Pauthier, vol. II., 1865: 582-600

⁴⁰⁰ Mouelov prijevod i u opisu Cejlona prati izvornu strukturu teksta F: dakle, Cejlon se nakon poglavlja 173. (v. Moule, knj. I., 1938: 379-380) ponovno opisuje u poglavlju 177. (v. Moule, knj. I., 1938: 407-412). Međutim, ni Ramusio u ovome slučaju ne spaja dva poglavlja o Cejlonu u jedan: naime, *Dell' isola di Zeilan* nalazi se u *cap. 19* knjige III. (Ramusio 1559: 53) te nanovo nakon opisa provincije Lar u *cap. 23* s istim naslovom (Ramusio 1559: 56).

⁴⁰¹ *The Travels of Friar Odoric*, kako je Yule naslovio svoj prijevod Pordenoneova teksta kojeg su u davnini nazivali *Relatio*, opisuje 25 putnih točaka (od toga Tanu i Polumbum u zapadnoj Indiji te kasnije provinciju Mobar u istočnoj Indiji; Pordenone, poput Pola, opisuje također i Andamansko i Nikobarsko otočje); no,

spominje kako je Tana poznata po trgovini smeđim tamjanom (te nema drugih mirodija), ali i da se ondje da naći i finih prozirnih tkanina, pamuka, zlata, srebra, bakra itd.; međutim, u Tani su, kaziva Marco, za trgovce velika opasnost gusari. Pordenone (2002: 7), nadalje, navodi kako je Tana na izvrsnu položaju, da je dobro opskrbljena kruhom i vinom, kako su njeni ljudi idolopoklonici jer štuju vatrnu, zmije i drveće te da je pod saracenskom vlašću (pod Delhijskim kraljevstvom, napominje Yule);⁴⁰³ pri povijeda i kako ondje obitavaju svakojake zvijeri, poput crnih lavova, majmuna, šišmiša i dr. Stoga, već i u ovu kratku pregledu Pordenoneova opisa Tane, stječe se dojam kako je njegov način pri povijedanja dosta pod Marcovim utjecajem, primjerice:

„The city is excellent in position, and hath great store of bread and wine, and aboundeth in trees. This was a great place in days of old day, for it was the city of King Porus, who waged so great a battle with King Alexander. The people thereof are idolaters, for they worship fire, and serpents, and trees also. The land is under the dominion of the Saracens, who have taken it by force of arms, and they are now subject to the empire of Dili.

Here be found sundry kinds of beasts, and especially black lions in very great numbers, besides monkeys and baboons, and bats as big as pigeons are here. There be also rats as big as are our dogs called *scherpi*. And for this reason rats are there caught by dogs, for the mousers or cats are of no use of that. In this country every man hath before his house a plant of twigs as thick as a pillar would be here, and this never withers as long as it gets water. And many other strange things are there which it would be pretty to hear tell.“ (2002: 77-78)

Međutim, Pordenone (2002: 77) potom započinje priču, čije pri povijedanje i jest u središtu njegova interesa za ovaj grad, kako su u Tani mučeničkom smrću stradala četiri franjevačka

Pordenone se poprilično dugo zadržava na Indiji budući da je velik prostor njegova teksta posvećen opisu mučeništva četvorice franjevaca u indijskom gradu Thaneu kao i opisom prenošenja njihovih kostiju u Zayton (Quanzhou): u Yuleovu prijevodu opis Indije proteže se od 5. do 18. poglavljja, a tekst ukupno ima 52 poglavљa. Nadalje, sudeći prema Yuleovu prijevodu, Pordenone svoje putovanje od Trebizona (u Gornjoj Armeniji) do Kine opisuje uglavnom redom (od jedne putne točke do druge putne točke).

Yule je ujedno bio i prvi moderni istraživač koji se započeo baviti Pordenoneom (v. *Cathay and the Way Thither*, vol. 2, 1866.). Svoj prijevod temeljio je, kako smo napomenuli, na latinskom manuskriptu lat. 2584 koji se nalazi u BnF-u.

⁴⁰² Grad Thane nalazi se na otoku Salsetti sjeverno od Mumbaija koji je također smješten na tom otoku.

⁴⁰³ Upravo je zanimljivo kako je Yule preveo i Pordenoneov tekst (u koji je također u uglatim zagradama umetao dijelove iz drugih manuskriptata) te onaj Ibn Battute. Sva tri je naslovio kao *The Travels*.

svećenika (u travnju 1321. godine⁴⁰⁴). Ti su svećenici, naime, nakanili brodom iz Hormuza doći do Polumbuma (današnjeg Quilona/Kollama u saveznoj državi Kerali), ali su protiv svoje volje odvedeni u Tanu, u kojoj se nalazilo dosta nestorijanskih kršćana te su se četvorica franjevaca smjestila u jednoj od njihovih kuća. Muž i žena, u čijoj su kući dakle odsjeli, jednog su se dana posvadali te je muž istukao svoju suprugu, nakon čega se ona otisla požaliti Cadiju⁴⁰⁵ te mu je i kazala kako su četvorica svećenika njeni svjedoci. Cadi je potom franjevce pozvao k sebi (došla su trojica, jedan je brat ostao kod kuće) te su oni pred mnoštvom svijeta s Cadijem raspravljali i o pitanjima vjere, a argumenti su uvijek bili na njihovo strani. Na koncu je Cadi pitao fra Tomu što misli o Muhamedu, na što mu je svećenik odgovorio da je Muhamedu mjesto u paklu. Čim su to saraceni čuli, zatražili su fra Tominu smrt. Uskoro je odlučeno kako će trojica braće biti spaljena na lomači na gradskom trgu, a upravo ondje će okupljeno mnoštvo svjedočiti mnogim čudima zbog kojih će biti uvjereni da su ovi svećenici sveti ljudi a njihova vjera istinita. Kako Cadi svećenike nije uspio usmrtiti vatrom, poslao je naoružane ljude da ih pogube, a što su oni i učinili. Na koncu je naređeno da se i onaj preostali, četvrti brat izvede pred Cadijom te je od njega također traženo da se preobrati na njihovu vjeru, što je on odbio, nakon čega počinje i njegovo mučeništvo (prvo su ga objesili o neko drvo, ali nisu ga uspjeli usmrtiti; nakon toga raskomadali su njegovo tijelo). Tijela svećenika bila su četrnaest dana na suncu (jer je, kaziva P., u toj zemlji običaj da se mrtvi ne pokapaju već se njihova tijela izlažu na sunce uslijed čega brzo propadaju), ali ono im ni u čemu nije naškodilo. Stoga, kršćani su ih, koji su se tu zatekli, uzeli i pokopali. Pordenone je dao kasnije otvoriti grob i izvaditi njihove kosti koje je dalje nosio sa sobom na putovanju u Gornju Indiju (tako zove južnu Kinu), a te relikvije višeput će mu pomoći na putovanju (primjerice, jednom će ga spasiti od sigurne smrti u požaru).

Pordenone se, za razliku od Pola, zgraža nad običajima i vjerama u Indiji, ali i nad učenjima svake kršćanske vjere koja nije katolička. Za nestorijanske kršćane će, budući da su se četvorica franjevačkih svećenika smjestila u jednoj nestorijanskoj obitelji, kazati:

„Here there be fifteen houses of Christians, that is to say of
Nestorians, who are schismatics and heretics.“

⁴⁰⁴ U literaturi se smatra kako je Pordenone na putovanje krenuo 1314. ili 1318., ali postavlja se pitanje koliko je onda prošlo vremena od smrti svećenika (koji su nastradali 1321.) kad on stiže u Indiju. Stoga, vjerojatnijim se čini da na putovanje kreće 1318. (dakle, iste godine kad franjevci i dominikanci zbog misionarskih ciljeva međusobno „dijele“ azijski teritorij).

⁴⁰⁵ *Kady* na turskom znači sudac.

(Pordenone 2002: 80)

[„Illic sunt quindecim domus christianorum, scilicet Nestorianorum, qui sunt scismatici et haeretici pessimi.“
(Pordenone 1881: 150)]⁴⁰⁶

Kasnije smo vidjeli kako je upravo disfunkcionalni bračni par nestorijanskih kršćana kod kojeg su se franjevci smjestili na indirektan način bio odgovoran za njihovu smrt: da ženin suprug na nju nije fizički nasrnuo, ona se ne bi otišla požaliti kadiji i kazati mu kako ima svjedočke, a Cadi ih onda ne bi dao pozvati sebi. Kad opisuje kraljevstvo Mobar (u našem prijevodu *Miliona* ono se imenuje kao Maabar) u istočnoj Indiji, gdje u nestorijanskoj crkvi leži tijelo apostola Tome, Pordenone će opet kazati:

„And in this realm is laid the body of the Blessed Thomas the Apostle. His church is filled with idols, and beside it are some fifteen houses of the Nestorians, that is to say, Christians, but vile and pestilent heretics.“
(Pordenone 2002: 101)

[„In hoc regno positum fuit corpus Beati Thomae apostoli. Ecclesia vero eius nunc nolis piena est, iuxta quam quindecim domus Nestorianorum sunt, qui sunt christiani, sed pessimi haeretici.“ Pordenone 1881: 169]⁴⁰⁷

Nadalje, Pordenone i saracene dočarava u negativnu svjetlu; kada su franjevci izvedeni pred Cadija, svjetina je glasno zaurlala prema fra Tomi:

„But what sayest thou of Machomet? But what sayest thou of Machomet? For such is the wont of the Saracens, that when they cannot maintain their cause with arguments, they take to maintaining it with swords and fists.“
(Pordenone 2002: 81)

[Et tu che di' di Macometto? et tu che di'di Macometto?
Questa usanza hanno e Saracini, che se non si possono difendere con parole, e' si difendono colle spade et con pugni. (Pordenone 1881: 210)⁴⁰⁸]

⁴⁰⁶ CAPUT XIV. naslovljen kao „PASSIO QUATUOR FRATRUM MINORUM“ preuzet je iz kritičkog izdanja Pordenoneova teksta koji je 1881. pripremio fra Teofilo Domenichelli.

⁴⁰⁷ CAPUT XXVIII. „DE ALIO REGNO ET SANCTO THOMA“ (Domenichellijevo izdanje)

Sam Polo osim što ne spominje da je tijelo apostola Tome smješteno u crkvi nestorijanskih kršćana (on kaziva tek o kršćanima) navodi i da na njegov grob dolaze i kršćani i saraceni:

„No tamo dolazi mnogo kršćana i saracena na hodočašće, jer saraceni iz ovih krajeva mnogo vjeruju u njih i kažu, da je bio saracen. Za nj kažu, da je bio veliki prorok. Zovu ga Varria (apostol) t. j. 'sveti čovjek'.“ (Polo 1954: 159)

[„Ma vengonvi molti cristiani e molti saracini in pellegrinaggio; ché gli saracini di quelle contrade hanno grande fede in lui, e dicono ch'egli fu saracino, e dicono eh' è gran profeta, e chiamarlo Varria (Avarian), cioè 'santo uomo'.“ (Polo 1912: 213)]

Pordenone dalje iz Thanea brodom putuje na jug Indije - u Polumbum (današnji Kollam, Quilon), koji je, navodi on, poznat po papru. Polo veliko kraljevstvo Coil na Malabarskoj obali opisuje u 157. poglavlju te spominje da su stanovnici većinom idolopoklonici (hinduisti), ali da postoje i kršćanske i židovske zajednice; također i on, kao Pordenone, spominje da ovdje papra ima u izobilju budući da se njegova drveća uzgajaju u cijeloj okolici kao i da je ovo veliko trgovačko središte u koje brodovima dolaze mnogi trgovci iz Mangija, Arabije i Levanta; Marco napominje kako ovdje ima životinja drukčijih negoli u ostalim krajevima – crnih lavova, raznih vrsta papiga, pauna i dr.; kaziva i kako se ovdje pravi vino od šećera:

„Tamo su sve stvari drukčije od naših: nijedan im plod nije sličan našim“ (Polo 1954: 166)

[„E tutte cose hanno divise dalle nostre, e non hanno niuno frutto che si somigli a' nostri“ (Polo 1912: 228)]

U Polumbumu se Pordenone sa svojim putnim prijateljima (na put su zajedno s njim išli još jedan franjevac te sluga) ukrcava u džunku, na kojoj su putnici uglavnom trgovci, a s kojom kreću prema Gornjoj Indiji – gradu Zaytonu u kojem namjeravaju pohraniti relikvije budući da su ondje dva franjevačka samostana. Međutim, kad Pordenone ispriča kako je kosti svećenika ostavio u Zaytonu, nanova se vraća na opis Minabara (Malabara na jugozapadnoj

⁴⁰⁸ U Domenichellijevu izdanju nalazi se uz Pordenoneov latinski tekst i jedan njegov prijevod na talijanski (o njegovoj tekstološkoj problematičnosti v. Pordenone 1881: 201).

obali indijskog poluotoka) i načina kako se ondje radi papar (spominje dva grada, Flandrinu i Cyngilin, u čijim šumama se užgajaju stabla papra) te se nanovo vraća na Polumbum u kojem raste najbolji džumbir na svijetu, ali i pripovijeda o ondašnjim „čudesnim i zvјerskim običajima“, primjerice kako ljudi štiju vola, ne jedu govedinu, idolima prinose ljudske žrtve, na lomači spaljuju žive udovice i dr.:

17.

Fr. Odoric discourses of the manners of the idolatres of Polumbum.

„[Here all the people go naked, only they wear a cloth just enough to cover their nakedness, which they tie behind.] All the people of this country worship the ox for their god [and they eat not his flesh]; for they say that he is, as it were, a sacred creature. Six years they make him to work for them, and the seventh year they give him rest from all labor, and turn him out in some appointed public place, declaring him thenceforward to be a consecrated animal. And they observe the following abominable superstition. Every morning they take two basins of gold or silver, and when the ox is brought from the stall they put these under him and catch his urine in one and his dung in other. With the former they wash their faces, and with the latter they daub themselves, first on the middle of the forehead; secondly, on the balls of both checks; and, lastly, in the middle of the chest. And when they have thus anointed themselves in four places they consider themselves to be sanctified (for the day). Thus do the common people; and thus do the king and queen likewise. They worship also another idol, which is half man and half ox. And this idol giveth responses out of its mouth, and oftentimes demandeth the blood of forty virgins to be given to it. For men and women there vow their sons and their daughters to that idol, just as here they vow to place them in some religious order. And in this manner many perish. And many other things are done by that people which it would be abomination even to write or to hear of, and many other things be there produced and grown, which it booteth little to relate. But the idolatres of this realm have one detestable custom (that I must mention). For when any man dies, they burn him, and if we leave a wife they burn him alive with him, saying that she ought to go and keep her husband company in the other world. But if the woman have sons by her husband she may abide with them, if she will. And, on the other hand, if the wife die there is no law to impose the like on him; but he, if he likes, can take another wife. It is also a customary there for the woman to drink wine and not the men. The woman also have their foreheads shaven, whilst the men shave not the

beard. And there be many other marvellous and beastly customs which 'tis just as well not to write.“
(Pordenone 2002: 98-100)⁴⁰⁹

Pordenone potom, kako smo već kazali, opisuje kraljevstvo Mobar (Maabar) u kojem se nalazi tijelo sv. Tome.

Pordenoneovo zgražanje nad hinduističkim običajima toliko je karakteristično za zapadnjačko oko (i to, naravno, ne samo za srednjovjekovno doba), a Polova nepristranost prema njima, stoga, toliko netipična i rijetka. I Yule, kako smo vidjeli na ranijem primjeru kada govori o krotiteljima morskih pasa koje je Marco u *Opisu svijeta* spomenuo (a koje su Britanaci znatno reducirali, i na koncu ih konačno iskorijenili), navodi kako se za cijele britanske vladavine dogodio tek jedan napad morskih pasa na ljudе:

„Tennent, on his visit, found the incumbent of the office to be a Roman Catholic Christian, but that did not seem to affect the exercise or the validity of his functions. It is remarkable that when Tenent wrote, not more than one authenticated accident from sharks had taken place, during the whole period of the Brittish occupation.“ (Yule, knj. II., 1903: 337)

Međutim, Yule ne govori o tome kao o pukoj koincidenciji, već upravo da potvrdi kako su rituali *shark bindersa* bili praznovjerni običaji koji su i trebali doživjeti takvu sudbinu koja im je, kako znamo, uskoro uslijedila. Zapadnjačko promatranje Istoka često je, dakle, skljono proglašavanju njihovih običaja praznovjernima i gnusnim, no kao da se zaboravlja kako se i kršćani mole Bogu da ih čuva od zala prije kakva opasna pothvata, da su grobovi svetaca u srednjem vijeku bila odredištima hodočašća (kako smo pokazli na primjeru groba sv. Tome) ili da upravo samu kršćansku tradiciju karakterizira opsesija relikvijama a na koju nailazimo i u Pordenoneouvu tekstu (naime, sam fra Odorico dao je iskopati kosti franjevačkih svećenika, koje je kasnije svugdje nosio sa sobom, čak ih držao i pod jastukom, te koje su upravo bile njegovi talismani koji su mu višeput, kako je tvrdio, spasili i život):

„Then I, Friar Odoric, came into those regions, having heard of their glorious martyrdom, and opening their tombs I humbly and devoutly took up their bones. And as God ofttimes worketh

⁴⁰⁹ Za ovaj dio teksta v. i Pordenone 1881: 167-169. (No, u spomenutom latinskom i talijanskom kritičkom izdanju Pordenoneova putna izvještaja iz 1881. naslovlenom kao *DESCRIPTIO FRATRIS ODERICI DE ORDINE MINORUM DE PARTIBUS INFIDELIUM* odnosno kao *VIAGGIO DEL BEATO ODORICO DEL FRIULI* drugačiji je raspored poglavlja negoli u Yuleovu prijevodu.)

great marvels by means of his saints, through these also it pleased him to work powerfully. Thus when I had taken their bones, and wrapped them in fair napkins, and accompanied by one brother of the order and a servant, I was taking them to the house of our friars at a certain place in Upper India, I chanced to lodge in the house of a certain man, and when I went to sleep I placed those bones, or sacred relics rather as I would call them, under my head.“ (Pordenone 2002: 92-93)

[„Allora io Frate Odorigo sapiendo questo martirio glorioso, andai là et sì tolsi l'ossa di quegli ch'erano già nelle sepolture. Perchè Dio per gli suoi Santi mostra gran miracoli, et così per questi. Perchè io Frate Odorigo tolsi l'ossa di questi Frati, et sì le leghai in belle tovaglie, et quelle con uno mio compagno et uno fante in India di sopra le portava. Et così portandole, alberghai in una casa d'uno, et quelle ossa, le quali se debbono chiamare reliquie sante, misi di sopra dal mio capo e cominciai a dormire.“ (Pordenone 1881: 216)]

Kada je zaspao, saraceni su zapalili njegovu kuću; njegov sluga i drugi franjevac uspjeli su se nekako izbaviti, dok je fra Odorico u zapaljenoj kući ostao sam s kostima koje su ga čuvale te mu vatra nije ništa nažao mogla učiniti. Kada su se dva franjevca i njihov sluga brodom kasnije zaputili u Polumbum, nije, međutim, bilo vjetra. Fra Odorico kasnije kaziva kako su prvo idolopoklonici neuspješno molili svoje bogove da im podari vjetar, zatim saraceni čije molitve također nisu bile uslišene, a tek zatim su došle na red molitve njih dvojice franjevačkih svećenika. No, kako ni one nisu polučile nikakav rezultat, fra Odorico je s jednom kosti poslao svojega slugu da ju s pramca broda baci u more budući da mu je tako naredio kapetan broda:

„So then I took one of those bones and gave it to our servant, and told him to go to the bow of the ship with haste and cast into the sea; then when the bone was so cast into the sea, straightway a most favorable wind arose which never failed until it brought us into harbor; and thus we got thither safely through the merits of those friars.“
(Pordenone 2002: 95)

[„(...) Et ancora vedendo che per questo el vento non si potea avere, tolsi uno di questi ossi, diedilo al fante nostro, che gli andasse in capo della nave et gittaselo in mare; et allotta, gittato che l'ebbe, incontente el vento si fece si buono et sì prospero, che egli non ci mancò mai infino che non fummo a porto: al quale porto noi venimo con salute per gli meriti

di questi santi Frati.“ (Pordenone 1881: 217)]

Premda je Pordenoneovo djelo u Yuleovu prijevodu organizirano također na način da se stječe dojam kako je ono putopis (a kako sugerira i sam njegov naslov *The Travels of Friar Odoric*, ali i karta - koja se nalazi na početku izdanja iz 2002. god.),⁴¹⁰ ono je zapravo putni izvještaj u kojem se opisuju azijski krajevi od interesa za katolike (dakle, iz vizure katoličkog svećenika), a kako nam i svjedoče raniji naslovi ovoga teksta (*Relatio, Descriptio*⁴¹¹).⁴¹² Yule je u svojem prijevodu *The Travels of Marco Polo*, ponekad i preslagivanjem teksta, Putnikovim putovanjima dao čvrstu kružnu putanju (polazak-dolazak-povratak) dok su u *The Travels of Friar Odoric* ona oblikovana linerarno (Pordenone putuje od Trebisonda do Kine, povratak se ne opisuje⁴¹³). Međutim, ako se sjetimo da su i Polo (kad se vraćao kući) i Pordenone (kad se kretao prema Kini) prolazili i opisivali zapadnu indijsku obalu, ali i da su dali opis groba sv. Tome koji se nalazi na istočnoj Koromandelskoj obali a koji zasigurno „zbog zabačenosti“ nisu tom prilikom obišli (Marco je ondje vjerojatno bio kad mu se ukazala prilika na nekoj od ranijih misija u Veliku Indiju, a Pordenone možda kad se vraćao kući iz Kine⁴¹⁴ – na karti Pordenoneova putovanja u izdanju iz 2002. godine Madras - gdje se danas nalazi grob sv. Tome, nije ni označen). Stoga, upravo razlog zbog kojeg se Polov i Pordenoneov (ali i Battutin) tekst u zapadnoj književnoj tradiciji označava kao putopis, dugujemo nadasve prevoditelju, uredniku i komentatoru Yuleu koji je tu ideju baštinio iz ramusiovske tradicije, ali ju i bogato nadogradio.

⁴¹⁰ Karta se nalazi i u Domenichellijevu izdanju iz 1881.

⁴¹¹ *Descriptio orientalium partium* je jedan od najčešćih latinskih naslova ovoga djela. Osim kao *Relatio*, djelo se naslovljavalo i kao *Itinerarium de mirabilibus orientalium Tartarorum*. Usp. Vladimír Liščák, Odoric of Pordenone and His Account on the *orientalium partium* in the Light of Manuscripts, *Anthropologiah Integra*, vol. 2, no. 2/2011, str. 63

⁴¹² Međutim, ova linearna struktura Pordenoneova putovanja (kretanje od jedne do druge točke prema Kini te Kinom) u Yuleovu prijevodu narušena je pri samom kraju „putopisa“ kad itinerarij postaje nesuvisao (najednom, u odlomku 44. Pordenone pripovijeda o zemljama Prezbitera Ivana, potom o Tibetu, zatim o Starcu s Planine i dr.)

⁴¹³ U istraživačkom središtu često je također pitanje je li sam Pordenone posjetio sve krajeve koje opisuje, primjerice je li na povratku bio u Tibetu (ali i uopće se o njegovom povratnome putu samo nagađa). Dakle, i na primjeru Pordenoneova teksta vidimo da dolazi do premještanja žanra kao i na Polovom: s izvornog putnog izvještaja djelo se s vremenom počinje percipirati kao putopis koji ima strogo utvrđen itinerarij. Također, poput samog Pola, i Pordenonea je, i to još od XVII. st., pratila stigma lažljivca (takvim ga je smatrao Samuel Purchas); u XVIII. st. Pola i njega lažljivcem drži Thomas Astley; tek polovicom XIX. st. s tom praksom prekida H. Yule.

⁴¹⁴ Yule tvrdi da je Pordenone grob sv. Tome posjetio na putu za Kinu (v. Yule, vol. I., 1866: 7). Yule također navodi da se nakon opisa Tibeta gubi Pordenoneov itinerarij (smatrao je, dakle, da se kući vraćao kopnenim putem).

4.3. Povratak Marca Pola i Ibn Battute

Morski je put kojim su se Polovi iz Kine vraćali kući (a u kojem je dan vjeran i pun detalja opis triju Indija)⁴¹⁵ nerijetko kod putnika istraživača koji slijede Marcov itinerarij zanemaren ili ispušten - i to najvjerojatnije zbog otežanih okolnosti da se takvo putovanje izvede (a kako smo vidjeli na primjerima Dalrympleova i Bokina putopisa u kojima se Polova putovanja poistovjećuju s kopnom – sa zemljama i gradovima na Putu svile) te smo ga u ovome poglavlju usporedili s – uvjetno ga tako nazovimo - povratnim putem marokanskoga putnika Ibn Battute (24. II. 1304., Tangier - 1368. ili 1369., Maroko) kojem već od samoga početka na nekoliko razina neobično nalikuje: naime, Polovi su se, bojeći se da bi vremešni, boležljivi kao i alkoholu i neumjerenu jelu sklon Kublaj-kan uskoro mogao umrijeti (Keay 2008: 362), a oni slijedom toga upasti u nemilost zavidnih i moćnih pojedinaca bliskih vlasti, odlučili vratiti kući⁴¹⁶ (u tekstu se, u 12. poglavlju, kao razlog odlaska Polovih navodi kako su oni Kublaj-

⁴¹⁵ U uvodnome dijelu *Knjige* (u našem prijevodu poglavlje 13, str. 20) samo se kaže da je Veliki Kan poslanstvu koje je u Perziju pratilo mongolsku princezu dao 14 brodova na kojima se smjestilo 700 osoba ne računajući mornare (u tekstu F govori se o 600 osoba) - a od kojih će preživjeti njih tek 18, te da se poslanstvo nakon tri mjeseca plovidbe zaustavilo na otoku Javi (Sumatri); u tekstu F još se dodaje da se poslanstvo u Indijskom oceanu nakon što je otplovilo sa Sumatre zadržalo 18 mjeseci prije negoli je stiglo do Perzije (usp. Moule, knj. I., 1938: 91). Međutim, kako Marco azijske zemlje opisuje kružno (dakle, prvo izvještava o zemljama i gradovima koje je video i/ili za njih saznao - možda i poslije, kad se počeo njome kretati kao sedamnaestogodišnji mladić), istraživači su iz tako koncipiranog *Opisa svijeta* utvrđivali njegov itinerarij smatrajući da je i svim opisanim dijelovima prošao na dolasku i povratku, a ne na nekoj od svojih misija ili da je opis možda temeljio na nekom saznanju iz druge ruke (možemo to pokazati na primjeru Perzije: Dalrymple i Boko su, slijedeći Polovu rutu kojom se kao mladić kretao prema Kublaj-kanovom Xanaduu, prošli Iranom; no, dvojici Amerikanaca – D. Belliveau i F. O'Donnellu, prema čijim je putovanjima načinjen dokumentarni film *In the Footsteps of Marco Polo*, to nije pošlo za rukom jer nisu mogli ishoditi vize za Iran te su odlučili, kako ne bi prekinuli putovanje, vratiti se onđe na povratku našavši opravdanje upravo u činjenici kako je i Marco tamo ponovno boravio kad se vraćao kući – to, naravno, nije sporno, ali kako se opis Perzije nalazi na samom početku *Opisa svijeta*, putopisci ga u svojem tekstu uglavnom vežu uz Marcov prvi dolazak kod Velikog Kana: primjerice, Tabriz je na Yuleovoj karti označen kao putna točka na njegovu povratku dok ga Dalrymple posjećuje na svojem putu za Xanadu – v. Dalrymple 2004: 120-128). Stoga, u završnom se poglavlju ne bavimo nužno itinerarijom Marcova povratnoga puta (koji, premda ga ne slijede putopisci, zbog svojih atraktivnih lokacija nikako nije zanemaren u dokumentarnim filmovima ili u reportažama *National Geographica*, primjerice navedimo one Mikea Edwardsa) već upravo, uspoređujući Battutinu *Rihlu* i Polov *Le Divisiment dou monde*, istražujemo prave motive koji su isprovocirali Putnikov povratak (dakle, zašto Marco napušta Kublaj-kanovu službu i odlučuje se vratiti u Mletke s ocem i stricem) kao i koliko ima pretjerivanja u njegovu izvještavanju o važnoj ulozi Polovih u princezinoj pratinji (njih trojicu zapazila su trojica perzijskih ambasadora Oulatai, Apusca i Coja i preporučili ih Kublaj-kanu da zbog sigurnosnih razloga putuju s princezom u Perziju) ili u podatku kojeg iznosi kako je do Perzije uspjelo stići tek 18 osoba iz princezine pratinje a koju je na početku činilo, kako smo kazali, šest stotina osoba.

⁴¹⁶ Drugačiji razlog njihova odlaska osim želje da se vrati porodicama ne navodi se u tekstu F, ali je naveden u nekim drugim tekstovima, poput Ramusiova prijevoda, primjerice v. Moule, knj. I., str. 87-88, poglavlje 18: „And seeing that the great Kaan was very old, they feared that if he were to die before their departure they might never be able to return home, because of the length of the way and infinite perils which threatened them; though they hoped to be able to do this if he were alive.“ Međutim, Maksimović

kana zamolili za otpust da bi se vratili svojim porodicama, no spočetka ih Veliki Kan nije bio voljan pustiti; prava prilika ukazat će im se tek kad umire kraljica Bolgara⁴¹⁷, a na Kublaj-kanov dvor stižu trojica perzijskih poslanika Oulatai, Apusca i Coja)⁴¹⁸ tako što su se „ubacili“ u pratnju sedamnaestogodišnje princeze Cocacin⁴¹⁹ koja je odlazila udati se u Perziju za kralja Argona (Kublaj-kan umire 1294. godine dok su oni, dakle, još na putu); Ibn je Battuta, nadalje, 1342. godine iskoristio poslanstvo u Kinu na koje ga je poslao neuravnoteženi vladar Sinda i Indije - Muhammad bin Tughluq, i tako mu konačno uspio umaknuti (prethodno su, kao i u slučaju Polovih, na Tughluqov dvor stigli kineski ambasadori koji su u ime svojeg cara od sultana tražili da se dopusti ponovna izgradnja hrama u blizini Himalaja, u mjestu Samhal⁴²⁰ u koje su Kinezi dolazili na hodočašće). Dakle, i trojica Polovih (u Kini) i Battuta (u Indiji) vrebali su priliku da pobegnu od svojih tadašnjih vladara - Polovi iz straha da će ih Kublaj-kanov nasljednik dati pogubiti, a Battuta da će to već, kako se često u Delhiju mogao osvjedočiti promatrajući stradavanja nepodobnih pojedinaca, učiniti sam neuračunljivi Tughluq:

„In spite of all we have said of his humility, justice, compassion for the needy, and extraordinary generosity, the sultan was far too ready to shed blood. He punished small faults and great, without respect of person, whether men of learning, piety, or high station. Every day hundreds of people, chained, pinioned, and fettered, are brought to his hall, and those who are for execution are executed, those for torture are tortured, and those for beating beaten. It is his custom that every day all persons who are in his prison are brought to the hall, except only on Fridays; this is a day of respite for them, on which they clean themselves and

(Polo 1954: 211) navodi, da je, osim nostalгије, njihov povratak isprovociran i strahom od Kublaj-kanove skorašnje smrti, a onda i vjerojatno nepovoljna odnosa njegova nasljednika prema njima.

⁴¹⁷ Kraljica Bolgara (Bolgana) umrla je 1286., a na samrti je – kako sam već kazala – tražila od supruga Argona (ilkan Argon vladao je od 1284. do 1291.) da za suprugu uzme princezu iz njezina (tatarskog) roda.

⁴¹⁸ Polo (1954: 19). Epizodu princezina dolaska iz Kine u Perziju zabilježio je i Marcov svremenik Rashīd al-Dīn (oko 1247.-1317.) u svojoj povijesti svijeta *Jāmi 'al Tawārīkh* sastavljenoj početkom XIV. st., a koju je naručio perzijski ilkan Ghazan (naime, upravo će se Ghazan i oženiti princezom Cocacin budući da kad poslanstvo stiže u Tabriz, njegov otac Argon/Argun već je mrtav). Ova epizoda zabilježena je i u tekstu koji se nalazi u sklopu kineske kraljevske enciklopedije *Yongle dadian* sastavljene između 1403. i 1408. (usp. Wood 1996: 32, 144 te Yule, knj. I, 1903: 33).

⁴¹⁹ Princeza Cocacin ima isti broj godina kad kreće na putovanje kao i što ih je imao sedamnaestogodišnji Marco kad je s ocem i stricem krenuo ka Kublaj-kanu. Na simboličnoj razini tim se detaljem u tekstu zatvara krug: Marco je iskoristio misiju u Perziju kako bi se vratio kući nakon dugog izbjivanja, a sedamnaestogodišnja princeza kao najvažnija osoba te misije kreće na svoje putovanje.

⁴²⁰ Yule smatra kako je mjesto Samhal u blizini himalajskih planina zapravo Sambhal u regiji Rohilkhand (u indijskoj saveznoj državi Uttar Pradesh), 120-ak kilometara istočno od Delhija (usp. Battuta 1929: 362).

remain at ease – may God deliver us from misfortune!“
(Battuta 1929: 203)⁴²¹

Sudbina od kakve su strahovali Polovi bila je vrlo realna i lako ostvariva pretpostavka: u to vrijeme Kublaj-kanovo carstvo tresli su mnogi potresi uzrokovani njegovim pogrešnim potezima i neučinkovitim reformama (atmosfera u tadašnjem carstvu možda je najbolje dočarana u Calvinovim *Nevidljivim gradovima* u kojima Kublaj-kan upućuje Marcu: „Dobro znam da moje carstvo gnijje poput leša u močvari koji svojom zarazom jednako okružuje vrane što ga kljucaju i bambus koji raste u gnoju njegovih iscјedaka“),⁴²² a sam je Veliki Kan bio obogaljen od gihta, sve više prepуšten porocima jela i pića, a nakon smrti najdraže mu supruge (druge po redu) i mudre savjetnice Chabi⁴²³ poprilično osamljen (Keay 2008: 361-362); stoga, mora da su braća Polo već godinama prije planirali svoj odlazak (kako smo vidjeli iz dokumenata ranije, Niccolu su u Veneciji čekali supruga Fiordelisa i sin Matteo, a u tekstu V - premda je to kasnija urednička interpolacija, upravo je Niccolino spominjanje supruge Kublaj-kanu, koja ga čeka kući i koju prema kršćanskom zakonu ne smije dok je živa napustiti, poslužilo kao valjan argument za razlog odlaska te presudilo da ih Veliki Kan pusti)⁴²⁴, ali možda je upravo Marco do samog kraja odgađao svoj odlazak jer njemu je Azija, složit ćemo se s Larnerovom tvrdnjom (2001: 86), bila zapravo domom⁴²⁵ (iz teksta znamo da

⁴²¹ U Gibbovu prijevodu ovaj odlomak nalazi se u knjizi II., poglavljju VI.

⁴²² Calvino 1998: 49

⁴²³ Polo navodi kako Kublaj-kan ima četiri prave supruge koje ujedno imaju i titulu carice; kaže kako svaka od ove četiri žene živi u svojoj palači te na raspolaganju ima 10 000 kojekakvog osoblja, a da kad ih se Veliki Kan poželi, one dolaze k njemu ili on odlazi k njima; Marco kaziva da uz njih Kublaj-kan ima i još mnoštvo priležnica. Usp. Polo 1954: 74-75 (poglavlje 69. naslovljeno kao *O liku velikoga kana*)

⁴²⁴ V. Moule, knj. I., str. 88 (poglavlje 18.)

⁴²⁵ Koliko je Marcu u zrelim tridesetima bilo teško napustiti Kinu odnosno svoju poslaničku službu koja ga je znala odvlačiti daleko od nje? Je li u Kini zasnovao obitelj - kako Larner aludira (2001: 86), ili je kad je odlazio, ostavio tek ljubavnicu za sobom? Upravo ova pitanja, koja nisu zanimala poliste u XIX. st., u čijem je interesu tad bilo istraživanje podataka vezanih uz Marcov venecijanski bračni život, današnji povjesničari postavljaju. Dok je Larner tek nagađao o Putnikovoj mogućoj obitelji u Kini (Larner 2001: 86), britanski historiograf i putopisac John Man u svojoj knjizi *Xanadu: Marco Polo and Europe's Discovery of the East* (2009.) upravo tom pitanju posvećuje svoje 11. poglavљje naslovljeno kao *Marco and the Woman* (2010: 262-279), a kao razlog Marcova odlaska, uz nesigurnu budućnost, navodi upravo „slomljeno srce“. No u svojim zaključcima Man ne odlazi dalje od pukih spekulacija koje temelji na svojem susretu s navodnim Putnikovim potomkom kao i na jednom predmetu (tzv. *bochta*) koji se nalazi na popisu Polova inventara načinjenom nakon njegove smrti. Man tako pripovijeda da se u Monacu sreo s Marcovim jedinim živućim potomkom koji je iskazao želju da ostane anoniman (ali već jednostavna pretraga internetom otkrit će da se radi o čovjeku imena Siro Polo Padolecchia, a priča koju Man prenosi objavljena je u *The New York Timesu* već 9. lipnja 2003. te je ondje naslovljena kao *Finding China, on a Brooklyn Table; A Kinsman of Marco Polo Eats Italian in Carroll Gardens*), a poslije navođenja njegove impresivne karijerne biografije (između ostalog bio je i talijanskim veleposlanikom u Kini), Man kaziva kako mu je Polov potomak ispričao da je Marco u Kini imao kinesku konkubinu Mei Li rodom iz Yangzhoua, a koja je bila dvorkinjom Kublaj-kanove supruge Chabui (Chabi). Man smatra kako je ona mogla pripadati službenicima smijenjene dinastije Song koji su 1276. došli u Xanadu služiti novoj dinastiji Yuan te je s vremenom

je on bio zaposlen u Kublaj-kanovoju službi, ali ništa ne saznajemo o aktivnostima braće Polo u Kini kao i koliko su se slobodno teritorijem Velikoga Kana oni mogli kretati, stoga, možemo tek prepostaviti da su se oni ondje bavili trgovačkim poslovima, ali i da su možda zbog garancije Marcove lojalnosti poslaničkoj službi bili na neki način Kublaj-kanovi taoci).

Neželjena sudbina od kakve su strahovali Polovi zadesila je upravo perzijskog historiografa Rashída ad-Dína nakon smrti ilkana Uljetua 1316. godine koji ga je imenovao svojim vezirom, a opisuje ju Dalrymple (2004: 132-134) u svojem putopisu *In Xanadu – a Quest* kad nakon Tabriza posjećuje Sultaniyu, negdašnju prijestolnicu mongolske Perzije koju je početkom XIV. stoljeća dao izgraditi ilkhan Uljetu. Učenjak Rashíd ad-Dín koji se rodio u židovskoj porodici, konvertirao se na islam te ušao u službu kod Ilkhana u kojoj je s vremenom napredovao do funkcije vezira:

„Rashid's enormous power and wealth could only create envy among his contemporaries, and at the death of his patron Uljetu, Rashid's enemies managed to secure his dismissal. Two years later the seventy-six-year-old man was summoned to court and accused of poisoning his former master. After a brief trial he was put to death. His head was carried through the streets of Tabriz with cries of: 'This is the head of a Jew who abused the name of God; may God's curse be upon him!'
His family was disgraced and their estates confiscated.
Rashiddya⁴²⁶ was looted and burned. All the copies of his

postala Polovom ljubavnicom. Kad Marco postaje yangzhouški guverner, Mei Li odlazi s njim u svoj rodni grad te ondje umire, a to je ujedno i glavni razlog, zaključuje Man, koji je isprovocirao Marcovu odluku da se vrati kući. Priča se nastavlja kako je u upravo u Yangzhou pokraj nadgrobnih ploča brata i sestre (V)ilioni navodno pronađena drvena ploča na kojoj su bile Marcove riječi upućene preminuloj Mei Li, a koja je naposljetku završila u venecijanskom Museo Correr (međutim, o kojem ovaj muzej, prema Manovim riječima, ne zna ništa; usp. Man 2010: 274-279). Nažalost, kad čujemo ovu navodnu ljubavnu priču Putnika i Kineskinje, kao i da se ona promovira u svijetu od strane uglednog Venecijanca i konzultanta Sira Pola Padolecchie, ne možemo a ne zaključiti kako ima istu svrhu, možda tek ponešto širu, kao što su imale i Ramusiove priče; naime, Siro Polo Padolecchia upravo njome i sličnima jača kulturno-poslovne veze Kine i Europe.

Nadalje, Man (2010: 269-270), kako bi potkrijepio teze o Marcovu srcu koje je ostalo u Kini, navodi da se na popisu Marcove ostavštine nalazi i *It.bochta.j.doro con piere& perle*, a što bi imalo znaciti: „predmet: bochta ukrašena zlatom, kamenjima i biserima“; naime, mongolska riječ *bochta* u srednjovjekovno je doba označavala ukrašeno pokrivalo za glavu, a bila je namijenjena ženama iz aristokracije, te ju je spominjao već Rubruck u svojem *Itinerariumu*. Međutim, Leonardo Olschki (1960: 106) u *L'Asia di Marco Polo bochta* dovodi u vezu s mongolskom princezom Cocachin jer je upravo ona, smatra Olschki na temelju ispričanog u *Opisu svijeta* (Polo 1954: 21), neizmjerno plakala na rastanku za trojicom Polovih te ju je vjerojatno tom prilikom i darovala Marcu (što je, navodi Olschki, bilo uobičajena gesta ondašnje orientalne kraljevske aristokracije, a dar na rastanku ujedno je značio i naklonost). Za dokument od 13. srpnja 1366. u kojem se nalazi popis Putnikovih stvari načinjen u vrijeme nedugo prije ili nedugo nakon njegove smrti (originalni dokument nije sačuvan) v. u Moule, knj. I., 1938: 554-558 (*bochta* se spominje na str. 556).

⁴²⁶ Rashiddya je bila četvrt Sultaniye koja je pripadala Rashidu ad-Dinu.

works that could be found were destroyed. Like a fallen Stalinist, he was airbrushed out of history.“
(Dalrymple 2004: 133-134)

Marokanac Battuta je, koji je potjecao iz imućne obitelji (pripadala je berberskom plemenu Luwatá) i koji se na putovanje odlučuje u svojoj dvadeset i prvoj godini⁴²⁷ (njegov prvotni naum bio je tek hodočašće u Meccu i u još poneka mjesta važna za njegovu vjeru), proveo je ujedno i sličan broj godina na putu kao Polo (njih 29): u Delhiju mu se tako ukazala prilika da postane *qádí* (sudac) kod sultana Muhammada bin Tughluqa i kasnije njegov ambasador u Kinu dok je Polo, kako se u *Opisu svijeta* navodi, bio guverner u Yangzhouu te je kao poslanik sudjelovao u brojnim diplomatskim misijama Kublaj-kana. Stoga, upravo na primjeru njihovih zaposlenja, možemo pokazati kako nije bilo ništa neobično - a kako Polu pojedini istraživači pokušavaju osporiti - da ondašnji azijski vladari na svojim dvorovima kao savjetnike i službenike zapošljavaju strance; na Kublaj-kanovu dvoru upravo su tzv. „ljudi s obojanim očima“ imali i veću prednost pri dobivanju posla u državnoj službi, vojsci i na dvoru od samih Kineza (Keay 2008: 368).⁴²⁸

Battuta je, nadalje, svoju *rihlu* (putopis) – prema sultanovoj naredbi⁴²⁹ - diktirao „svojem Rustichellu“ (Larner 2001: 182) - Ibn Juzayyu⁴³⁰ (nema nikakvih potvrди – kao što ih nema ni za *Opis svijeta*, da je za vrijeme svojih putovanja bilježio viđeno⁴³¹, ali zapadni istraživači

⁴²⁷ Na put kreće 14. lipnja 1325., a putovanje završava u siječnju 1355.

⁴²⁸ J. Keay u svojoj knjizi *China: A History* navodi da je na Kublaj-kanovu dvoru vladala ovakva hijerarhija pri zapošljavanju: prvi su na redu bili Mongoli, zatim 'coloured-eye people' kao što su Ujguri, muslimani iz središnje Azije i neobični ljudi u kakve su spadali i sami članovi obitelji Polo, potom Hanovci (Kinezi sa sjevera, Khitanci, Jurcheni i Koreanci) te na koncu „južnjaci“ (koji su nekoć bili pod dinastijom Song).

⁴²⁹ Battuta je, po svom povratku, u Fezu pričao o svojim putovanjima sultanu kao i njegovim dvorjanima, ali ona su primljena s rezervom i nevjericom (kako svjedoči Battutin suvremenik i povjesničar Ibn Khaldún); međutim, Battuta je velik oslonac našao u veziru koji je vjerojatno izvršio utjecaj na sultana da se krene u sastavljanje Battutine *rihle*. Usp. Battuta (1929: 11)

⁴³⁰ Battuta je u Fezu, marokanskoj prijestolnici, svoja putovanja ispričao sultanu Abu 'Inanu, koji je 1356. izdao naredbu svojemu tajniku – mladom učenjaku Muhammadu ibn Juzayyu, da ih zapiše u formi *rihle* (putopisa). Ibn Battuta i Ibn Juzayy radili su na *rihli* oko dvije godine.

⁴³¹ Uglavnom skraćene inačice *Rihle*, koja je bila sastavljena na arapskom jeziku, tijekom stoljeća cirkulirale su među učenjacima u sjevernoj i zapadnoj Africi, Egiptu i drugim muslimanskim zemljama te njezini tekstovi do početka XIX. st. nisu bili poznati zapadnom svijetu; naime, tek tada su dvojica njemačkih učenjaka izdala dva odvojena prijevoda *Rihle*. Nadalje, skraćeni tekst *Rihle* preveo je na engleski jezik Samuel Lee (*The Travels of Ibn Batūta*, The Oriental Translation Committee, London 1829.), a prijevod je temeljio na manuskriputu u čiji je posjed došao švicarski istraživač J. Burckhardt. Cjeloviti prijevod na francuskom, koji su načinili Charles Deffremery i Beniamino Raffaello Sanguinetti, izšao je polovinom XIX. stoljeća (*Voyages d'Ibn Batoutah: Texte Arabe, accompagné d'une traduction*; prijevod, uz koji se nalazi i tekst na arapskom kao i komentari, u četiri je volumena otisnut između 1853. i 1858.), a njihov je prijevod nastao na temelju 5 manuskripta koji su u BnF stigli iz Alžira (u vrijeme francuske okupacije); nadalje, od 5 manuskriptata, njih 2 čine cjelovit *Rihlin* tekst a jedan manuskript je ujedno Ibn Juzayyev autograf.

žele uvijek prije vjerovati da su se putnici poput Pola ili Battute, kada su diktirali svoja djela, koristili vlastitim bilješkama negoli da su se oslanjali na svoje pamćenje). Zatim, otac Pordenone (2002: 64) je, kako smo ranije kazali, po povratku iz Azije, svoj tekst, kako se spominje u jednoj njegovoј latinskoј redakciji, diktirao - prema naredbi njegova nadređenog fra Guidotta⁴³² - u proljeće 1330. godine u padovanskom samostanu sv. Antuna bratu Guglielmu da Solagni (kao i franjevcu Marchesinu da Bassanu). U ovome svjetlu vidimo da su sva tri teksta (Polov, Pordenoneov i Battutin) proizvod diktata, i da, premda su rezultat bitno različitih okolnosti, nastaju kao kolaboracija autora i njegova zapisivača odnosno urednika – a urednik⁴³³ je taj koji je uvijek imao stanovitu moć nad konačnom inačicom teksta (kada je autor izdiktirao tekst, on gubi kontrolu na njim te moć, stoga, prelazi na urednika): stoga, Rustichellova ruka nije bitno drugačija od Ibn Juzayyeve - koja je istovremeno kratila Battutin tekst i obogaćivala ga svojim ili čak tuđim mislima (primjerice, isječcima iz putopisa Ibn Jubayra)⁴³⁴ ili od ruke fra Marchesina da Bassana (primjerice, u skupini Pordenoneovih tekstova iz *recensio Marchesini* nalazi se epizoda u kojoj Veliki Kan ponizno i s puno poštovanja ljubi križ)⁴³⁵.

Nadalje, kada smo spomenuli okolnosti pod kojima ti tekstovi nastaju, valja napomenuti da su one svakako utjecale na ishod (kvalitetu) autografa te da je Polova situacija u odnosu na Pordenoneovu i Battutinu bila daleko nepovoljnija: naime, Polovo djelo nisu naručile mletačke vlasti već konkurentske đenovske čiji je on bio zatočenik te mu se pri diktiranju

Yuleov skraćeni prijevod pod naslovom *Ibn Batuta's Travel in Bengal and China* izlazi 1866. u II. dijelu njegove knjige *Cathay and the Way Thither*, dok također necjeloviti prijevod naslovljen kao *Ibn Battuta Travels in Asia and Africa 1325-1354*, koji je načinio Hamilton Gibb, izlazi 1929. u Londonu. Gibb je ujedno na zahtjev izdavača *Hakluyt Society* počeo prevoditi i cjeloviti Battutin tekst (dovršio je tri od planirana četiri volumena). Usp. Ross E. Dunn: *The Adventures of Ibn Battuta, a Muslim Traveler of the Fourteenth Century*, University of California Press, Berkeley & Los Angeles 1986., str. 4-5.

⁴³² Ovaj podatak nalazi se u uvodnom poglavlju tzv. *recensio Marchesini* (fra Marchesini da Bassano je, poput Guglielma da Solagne, tvrdio da je sastavio tekst prema Pordenoneovu diktatu): „Ad petitionem reverendi fratris Guidoti tunc temporis provincialis ministri provincie Sancti Antonii hoc breve opusculum in Padua compilavi.“ („Ovaj sam kratki rad sastavio u Padovi na zahtjev uvaženog redovnika Guidotta, koji u to vrijeme bješe ministar provincialj provincije sv. Antuna.“) Nadalje, u prvom poglavlju iste redakcije nalazi se i informacija da je Pordenone u Aziji proveo četrnaest i pol godina. (usp. V. Liščák, Odoric of Pordenone and His Account on the *orientalium partium* in the Light of Manuscripts, ANTHROPOLOGIA INTEGRA 2/2011/2, str. 67). Nadalje, u Yuleovu prijevodu ovaj podatak nalazi se u interpolaciji prvog poglavlja koja je, poput svih ostalih, označena uglatim zagradama (Pordenone 2002: 64); no, ime Pordenoneova nadređenog - fra Guidotta, spominje se i u 50. poglavlju Yuleova prijevoda (te nije interpolacija): naime, Pordenone (2002: 160) svjedoči kako je fra Guidottu kazao da je sve zapisano produkt onoga što je sam video ili čuo od povjerljivih ljudi.

⁴³³ Urednička ruka i danas je jednako moćna kao i što je bila u slučaju Pola ili Battute: naime, ona i danas još autorima naslov teksta mijenja u neku njegovu profitabilniju inačicu, traži određene preinake u tekstu, krati, cenzurira itd.

⁴³⁴ Usp. Battuta (1929: 11)

⁴³⁵ Usp. Pordenone (2002: 161-163)

djela osim zatvorskih uvjeta ispriječila i jezična barijera (uslijed koje vjerojatno i nastaju problematična mjesta u *Opisu svijeta*):⁴³⁶ naime, nije mu dodijeljen pisar koji će njegov tekst diktiran na „zahrđalom“ odnosno orijentaliziranim mletačkom uobičiti na venecijanskom dijalektu već Rustichello, nekoć kao pripovjedač zaposlen na anžuvinskom dvoru, koji će njegov diktat prevoditi i zapisivati na toskaniziranom francuskom.

No, važno je naglasiti, da za razliku od Polova djela *Le Divisiment dou monde* (u kojem se daje geografsko-etnografska-pseudopovijesna slika Azije bez unošenja vlastitih putnih iskustava - ona se potkradaju tek mjestimice), ali i Pordenoneova teksta *Descriptio orientalium partium* (jer premda se u njemu opisuje svećenikovo putovanje Azijom, glavna je svrha teksta predočiti katoličkom svijetu azijske krajeve i neobične običaje koji u njima vladaju, kao i opisati važna mjesta za njihovu vjeru), Battuta je izvještavao o Aziji upravo i jedino kroza svoja putovanja njome; stoga u njegovojoj *Rihli* nalazi se upravo ono što polisti zamjeraju, zbog nedovoljnog razumijevanja žanra u kojem je Polov tekst sastavljen, da nedostaje u *Opisu svijeta* – putna iskustva kao i utisci koje su na nj ostavili određeni običaji; primjerice, Polo i Pordenone opisuju *sati* tek riječima:

„Kad se neki umrli čovjek spaljuje, supruga se baca u plamen i sama izgara. Žene, koje tako rade, pohvaljene su od cijelog svijeta. Mnogo žena radi tako. (Polo 1954: 156)

[„(...) When a man is dead and his body is being burnt *as is their custom* (L), his wife throws herself *alive* (L) on the fire and lets herself burn with her lord *from love of him* (Z), *saying she will go with her husband into the other life; and so the wretched woman is burnt with her husband* (VB). And these ladies *who are not afraid to* (VB) do this & *and those who first leap into the fire* (VL) are much praised *and honoured* (VB) by the other (Z) people.“
(Moule, knj. I., 1938: 387]⁴³⁷

„For where any man dies, they burn him, and if he leave a wife they burn her alive with him, saying that she ought to go and keep her husband company in the other world. But if the

⁴³⁶ Baldelli Boni je upravo na temelju prijevodnih pogrešaka zaključio kako je toskanskoj skupini rukopisa predloškom bio francuski tekst; stoga, možda su upravo neka problematična mjesta u *Opisu svijeta* rezulat Rustichellovih prijevodnih pogrešaka.

⁴³⁷ Kako sam na str. 113 već citirala ove retke iz Olivierijsva izdanja, ovdje koristim priliku da ih navedem i iz Mouleova prijevoda teksta F s pripadajućim im umetcima iz drugih tekstova obilježenim kurzivom.

woman have sons by her husband she may abide with them, if she will. (Pordenone 2002: 100)⁴³⁸

[„Quando enim vir aliquis moritur, mox ipsum corpus comburunt. Et si uxorem habuerit et illam cum eodem comburunt, dicentes eam cum marito suo debere in alio saeculo commorare. Si autem mulier filios habuerit ex marito, cum illis manere permittitur si vult, nec sibi hoc ad verecundiam imputatur.“ (Pordenone 1881: 169)⁴³⁹]

Međutim, Battuta iscrpno opisuje *sati*⁴⁴⁰ kojem je u Indiji i, prema vlastitim riječima, višeput bio svjedokom (ali on opisuje spaljivanje hinduistica iz viših kasta i, prema njegovim opisima, taj običaj bio je obilježen više svečanom atmosferom negoli sumornom):

„Later on I used often to see a Hindu woman, richly dressed, riding on horseback, followed by both Muslims and infidels and preceded by drums and trumpets, she was accompanied by Brahmins, who are the chiefs of the Hindus.“
(Battuta 1929: 191)

„Once in the town of Amjarí [Amjera, near Dhar] I saw three women whose husbands had been killed in battle and who had agreed to burn themselves. Each one had a horse brought to her and mounted it, richly dressed and perfumed. In her right hand she held a coconut, with which she played, and in her left a mirror, in which she looked at her place. They were surrounded by Brahmins and their own relatives, and were preceded by drums, trumpets and bugles. Everyone of the infidels said to them 'Take greetings from me to my father, or brother, or mother, or friend' and they would say 'Yes' and smile at them.“ (Battuta 1929: 192)

No, premda opisuje hrabrost udovica, koje nasmijane idu prema lomači, za svoje prisustvo na *satiju* u Amjariju kaziva kako je, ugledavši prizor goruće udovice, pao s konja i da su ga njegovi sudruzi morali polijevati vodom kako bi izišao iz stanja šoka.⁴⁴¹

⁴³⁸ U Yuleovu prijevodu to je poglavljje 17 u kojem Pordenone opisuje kraljevstvo Mobar (Maabar) i u kojem se nalaze tjelesni ostatci sv. Tome.

⁴³⁹ Ovaj isječak u Domenichellijevu izdanju Pordenoneova teksta nalazi se u CAPUT XXVII. koji je naslovljen kao DE IDOLO MIRABILI.

⁴⁴⁰ Opis *satija* u Gibbovu prijevodu zauzima dvije stranice. V. Battuta (1929: 191-193).

⁴⁴¹ Također Battuta (1929: 225-226), poput Pola (1954: 161), opisuje *yogije* (*Júgís* u Gibbovu prijevodu), ali i svoj susret s njima kao i utisak koji su oni tom prilikom učinili na nj; naime, spominje kako je jednom dvojicu njih imao prilike vidjeti u sultanovojoj privatnoj odaji u Delhiju (a sultan je na druženje tad pozvao još nekoliko svojih intimusa): jedan je *júgís* tako levitirao, a Battuta se od straha onesvjestio. Polo za

Nadalje, Battuta navodi i da spaljivanje na lomači nakon suprugove smrti nije za žene obavezno, ali da tim činom obiteljsko ime dobiva na prestižu; udovica koja se ne odluči na *sati*, izopćena je iz obiteljskog života i prisiljena je s ostalim udovicama živjeti u bijedi (ta praksa, nažalost, zadržala se i u današnjoj Indiji).

Premda mu to nije bila prvotna namjera, Battuta će obići sve tadašnje zemlje kojima je vladao neki muslimanski vladar no u središtu je ovoga poglavlja njegov povratak koji na simboličnoj razini počinje u Indiji, u Delhiju⁴⁴² – prijestolnici hindustanskog sultana, u razdoblju kada je ovaj putnik u Tughluqovoj nemilosti. Naime, nedugo nakon što Battuta stiže u Delhi 1333. godine, biva imenovan sudcem, a na toj će funkciji ostati nekoliko godina⁴⁴³; međutim, kada pada u sultanovu nemilost (zbog posjeta nepodobnu isposniku, *shaykh* Shihábu ad-Dínu, koji je odbijao služiti sultanu a živio je izvan Delhija), Battuta će na jedno vrijeme prigrlići asketski život (sve svoje razdao je dervišima i siromašnima, a on sam otiašao živjeti kod *imáma* Kamála ad-Dína tzv. Špiljskog Čovjeka⁴⁴⁴), no svejedno to neće sprječiti sultana Muhammada da ga iznenada imenuje svojim poslanikom u Kinu (nakon što mu je početkom prosinca 1341. godine⁴⁴⁵ odobrio put u Meccu). Kao šef raskošno opremljene i brojne misije (s njima su putovala i petnaestorica kineskih poslanika zajedno sa svojim

Gioghije, da ponovimo, kaže kako su dugovječni (žive od 150 do 200 godina) te svoju dugovječnost, osim uzdržljivu i discipliniranom životu, zahvaljuju i napitku spravljenom od žive sukrvice i sumpora i pomiješanih s vodom; no, kod Pola, naravno, nema opisa nekih njegovih kontakata s njima.

⁴⁴² Možda da spomenemo kako William Dalrymple posvećuje prostor Ibn Battuti, poglavito dijelu njegove *Rihle* koja se tiče njegova života u Delhiju ali i preseljenja Delhijaca u Daulatabad, u svojem putopisu *City of Djinns - a Year in Delhi* (1993.) koji je uslijedio nakon njegove prve putopisne *In Xanadu - a Quest*, a o kojoj je u ovoj radnji već višeput bila riječ.

⁴⁴³ Ghiyáth ad-Dín Tuglahaq vlada od 1321., ali njegov sin Júná Khan (sultan Muhammad Sháh u Battutinoj *Rihli*) dao ga je 1325. ubiti te će se na prijestolju zadržati 26 godina. Nakon sultana Muhammada na vlast dolazi Fíruz Sháh (1351.-1388.). Možda da napomenemo da Pordenone (2002: 77) za grad Thane (Tana u Yuleovu prijevodu) u Maharashtrau navodi da njome vladaju saraceni te da je ona dijelom Delhijskog Carstva. Nadalje, kako vidimo na primjeru Ibn Battute koji je u Delhiju postao sudcem, nije bilo ništa neobično da onodobni azijski vladari na svojim dvorovima zapošljavaju strance (a kako smo već vidjeli na primjeru funkcioniranja Kublaj-kanove administracije u kojoj su osim Mongola bili utjecajni i Ujguri, tibetanske lame, nestorijanski kršćani i muslimani iz središnje Azije; nadalje, i sam je Veliki Kan od braće Polo, kad su bili u prvome posjetu kod njega, tražio da mu dovedu 100 kršćanskih učenjaka odnosno u našem prijevodu, u poglavlju 2.: „6 /do 100/ mudrih ljudi,“ usp. Keay 2008: 368 te Polo 1954: 14), a Battuta (1929: 184) upravo o zapošljavanju stranaca na Tughluqovu dvoru piše: „A man is honoured in that country according to what may be seen of his actions, conduct, and zeal, since no one knows anything of his family or lineage. The king of India, Sultan Muhammad Sháh, makes a practice of honouring strangers and distinguishing them by governorships or high dignities of State. The majority of his courtiers, palace officials, ministers of state, judges, and relatives by marriage are foreigners, and he has issued a decree that foreigners are to be given in his country the title of 'Aziz [Honourable], so that this has become a proper name for them.“

⁴⁴⁴ Tako je bio nazivan jer je živio u špilji izvan grada (Battuta 1929: 196).

⁴⁴⁵ Odnosno na kraju druge jumáde 742.

osobljem)⁴⁴⁶, Battuta 22. srpnja 1342. godine⁴⁴⁷ kreće ka mongolskom caru; no, čim je sa svojom pratnjom napustio delhijske zidine, Battutu počinju, poput Polovih kad su se s princezom zaputili u Perziju (od 600 članova princezine pratnje, Marco navodi da ih je samo 18 stiglo živih do Perzije; nadalje, pripovijeda da su se u kraljevstvu Samarca na Sumatri zadržali zbog vjetra 5 mjeseci kao i da su ondje živjeli u drvenim tvrđavama, koje su sami izgradili, kako bi se zaštitili od opasnih ljudi i životinja⁴⁴⁸), sustizati razne avanture i nevolje (u bitki s hinduistima u gradu al-Jaláli stradat će osim vojnika i eunuha Káfúr, a u tom će se mjestu i poslanstvo zadržati neko vrijeme dok će čekati sultanov odgovor na njihovo pismo u kojem su ga o svemu izvijestili), a jednom prilikom sam Battuta bit će i zarobljen. Nekako uspjevši umaknuti svojim zatočenicima, Battuta će bježati i skrivati se dok ga čovjek po imenu Dilshád ne spasi. Zatim će se nova pridružiti poslanstvu (kojem se pridružio i novi eunuh Sunbul) te će s njim krenuti dalje dok se u Cálicútu, na Malabarskoj obali (zapadna Indija), nisu odlučili ukrcati na džunku za Kinu. Cijelo poslanstvo osim Battute ukrcalo se na džunku (u četvrtak) i krenulo prema Kini, a on je ostao na kopnu zbog molitve petkom, kao i zbog neprikladno tjesne odaje na džunci koju je zbog boljih uvjeta odlučio zamijeniti jednom na *kakamu* (manjoj vrsti kineskog broda)⁴⁴⁹ te je na nj dao prebaciti svoje robinje, sluge i osobne stvari. Međutim, zbog nemirna mora ni u petak navečer nije se ukrcao na *kakam*, a u subotu navečer stradat će džunka na kojoj je bilo njegovo poslanstvo te se nitko neće uspjeti spasiti (uključujući i eunuha Sunbula te Zahíra ad-Dína); nadalje, *kakam* na kojem se nalazila njegova pratnja također će na njegovo zaprepaštenje otploviti, a on će u Calicatu ostati sam tek s jednim slugom (koji će ga uskoro napustiti), molitvenim tepihom i nešto novca (10 dinara). No, nikako ne odustajući od puta i saznavši kako će se *kakam* zaustaviti južnije u gradu Kawlamu, Battuta kreće na put kopnom. Kad je došao u Kawlam, nije doznao nikakve novosti o *kakamu*, ali je sreo kineske poslanike koji su se uspjeli spasiti i koji su krenuli dalje

⁴⁴⁶ Battuta (1929: 215) navodi da je kinesko poslanstvo činilo oko stotinu osoba. Nadalje, indijski je sultan kao dar kineskom caru dao 100 bijelih robinja i 100 hinduističkih plesačica i pjevačica, a Battuta kaže i da su u njegovoj pratnji bili poslanik *amír Zahír ad-Dín* te eunuh Káfúr (usp. Battuta 1929: 214).

⁴⁴⁷ Odnosno 17. safara 743. Upravo je fascinantno kako Battutin tekst obiluje datumima i godinama; no, možda je tomu razlog što je Battutina *Rihla* nastajala pod puno povoljnijim (ako ne i izvarednim) okolnostima negoli *Le Divisiment dou monde* (naime, kazali smo kako je sam sultan Abu 'Inan izdao naredbu polovinom XIV. st. da se Battutina putovanja zapišu) te je ona vjerojatno u također pristojnim uvjetima nastajala kao kolaboracija Battute i Juzayya; dok su, nadalje, nepouzdane godine u Polovu tekstu vjerojatno rezultat nepovoljnih uvjeta u kojima autograf nastaje (počevši od jezične barijere koja se nametnula između Pola i Rustichella, zatvorske atmosfere u Genovi, vremenskog pritiska od strane đenovskih vlasti itd.) kao i kasnije možebitne prenamjene teksta.

⁴⁴⁸ Usp. Polo 1954: 149 (poglavlje 144 naslovljeno kao *O kraljevstvu Samarca*)

⁴⁴⁹ Battuta opisuje kineske brodove (1929: 235-236) navodeći kako postoje tri vrste: velike *chunke*, srednji *zawi* i mali *kakami*. Polo (1954: 140-141), nakanivši pričati o prekrasnim stvarima Indije, počinje upravo s brodovima kojima trgovci u nju stižu i iz nje odlaze.

za Kinu. Battuti se ideja o povratku u Delhi⁴⁵⁰ činila suludom te se odlučio neko vrijeme skrasiti kod nezavisnih vladara na Malabarskoj obali⁴⁵¹ (Mulaybár), i konačno na Maldivima gdje će oženiti (ondje će imati četiri supruge) i nanovo postati *qádí* (ali i nanovo navući bijes na sebe, ovaj put radilo se o određenim skupinama koje su se bojale njegova rastućeg utjecaja); zatim će krenuti na hodočašće ka Adamovu stopalu na Cejlonu (Saylán), a potom se vratiti nanovo u Indiju, na Koromandelsku (Ma'abar) i Malabarsku obalu kao i opet na Maldive (otišao je vidjeti sina kojeg mu je jedna od ondašnjih supruga rodila). Konačno, nakon putovanja po Bengalu, zaista će se uputiti u Kinu (i to kao sultanov poslanik) – u Zayton (Zaytún).⁴⁵²

Upravo uspoređujući Marcov opis Azije u *Opisu svijeta* (a koji nastaje kao produkt gotovo tri desetljeća njegova življenja u njoj) s *Rihlom* (u kojoj Battuta opisuje svoja tri desetljeća duga putovanja), i to poglavito s njenim dijelom u kojem se opisuje Battutin odlazak (odnosno bijeg) iz Delhija, kao i analizirajući okolnosti u kojima *Rihla* nastaje (Battutine su priče, kao i ranije Marcove u Mlecima, primljene s nevjericom na sultanovu dvoru, a i Pordenone u svojem tekstu napominje da je svojem nadređenom morao potvrditi kako je njegovo djelo rezultat onoga što je on sam video, ili ako je i od koga drugog čuo, da su njegovi izvori pouzdane osobe) te sam njezin žanr (*Rihla* je diktirana u drugačijoj tradiciji negoli Marcov *Opis svijeta* - Polo samo u uvodnome dijelu te tek mjestimice u središnjem tekstu kaziva o svojim putovanjima Azijom: i to samo u svrhu vjerodostojnosti teksta koji treba predstaviti francuskoj dvorskoj publici i od nje možda dobiti nešto zauzvrat; međutim, kolonijalni su

⁴⁵⁰ Daulatabad (u Gibbovu prijevodu Dawlat Ábád) je napušten grad u Maharsahtri (nedaleko od Aurangabada) u koji je sultan Muhammed bin Tughluq (vladao od 1325., a umro 1351. godine) odlučio 1326. godine preseliti sve stanovnike tadašnjeg Delhija. Pola milijuna stanovnika (koliko je brojao ondašnji Delhi) dobilo je tri dana da se spakira, a na tom četrdesetodnevnom putu svaki deseti će i umrijeti. Zahvaljujući upravo *Rihli* Ibn Battute zabilježeno je preseljenje stanovnika iz Delhija u Daulatabad. Isti ovaj vladar je nepuna dva desetljeća kasnije odlučio opet stanovnike vratiti u delhijsku prijestolnicu.

⁴⁵¹ Battuta (1929: 239) se odlučio vratiti na teritorij sultana Jamála ad-Dína od Hinawra i ondje čekati vijesti o *kakamu*; u Calicutu nalazi Tughluqov brod (koji je pripadao poslanstvu) i njime kreće prema Hinawru; zadržavši se ondje neko vrijeme, koristi priliku da krene dalje pridruživši se ratnoj ekspediciji sultana Jamála ad-Dína koja je kretala u u sjeverniji Sandabúr (Goa); nakon što su uspješno osvojili grad u kojem se Battuta zadržao tri mjeseca, zamolio je sultana da ga pusti na daljnja putovanja, koja mu ovaj odobrava uz uvjet da se vrati natrag. Battuta ponovno plovi Malabarskom obalom, a u Calicutu sreće svoja dva roba s *kakama*, koja mu kazivaju kako je sumatranski kralj uzeo njegove robinje, da su mu stvari ukradene, a njegovi sudruzi da se nalaze posvuda - u Kini, na Sumatri i Bengalu; Battuta poslije te vijesti nanovo kreće za Hinawr i Sandabúr (usp. Battuta 1929: 239-240).

⁴⁵² Nakon Kine, plovi za Sumatru pa za Malabar, Siriju, itd.

istraživači, koji i otkrivaju interes za ovakve tekstove, oba teksta zvali *putovanjima*), možemo rasvijetliti motive zbog kojih Marco napušta Kublaj-kanovu službu (te ih očistiti od fikcije koja se na njih s vremenom naslagala), u ravnotežu s Putem svile (Marcovim dolaskom u Shangdu/Xanadu) dovesti Marcov povratni put morem (koji je zbog težine pothvata tek zanimljiv velikim televizijskim timovima, a ostaje po strani kod putopisaca) te shvatiti otežane okolnosti (a poglavito jezičnu barijeru između autora i njegova urednika kao i dvije različite narativne tradicije koje su se ispriječile između profesionalnog pripovjedača Pola i njegova urednika Rustichella) u kojima nastaje *Le Divisiment dou monde*, a zbog kojih ga je Yule (knj. I., 1903: 1) i nazivao „a great book of puzzles“.

5. ZAKLJUČAK

Radnja „Marco Polo i njegov *Le Divisiment dou monde (Opis svijeta)*: fikcija i fakcija u književnoj historiografiji“ kroz tri poglavlja preispituje ključnu faktografiju Putnikove biografije (drugo poglavlje) kao i činjenice na koje se istraživači pozivaju kada opisuju njegovo djelo (treće i četvrto poglavlje).

Drugo poglavlje naslovljeno kao „Nacrt za biografiju Marca Pola“ bavi se dvama pitanjima: tko (sve) ima pravo svojatati Marca Pola kao i kolika je odgovornost Putnikovih urednika (a time i književnih povjesničara i istraživača uopće koji nekritički preuzimaju urednički „materijal“) za apokrifne elemente u njegovu životopisu.

Odgovor na pitanje čiji je Marco Polo moguće je tako dati ako ga prvo krenemo tražiti u odnosu kolonijalist-kolonizirani (Serenissima-Dalmacija): (negdašnji) kolonizator (bivšoj) koloniji nešto daje i to isto uzima u skladu sa svojim potrebama (u našem slučaju dobili smo Marcu Polu – jer mletačke kronike i genealogije su te koje tako tvrde, ali taj jaki *brand* moramo vratiti – na neki način to smo već i učinili: jer Marko Polo je samo naš turističko-folklorni, pseudopovijesni, ljetni *brand*, a nikako književna činjenica). Međutim, možemo li zaista vjerovati mletačkim kronikama kada istom sredinom XIV. st.⁴⁵³ kažu da su Polovi iz Dalmacije, a oni već puno jedno stoljeće održavaju veze (od 1250. god. kako stoji u *Opisu svijeta*) i uskoro žive (od, pretpostavlja se, 1260-tih) u prijestolnici? Umanjuje li to jedno stoljeće šutnje točnost činjenice o dalmatinskom podrijetlu porodice Polo (kako je tvrdio venecijanski arhivist Orlandini) ili ta jednostoljetna praznina govori više o prirodi odnosa kolonizatora prema potlačenom - je li ovo „di Dalmazia“ u ljetopisima upisano zato što se znalo da su iz Dalmacije ili zato što ih je kao došljake, koje su spremni priznati kao svoje zaslužne građane nakon što su se istakli boreći se za Serenissimu protiv đenovljanskog trgovačkog rivala („contra gienoesi“) u ratu u Chioggii⁴⁵⁴, trebalo konačno pa, stoga, i „od oka“ negdje smjestiti – u neku od svojih kolonija?⁴⁵⁵

⁴⁵³ Premda se u ovoj radnji kada pišem o najranijim kronikama koje potvrđuju dalmatinsko podrijetlo obitelji Polo, pozivam na *Rukopisnu kroniku* sastavljenu negdje polovicom XV. st., ne smije se zaboraviti da Pavešković u svojem radu tvrdi kako je u *Chronicon Justiniani* iz 1358., u kojoj se kaže kako se ne zna otkuda se doselila porodica Polo, izvornim rukopisom nadodano da su Polovi stigli „iz Dalmacije“ (međutim, to nije zabilježeno u otisnutoj inačici ove kronike iz 1965.).

⁴⁵⁴ Ovaj novi rat između Venecije i Genove (nakon nešto više od dvadeset godina zatišja) trajao je od 1378. do 1381. Ohrabreni pobjedom nad Mlečanima u pomorskoj Bitki kod Pule (1379.), Đenovljani su

Zato, kako bi se odredio identitet Marcua Pola, na nj treba sada pogledati izvan dihotomije u kojoj većina leksikografske literature funkcionira: Venecija – Korčula (naša, kao ni talijanska, leksikografija još uvijek nije prekinula s ramusiovskom tradicijom u koju je utkan i mit o Korčuli kao o mjestu Polova zatočenja – a slijedom toga i kao o mjestu njegova rođenja ili podrijetla, i koja je svoju afirmaciju prvo doživjela u doba hrvatskoga narodnog preporoda – kako smo pokazali na primjerima iz književno-prosvjetnog tjednika *Zora dalmatinska* i tjednog književnog priloga *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, potom u godinama nakon završetka Drugog svjetskog rata te ponovno nakon hrvatske samostalnosti u devedesetim godinama prošloga stoljeća). Međutim, Putnik je, sokratovski rečeno, građanin tadašnjeg svijeta: građanin Azije i građanin Europe. U tom smislu, brojeve njegovih identiteta ne smijemo dokidati i to s dva na jedno (Dalmatinac a ne Mlečanin odnosno Hrvat a nikako Talijan i u suprotnom smjeru) već samo povećavati. U cijeloj ovoj priči o prijeporima oko njegova podrijetla i mjesta rođenja, Dalmacija je (pa čak i kao metafora za taj neki nepoznati kraj iz kojeg su u Veneciji stigli Polovi) samo jedan od njegovih mnogobrojnih identiteta koji bi nam trebao konačno poslužiti da istražujemo njegovo putopisnoznanstveno djelo (kakvim

namjeravali natjerati i samu Veneciju na predaju zauzevši Chioggu (*lido* s istoimenim gradom smješten južno od Venecije) dok su njihovi saveznici Mađari Veneciju blokirali s kopnene strane. Međutim, Đenovljani su se sami na koncu predali (Mlečani su tad zatočili oko 4000 Đenovljana). Usp. Childs Kohn (2008: 125-126)

⁴⁵⁵ Što se tiče stoljeća šutnje o obitelji Polo u mletačkim kronikama, napomenimo da je Putnikova loza Polovih, kao loza doseljenika u Veneciju u drugoj polovici XIII. st., pripadala plebejskom trgovackom staležu (te nije ni imala svoj obiteljski grb), i, stoga, nije bilo ni razloga da ju se kao takvu zabilježi u mletačkim kronikama koje bilježe povijesti patricijskih obitelji. Putnik će se početkom XIV. st. svojom ženidbom pokušati popeti na veću ljestvicu u mletačkom društvu ili - izrazimo se nanova riječima iz Šoljanove pjesni koja dočarava Putnikov i Rustichellov odnos u đenovskom sužanjstvu: „Pravi se važan, uglavnom, jer bi htio/da se ženi u plemstvo, nekom plavokrvnom kozom, Donatom,/i jer se *tamo* tobože navikao/da ne bude običan pučanin.“), ali, prema zakonu iz 1297. – donesenog u vrijeme dužda Pietra Gradeniga (vladao od 1289. do 1311.), nije mogao postati članom Velikog vijeća jer članovima su samo mogli postati potomci novih plemenitaša primljenih u Vijeće od 1293. do 1297. Suvremenim rječnikom kazano, Putnik je imao i papir (u njegovu slučaju vjenčani list: supruga mu je potjecala iz jedne od najstarijih patricijskih mletačkih obitelji Badoer) i novac, ali se njima nije mogao - upravo zbog zakona zvanog *Serrata del Maggior Consiglio* (koji je i osmišljen zato da staru aristokraciju zaštiti od novonastale klase trgovackih tajkuna) probiti u vladajuće strukture a time dobiti i odgovarajuće (diplomatske) funkcije u Serenissimi. Nadalje, kada su se nove generacije Polovih (sad govorimo i o drugim lozama iz te obitelji) kroz jedno stoljeće istakle kao dobri mletački vojnici, oni od mletačkih vlasti 1381. dobivaju primjereno priznanje i status u društvu a time i grb (nakon *Serrate* to je bio novi val dodjeljivanja patricijskog statusa upravo obiteljima čiji su se pojedinci istakli u ratu protiv Genove ili su ga pomogle financijskim injekcijama). Gleda, ptica vodarica na grbu, za koje neki naši istraživači (Pavešković, Vučanović) smatraju da se radi o nekoj našoj dalmatinskoj (korčulanskoj) ptici, možemo kazati da je to poprilično nevjerojatno (budući da na Korčuli nema staništa za takve ptice), dok je venecijanska laguna upravo staništem mnogobrojnim vrstama ptica vodarica te, slijedom toga, iduće generacije Polovih uzimaju za simbol svojeg grba vjerojatno neku vrstu ptice vodarice iz svoje venecijanske okoline. Ako bi se ipak te ptice vodarice htjeli povezati s Dalmacijom, onda ih je primjereno povezivati sa šibenskim područjem koje je bogato močvarnim staništima.

se ono u zapadnoj tradiciji percipira),⁴⁵⁶ a ne više njegov DNK te da konačno krenemo putem koji nam je Slobodan Prosperov Novak utabao 1996. god. kada ga je smjelo, ali i s pravom, uvrstio u svoju *Povijest hrvatske književnosti: Od početka do Krbavske bitke* (Novak 1996: 245) odnosno u svoju *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas* (Novak 2003: 18-19).⁴⁵⁷

Nerijetko iskrivljenu sliku o Polu i njegovu djelu izgradili su nam njegovi urednici prevoditelji: prvo Ramusio (koji izlaganjem Putnikova života i prijevodom njegova „putopisa“ na toskanski dijalekt veliča umjetnu kolonijalnu veličinu Mletačke Republike), potom Yule (kojemu njegov komentatorski posao olakšavaju upravo istraživači u službi Britanskog Imperija) i konačno Benedetto (koji je „sotto il patronato della città di Venezia“ priredio svoje kolosalno djelo). Premda se oslanja na rad svojih prethodnika, Moule, čini se, svoj posao biografa, urednika i prevoditelja obavlja najnepristranije.

Na nekoliko primjera pokazali smo kako Ramusio svojim tekstom o Polovu životu kao i svojim prijevodom njegova *Libra* (u koji je vješto utkao mletački kontekst) još uvijek uspijeva manipulirati istraživačima (zahvaljujući upravo Mouleu, kojega su začudile neke rečenice koje bivaju izostavljene u sljedećem izdanju II. volumena *Navigationi et viaggi* g. 1574., u ovoj radnji doveli smo u sumnju brojne Ramusiove teze o Putnikovu životu i njegovu tekstu). Naime, izvatke iz njegova biografskog eseja o Putniku Yule je izložio u svojem djelu i, premda je višekrat upozoravao na Ramusiove faktografske pogreške (odnosno, kako ih on sam naziva, na „many errors of detail“), upravo one sporne Ramusiove tvrdnje o Polu smatrao je neupitnima: slijedom toga, Ramusiova biografija Marca Pola postala je temeljem na kojemu književni stručnjaci opisuju Putnikov život.

Međutim, kada s Putnikova životopisa odstranimo ramusiovske naslage, priča o životu Marca Pola nakon povratka iz Azije postaje priča o venecijanskom izopćeniku (Dante je g. 1301. izgnan iz svoje Firence i za života mu nije dopušteno da se u nju vrati dok Polu na simboličnoj razini za života nije ni dano da živi u Veneciji):⁴⁵⁸ Polovo putno iskustvo umire

⁴⁵⁶ Usp. Novak 2004: 31

⁴⁵⁷ Nažalost, sastavljač abecedarija autora izostavio je Putnikovo ime (usp. Novak 2003: X).

⁴⁵⁸ Bez obzira na svoje golemo diplomatsko iskustvo u Aziji, on u Mlecima, zbog zakonske onemogućnosti da postane dijelom mletačke aristokracije i tako participira u diplomatskom životu Mletačke Republike, živi zapravo autsajderskim životom: njegovi prijatelji rubni su ljudi koji žive od sive ekonomije, a i on sam bavi se ne baš velikim trgovačkim poslovima te u njima biva katkad i prevaren od svojih poslovnih partnera. Nadalje, u polističkoj literaturi često se navodi kako je prijateljevao sa slavnim liječnikom, filozofom i astrologom Piétrom d'Abanom (rođen oko 1250.) koji ga kao Marca Venecijanca (Marcusa Venetusa) i s riječima najvećeg poštovanja (govori o njemu u superlativima i kao o putniku i kao o

tako puno prije njegove smrti (i još dugo biva nakon nje mrtvo) jer njegovi sugrađani nisu prepoznali taj „višak“ (Duda 2012: 49) s kojim se on vraća u Veneciju gotovo nakon tri desetljeća izbivanja. Iz dokumenata sačuvanih u mletačkim arhivima saznajemo da se Putnik u prvim desetljećima XIV. st. bavi sitnim trgovačkim poslovima, dok u isto vrijeme njegov *Opis svijeta* osvaja francuski prostor, a Katolička crkva u njegovu tekstu vidi primjerен priručnik za svoje propovjednike koji kane stupiti na azijsko tlo. Više od dvjesto godina poslije čini se kako Ramusio pokušava rehabilitirati Pola i njegovo djelo; međutim, kako smo pokazali na primjerima friziranja Putnikove biografije kao i na vještим interpolacijama u njegov tekst, Polov život i njegovi *Viaggi* u Ramusiovim rukama tek su sredstvo kojim pokušava vratiti sjaj u geografskim otkrićima posrnuloj Serenissimi. Kada se Putnik vraća iz Azije krajem XIII. st., Venecija je najjača europska pomorsko-trgovačka sila na Mediteranu, a kad Ramusio – vjerojatno u dogовору с млетачким политичким елитама (bio je članom Vijeća desetorice) - stvara svoju venecijaniziranu inačicu Marca Pola, Serenissima je izgubila mnoge svoje točke na istočnom Mediteranu, Đenovljjanin Kolumbo inspiriran Putnikovim tekstrom pod španjolskom je zastavom otkrio Novi Svijet, Portugalac Vasco da Gama morem je prvi uspio doći do Indije pa kopneni putovi koje je Serenissima kontrolirala ispadaju iz igre, a Francuska, Engleska i Nizozemska naveliko se spremaju u svoje kolonijalne pohode. Nadalje, na Ramusiovu misiju uskoro se nastavlja kartograf Gastaldi koji na poziv Vijeća desetorice (Consiglio dei Dieci) izrađuje kartu Azije u Duždevoj palači (Palazzo Ducale) koristeći se podatcima iz teksta Marca Pola (Ramusiovo izdanje)⁴⁵⁹ te Marco Barbaro koji u svojoj *Genealogiji* piše kako su se Polovi prema jednoj ispravi iz Šibenika doselili davne 1033. godine.

Nadalje, u trećemu poglavlju preispitujemo činjenice kojima se istraživači služe kada govore o *Opisu svijeta* te prvo pokušavamo rasvijetliti nejasne okolnosti u kojima nastaje Putnikovo jedino djelo. Dovodimo tako u sumnju općeprihvaćenu pretpostavku (poteklu od Ramusija, a prihvaćenu od Yulea i onda od većine polista) kako je Marco Polo kao zapovjednik galije zarobljen u Bitki kod Korčule 7. srpnja 1298. g. te odande odveden u

istraživaču) spominje u svojem medicinskom djelu *Conciliator differentiarum philosophorum et precipue medicorum* (1303.) – Polo mu je kazivao kako je „sub polo antarctico“ („niže od Antartika“) video zvijezdu veliku kao vreću te mu ju je i nacrtao. Abano je predavao na Sveučilištu u Padovi te ga je Inkvizicija dvaput optužila za ateizam i herezu (na koncu prije završetka drugog procesa umire oko 1316. u zatvoru). (usp. Yule, knj. I., 1903: 119-120; Benedetto 1962: CCXII-CCXIII; Vujanović 2008: 258-259; Treccani <http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-d-abano/>)

⁴⁵⁹ Nordenskjöld, Baron A. E. (Apr., 1899). The Influence of the 'Travels of Marco Polo' on Jacopo Gastaldi's Maps of Asia. *The Geographical Journal*, Vol. 13, No. 4: 396-406.

đenovski zatvor. Naime, osim nedostatka ikakvih pisanih potvrda koje bi išle u prilog toj tezi, prekratko vrijeme za sastavljanje djela (svega dva-tri mjeseca – ako želimo vjerovati Rustichellu koji zapisuje da djelo u tamnici nastaje 1298. g.; ili nešto više od pola godine ako znamo da je u proljeće 1299. g. sklopljen mir između Venecije i Genove i da zatočenici na ljeto već bivaju pušteni na slobodu) čvrsti je razlog da se ona odbaci. Stoga, vjerojatnijim se čini d'Aquijeva tvrdnja u *Imago mundi*, kronici nastaloj u prvoj polovini XIV. st., kako je Putnik, koji se nakon povratka iz Kine bavio trgovackim poslovima, zarobljen u „neopjevanoj“⁴⁶⁰ pomorsko-trgovackoj Bitki kod Lajasa između Genove i Venecije god. 1296. te da je u tamnici proveo dosta godina.

Zatim, ukazujemo i kako je Ramusio odgovoran za određivanje Putnikova djela kao putopisa budući da ga je uvrstio u svoju trodijelu antologiju putopisnih djela (u *Secondo volume delle Navigationi et viaggi* nalazi se tako njegov četrnaest stranica dugi esej o Putniku⁴⁶¹ te prijevod njegova *Libra* naslovljen kao DE I VIAGGI DI MESSER MARCO POLO GENTIL'HVOMO VENETIANO); na temelju toga, marcopolisti, budući da na tekst gledaju isključivo iz očišta zapadne narativne tradicije, Polov tekst žanrovske određuju najčešće kao putopis te rjeđe, kada mu upravo putopisnu žanrovsку odrednicu pokušavaju osporiti, i kao priručnik za trgovce, geografski priručnik i sl. Međutim, na tekst *Opis svijeta* bi trebalo, kako nam je sugerirao Olschki, pogledati i iz vizure istočne historiografske tradicije budući da se Putnik kao pripovjedač putnih izvještaja na dvoru Kublaj-kana kao i na svojim putovanjima po azijskim zemljama u takvoj tradiciji i formirao; nadalje, u kineskoj književnoj tradiciji, prema istraživaču Gang Zhou, *Opis svijeta* se uklapa u žanr *small talk* odnosno *xiaoshuo*, pseudopovijesni uradak čiji je autor bio upravo sitni dvorski činovnik koji je na bazarima i ulicama gradova skupljao priče i nanovo ih prepričavao caru.

Dotakli smo se i uloge književnika Rustichella iz Pise u nastanku djela naglasivši kako je ona trostruka: on je bio i prevoditelj i koautor i zapisivač. Također doveli smo u sumnju i Yuleovu tezu kako je R. u đenovskoj tamnici boravio još od Bitke kod Melorije (1284.) te „oživjeli“ – od Ylea osporen - pretpostavku Paulina Parisa kako je Rustichello bio povezan sa sicilijanskim dvorom Karla I. Anžuvinca, na kojem je i stvarao svoje kompilacije viteških romansi, jer bi se na taj način mogla onda objasniti bilješka iz manuskripta 5649 u BnF-u u kojoj se tvrdi kako je sam Marco Polo predao jedan primjerak knjige izaslaniku Karla od

⁴⁶⁰ Naime, kada Yule, knj. I. (1903: 43-45) kaziva o velikoj vojnopravarskoj Bitki kod Lajasa iz 1294., poziva se tek na pjesmotvor kojeg je na đenovljanskom sastavio Anonimo Genovese.

⁴⁶¹ Zapravo esej je zamišljen kao Ramusiovo pismo Fracastoru.

Valoisa (naime, Rustichello je Putnika preko svojih kontakata koje je ostvario na sicilijanskom dvoru i mogao povezati s Karлом od Valoisa, rođakom Karla II. Anžuvinca⁴⁶²).

Pišući o Benedettovoj klasifikaciji (iz 1928. g.) mnogobrojnih inačica Putnikova teksta iz XIV. i XV. stoljeća (njih oko 150), a koja je do danas i jedina s kojom književni historiografi i medievalisti raspolažu i na koju se često slijepo oslanjaju, pokušali smo ukazati na neke njene slabe točke: primjerice, na tezu, preuzetu od ranijih autora, kako je predložak Pipinova prijevoda bio tekst na mletačkom dijalektu (te se često literaturom provlači „činjenica“ kako je *Le Divisiment dou monde* već na samom početku XIV. st. preveden na mletački) budući da se Pipinova tvrdnja, kako je djelo preveo s lombardskog dijalekta, može odnositi na bilo koji sjevernoitalski dijalekt (*ergo* ne samo na mletački); zatim, nalazimo i prostora za osporavanje Benedettove tvrdnja kako su „prošireniji“ tekstovi skupine B, a u koju se ubraja i tekst R odnosno Ramusiov prijevod *Knjige* na toskanski (nastao 255 godina nakon sastavljanja originalnoga primjerka), bliži autografu negoli su to tekstovi iz skupine A - od kojih su neki nastali za Putnikova života: naime, u drugome poglavlju smo obrazložili, kako su ili Ramusio ili mletački prevoditelji koji su mu prethodili, a čijim se predlošcima R. služio, pokušali s interpolacijama Putnikovu tekstu pojačati mletački kontekst (kojeg je sam Putnik – poradi okolnosti u kojima diktira *Knjigu* - morao susregnuti), ali su jednako tako u tekstu interpolirali i nove geografske informacije. Nапослјетку, sve ovo dovodi do zaključka da je sudbina Putnikova teksta još od vremena njegova nastajanja, a zbog njegova – za ono vrijeme, ali i ono koje će uslijediti – kontroverznog sadržaja, i bila da doživi mnoštvo inačica budući da je bio namijenjen različitim publikama s različitim zahtjevima: tako je Pipinov lombardski predložak vjerojatno bio napisan za same Đenovljane koje je zanimalo opis njihovih mogućih budućih kolonija, ms. 1116 iz BnF-a za Francuze koji su u ono vrijeme planirali nanovo osvojiti Konstantinopol [a u isto to vrijeme, god. 1305. i 1307., upravo mongolski emisari (Talijani) namjeravaju posjetiti francuskog i engleskog kralja te Papu u svrhu stvaranja alianse kojoj je cilj bio zajedničko udruživanje protiv Mameluka], *Ottimo* je bio namijenjen firentinskoj intelektualnoj eliti, a sam Pipinov latinski prijevod dominikanskim misionarima (te su ga te publike i kratile i formirale prema svojim potrebama); kasnije su se – od druge polovice XIV. st. te kroz XV. i XVI. st., u ovaj tekst, koji je bio svojevrsna srednjovjekovna i

⁴⁶² Podsjetimo se i kako se Karlo od Valoisa 1290. oženio kćerkom Karla II. Anžuvinca – Margaretom, koja umire 1299.; no, Karlo od Valoisa nanovo će se oženiti Catherine de Courtenay, nećakinjom Karla II. Anžuvinca (njezina majka Béatrice de Sicile bila je njegova starija sestra, a oboje su rođeni iz braka njihova oca Karla I. Anžuvinca s Béatrice de Provence).

novovjekovna geografska enciklopedija Istoka, nešto poput *Etymologiae* Izidora Seviljskog, urednici upisivali nove spoznaje o azijskim krajevima i samim time ga proširivali.

Također, opisali smo franko-talijanski jezik autografa kao francuski jezik kojim su se na području Italije služili talijanski zaposlenici francuskih dvorova (te nimalo ne čudi, stoga, što u takvom francuskom ima talijanizama), ali, koji je u slučaju *Knjige*, bio, na leksičkoj razini, i pod utjecajem Putnikova mletačkog i perzijskog. Usto smatramo kako se, nakon što u tamnici nastaje u kolaboraciji Marca i Rustichella, autograf prevodi na đenovljanski dijalekt, i upravo je jedan njegov apograf mogao biti predloškom dominikancu fra Pipinu za njegovu latinsku verziju teksta. Nadalje, po izlasku iz zatvora Rustichello, pripremajući rukopis za Francuze, nadpisuje *Prolog* (uvodni biografski dio već je nastao u sužanjstvu) te, u skladu s novom namjenom *Opisa svijeta*, preuređuje tekst [prema Critchleyevoj tezi (1992: 38-39), Marco je, budući da zbog svojeg niskog staleža u mletačkom društvu to nije mogao realizirati, htio postati francuskim emisarom koji će pohoditi mongolske dvorove u svrhu stvaranja francusko-mongolske alijanse kako se to planiralo početkom XIV. st. te je Rustichello upravo bio taj koji je Putniku morao „ispeglati imidž“ – u najboljem svjetlu predstaviti ga Francuzima: stoga, u njegov životopis i unosi činjenice kako je pisac plemeniti mletački građanin koji je do nedavno obnašao visoke funkcije u Kublaj-kanovoј administraciji].

U ovome poglavljtu naznačili smo i kako eklektički prijevodi (i prijevodi njihovih prijevoda) Ramusija, Yulea, Benedetta i drugih također – još uvijek – u pozadinu bacaju Polov kanonski tekst F - njegov najstariji apograf pisan osebujnim franko-talijanskim jezikom početkom XIV. st. (Moule je, premda se za svoj prijevod na engleski jezik služio brojnim rukopisima, sve što ne pripada tekstu F stavljao, kako je i primjereno, u kurziv); odnosno kao što su nam srednjovjekovje i renesansa donijeli razne inačice Putnikovih tekstova, tako se ta tradicija, kako smo pokazali na analizi suvremenih prijevoda, održala i do danas: mnogi važni prijevodi Putnikova djela od XIX. st. do današnjih dana uglavnom se načinjeni iz više predložaka. Nadalje, u XX. st. objavljena su samo dva kritička izdanja teksta F (prvo kritičko izdanie teksta F priredio je L. F. Benedetto g. 1928., a drugo Gabriella Ronchi⁴⁶³ 1982. g.), oba u Italiji, ali, koliko nam je poznato, ni jedan njegov suvremenih prijevoda te je upravo i to jedan od važnijih razloga što je Putnikova biografija (kao i opisi njegova djela) prepuna apokrifnih elemenata. Odgovor na pitanje zašto su suvremeni prevoditelji sami slijedili

⁴⁶³Marco Polo: *Milione. Le divisamenti dou monde./ Il Milione nelle redazioni toscana e franco-italiana, a cura di Gabriella Ronchi, introduzione di Cesare Segre*, Mondadori (I meridiani), Milano 1982.

medievalnu uredničko-prevodilačku tradiciju nije jedinstven. Yule se, koji je i sam smatrao kako je Geografski tekst (tekst F) najbliži autografu, vjerojatno nije usuđivao iz njega prevoditi zbog samoga franko-talijanskog jezika kojim je tekst F pisan te se radije služio Pauthierovim francuskim predloškom dok se, s druge strane, oslanjao i na Ramusija, i kao na biografa i kao prevoditelja, te si nije mogao dopustiti da njegov tekst ostane bez interpolacija iz Ramusiova prijevoda. Benedetto je, nadalje, smatrao kako su tekst Z i tekst R, upravo zbog mnoštva dodatnog materijala kojih nema u drugim važnim rukopisima, bliži autografu negoli sam tekst F te je, stoga, i njegov eklektički prijevod posljedica takvog uvjerenja. Nadalje, svi prevoditelji nakon Benedetta kao da su pod utjecajem njegovih zaključaka te iz njegove vizure – da je tekst F skraćena inačica autografa, a da je izvorni tekst bolje očuvan u nekim drugim tekstovima - i prevode Putnikovo djelo.

Ovo poglavlje završili smo uvidom u europsku recepciju i utjecaj *Opisa svijeta* (kao i pregledom kako su se odrednice fakcionalnosti i fikcionalnosti smjenjivale tijekom stoljeća) te tezom kako je Ramusio, da bi Serenissimi kao posrnuloj mletačkoj pomorskokolonijalnoj sili „podignuo moral“, vješto manipulirajući dokumentima o obitelji Polo koje je imao u rukama - *brandirao* Marca Pola u Venecijanca iz patricijske obitelji i tako Mlečane proglasio pretačama novovjekovnog otkrivanja svijeta. Također, razvidno je i kako je Ramusio Marca Pola pokušao prometnuti i u većeg putnika od samog Đenovljana Kolumba. Nadalje, R. je svoj prijevod *Libra* sastavio na toskanskom, a ne na mletačkom dijalektu te je tako *Putovanja Marca Pola* učinio dostupnijim europskim čitateljima. Naposljetku, kad se uzme u obzir da je učenjak Ramusio bio visokopozicionirani dužnosnik Mletačke Republike, sve upućuje na to kako je upravo on i osmislio te na koncu uspješno realizirao projekt „Marco Polo“. Naime, osim Ramusiove antologije putopisnih djela (u prvoj dijelu djela su putnika u Afriku i Indiju, u drugome u Aziju, a u trećemu u Novi Svijet) u kojima je, ne bez razloga, uz svakog putnika istraživača Ramusio naznačio i njegovu nacionalnost (npr. Amerigo Vespucci – Firentinac, Barbosa – Portugalac, Kolumbo – Đenovljani),⁴⁶⁴ Vijeće desetorice je upravo 1553. god. donijelo odluku da njihov kartograf prema Putnikovu djelu načini karte u Duždevoj palači (a isti taj kartograf izradio je i karte za *Delle navigationi et viaggi*). Na koncu, polistika upravo od samih svojih začetaka početkom XIX. stoljeća na Marca Pola gleda kroz naočale koje joj je Ramusio podmetnuo i kao Putnikov biograf i kao njegov urednik i prevoditelj.

⁴⁶⁴ Usp. Critchley (1992: 132)

U završnome, četvrtomu poglavlju analiziraju se u književnoj historiografiji sporna ili zanemarena mjesta Marcova putovanja (a čijim dugim rutama i danas mnogi istraživači kreću) na relaciji Put svile (dolazak) – Kitaj (Kina) – morski put (povratak).

Detektirali smo tako kako je Put svile najviše (a ponekad i samo) u središtu pažnje putnika istraživača te smo to pokazali na prikazima dvaju putopisa: *In Xanadu – a Quest* povjesničara W. Dalrympela iz 1989. god. i *Na putu svile - Kako nam je lagao Marko Polo?* novinara i dramaturga J. Boke iz 2009. godine. Premda se ne zna točan itinerarij kojim je Marco Polo s ocem i stricem stigao do Kublaj-kanove ljetne rezidencije u Shangduu (Clemenfuu), i premda svrha Marcova djela uostalom i nije bila opisati putovanja već krajeve i gradove u Aziji, putnici upravo Svilenim putem kreću tražiti Marca Pola, a cilj njihova putovanja je - prolazeći Azijom - ili potvrditi (kao što je u slučaju putopisa *In Xanadu – a Quest*) ili – premda rjeđe - opovrgnuti ono što je on u svojoj knjizi kazao (*Na putu svile - Kako nam je lagao Marko Polo*). No, ono što gledatelje ili čitatelje zavodi upravo je nemar prema književnom predlošku Polova teksta kojim se putnici služe kad opisuju putne točke na Putu svile (Dalrymple se služio Yuleovim izdanjem, a Boko se uz Yulea koristio i pretiskom našeg izdanja iz 1954. god.), budući da ono što je kazao Marco Polo u određenu prijevodu vrlo lako može biti kasnija medievalna ili renesansna interpolacija te se usto i izvorni duh Marcova jezika izgubio u mnoštvu prijevoda koji su počeli nastajati netom nakon što je i samo djelo nastalo krajem XIII. stoljeća kao kolaboracija Putnika i Rustichella.

Kina je još od XVIII. stoljeća (od *Astleyevih putovanja*) mjesto spoticanja marcopolista: Polovo nespominjanje Kineskog zida, čaja, povezivanja stopala u žena, štapića za jelo, lovljenja ribe uz pomoć kormorana i dr.; potom Putnikovo očigledno na više mjesta preuveličavanje vlastite uloge u Kublaj-kanovoj službi; zatim, nezabilježenost njegova imena u službenoj mongolskoj povijesti *Yuan Shi* itd. Međutim, historiografi danas daju jednostavna objašnjenja za mnoga od tih spornih mjesta u *Opisu svijeta*: primjerice, krajem XIII. stoljeća Veliki zid nije ni postojao u današnjem obliku, već je u ono doba bio ruševina dok ritual ispitanja čaja u ono vrijeme i nije stigao do sjeverne i središnje Kine; zatim, razlog zašto je u *Opisu svijeta* preuveličavana Marcova uloga (primjerice, da je bio guverner Yangzhoua ili da je pomogao Kanu pri osvajanju Sjangjanga/Xiangyanga) može biti – ono što u ovoj radnji stalno naglašavamo – da je preko Rustichella grčevito pokušavao doći do diplomatske službe u Francuskoj – jer već je prešao pedesetu godinu, budući da je novim Serenissinim zakonom bilo onemogućeno novopečenim mletačkim bogatašima da steknu plemički naslov i time se domognu lukrativnih službi u Mletačkoj Republici; nadalje, *Yuan Shi* je i sam sastavljen u

vremenskom tjesnacu – te upravo, stoga, i sam nije imun na mnoge nedostatke te je ujedno i produkt iduće dinastije Ming koja je smijenila mongolsku dinastiju Yuan. Zatim, kada se usporedi tekstološka problematika Polova i Pordenoneova djela, pronalaze se mnoge sličnosti: autograf im nije sačuvan⁴⁶⁵, a postoje mnogobrojne inačice njihovih tekstova budući da su oba djela bila iznimno popularna u Europi te ujedno oba imaju i sporne epizode čija je osnovna značajka figura preuveličavanja (*Relatio* pretjeruje jer želi naglasiti religioznu i misionarsku svrhu djela dok *Le Divisiment dou monde* iz drugih, već navedenih, razloga); također, izvornik oba djela načinjen je prema autorskom diktatu, a sam zapisivač djelo je trebao i prevoditi (Guglielmo da Solagna *Relatio* sastavlja na latinskom).

Nadalje, zbog njegovih vjernih opisa istočne i zapadne indijske obale dolazimo do zaključka kako su mnoga ranija Marcova poslanstva (ne samo ono zadnje prije povratka u Europu) na koja ga je Kublaj-kan slao bila upravo u Indiji (u tzv. Velikoj Indiji), a i sam Putnik svjedoči u 136. poglavljtu da je tamo proveo dosta vremena (dakle, to ne uključuje samo vrijeme kada se vraćao u Europu kao i spomenuto posljednje poslanstvo). Neke putne točke, nadalje, zajedničke su Polu i Pordenoneu (koji u Kinu putuje dvadesetak godina kasnije), kao gradovi Tana i Kollam na zapadnoj indijskoj obali te današnji Madras na istočnoj obali (mjesto gdje je pohranjeno tijelo sv. Tome): međutim, čitajući Pordenoneov *Relatio*, stječe se dojam kako je on nadahnut Marcovim tekstrom te je razumno prepostaviti da ga je onda Pordenone vrlo vjerojatno čitao (primjerice, Pordenone u istoj maniri opisuje čime se sve trguje u određenu mjestu, po čemu je mjesto poznato i dr.); također, opažamo i kako Marco o indijskim običajima piše nepristrano dok je sam Pordenone nerijetko s njima zgrožen (što zapravo i ne čudi s obzirom da on svijet promatra iz vizure katoličkog svećenika). Zatim,

⁴⁶⁵ Autograf Pordenoneova putnog izvještaja sastavljenog na latinskom jeziku nije sačuvan, a budući da je *Descriptio orientalium partium* bio popularan – odnosno „active“ text (Liščák 2011: 64), kao i *Le Divisiment dou monde*, postoje mnoge njegove rukopisne inačice zbog kojih je teško rekonstruirati original. Naime, sačuvano je više od 130 rukopisa: od toga najviše na latinskom jeziku (89 mss.); također sačuvani su i brojni prijevodi ovoga djela na talijanski (24 mss.), francuski (9 mss.), njemački (7 mss.) kao i jedna verzija iz XV. st. na španjolskom. Kako je već i sam latinski tekst imao nekoliko urednika, rukopise dijelimo u nekoliko redakcija: postoje tako *recensio Guillelmi* odnosno redakcija fra Guglielma da Solagne kojemu je Pordenone u svibnju 1330. diktirao svoje izvješće u padovanskom samostanu sv. Antuna (Convento di Sant'Antonio), zatim *recensio Marchesini* (naime, s Pordenoneovim tekstrom u Avignon je stigla delegacija koju je predvodio fra Marchesino da Bassano, ujedno i sastavljač teksta po kojemu je ova redakcija onda i dobila ime; u tekstu ove redakcije saznajemo, primjerice, kako je Pordenoneovo putovanje trajalo 14 i pol godina te da je izvještaj sastavio po naredbo fra Guidotta), potom *recensio Henrici* koja nastaje 1340-tih u Pragu na temelju Marchesinoeve inačice (franjevac Henricus de Glatz sastavlja tekst); nadalje, *recensio Guecelli*, *recensio Germanica* te *recensiones breviores*. Važno je i napomenuti da su u Ramusiovu *Navigationi et viaggi* sačuvane dvije verzije teksta tzv. *Ramusio maior* i *Ramusio minor* (1574.). Usp. Vladimír Liščák, Odoric of Pordenone and His Account on the *orientalium partium* in the Light of Manuscripts, *Anthropologhia Integra*, vol. 2, no. 2/2011, str. 65-70

pokazali smo, upravo na primjeru Indije, kako su prevoditelji (Ramusio, Yule, Pauthier) često preslagivali Marcov tekst kako bi on više nalikovao putovanjima (kako su oni uglavnom i naslovljavali svoje prijevode) a čitatelji, stoga, lakše slijedili od njih utvrđeni itinerarij (označen i na karti), a upravo time se gubio izvorni duh Marcova diktata (kojeg su upravo karakterizirale njegove asocijacije) u kojem nastaje *Opis svijeta* kao i obilježja njegova izvorna žanra (koji je uzet iz istočne tradicije u kojoj se Marco kao profesionalni pripovjedač formirao) a kojeg su ovi prevoditelji svjesno transformirali u putopis, kako bi više odgovarao duhu zapadne književne tradicije, a oblikujući mu samu strukturu u kružno putovanje (polazak-dolazak-povratak) i time dajući obilježje kretanja tekstu čija je izvorna narav zapravo statična.

Morski smo put kojim su se Polovi iz Kine vraćali kući usporedili s putovanjima Indijom (Malabarskom i Koromandelskom obalom), Maldivima, Šri Lankom, Sumatrom i sve do Kine marokanskoga putnika Ibn Battute (1304.-1368./69.), a koja je on u drugoj polovici XIV. stoljeća opisao u svojoj *Rihli*. Naime, Polovi su se, bojeći se da bi vremešni i bolesni Kublaj-kan uskoro mogao umrijeti a oni slijedom toga upasti u nemilost zavidnih i moćnih pojedinaca bliskih vlasti (takav ishod situacije bio je realna procjena, jer je, primjerice, takva sudbina sustigla 1318. godine, nedugo poslije smrti perzijskog ilkana Oljeitua/Uljetua, upravo Polova suvremenika i perzijskog historičara Rashīda al-Dīna - koji je u svojoj historiji Mongola i zabilježio epizodu o dolasku poslanstva u Perziju), odlučili 1291. godine vratiti kući tako što su se – dugo već vrebajući priliku - „ubacili“ u pratnju mlade princeze Cocacin koja je odlazila udati se u Perziju (u ondašnju prijestolnicu Tabriz) za mongolskog ilkana Argona. Nadalje, Marokanac je Ibn Battuta 1342. godine iskoristio poslanstvo u Kinu na koje ga je neuravnoteženi delhijski vladar Muhammad bin Tughluq poslao i tako mu konačno uspio umaknuti (stoga, na simboličnoj razini Battutino putovanje kući započinje izlaskom iz Delhija gdje mu je život visio o koncu premda će i višeput kasnije, tijekom svojih putovanja, Battuta novu vrebati priliku da pobegne iz nekih zemalja). Battuta je, zatim, koji na put kreće godinu poslije Polove smrti, proveo i sličan broj godina na putu (njih 29) te je bio delhijski *quadi* kod sultana Tughluqa (i kasnije opet na Maldivima), a poslije i Tughluqov ambasador u Kinu (dok je Polo, kako znamo, bio guverner u Yangzhouu te je kao poslanik sudjelovao u brojnim diplomatskim misijama Kublaj-kana), a što je također potvrda da Marco, ako je katkad u *Opisu svijeta* o svojim dužnostima u Kublaj-kanovoj službi iz određenih razloga i pretjerivao, nije lagao kako mu određeni istraživači predbacuju jer je

Kublaj-kan na svojem dvoru, u administraciji i vojski primao ljude raznih nacionalnosti koji su imali i prednost pri zapošljavanju pred brojčano jačim Kinezima (prilikom prvoga posjeta braće Polo, Veliki je Kan od njih zatražio da mu dovedu obrazovane kršćane; no, mjesto dvojice dominikanaca koji su odustali od puta, Kublaj-kanu će braća Polo dovesti Marca s kojim će on biti vrlo zadovoljan: nadalje, kad se Polovi vraćaju kući, u Kinu stiže franjevac Montecorvino koji će ondje postati prvi pekinški biskup). Battuta je, potom, svoju *rihlu* (putopis) diktirao Ibn Juzayyu, a ranije smo vidjeli da je osim Marcova teksta i Pordenoneov tekst proizvod diktata; stoga, u tom svjetlu čini se ne odviše važnim propitivati kolika je Rustichellova uloga a kolika Marcova u *Opisu svijeta* budući da je diktat uvijek manja ili veća kolaboracija autora i njegova zapisivača odnosno urednika (stoga, autorska je misao uvijek podložna uredničkom retuširanju, cenzuri, preuveličavanju, pogrešci i sl.), ali suština samog teksta ne pripada nikom doli autoru. Potom, premda se u zapadnoj književnoj tradiciji *Opisu svijeta* pripisuje putopisna žanrovska odrednica, poglavito zahvaljujući istraživačima u vrijeme britanskog kolonijalizma u XIX. st. koji su tako odredili i naslovili djelo (te mu utvrdili i itinerarij), upravo smo usporedivši ga u ovom poglavlju s Battutinom *Rihlom* (a u ranijem s Pordenoneovim tekstrom *Descriptio*) pokazali koliko je ona pogrešna i neutemeljena (zapravo jedino se Battutina *Rihla*, kako joj značenje i sugerira, s pravom može označiti putopisom; putopisom se može označiti i Pordenoneov tekst, ali njegov tekst se ne podudara s njegovim itinerarijom kako su urednici i prevodioci to pokušavali čitatelju predstaviti). Nadalje, opažamo i kako su sve zajednice osim Polove pravovremeno prepoznale svoje putnike: marokanski je sultan naredio 1356. godine da se Battutina putovanja zapišu (učinio je to sultanov tajnik Juzayy na arapskom jeziku), zatim prema nekim izvorima to je naredio i Pordenoneov nadređeni fra Guidotto (a tekst je na latinskom u svibnju 1330. godine zapisao franjevac Da Solagna) dok venecijanske vlasti za Polova života nikada nisu smatrале takvo nešto potrebnim (dok naprotiv đenovske, u čijem je sužanjstvu Polo bio - jesu) te su tek nakon više od dva stoljeća poslije - friziranjem njegove biografije kao i činjenica vezanih uz njegov tekst - rehabilitirale Pola.

6. Bibliografija:

Primarna:

Benedetto, Luigi Foscolo. 1962. *La tradizione di manoscritta del „Milione“ di Marco Polo.* Torino: Bottega d'Erasmo.

Polo, Marco (Pol, Marc). 1301-1400. *Livre qui est appelé le Divisiment dou monde* (Français 1116). Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits.

_____. 1301-1400. *Le voyages de Marco Polo, traduits en français par „Grigoires“, avec ce titre: „Ci commencent les rebriches de cest livre, qui est appellez le Devisement du monde, lequel je Grigoires contrescrits du livre de messire Marc Pol, le meilleur citoien de Venisse, créant Crist* (Français 5631). Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits.

_____. 1401-1500. *Le livre de Marco Polo ou des merveilles du monde, appellé aussi dans le présent manuscrit „le livre du grant Kaan de Cathay“ ou „le rommans du grant Kaan de la grant cité de Cambalut“* (Français 5649). Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits.

Polo, Marco, *Le Livre des merveilles*; Odoric de Pordenone, *Itinerarium de mirabilibus orientalium Tartarorum, traduit en français par Jean le Long*; Guillaume de Boldensele, *Liber de quibusdam ultramarinis partibus et praecipue de Terra sancta, traduit en français par Jean Le Long*; *De l'estat et du gouvernement du grant Kaan de Cathay, empereur des Tartares, traduit en français par Jean Le Long*; Jean de Mandeville, *Voyages*; Hayton, *Fleur des estoires de la terre d'Orient*; Riccoldo da Monte di Croce, *Liber peregrinationis, traduit en français par Jean Le Long*. (Français 2810). 1400-1420. Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits.

Polo, Marco. 1928. *Il Milione. Prima edizione integrale a cura di Luigi Foscolo Benedetto.* Firenze: Leo S. Olschki. [Primjerak ove knjige (br. 502) od 2014. nalazi se i u vlasništvu KGZ-a.]

_____. 2005. *Le livre de Marco Polo citoyen de Venise conseiller privé et commissaire impérial de Khoubilaiï-Khaân: rédigé en français sous sa dictée en 1298 par Rusticien de Pise* (Partie I). The United States of America: Elibron Classics. [pretisak Pauthierova izdanja iz 1865.]

_____. 2005. *Le livre de Marco Polo citoyen de Venise conseiller privé et commissaire impérial de Khoubilaiï-Khaân: rédigé en français sous sa dictée en 1298 par Rusticien de Pise* (Partie II). The United States of America: Elibron Classics. [pretisak Pauthierova izdanja iz 1865.]

_____. Početak XIV. stoljeća. *De conditionibus et consuetudinibus orientalium regionum.* Biblioteca estense universitaria, Modena. (primjerak manuskripta Putnikova djela koji je na latinski jezik preveo Francesco Pipino iz Bologne).

- _____. 1937. (II. izdanje). *The Travels of Marco Polo translated by John Frampton (The Most Noble and Famous Travels of Marco Polo Together with the Travels of Nicolò De' Conti)*. London: Adam and Charles Black. [pretisak izdanja iz 1579.]
- _____. 1997. *The Travels of Marco Polo*. Hertfordshire: Wordsworth Editions. [Marsdenov prijevod iz 1818.]
- _____. 1845. *The Travles of Marco Polo*. Edinburgh: Oliver & Boyd. (III. izdanje) [urednik i prevoditelj: Hugh Murray].
Dostupno na: <http://archive.org/details/travelsmarcopol00murrgoog>
- _____. 1854. *The Travles of Marco Polo the Venetian (The Translation of Marsden Revised, with a Selection of His Notes)*. Henry G. Bohn: London (urednik Thomas Wright).
Dostupno na: <http://archive.org/details/travelsmarcopol00marsgoog>
- _____. 1993. *The Travels of Marco Polo: The Complete Yule-Cordier Edition* (Volume I). New York: Dover Publications, Inc. [pretisak I. volumena III. izdanja iz 1903.]
- _____. 1993. *The Travels of Marco Polo: The Complete Yule-Cordier Edition* (Volume II). New York: Dover Publications, Inc. [pretisak II. volumena izdanja iz 1903. te Cordierova dodatka iz 1920.]
- _____. 2011.(2005). *The Travels of Marco Polo*. Preveo s talijanskoga Aldo Ricci. New York i London: Routledge. [pretisak izdanja iz 1931.; izdavač: George Routledge & Sons, London; talijanski prijevod načinio L. F. Benedetto]
- _____. 2010. *The Description of the World – A. C. Moule & Paul Pelliot* (Volume I). The United States of America: Ishi Press. [pretisak izdanja iz 1938.]
- _____. 2010. *The Description of the World – A. C. Moule & Paul Pelliot* (Volume II). The United States of America: Ishi Press. [pretisak izdanja iz 1938.]
- _____. 1958. *The Travels*. Preveo na engleski Ronald Latham. London: Penguin Books.
- _____. 1827. *Viaggi di Marco Polo illustrati e commentati dal conte Gio. Batista Baldelli.... / Il Milione Marco Polo testo di lingua del secolo decimoterzo ora per la prima volta pubblicato ed illustrato dal conte Gio. Batt. Baldelli Boni* (sv. I.). Da'Torchi di Giuseppe Pagani: Firenca.
- _____. 1912. *Il Milione a cura di Dante Olivieri*. Gius. Laterza & Figli: Bari.
- _____. 1975. *Il Milione / a cura di Valeria Bertolucci Pizzorusso*. Adelphi: Milano.
- _____. 1981. *Il Milione /a cura di Antonio Lanza*. L'Unita - Editori riuniti: Roma.
- _____. 1982. *Milione. – Giovanni da Pian del Carpine: Viaggio a' Tartari*. Novara: Istituto Geografico De Agostini.

- _____. 2006. (1990). *Il Milione*. Italia: Oscar Mondadori.
- Polo, Marko. 1947. *Milion*. Preveo Borivoj Maksimović. Novi Sad: Matica srpska.
- Polo, Marco. 1954. *Milion*. Preveo Borivoj Maksimović. Zagreb: Mladost.
- Polo, Marko. 2004. *Milion: Putovanja Marka Pola*. Preveo Borivoj Maksimović. Split: Marjan tisak (Slobodna Dalmacija).
- Sekundarna:
- Alighieri, Dante. 2000. *Pakao*. Preveo Mihovil Kombol. Zagreb: SysPrint.
- Bašić, Karmen. 1999. *Putnici u Indiju iz naših krajeva*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Battuta, Ibn: 2005. *Travels in Asia and Africa 1325-1354*. New Delhi: Asian Educational Services. [pretisak iz 1929., London]
- Beazley, Charles Raymond; Charles Raymond Giovanni; Willem Van Ruysbroeck. 1598. [1803.] *The Texts and Versions of John de Plano Carpini and William de Rubruquis*. London: The University Press. [pretisak na zahtjev iz 2013.]
- Biografia universale antica e moderna / ossia Storia per alfabeto della vita publica e privata di tutte le persone che si distinsero per opere, azioni, talenti, virtù e delitti. Opera affatto nuova compilata in Francia da una società di dotti ed era opera la prima volta regata in italiano con aggiunte e correzioni* (volume XLV.). 1828. Venezia: Presso Gio. Batista Missiaglia.
- Boccaccio, Giovanni. 1888. *La vita di Dante scritta da Giovanni Boccaccio (Testo critico con introduzione, note e appendice di Francesco Macrì-Leone)*. Firenze: G.S. Sansoni, Editore.
- Boccaccio, Giovanni. 2011 (2009). *Life of Dante*. United Kingdom: Oneworld Classics Limited. [prijevod iz 1904.]
- Boccaccio, Giovanni. 2000. *Dekameron* (izbor). Prevela Jerka Belan. Zagreb: SysPrint.
- Bogišić, Vlaho (ur.). 1998. *Leksikon hrvatske književnosti*. Zagreb: Naprijed.
- Boko, Jasen. 2009. *Na putu svile: Kako nam je lagao Marko Polo*. Zagreb: Profil.
- Botton, Alain De. 2005. *Umijeće putovanja*. Preveo s engleskog Dean Trdak. Zagreb: SysPrint.
- Braudel, Fernand. 1990. *Civilizacije kroz povijest*. Zagreb: Globus.
- Byrne, Donn. 1946. (1921.) *Messer Marco Polo*. New York: Penguin Books, Inc.

Calvino, Italo. 1998. *Nevidljivi gradovi*. Prevela i popratila predgovorom Tatjana Peruško. Zagreb: Ceres

Carić, Juraj. 2005. *Kristof Kolumbo i otkriće Amerike*. Split: Slobodna Dalmacija.

Clemens, Raymond i Timothy Graham. 2007. *Introduction to Manuscript Studies*. China: Cornell University Press.

Childs Kohn, George (ur.). 2008. *Dictionary of Wars* (third edition). Delhi: Viva Books

Cordiner, James. 1807. *A Description of Ceylon Containing an Account of the Country, Inhabitants and Natural Productions...* (Vol. II). London: Longman, Hurst, Rees, and Orme. Dostupno na: <http://archive.org/stream/adescriptioncey03cordgoog#page/n8/mode/2up>

Critchley, John. 1992. *Marco Polo's Book*. Great Britain: Variorum.

Crowley, Roger. [2011] 2013. *City of Fortune – How Venice Ruled the Seas*. New York :Random House.

Čoralić, Lovorka. 1993. Prisutnost doseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji od XIII. do XVIII. stoljeća. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Vol. 26, No. 1, Zagreb: str. 39-78

Dalrymple, William. [1989] 2004. *In Xanadu – a Quest*. India: Penguin Books.

_____. [1993] 2004. *City of Djinns – a Year in Delhi*. India: Penguin Books.

Derolez, Albert. [2003] 2012. *The Paleography of Gothic Manuscript Books – From the Twelfth to the Early Sixteenth Century*. The United States of America: Cambridge University Press.

Domenichelli, Teofilo. 1881. *Sopra la vita e i viaggi del beato Odorico da Pordenone dell'ordine de' minori....* Prato: Per Ranieri Guasti.

Duda, Dean. 1998. *Priča i putovanje*. Zagreb: Matica hrvatska.

Duda, Dean (prir.). 1999. *Putopisi*. Vinkovci: Riječ.

Duda, Dean. 2012. *Kultura putovanja*. Zagreb: Naklada Ljevak d.o.o.

Dutschke, C. W. 1998. The Thruth in the Book: The Marco Polo Texts in Royal 19.D.I. and Bodley 264. *International review of manuscript studies*, LII, n°2: 278-300.

Encyclopædia Britannica (Volume 9). 2002.

Encyclopædia Britannica. www.britannica.com

Enciklopedija Leksikografskog zavoda (knj. 5). 1969. JLZ: Zagreb

Epstein, Steven A. [1996]2005. *Genoa and the Genoese, 958-1528*. The United States of America: The Universit of North Carolina Press.

Ferri, Rafo. 1955. O životopisu Marka Pola. *Zadarska revija*, god. IV., br. 2: str. 75-78

Flaubert, Gustave. [1996] 1979. *Flaubert in Egypt*. The United States of America: Penguin Books.

Foretić, Vinko. 1954 (listopad). Da li je Marko Polo Korčulanin?, *Mogućnosti*, god. I., br. 10: str. 683-693

Forman, Werner i Cottie A. Burland. 1973. *Marko Polo*. Zagreb: Mladost.

Foster, Norman. 1986. *Hodočasnici*. Prijevod Michelin Popović. Zagreb: GZH.

Garić, Natali, *Razgovor: Dr. Frances Wood, šefica kineskog odjela u British Library u Londonu, autorica kontroverzne knjige „Je li Marko Polo išao u Kinu?“*, tvrdi: *Marko Polo je bio varalica, Slobodna Dalmacija*, 5. listopada 1996. (subota), str. 10-11

Gogala-Dominis, Federik. 1954. Dopuna praznini u životopisu Marka Pola. *Zadarska revija*, god. III., br. 4: str. 326-332

_____. 1955. Još o porijeklu Marka Pola. *Zadarska revija*, god. IV., br. 2: 110-112.

Gööck, Roland. [1968.] 1970. *Sva čuda svijeta*. Preveo Oto Šolc. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Gu, Ming Dong. 2006. *Chinese Theories of Fiction: A Non-Western Narrative System*. The United States of America: State University of New York Press.

Heers, Jacques. *Marko Polo - biografija*. 2009. Prevela s francuskog Jelena Matejčić. Zagreb-Sarajevo: Naklada Zoro.

Herceg, Jakša, *Mletačka ili dalmatinska teza o porijeklu Marka Pola?*, *Narodni list*, 12. siječnja 1955. (srijeda), str. 5

Houston, Jason M. 2010. *Building a Monument to Dante: Boccaccio as „Dantista“*. Canada: University of Toronto Press.

Hrvatska enciklopedija (knjiga 8.) Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krleže. Dostupna i na: www.enciklopedija.hr

Huizinga, Johan. 1991. *Jesen srednjeg vijeka*. Preveo s njemačkog Drago Perković. Zagreb: Naprijed.

Horvat, Josip. 1980. *Kultura Hrvata kroz 1000 godina* (prvi svezak). Zagreb: Globus.

Jackson, Peter. 1998. Marco Polo and His 'Travels'. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, vol. 61, br. 1: 82-101. School of Oriental and African Studies.

Jutronić, Andre, *Gdje se rodio Marko Polo?*, *Slobodna Dalmacija*, 2. prosinca 1954. (god. XII., br. 3049), str. 3

Kapović, Mate. 2011. *Čiji je jezik?* Zagreb: Algoritam.

Kauz, Ralph (ur.). 2010. *Aspects of the Maritime Silk Road: From the Persian Gulf to the East China Sea*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Keay, John. 2008. *China – a History*. Great Britain: Harper Press.

Larner, John. [1999.] 2001. *Marco Polo and Discovery of the World*. The United States of America: Yale University Press.

Leavitt IV, Charles L. *Weltliteratur* as Anti-Fascism: Philology and Politics in Luigi Foscolo Benedetto's "Letteratura mondiale". *Modern Language Notes* (Comparative Issue) 127 (Dec. 2012): 1171- 1205.

Leksikon JLZ. 1974. Zagreb: JLZ.

Liščák, Vladimír. Odoric of Pordenone and His Account on the *orientalium partium* in the Light of Manuscripts. *Anthropologia Integra* vol. 2 no. 2/2011 (ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY / JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES), str. 63-74

Luca, Dinu. "China as the Other in Odoric's *Itinerarium*". *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, Volume 14 Issue 5 (December 2012) Article 3. (Special Issue *New Work about the Journey and Its Portrayals*. Ed. I-Chun Wang)

Dostupno na: <http://docs.lib.psu.edu/clcweb/vol14/iss5/3/>

Ljubić, Šime. 1856. *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia / compilato dell'ab. Simeone Gliubich di Città Vecchia*. Vienna: Rod. Lechner Librajo dell' I. R. Università [Zara: Battara e Abelich libraj].

M. M. 1956 (travanj). Osvrt na diskusiju u našoj štampi povodom 700-te godišnjice rođenja Marka Pola. *Mornarički glasnik*, god. VI., br. 2: 218-226.

Man, John. 2010. *Xanadu: Marco Polo and Europe's Discovery of the East*. Great Britain: Bantam Books.

Matišić, Zdravka. 2007. *Radost, strah, predanost: Prilozi za biografiju Ivana Filipa Vesdina Paulina a Sancto Bartholomaeo*. Zagreb: Odjel za orijentalistiku Hrvatskoga filološkoga društva i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Matković, Petar. 1865. Zemljopisni odlomci: Marko Polo, starinom Dalmatinac / najznamenitiji putnik srednjeg vijeka. *Književnik / časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku i prirodne znanosti*, god. II., Zagreb: 547-566.

Matvejević, Predrag. 2002. *Druga Venecija*. Ljubljana: V.B.Z

Moule, A. C. 1928. Marco Polo: Il Milione by Luigi Foscolo Benedetto (Review). *Bulletin of the School of Oriental Studies*, University of London, Vol. 5, No. 1: 173-175

N.N. (Jul., 1928). Some Recent Editions of Marco Polo (Review). *Geographical Review*, Vol. 18, No. 3: 521-522.

Najemy, John M. [2006.]2013. *A History of Florence 1200-1575*. Singapore: Blackwell Publishing.

Nordenskjöld, Baron A. E. (Apr., 1899). The Influence of the 'Travels of Marco Polo' on Jacobo Gastaldi's Maps of Asia. *The Geographical Journal*, Vol. 13, No. 4: 396-406.

Novak, Slobodan Prosperov. 1996. *Povijest hrvatske književnosti: Od početka do Krbavske bitke* (I. knjiga). Zagreb: Antibarbarus.

_____. 2003. *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*. Zagreb: Golden marketing.

_____. 2004. *Povijest hrvatske književnosti: Raspeta domovina* (svezak I.). Split: Marjan tisak.

_____. 2007. *101 Dalmatinac i poneki Vlaj*. Zagreb: V.B.Z.

Olschki, Leonardo. 1960. *Marco Polo's Asia*. The United States of America: The University of California Press.

Padelin, Marino, "Rodna kuća" Marca Pola na Korčuli sagrađena je 200 godina iza njegove smrti, *Zadarski list*, 15. rujna 2011.

Dostupno na:

<http://www.zadarskilist.hr/clanci/15092011/rodna-kuca-marca-pola-na-korculi-sagradena-je-200-godina-iza-njegove-smrti>

Paolillo, Maurizio. La lettera di Giovanni da Montecorvino (1247-1328) e il suo incontro con il Re Ongut Giorgio: un enigma medievale in Asia Orientale u «MEDIAEVAL SOPHIA». STUDI E RICERCHE SUI SAPERI MEDIEVALI, 5 (gennaio-giugno 2009), pp. 74-95

Pavešković, Andelko (Nedo). 1998. Putopisac Marko Polo. *Poljica: godišnjak Poljičkog dekanata*, Gata: br. 23: 38-66.

[Dostupno i na: http://www.korcula.net/mpolo/mpolo_pav_index.htm]

Pegolotti, Francesco Balducci. 1936. *La pratica della mercatura* (edited by Allan Evans). Massachusetts: The Mediaeval Academy of America.

Pelliot, Paul. 1959. *Notes on Marco Polo I*. Paris: Imprimerie nationale.

Peri, Hiram. 1955. The Original Plan of the Divine Comedy. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 18 (3/4):189-210.

Pomorska enciklopedija (knjiga 6.). 1960. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ.

Pordenone, Odorico Da. 2002. *The Travels of Friar Odoric*. Preveo Sir Henry Yule g. 1866. The United States of America: William. B. Eerdmans Publishing Company.

Power, Eileen. 1924. *Medieval People*. Dostupno na:
<http://www.gutenberg.org/files/13144/13144-h/13144-h.htm>

Puljiz-Šostik, Željana. 2012. Kako nam laže Jasen Boko? (O putopisu *Na Putu svile: Kako nam je lagao Marko Polo?*, Profil, Zagreb, kolovoz 2009.) (neobjavljeni tekst)

Ramusio, Gian Battista. 1559. *Secondo volume delle navigationi et viaggi*. Venetia: Stamperia de Giunti.

Rachewiltz, Igor De. *F. Wood's Did Marco Polo Go to China?* (A Critical Appraisal).
<https://digitalcollections.anu.edu.au/bitstream/1885/41883/1/Marcopolon.html>

_____. Prester John and Europe's Discovery of East Asia u: East Asian History, NUMBER 11 . JUNE 1996, str. 59-74

Rubić, Ivo. 1955. (travanj). O porijeklu Marka Pola. *Mogućnosti*, god. II., br. 4: str. 312-315

Rudolf, Davorin. 2008. Granice s Italijom u mirovnim ugovorima nakon Prvoga i Drugog svjetskog rata. *Adrias: Zbornik Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu*, sv. 15: str. 61-80.

Sanudo, Marin [editori Barozzi Nicolo... et al.]. 1881. *I diarii di Marino Sanuto*. Venezia: a spese degli editori. [svezak VI.]

Shakespeare, William. 1981. *Mletački trgovac*. Preveo Mate Maras. Zagreb: Nakladni zavod MH.

Šparac, Josip: *Marko Polo – 700 godina od boravka u Kini i 800 godina njegova roda u Korčuli* (1): *Korčulani prvi u Kini, Slobodna Dalmacija* (podlistak), 9. siječnja 1995. (ponedjeljak), str. 34

_____: *Marko Polo – 700 godina od boravka u Kini i 800 godina njegova roda u Korčuli* (2): *Dva desetljeća uz Kublaj-kana, Slobodna Dalmacija* (podlistak), 10. siječnja 1995. (utorak), str. 26

_____: *Marko Polo – 700 godina od boravka u Kini i 800 godina njegova roda u Korčuli* (3): *Putopis iz tavnice, Slobodna Dalmacija* (podlistak), 11. siječnja 1995. (srijeda), str. 25

_____: *Marko Polo – 700 godina od boravka u Kini i 800 godina njegova roda u Korčuli* (4): *Mleci se odriču velikana, Slobodna Dalmacija* (podlistak), 12. siječnja 1995. (četvrtak), str. 40

_____: *Marko Polo – 700 godina od boravka u Kini i 800 godina njegova roda u Korčuli* (5): *Čovjek za sva vremena, Slobodna Dalmacija* (podlistak), 13. siječnja 1995. (petak), str. 28

Slamnig, Ivan. 1999. (II. dopunjeno izdanje). *Svjetska književnost zapadnoga kruga: od srednjega vijeka do današnjih dana*. Zagreb: Školska knjiga [sastavio Ivan Slamnig uz suradnju Aleksandra Flakera i Svevlada Slamniga]

Solar, Milivoj. 2003. *Povijest svjetske književnosti*. Zagreb: Golden marketing.

Šenoa, August. 1964. *Sabrana djela* (knjiga XII). Znanje: Zagreb.

Šoljan, Antun. 2006. *Magično oko* (sabrane pjesme). Zaprešić: Fraktura.

Stipčević, Aleksandar. 1985. *Povijest knjige*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Stulli, Bernard. 1954. Talijanska historiografija i jadranski iridentizam. *Historijski zbornik*, god. VII., br. 1-4, Naklada „Školska knjiga“, Zagreb: str. 215-224.

Tinjanov, Jurij. 1998. *Pitanja književne povijesti*. Preveo: Dean Duda. Zagreb: Matica hrvatska.

Treccani, L'Enciclopedia Italiana. www.treccani.it

Van Cleemput, Sofie. 2009.-2010. *Il Milione*: resoconto di un veneziano *in partibus Orientis* (Diss. master; Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte)

Dostupno na: http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/457/875/RUG01-001457875_2011_0001_AC.pdf

Vekarić, Živko. 1954. Marko Polo i pitanje njegova porijekla (Povodom sedamstogodišnjice rođenja). *Turistički pregled* (*Glasilo Turističkog saveza Hrvatske*), god. II, br. 4-5, Zagreb: str. 1-3.

Vidan, Gabrijela (ur.). 1982. *Povijest svjetske književnosti* (knjiga 3). *Francuska i ostale književnosti francuskog jezičnog izraza; provansalska i rumunjska književnost*. Zagreb: Mladost.

Vujanović, Branko (ur.). 2008. *Lucidar Marka Pola*. Zagreb: Denona.

Wright, J.K. (Sep., 1928). Il Milione by Marco Polo, Luigi Foscolo Benedetto (Review). *Isis*, Vol. 11, No. 1: 135-138

Wood, Frances. 1996. (1995). *Did Marco Polo Go to China?* The United States of America: Westview Press.

Yule, Henry (ur.). 1866. *Cathay and the Way Thither* (vol. I). London: The Hakluyt Society. (Yuleov engleski prijevod Pordenoneova teksta)

Dostupno na:
http://archive.org/stream/CathayAndTheWayThitherVol1/Cathay_and_the_way_thither_a_collection#page/n271/mode/2up

_____. 1866. *Cathay and the Way Thither* (vol. II). London: The Hakluyt Society. (latinska i talijanska inačica Pordenoneova teksta; Yuleov prijevod dijela Batuttina teksta pod naslovom *Ibn Batuta's Travel in Bengal and China*)

Dostupno na:

<http://archive.org/stream/cathayandwaythi00marigoog#page/n8/mode/2up>

Zemlje mirodija i blaga: Povijest otkrića i istraživanja (III. knjiga). 1977. Ljubljana: Mladinska knjiga.

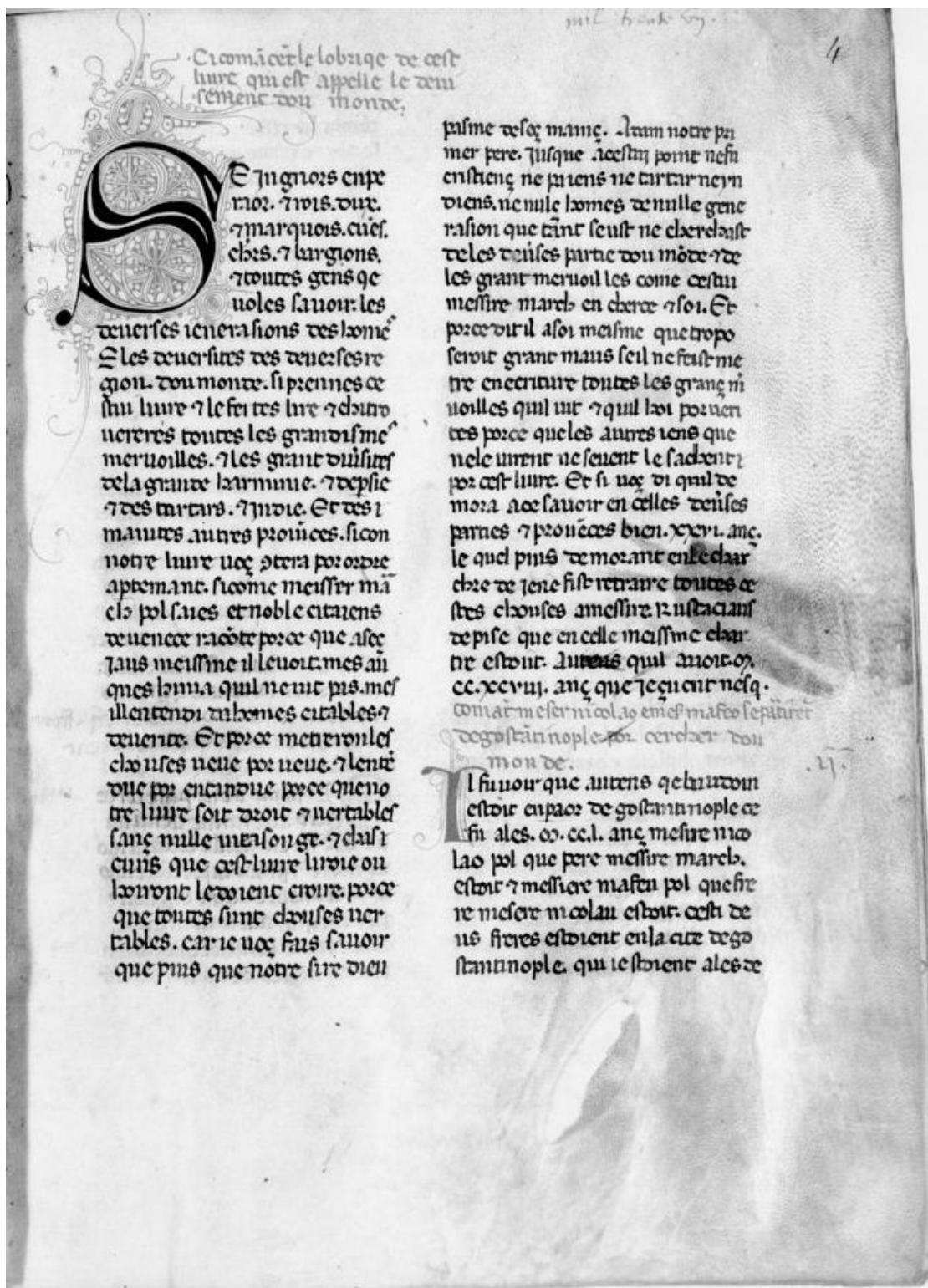
Zenić, Milivoj. 2010. *Stari Šibenik – Kalama, skalama i butama*. Zagreb: AGM

Zhou, Gang. 2009. Small Talk: A New Reading of Marco Polo's Il Milione. *MLN*, vol. 124, br. 1: 1-22. The Johns Hopkins University Press.

Zorzi, Alvise. 2000. *Vita di Marco Polo Veneziano*. Milano: R.C.S. Libri S.p.A.

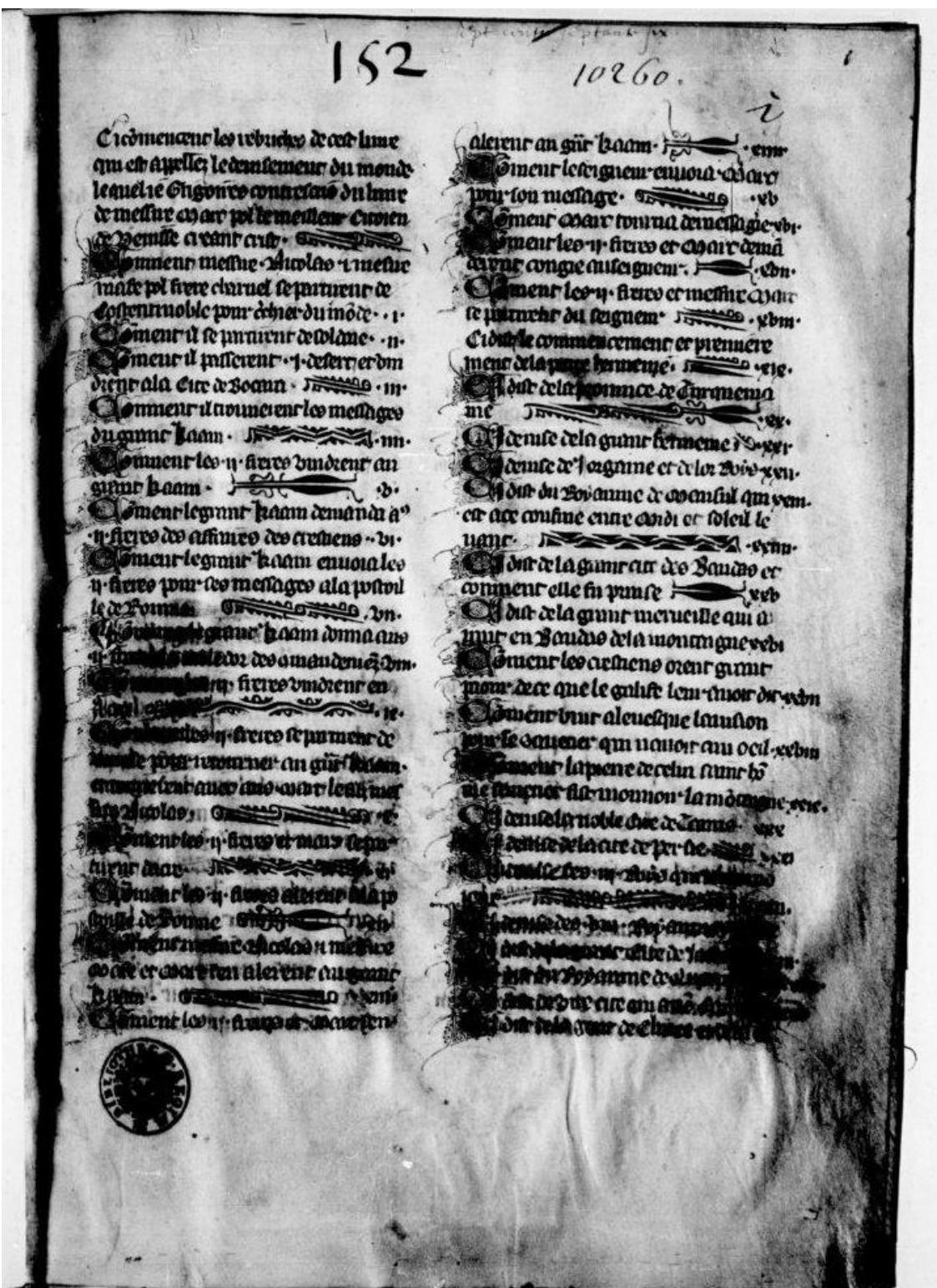
Žagar, Mateo. 2007. *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova*. Zagreb: Matica hrvatska

Prilog 1A

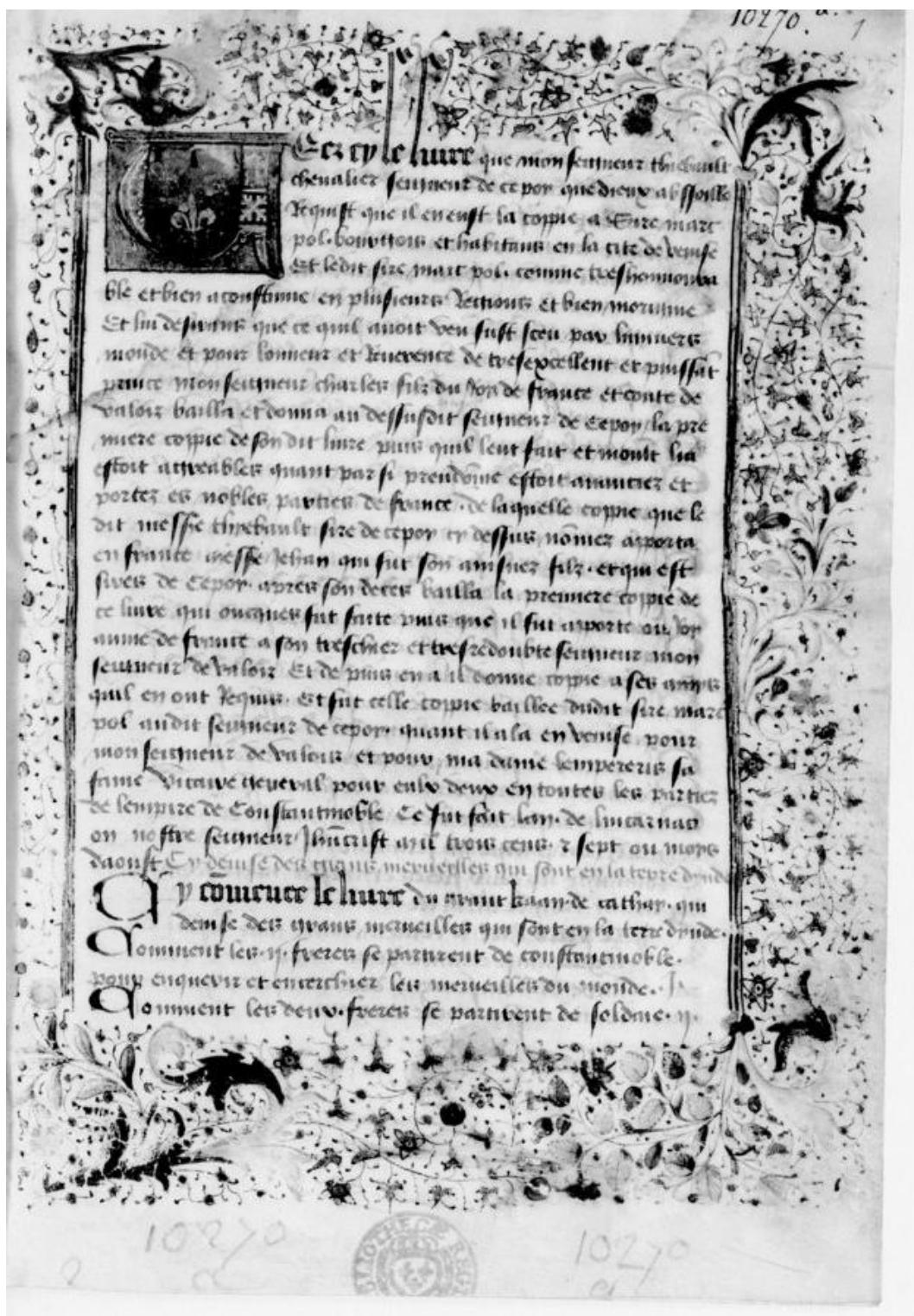
Ms. Fr. 1116 (*Le Divisiment dou monde*), BnF, XIV. st. (Prolog)

Prilog 2A

Ms. Fr. 5631 (*Le Devisement du monde*), BnF, XIV. st., Grigoiresov prijevod (*Incipit*)

Prilog 3A

Ms. Fr. 5649 (*Le livre de Marco Polo ou des merveilles dou monde*), BnF, XV. st. (Bilješka u kojoj se spominje kako je Marc Pol predao primjerak Knjige Thiebaultu de Cepoyu god. 1307.)

Prilog 4A

Ms. Fr. 2810 (*Le Livre des merveilles*), BnF, XV. st. (Incipit)

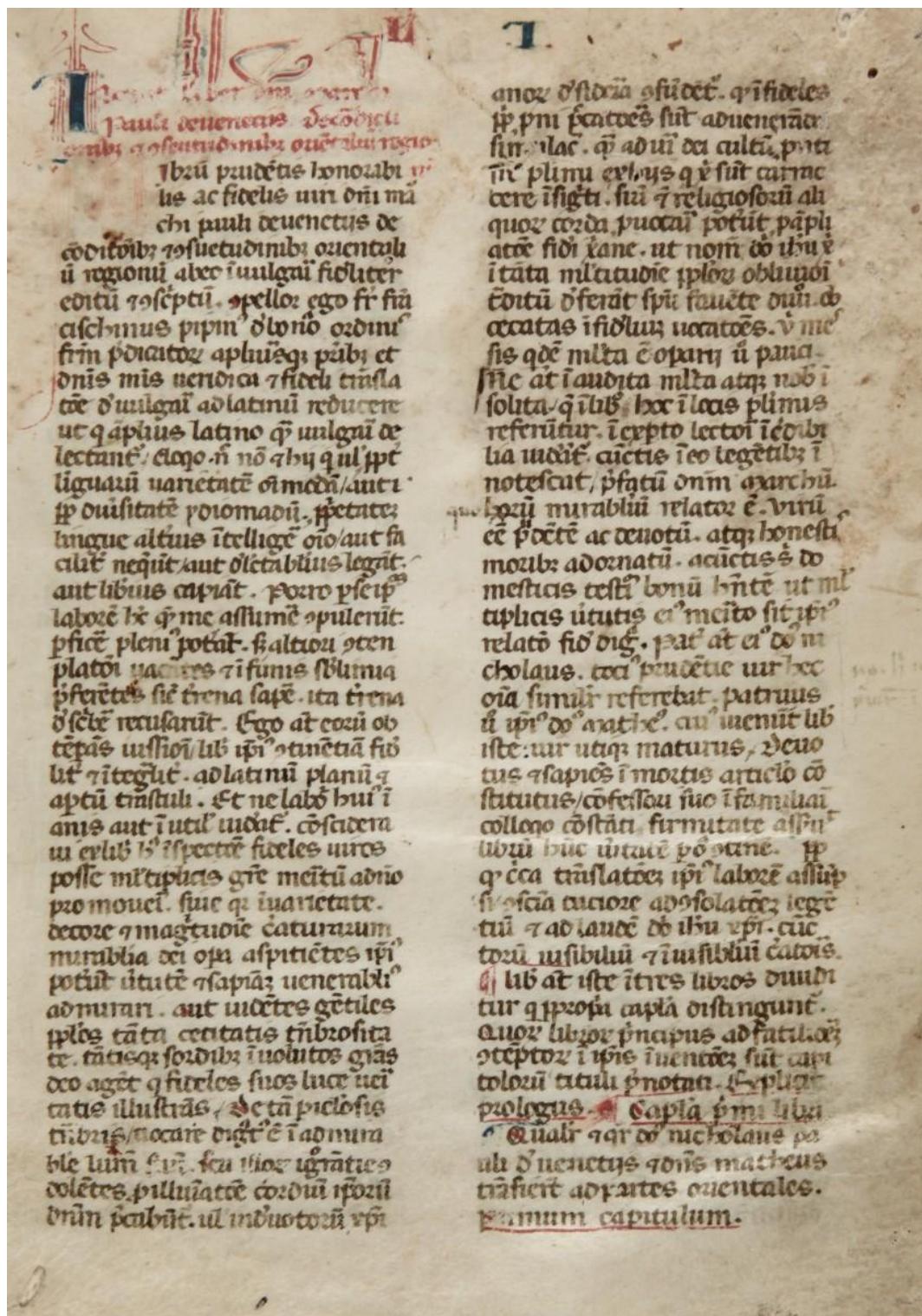
Prilog 5A

fa fiora molte cinture. Non contornate dalla quattro leggi
ufficiali fa fiora più buona e conca lonta abondia
ma faccio maraviglia se grande il granito non biondo e
ella contrada se agrofficiali grande abondia. Regi
l'importante condizione tra gremiato tra le montagne et gro-
chi.

Della Cura degli Indi.

En vando l'urmo et portato il pugno d'otto ducatelli d'argento
e nato settembre una settimana che i quattro bianchi legati
fanno fara leggero, ancor che oggi non g'ha choblay e canora
et fatto fare il pugno d'otto ducatelli d'argento g'ha ormai le ducatelli
nuovi piatti legato et loc'h amare sono tutti dorato et
quello bellissimo maraviglioso d'argento. Cattorno a questi pugni
et mure che spanderà x' o meglio ai quidi ce fanno et
d'antico et protostaffi et quidi tiene il gran giorno di molte
feste festiva (non cura) et c'è et maniera y' dare mangi
anci agnafolchi, marafogli e cattane, prima da mezzo lino
et agli' va bono et grifolchi, et li medesimi vuole an
per bono che nella la settimana et il quin' volto grande
il gran giorno de pugno pate minato posto un leopardo in
sulla groppa del leopardo et grande vuole furo pugliano al
chino il pugno leoforo lo furo andare. Il leopardo allo leop
ard, l'apreli, et ch' la furo asfagi grifolchi, et ch' enea in
quida et quanto fa y' fai. Al posto Scipio tenere quel gran giorno a
fatti furo innaggi, e il pugno protto vergognare et g'anno que
della dont' g'anno a ed esilarante nello patti noster abr
bia rancore et incerto la cognitura et g'anno d'urzegno
et g'anno offro p'le. G'anno n'abi p'usto d'urzura. Non
mento che quello d'urzura fono q' offro y' n' g'no p' in' d'ui
et fono lunghez de x' passi infin' jn' p'lo et te, bianchi abeo
de et plurimo et fono folti et g'anno lungo, g'anno fono
et g'anno lungo et g'anno folti et g'anno lungo, g'anno fono
et g'anno folti et g'anno lungo, g'anno folti et g'anno lungo, g'anno fono

Prilog 6A

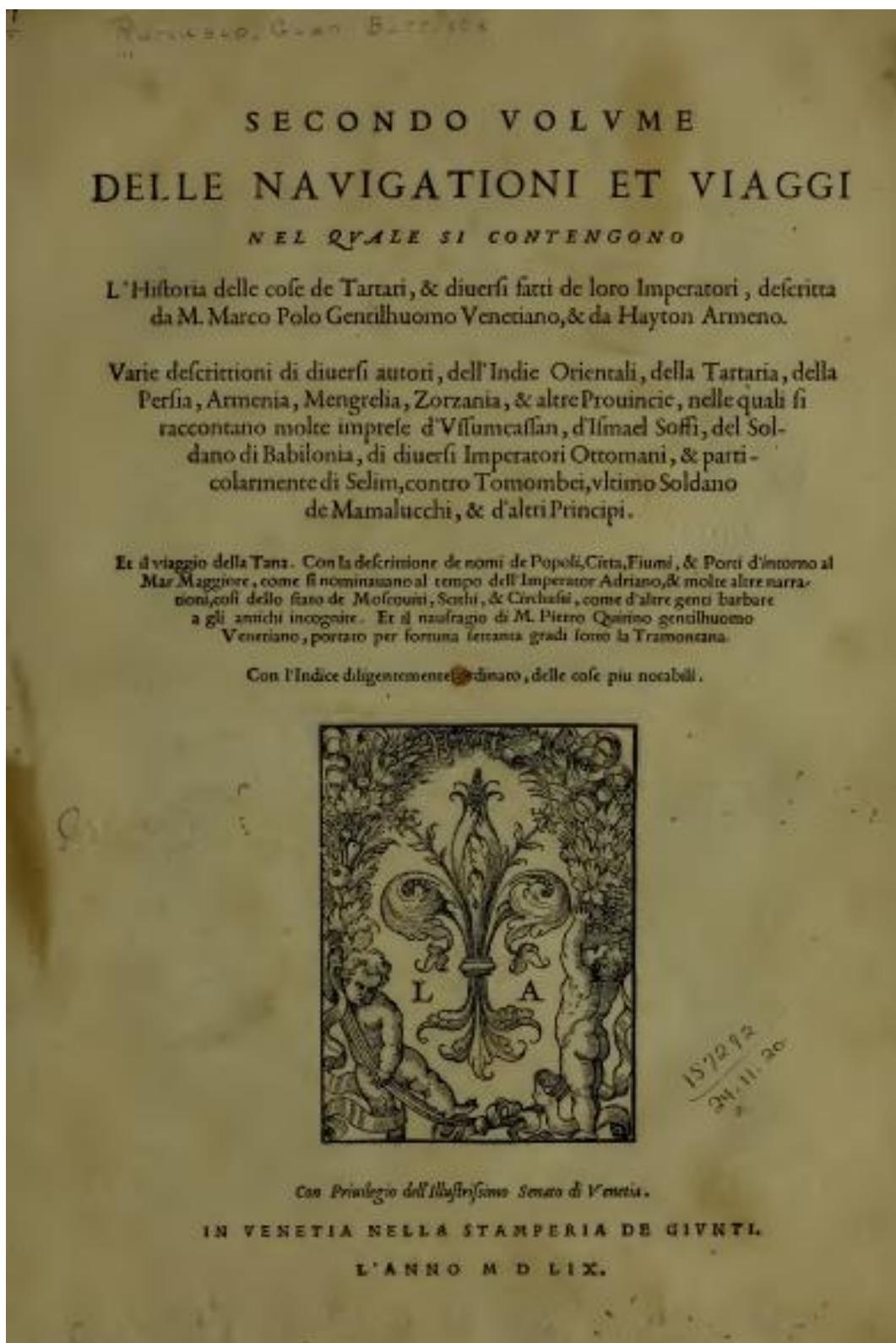
Ms. α.S.6.14 (*De conditionibus et consuetudinibus orientalium regionum*), Biblioteca estense
universitaria, Modena, XIV. st. (Pipinov uvodnik u njegov latinski prijevod Knjige)

Prilog 1B

Naslovica prvog otisnutog izdanja *Knjige* (Nürnberg, 1477.)

Prilog 2B

G. B. Ramusio, *Delle navigationi et viaggi*, knj. II., Venecija, 1559.

Prilog 1C

[Dokument iz *Knjige Velikog vijeća (Maggior Consiglio)* od 10. travnja 1305. god. u kojem je zabilježen Putnikov nadimak M i l i o n.]

“Item quod fiat gratia Bonocio de Mestre de illis Libris centum quinquaginta duobus, in quibus extitit condempnatus per Capitaneos Postarum, occasione vini per eum portati contra bampnum, isto modo *videlicet* quod solvere debeat dictum debitum hinc ad annos quatuor, solvendo annuatim quartum dicti debiti per hunc modum, *scilicet* quod dictus Bonocius ire debeat cum nostris Ambaxiatoribus, et soldum quod ei competit pro ipsis viis debeat scontari, et it quod ad solvendum dictum quartum deficiat per eum vel suos plegios integre persolvatur. Et sunt plegii *Nobiles Viri* PETRUS MAUROCENO et MARCHUS PAULO MILION et plures alii qui sunt scripti ad Cameram Capitaneorum Postarum.” (Cit. prema: Yule, knj. II., 1903: 511)

Milion, Istanbul

Prilog 2C

[Presuda od 9. ožujka 1311. prema kojoj Paulo Girardo treba oštećeniku Marcu Polu isplatiti određenu svotu novca.]

“In nomine Dei Eterni Amen. Anno ab Incarnatione Domini Nostri Jesu Christi millesimo trecentesimo undecimo, Mensis Marci die nono, intrante Indicione Nona, Rivoalti...

“Cum coram nobilibus viris Dominis CATHARINO DALMARIO et MARCO LANDO, Judicibus Petitionum, Domino LEONARDO DE MOLINO, tercio Judice curie, tunc absente, inter Nobilem Virum MARCUM POLO de confinio Sancti Johannis Grisostomi ex unâ parte, et PAULUM GIRARDO de confinio Sancti Apollinaris ex altera parte, quo ex suo officio verteretur occasione librarum trium *denariorum grossorum Venetorum* in parte unâ, quas sibi PAULO GIRARDO petebat idem MARCUS POLO pro dimidia libra muscli quam ab ipso MARCO POLO ipse PAULUS GIRARDO habuerat, et vendiderat precio suprascriptarum Librarum trium *den. Ven. gros.* et occasione *den. Venet. gross.* viginti, quos eciam ipse MARCUS POLO eidem POLO Girardo pectebat pro manchamento unius sazii de musculo, quem dicebat sibi defficere de librâ unâ muscli, quam simul cum suprascriptâ dimidiâ ipse Paulus Girardo ab ipso MARCO POLO habuerat et receperat, in parte alterâ de dicta, Barbaro advocatori (sic) curie pro suprascripto MARCO POLO sive JOHANNIS (sic) POLO de Confinio Sancti Johannis Grisostomi constitutus in Curiâ pro ipso MARCO POLO sicut coram suprascriptis Dominis Judicibus legitimum testificatum extiterat... legi fecit quamdam cedulam bambazinam scriptam manu propriâ ipsius PAULI GIRARDI, cuius tenor talis, videlicet:... “*de avril recevi io Polo Girardo da Missier Marco Polo libre 1/2 de musclo metemelo libre tre de grossi. Ancora recevi io Polo libre una de musclo che me lo mete libre sei de grossi, et va a so risico et da sua vintura et damelo in choleganza a la mitade de lo precio.*” * * * * “Quare cum ipse Paulus noluerit satisfacere de predictis, nec velit ad presens * * * * * Condempnatum ipsum PAULUM GIRARDO in expensis pro parte dicti MARCI PAULO factis in questione, dando et assignando sibi terminum competentem pro predictis omnibus et singulis persolvendis, in quem terminum si non solveret judicant ipsi domini judices quod capi debetur ipse PAULUS GERARDO et carceribus Comunis Venetiarum precludi, de quibus exire non posset donec sibi MARCO PAULO omnia singula suprascripta exolvenda dixisset, non obstante absenciâ ipsius PAULI GERARDO cum sibi ex parte Domini Ducas proministeriale Curie Palacii preceptum fuisse ut hodie esset ad Curiam Petitionum.

* * * * *

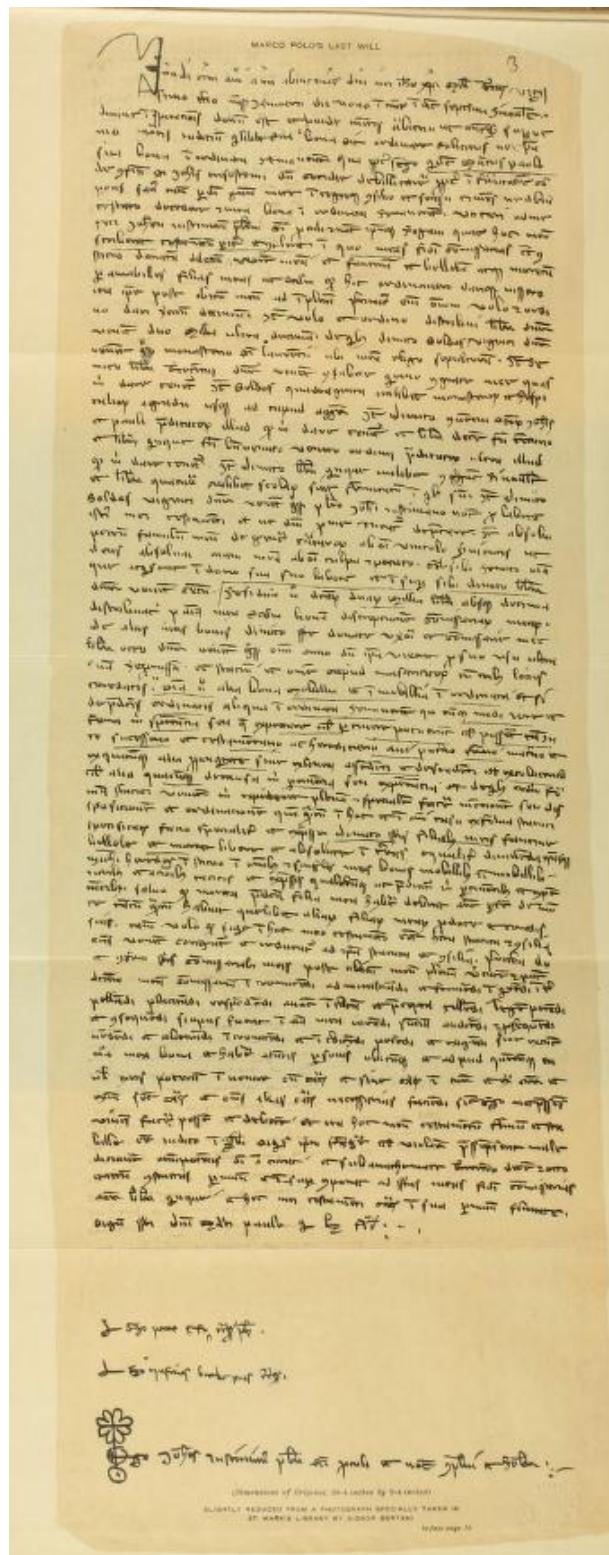
“Ego KATHARINUS DALMARIO Judex Petitionum manu meâ subscrispi

“Ego MARCUS LANDO Judex Petitionum manu meâ subscrispi

“Ego NICOLAUS, Presbiter Sancti Canciani notarius complevi et roboravi.”

(Cit. prema: Yule, knj. II., 1903: 511-512)

Prilog 3C

Faksimil Putnikove oporuke

Prilog 4C

[Putnikova oporuka od 9. siječnja 1324. god. (Biblioteca Nazionale Marciana)]

In Nomine Dei Eterni Amen. Anno ab Incarnatione Dni. Nri. Jhu. Xri. millesimo trecentesimo vigesimo tertio, mensis Januarii die nono, intrante Indictione septima, Rivoalti. Divine inspiracionis donum est et provide mentis arbitrium ut antequam superveniat mortis iudicium quilibet sua bona sit ordinare sollicitus ne ipsa sua bona inordinata remaneant. Quapropter ego quidem MARCUS PAULO de confinio Sancti Johannis Chrysostomi, dum cotidie debilitarer propter infirmitatem corporis, sanus tamen per Dei gratiam mente, integroque consilio et sensu, timens ne ab intestato decederem, et mea bona inordinata remanerent, vocari ad me feci JOHANEM JUSTINIANUM presbiterum Sancti Proculi et Notarium, ipsumque rogavi quatenus hoc meum scriberet testamentum per integrum et completeret. In quo meas fideicommissarias etiam constituo DONATAM dilectam uxorem meam, et FANTINAM et BELLELAM atque MORETAM peramabiles filias meas, ut secundum quod hic ordinavero darique jussero, ita ipse post obitum meum adimpleant. Primiter enim omnium volo et ordino dari rectam decimam et volo et ordino distribui libras *denariorum venetorum* duo millia ultra decimam, de quibus dimitto soldos viginti *denariorum Venet. grossorum* Monasterio Sancti Laurentii ubi meam eligo sepulturam. Item dimitto libras trecentas *den. Venet.* YSABETE QUIRINO cognate mee quas mihi dare tenetur. Item soldos quadraginta cuilibet monasteriorum et hospitaliorum a Gradu usque ad Capud Aggeris. Item dimitto conventui sanctorum Johanis et Pauli Predicotorum illud quod mihi dare tenetur, et libras decem Fratri RENERIO et libras quinque Fratri BENVENUTO Veneto Ordinis Predicotorum, ultra illud quod mihi dare tenetur. Item dimitto libras quinque cuilibet Congregationi Rivoalti et libras quattuor cuilibet Scolarum sive fraternitatum in quibus sum. Item dimitto soldos viginti *denariorum Venetorum grossorum* Presbitero JOHANNI JUSTINIANO notario pro labore istius mei testamenti et ut Dominum pro me teneatur deprecare. Item absolvo PETRUM famulum meum de genere Tartarorum ab omni vinculo servitutis ut Deus absolvat animam meam ab omni culpâ et peccato. Item sibi remitto omnia que adquisivit in domo suâ labore, et insuper dimitto libras *denariorum Venetorum* centum. Residuum vero dictarum duarum millia librarum absque decima distribuatur pro animâ meâ secundum bonam discretionem commissariarum mearum. De aliis meis bonis dimitto suprascripte DONATE uxori et commissarie mee libras octo *denariorum Venetorum grossorum*, omni anno dum ipsa vixerit, pro suo usu, ultra suam repromissam et stracium et omne capud massariorum cum tribus lectis corredatis. Omnia uero alia bona mobilia et immobilia inordinata, et si de predictis ordinatis aliqua inordinata remanerent, quocumque modo jure et formâ mihi spectantia, seu que expectare vel pertinere potuerunt vel possent, tam jure secessorio et testamentario ac hereditario aut paterno fraterno materno et ex quâcumque aliâ propinquitate sive ex lineâ ascendentî et descendenti vel ex colaterali vel aliâ quâcumque de causâ mihi pertinencia seu expectancia et de quibus secundum for-mam statuti Veneciarum mihi expectaret, plenam et specialem facere mentionem seu disposicionem et ordinacionem quamquam in hoc et in omni casu ex formâ statuti specificater facio specialiter et expresse dimitto suprascriptis filiabus meis FANTINE, BELLELE, et MORETE, libere et absolute inter eas equaliter dividenda, ipsasque mihi heredes instituo in omnibus et singulis meis bonis mobilibus et immobilibus juribus et actionibus, tacitis et expressis qualitercumque ut predictitur michi pertinentibus et expec-tantibus. Salvo quod MORETA predicta filia mea habere debeat ante partem de more tantum quantum habuit quilibet aliarum filiarum mearum pro dote et corredis suis. Tamen volo quod si que in hoc meo testamento essent contra statuta et consilia Communis

Veneciarum corrigantur et reducantur ad ipsa statuta et consilia. Preterea do et confero suprascriptis commissariabus meis post obitum meum plenam virtutem et potestatem dictam meam commissariam intromittendi administrandi et furniendi, inquirendi interpellandi placitandi respondendi ad vocationem interdicta et placita tollendi, legem petendi et consequendi si opus fuerit, in anima mea jurandi, sententiam audiendi et prosequendi, vendendi et alienandi, intromittendi et interdicendi petendi et exigendi sive excuciendi omnia mea bona, et habere a cunctis personis ubicumque et apud quemcumque ea vel ex eis poterint invenire, cum cartâ et sine cartâ, in curiâ et extra curiâ, et omnes securitatis cartas et omnes alias cartas necessarias faciendi, sicut egomet presens vivens facere possem et deberem. Et ita hoc meum Testamentum firmum et stabille esse iudico in perpetuum. Si quis ipsum frangere vel violare presumpserit male-dicionem Omnipotentis Dei incurrat, et sub anathemate trecentorum decem et octo Patrum constrictus permaneat, et insuper componat ad suprascriptas meas fidecommissarias aureas libras quinque, et hec mei Testamenti Carta in suâ permaneat firmitate. Signum suprascripti Domini Marci Paulo qui hec rogavit fieri.

“Ego PETRUS GRIFO testis presbiter.

“Ego NUFRIUS BARBERIUS testis.

“Ego JOHANES JUSTINIANUS presbiter Sancti Proculi et notarius complevi et roboravi.”

(Yule, knj. II., 1903: 513-515)

Prilog 1D

Putnikov portret iz XVI. st. koji se nalazi u našim enciklopedijama
(Galleria di Monsignor Badia, Rim)

Prilog 2D

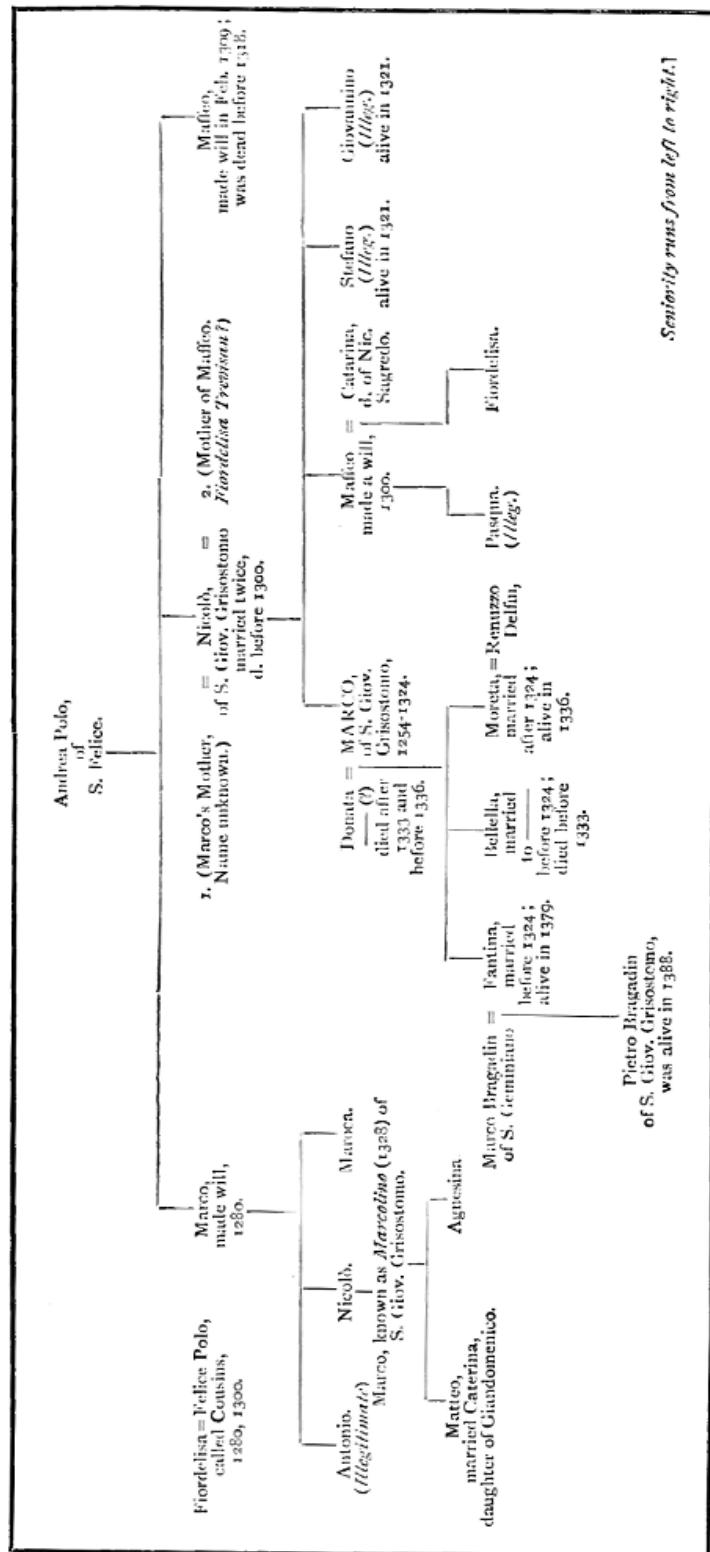
Prikaz Putnika iz XVIII. st. u *Britanskoj enciklopediji* (autor akvarela: Jan van Grevenbroeck; The Granger Collection, New York)

Prilog 3D

Portret Marca Pola iz XIX. st. (autor mozaika: Enrico Podio; Palazzo Tursi, Genova)

Prilog 1E

Prilog 2E

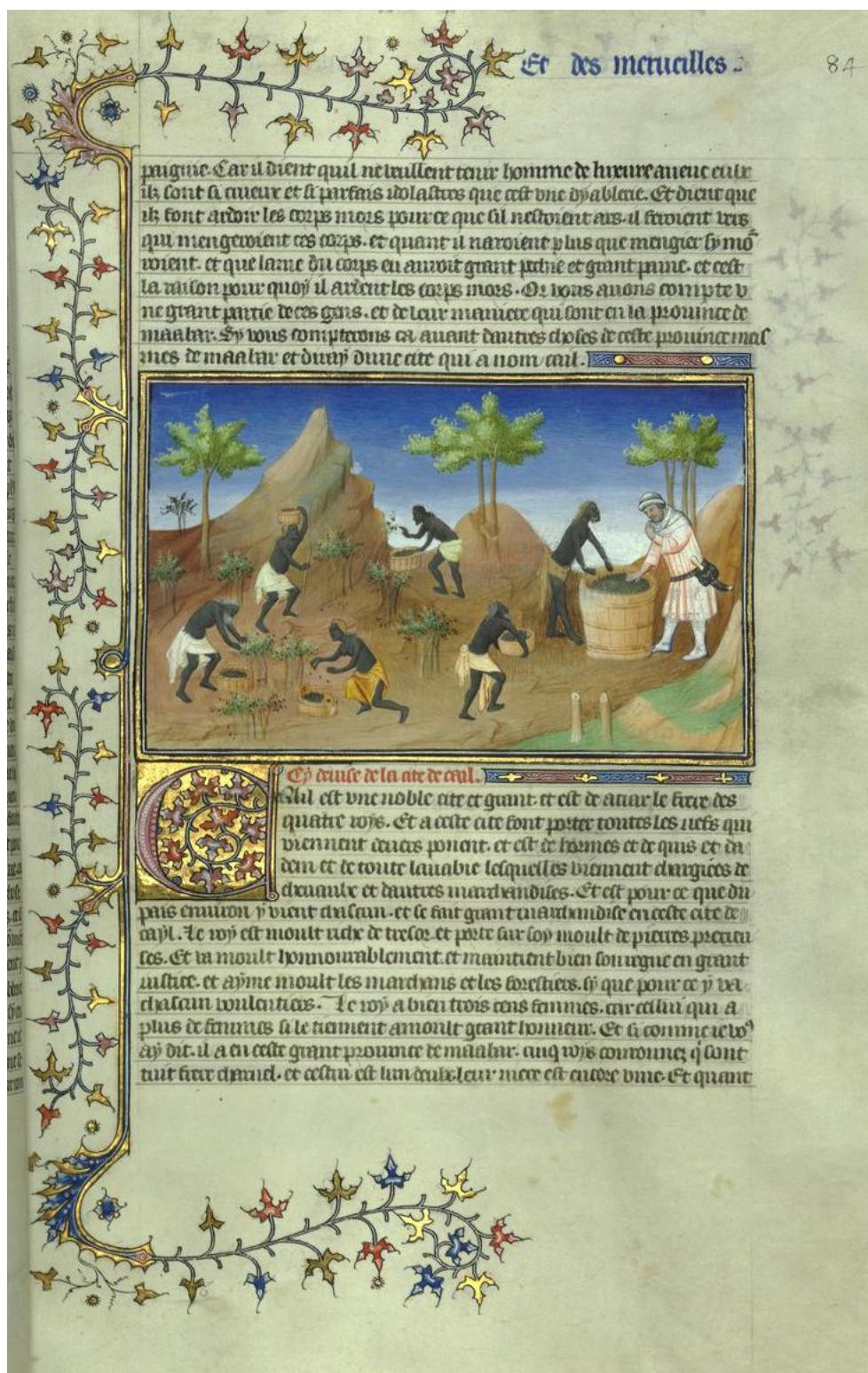

Itinerarij triju putovanja Polovih (Yule, knj. I., 1903.)

Prilog 1F

Prilog 2F

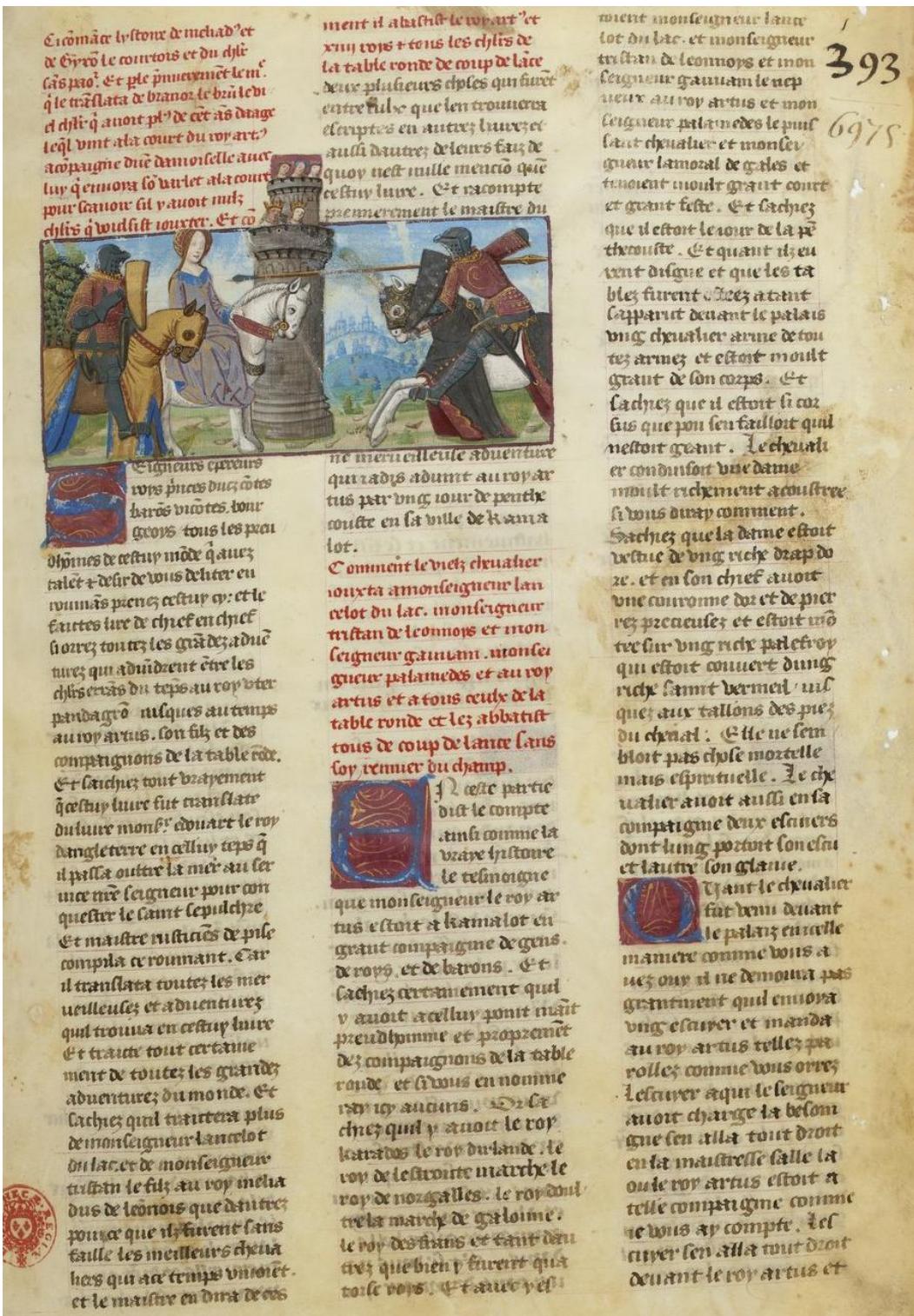

Prilog 3F

Ms. Fr. 2810, BnF (opis ljudožderstva na otoku Dondinu u Pordenoneovu tekstu *Itinerarium de mirabilibus orientalium Tartarorum, traduit en français par Jean le Long*)

Prilog 1G

Ms.Fr. 355 (*L'Ystoire de Meliadus et de Gyron le Courtois et du chevalier sans paour*), BnF, XIV.st.
(Prolog)

Prilog 2G

Ms. Fr. 340 (*Le Livre du roy Meliadus de Leonnois*), BnF, XV.st. (Prolog)

Životopis autorice

Željana Puljiz-Šostik rođena je 3. lipnja 1976. u Splitu gdje je završila Osnovnu školu „Veljko Vlahović“ (današnja Osnovna škola „Split 3“) te Opću gimnaziju „Vladimir Nazor“. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1999. godine diplomirala je hrvatski jezik i književnost te opću lingvistiku. Godine 2006. na istom je fakultetu obranila magistarsku radnju naslovljenu kao *Književno prikazivanje sv. Marije Magdalene: primjeri baroknih poema i modernističkih drama u hrvatskoj književnosti*, a koja je izrađena pod mentorstvom prof. dr. sc. Andree Zlatar. Od akad. god. 2010/11. doktorandica je na Poslijediplomskom doktorskom studiju kroatistike.

Gotovo pet godina živjela je u New Delhiju, od čega je tri godine kao lektorica hrvatskoga jezika i književnosti radila na Odsjeku za slavenske i ugro-finske studije pri delhijskom Sveučilištu „South Campus“ (akad. god. 2003/04. te 2006/07.) te Sveučilištu „North Campus“ (akad. god. 2007/08.). U tom životnom razdoblju sa suprugom i djecom putovala je Indijom, Šri Lankom, Malezijom, Tajlandom i Kambodžom. Godine 2007. njezinu suprugu Gordanu Šostiku u New Delhiju je otisnuta prva putopisna knjiga *O žuđena zemljo Budhe i Brahme*, a na čijem rukopisu je ona radila kao „njegov Rustichello“ (bila mu je urednicom, jezičnom savjetnicom i korektoricom). Od konca 2010. godine živi i piše na zagrebačkoj Peščenici. U suradnji sa suprugom u samizdatu je 2013. godine objavila knjigu *Delhi* (njezin je dio: *Mejdica i madam*).